

Peter Garde

Konger, krigere og andet godtfolk

Ti historiske retssager

FORLAGET THOMSON
—★—
GadJura

Peter Garde
Konger, krigere og andet godtfolk
Ti historiske retssager

1. udgave 1. oplag

© Forlaget Thomson A/S, København 2004

ISBN 87-619-1028-7

Omslag og grafisk tilrettelægning: Birger Gregers MDD, Frederiksberg

Tryk: Narayana Press, Odder

Mekanisk, fotografisk eller anden gengivelse af dette værk eller dele heraf er ikke tilladt ifølge gældende lov om ophavsret. Alle rettigheder forbeholdes.

Omslaget viser Thomas Vilhelm Pedersens maleri (ejet af Det nationalhistoriske Museum, Frederiksborg Slot) af en afgørende situation under slaget ved Eckernførde, hvor dampskibet Geiser (til højre) forsøger at trække fregatten Gefion (til venstre) ud, muligt i selve det øjeblik, hvor et velrettet skud fra det sydlige strandbatteri skyder slæbetrossen over mellem de to skibe og således forhindrer redningen. I midten ses linieskibet Christian den Ottende. Se pag. 76.

Forord

Væveren Rendegarn, der deltager i håndværkerkomedien i »En Skærsommernatsdrøm«, skaber ravage ved planlægningsmødet ved at fremsætte ønske om at spille alle rollerne selv. Da jeg i 2001-02 deltog som medredaktør ved fremkomsten af *Mindeværdige retssager*, kribledet det i fingrene for mig på samme måde. Ganske vist havde jeg som mit eget bidrag til værket valgt, hvad jeg anså som en brillant sag, men ret beset kunne jeg have ønsket at skrive om ikke alle artikler selv, så dog nogle stykker til.

Lysten til at behandle nogle flere ældre sager blev siddende, og efter opfordring bl.a. fra min gamle ven og soldaterkammerat, litteraturhistorikeren, dr. phil. Flemming Conrad, gav jeg mig til at overveje at skrive om sager fra det 19. århundrede, hvor den tidligere bog kun gik tilbage til 1903. Denne gang valgte jeg at skrive hele bogen selv, men ligesom sagen om den stædige sognepræst i den forrige bog valgte jeg udelukkende sager, hvor de medvirkende personer har spillet en rolle i den almindelige Danmarkshistorie, særlig krigshistorien eller åndshistorien i videste forstand, eller hvor det til grundliggende faktum ikke blot er et »retsfaktum«, men går udover den juridiske kerne. Det er ikke en tilfældighed, at to af de valgte sager vedrører smædelser mod Kongen eller en person, som stod Kongen nær. Sagt på en anden måde har min tilsigtede læserkreds været både jurister med interesse for den almindelige historie og juridiske lægmænd med interesse for retlige forhold i samspil med generelle samfundsforhold i en ikke meget fjern fortid. Efterhånden som kildematerialets rigdom, man kan næsten sige de gode, ofte menneskeligt gribende historier trængte sig på, voksede de enkelte kapitler eller essays i omfang, således at forlaget og jeg sluttelig bestemte os for ti forholdsvis lange kapitler snarere end et lidt større antal korte. At jeg slutter med en sag fra 1925, har også den praktiske årsag, at uindskrænket brug af Højesterets voteringsprotokol endnu kun gælder for sager ældre end 75

år, og det er nu engang lidt fattigt ikke at kunne nævne de enkelte voterende ved navn.

Endnu et fælles træk for, om ikke alle, så nøjagtig halvdelen af disse essays er den betydelige rolle, som forholdet mellem dansk og tysk spiller. På godt og ondt præger dette forhold det 19. århundrede. Den første sag er modsat de følgende rent tysk, men den på én gang tragiske og gruopvækkende hovedperson er dansk. Den følgende sag udspilles på baggrund af den tidlige Guldalderens dansk-tyske åndsliv. Baggrunden for fjerde og sjette kapitel er de to sønderjydske krige, og sagerne i niende kapitel udkæmpes i Sønderjylland under fremmedherredømmet.

Tilbage står det behagelige hverv at takke dem, hvis bistand har været afgørende for, at det er lykkedes at få denne bog frem. Forlaget Thomson har troet på idéen fra første færd, og særlig Hanne Lise Møller har udvist stor hjælpsomhed. Augustinus Fonden har ydet et meget kærkomment bidrag til trykningen. Flemming Conrad og højesteretsdommer, nu højesteretspræsident Torben Melchior har læst hele manuskriptet og givet stadig opmuntring og mængder af gode råd. Personalet ved Hillerød folkebibliotek har med rørende beredvillighed og altid godt humør fremskaffet bøger, kopier af artikler og mikrofilmte aviser – jeg er formentlig den mest krævende bruger af biblioteket i Hillerød. Kriminaldommer H.E. Munk-Petersen har læst grundig korrektur. Flere har bistået ved enkelte kapitler, således Dr. Christoph Bergfeld, Max-Planck-Institut für Rechtsgeschichte, Frankfurt am Main, med oplysninger om prøjsisk strafferet i det 19. århundrede; operaredaktør Jørgen Hansen, Danmarks Radio, med oplysninger om »Trylleharpen«; min farbroder, fhv. ankechef Johann Garde, med utrykte kilder om commandeur Garde; direktør Niels Settem og arkivar Bente Jønsson for adgang til arkivet på Jægerspris Slot; Flemming Conrad med skillingsviser og andet materiale om P. A. Worm og general Baglæns; arkivar Kenn Tarbensen, Erhvervsarkivet, Aarhus, med oplysning om forbudte danske bøger; Københavns Byret og Landsarkivet for Sjælland m.v. med akter og oplysninger om de tinglysningsmæssige forhold vedrørende Alexander Newsky-kirken; konsulent, bibliotekar Vibeke Dilling Tortzen med introduktion til pastor Sergij Plekhov, hvem jeg takker for adgang til kirkens store udklipssamling fra 1924-25.

Frem for alt har min hustru Kristine lyttet til mig, når jeg har plaget med de gamle historier, og læst og kommenteret næsten hvert et ord. Uden din bistand havde denne bog aldrig set dagens lys.

Indhold

Højesteretsprokurator og giftmorder	9
1809-1813	
Fra idyllisk syngespil til skæbnedrama – Trylleharpens historier	20
1817-1818	
Dr. jur. og gudsbespotter	53
1824-1825	
Et linieskib og en fregat går tabt	69
1849-1850	
Skurkemose og Rasmusine	104
1851-1852	
De to konger, general Baglæns og den patriotiske præstehader	128
1866	
Talertribunen i Holstebro	154
1885-1886	
Den tyvtede tjenestepige, en dansk Dreyfus-sag	184
1899-1901	
Prøjseren fra Gram og den blaa sangbog	211
1905-1906	
Adkomsthaver ukendt – bolschevikerne og den herreløse kirke	242
1924-1925	

Højesteretsprokurator og giftmorder

I 1734 udgav den franske jurist *François Gayot de Pitaval* en samling kriminalhistorier fra det virkelige retsliv under den belysende titel »Causes célèbres et intéressantes, avec les jugements qui les ont décidées«. Værket fik en ikke ringe udbredelse, og senere lignende samlinger bevarede Pitavals navn. Af disse er den kendteste »Der neue Pitaval«, udkommet i Leipzig fra 1842, af Criminaldirector Dr. *J. E. Hitzig*, som gjorde stor karriere i det tyske retsvæsen, og Dr. *W. Häring* (på titelbladet også angivet ved pseudonymet *W. Alexis*). For et par år siden var jeg heldig at falde over en halv snes spredte bind fra denne samling i en af Helligåndshusets hollandske auktioner over antikvariske bøger og købte dem særlig for at erhverve niende bind fra 1846, hvor den formentlig eneste danske hovedperson skildres over 102 pp. under titlen »Wilster, genannt Baron von Essen«. Uagtet dette værks genstand er store danske retssager, må denne sags på samme tid tragiske og rædselsvækkende antihelts danske nationalitet være tilstrækkelig grund til inddragelse af sagen.

Wilster tilhørte en i det 17. århundrede fra Tyskland til Danmark indvandret slægt, som talte flere officerer, bl.a. en modig, men egenrådig og i det lange løb upålidelig søofficer, som under og efter Den store nordiske Krig nåede at være successive i dansk, svensk og russisk tjeneste! 1747 og 1755 blev to grene af slægten adlede. Den ene nyslæde adelsmands søn, som bar de stolte fornavne *Cæsar August*, var kommandant og slotsforvalter på Rosenborg slot. Hans søn *Carl Heinrich Wilster*, født 1772, viste allerede i barndommen betydelige evner. 1788, seksten år gammel, tog han artium med udmærkelse – ifølge litteraten *Jens Kragh Høsts* erindringer blev han den for Konsistorium først indkaldte, d.v.s. at hans eksamen var den højeste i hele riget (Høst, som selv manglede udmærkelse i latinsk stil, blev nr. 2) – og 1792

tog han juridisk embedseksamen. Også på universitetet gjorde han stort indtryk på sine samtidige. »Unter allen Studirenden, die ich kannte, schien mir sein Loos das beneidenswertheste«, skrev i sin alderdom filosofen *Henrich Steffens*, Oehlenschlägers legendariske inspirator, som selv studerede i København i 1790-erne, og som senere på anden hånd fik indblik i hans skæbne. 1794, knap 22 år gammel, opnåede han bestalling som prokurator for Højesteret samt for alle over- og underretter i begge riger. Samme år blev han gift og fik hurtigt tre sønner. Han fik en omfattende praksis og omtales som ikke blot en fremtrædende jurist, men også som en fintdannet selskabsmand med betydeligt kvindetække.

Kvinderne blev hans skæbne. 1799 rømmede han fra riget, medtagende en smuk ung englænderinde, i Pitavals beretning omtalt som *Angelika*, og en stor pengesum, begge betroede ham af en engelskmand, for hvem han førte en proces, ved dennes afrejse fra Danmark, samt midler, betroede ham i en anden sag som executor testamenti. I Tyskland kaldte han sig *Baron von Essen* og udgav Angelika som sin hustru, hvilket ikke hindrede ham i at tilskrive sin forladte hustru og foreslå hende at slutte sig til ham og Angelika som hans foregivne maitresse og uden at føre hans navn, altså med ombyttede roller i forhold til Angelika. Pitaval citerer (p. 484 ff.) et brev fra Angelika til ham med samme forslag om en *ménage à trois*. Angelika, som havde født ham en søn, døde 1805 i sin anden barselseng, og i sit af Wilster skrevne testamente indsatte hun ham som sin universalarving og forbød obduktion af sit lig, hvilket i lyset af den senere sag skaber en kraftig mistanke om, at han forgav hende (Pitaval p. 486). Ved det lille hof i Rudolstadt glimrede han. Læseren kan ikke være i tvivl om meningen, når det antydes i Pitavals forsigtige sprogbrug (p. 472), at han skal have spillet en Struensees rolle. Han købte godser, senest to i det Mecklenburgske, men ville ikke kunne betale købesummen uden ekstra midler, og der synes ikke at være tvivl om, at han ville forsøge at bringe sine affærer på fode gennem et rigt ægteskab, naturligvis uden hensyn til hans forladte hustru og sønner hos hans fader slotsforvalteren på Rosenborg. Pitaval nævner (p. 418 f.) mindst to, måske tre indledte eller tilsigtede forbindelser med rige og/eller adelige kvinder.

1809 møder vi ham i Berlin, hvor han stiftede bekendtskab med krigsråd *Eberhardi* (i Pitaval kaldet *Greiner*), som kort tid forinden havde indgået ægteskab med en smuk og meget rig ung kvinde. Lørdag 18. november indbød »Essen« Eberhardi til frokost i et *chambre séparée* på den fornemme restaurant Dallach og ankom selv som den første. Eberhardi undskyldte sin forsinkelse, hvorefter de to herrer drak et glas rom, indtog en bøf med kartofler,

dertil en flaske bordeaux, og bestilte *ål à la tartare*. Allerede efter bøffen fik Eberhardi heftige smerter og kastede op, hvorefter Wilster fulgte ham hjem og overgav ham til hans hustru, som ville tilkalde læge, hvad Wilster frarådede, idet han udtalte, at Eberhardi nok blot havde forkølet sig; Wilster blev i hjemmet og fortalte den syge lystige anekdoter. Den alligevel tilkaldte læge betvivlede ikke Wilsters »diagnose«, også da Wilster hævdede kundskab om naturvidenskab og medicin – vi hører her første gang om hans næsten polyhistoriske evner – og antog en kombination af kolera og forkølelse. Intet hjælp, og samme dag døde Eberhardi. Da lægen kom tilbage, sagde han uvilkårligt ved synet af liget: »Der ist vergiftet!«, men foreløbig indgreb øvrigheden ikke. Wilster tilrådte begravelse allerede to dage efter under påskud at have mærket en tydelig lugt af begyndende forrådnelse, men rygterne om det mistænkelige dødsfald var så vedholdende, at en obduktion blev besluttet. Den offentlige mening antog mord og nævnte Wilster som morder, og der forelå unægtelig mistænkelige omstændigheder ved den kernesunde mands pludselige død straks efter frokosten med Wilster i forbindelse med dennes anstrengte pengesager; mistanken bestyrkedes også ved hans adfærd i timerne efter den skæbnesvangre frokost og hans stormkur over for Eberhardis enke i dagene efter dødsfaldet – gentagne kys på hånd og mund under påberåbelse af et broder-søster forhold og hans bebrejdende ord til enken, da denne ikke gengældte kysset: »Das war kein Schwesterkuss!« (Pitaval p. 423 ff.).

Allerede den 20. november obduceredes Eberhardi (p. 402 ff.). Trods særdeles omhyggelige undersøgelser fandtes ingen spor af arsenik i afdødes legeme, men desuagtet konkluderede lægeskønnet, at »Eberhardi var død af en mavebetændelse, som til dels var gået over i brand, og at denne mavebetændelse imidlertid ikke var opstået af nogen i kroppen sig befindende sygdomsårsag, men var bevirket ved gift«. Som indicier for arsenikforgiftning henvistes til sygdomsanfaldets kortvarighed, de talløse dødspletter, de sammentrukne fingre og disses blå spidser samt den fuldstændige mangel på forrådnelse. Det manglende fund af arsenik var intet afgørende modbevis, da denne gift ofte udskilles efter at have udøvet sin virkning. Wilster protesterede imod denne konklusion og gjorde gældende, at arsenik danner krystaller, som bliver hængende ved mavesækken, og derudover skrev han en afhandling (p. 406 ff.), hvor han forsøgte at bevise, at Eberhardi havde misbrugt kviksølvholdig medicin, havde en uordentlig livsførelse og endelig havde lidt af kolera. Bl.a. gjorde han gældende, at ægteskabets fysiske nydelser havde påført den blodrige mand et apoplektisk anfald, »slagflod«. Retten

indhentede et overskøn hos den højeste medicinalmyndighed, vel svarende til retslægerrådet hos os. Denne henholdt sig til obducenternes skøn; også for denne myndighed synes det negative bevis, d.v.s. tilbagevisningen af de alternative hypoteser for dødsfaldet, at have spillet en afgørende rolle.

En senere læser ville nok sige, at de medicinske indicier samt Wilsters mulige motiv og personlige forhold kun indirekte talte for hans skyld, men det for ham alvorligste bevis, som formentlig var afgørende for dommerne, var Wilsters besiddelse af arsenik i dagene omkring dødsfaldet og hans forsøg på at sløre denne besiddelse (p. 436 ff.). Efter at retten den 26. november havde fået anmeldelse om, at »Herr von Essen« nogle dage før dødsfaldet havde erhvervet arsenik i Dr. *Flittners* apotek, blev Wilster anholdt. Han forklarede, at mus og vandrotter hærgede hans godser i Sachsen, at hans skriver ikke havde kunnet fremskaffe arsenik til bekæmpelse af skadedyrene, og at han derfor selv havde aftalt købet med Dr. Flittner, der var hans personlige ven. Søndag 19. november 1809, dagen efter Eberhardis død, havde han selv af Flittners provisor købt arsenik, »wie ich ganz bestimmt behaupten kann«, i en forseglet flaske og udstedt en revers, d.v.s. kvittering, herfor. Han ville være rejst til godset den 20. og taget skridt til udryddelse af rotter og mus, men besluttede at blive i Berlin for ikke at udsætte sig for mistanke, hvorfor han straks leverede giften tilbage for ikke at skulle opbevare den.

Hans »revers« for modtagelse af giften var af ham dateret 19. november, men derunder var med provisorens hånd tilføjet: »Eigentlich den 15. oder 14. (November) geholt,« og det viste sig, at provisoren overhovedet ikke havde været i apoteket den 19. Wilster sagde derpå, at han nok havde hentet giften den 20., og at den 19. var en fejlskrift, men den 20. var han optaget hele dagen med forhør, deltagelse i begravelsen og opvartning af enken, og da han bevisligt havde tilbagegivet et kvantum arsenik den 21., blev mistanken om en tidligere erhvervelse alvorligere, hvortil kom, at afhøring af Wilster skriver afslørede, at Wilster tidligere af sikkerhedshensyn havde forbudt anvendelse af arsenik mod rotter og mus. Grundigere afhøringer af Flittner og provisoren bragte nu for dagen, at Wilster havde hentet arsenik allerede den 13. eller 14. Den 20. før daggry henvendte Wilster sig til Flittner og udskiftede den anbrudte beholder med en tilsvarende, men forseglet beholder, idet han opgav, at han for at undgå ubehageligheder i anledning af Eberhardis død hellere ville være i besiddelse af en forseglet end en åbnet beholder. Den 25. leverede han den nye beholder tilbage og bad Flittner om attest på, at han havde tilbageleveret beholderen uåbnet og med samme vægt som ved erhvervelsen. Omtrent samtidig afvejede provisoren den første beholder og

konstaterede, at der manglede 5 »drachmer«, en langt mere end tilstrækkelig dosis til at dræbe et menneske. Flere gange, senest den 26. havde Wilster forsøgt at formå Flittner eller provisoren til at bevidne, at udleveringen af giften først fandt sted efter dødsfaldet. Disse beviser var givetvis nogle af de vigtigste i sagen.

Wilsters virkelige identitet synes ikke straks at være kommet for dagen. Den som det synes første omtale af sagen i Danmark i »Nyeste Skilderie af Kjøbenhavn« i nummeret udkommet 3. februar 1810, indledes blot »En vis Baron Carl v. Essen har under dette paatagne Navn ...«. »Misceller« nr. 9/1810, som citerer »Morgenblatt für gebildete Stände« fra den 5. januar 1810, nævner derimod, at »Baron von Essen« nu har tilstået sin rette identitet og at være bortrømt efter at have begået underslæb med en betydelig sum betroede penge. I øvrigt udelader »Misceller« selv det rette navn, utvivlsomt af finfølelse over for Wilsters forladte hustru og øvrige familie i København. Det hedder videre i »Misceller«: »I Begyndelsen nægtede han at give nogen Underretning om hans tidligere Historie; man greb nu til lovlige Tvangsmidler og lod ham Dag og Nat uden Lys. Modbydeligheden for Mørket bragte ham til at tilstaa hiin Forbrydelse [underslæbet]; men Misgjerningen, hvorfor han er arresteret, nægter han.«

Andre beviser kom til. Wilster havde således nogle dage før dødsfaldet beordret sin tjenestepige til at foretage et intrikat kogearbejde under hans stadige tilsyn (p. 448 ff.), og professor i kemi *Klaproth* erklærede, at tjenestepigens iagttagelser svarede fuldstændig til kogning af arsenik. Også her havde Wilster en alternativ forklaring, nemlig at han foretog en kemisk undersøgelse af kalksten fra sit gods med henblik på at fastslå, om det kunne anvendes til gødning. Da professor Klaproth i en supplerende erklæring udtalte, at den anvendte fremgangsmåde var helt uhensigtsmæssig for det opgivne formål, skrev Wilster fra fængslet en lærd afhandling mod Klaproth, hvor han fastholdt, at proceduren var en landbrugsmæssigt formålstjenlig undersøgelse.

De to afhandlinger fra Wilster, henholdsvis om obduktionserklæringen og om kogearbejdet, var symptomatiske for Wilsters forsvar. Pitaval beskriver (p. 400), »en skyldig, der skridt for skridt forsvarer en farlig, næppe holdbar position med yderste hårdnakkethed og, når han er fordrevet fra en skanse, kaster sig i en anden. En næsten overbevist forbryder, hvem offentlighedens og dommerens moralske overbevisning allerede har erklæret for skyldig efter blot halvdelen af de forelagte indicier, står væbnet imod ethvert angreb, om ikke med virkelige grunde, men med skingrunde; med sin for-

stands fulde kraft kalder han videnskaberne til hjælp, og ved hjælp af jurisprudens, kemi, lægevidenskab og psykologi ikke blot forsvarer han sig selv, men angriber dommeren; han bliver forfatter i fængslet og leverer videnskabelige afhandlinger til akterne». Man kunne sige, at advokaten aldrig var større, end da han førte sin sidste sag, hvor hans egen skæbne var indsatsen. Pitaval tilføjede, at Wilster forfejlede virkningen af sine indlæg, fordi han kun talte til forstanden, og at den humane følelse måtte gyse ved den anklagedes kolde hjerteløse holdning.

Der findes et par erindringsglimt om processens gang. Vi hører intet om en forsvarer for Wilster, men får tværtimod at vide, at han skrev sine indlæg selv. Sagens akter, som efter prøjsisk skik tilstilles forsvareren i hans egen skab af »vereideter königlicher Beamter«, kunne ikke uden videre overlades den anklagede, men kun på vilkår af samtidig kontrol fra en yngre »Kammergerichtsreferendarius«, som senere berettede herom til forfatterne af beretningen i Pitaval (p. 468 f.). »Denne regner ikke disse lange aftentimer, hvor han måtte sidde vagt, medens Essen excerperede, til sine lykkeligste. Giftblanderen, som henrykkede og oplivede ethvert selskab, var blevet en højst ubehagelig og vranten mand, som småligt stod på sin ret. En aften kastede han med hånden for øjnene mod lyset et dæmonisk smilende blik mod sin ufrivillige besøgende og sagde: »De holder mig dog for en klog og snarrådig mand, hr. referendar? Hvis jeg ville forgive Eberhardi, ville jeg da ikke i stedet for arsenik, som jeg vidste ville forblive i kroppen, have brugt plantegift, hvorom jeg véd, at det ikke efterlader spor?« Den unge mand gøs og troede at have gjort et dybt og frygteligt blik ind i forbryderens sjæl.»

Da dommen efter årelange undersøgelser skulle skrives, tvivlede ingen moralsk på Wilsters skyld. Alligevel fortæller dommeren (p. 486 f.), hvem affattelsen af dommen var betroet, om virkningen på ham, da han fra bjerget af akter, som sendtes til hans hjem, først greb forsvarsskriftet for at se, om en så overbevist anklaget endnu kunne fremføre grunde, som i det mindste kastede et skin af uskyld på ham. »Han læste det omfangsrige værk side for side med stigende interesse, og da han lagde det fra sig, følte han sig bevæget til udråbet: Min Gud, hvilket uskyldigt offer har et sammentræf af omstændigheder givet i rettens hænder. Denne mand kan ikke have begået forbrydelsen! – Det følger af sig selv, at studiet af akterne hurtigt indgav referenten en helt anden opfattelse. Men når en dommer med dyb menneskekundskab, af lige dele lærd og human dannelse, med en igennem lang tid bestyrket opfattelse desuagtet kan blive vildført kun af en sådan forbryders skriftlige fremstilling, omend blot for et øjeblik, hvilken skuffende magt må denne da ikke

have i sin personligheds trylleglans overfor mængden og særlig det svagere køn!»

Steffens gengiver med undersøgelseslederen som kilde en gribende, i den sidste pointe snarere rystende episode fra varetægtsfængslingen: En forårsdag havde man givet fangen, som længe havde siddet i et mørkt fængsel, tilladelse til at tage frisk luft i fængslets gård. »Der stod et Pæretræ bedækket med Blomster; dette Syn overraskede og rystede Fangen, som styrtede hen til Træet, omfavnede det og vædede det med sine Taarer. Denne dybe Følelse for Naturen, der plejer at være forenet med en højere Dannelse, var altsaa ikke uds lukket i denne Forbryder. Hvorledes kunne den vedligeholde sig ved Siden af en saa raa, rædsom Tænkemaade? Mig er dette en frygtelig dunkel Gaade i den menneskelige Natur. Ellers er den dybe Naturfølelse forenet med det Ædlere og Bedre i Mennesket, og den bevarer dog ellers Kimet til den dybeste, helligste Kjærlighed endogsaa der, hvor den truer med at uds lukkes. – Det maatte have været en lignende Anskuelse, et Haab om, at i dette bevægede Moment af hans Tilværelse en dyb Anger havde grebet ham, der bevægede Dommeren til umiddelbart derpaa at lade følge et Forhør. Han blev ført bort fra Træet og stillet lige overfor sine Inkvisitorer. I dette Øjeblik var han som forvandlet. Haabet om at lokke en Tilstaaelse ud af ham forsvandt igjen, da man saae denne Forandring.«

En tilståelse fremkom aldrig. I Pitaval gøres gældende (p. 466), at en jury utvivlsomt ville have fundet Wilster skyldig i mord, men at dommerne af loven var bundet til alene at idømme en »ausserordentlich« straf. Netop spørgsmålet om bevisbedømmelsen og dennes betydning for sagens udfald og valget af strafart var det afgørende juridiske spørgsmål i sagen. Straffen for mord var fastsat i Allgemeines Landrecht für die Preussischen Staaten § 826: »Derjenige, welcher mit vorher überlegtem Vorsatze zu tödten einen Todschlag wirklich verübt, soll als ein Mörder mit der Strafe des Rades von oben herab belegt werden«, d.v.s. radbrækning oppefra, dog mindre grusomt end radbrækning nedefra.

Procesordningen, d.v.s. Allgemeines Criminalrecht für die Preussischen Staaten. Erster Theil, Criminal-Ordnung, 2. bog, 6. afsnit, »Von den Wirkungen der Beweise«, indeholdt modsat vore dages kortfattede henvisning til bevisbedømmelsens frihed (Rpl. § 896, 2. pkt.: »Bedømmelsen af Bevisernes Vægt er ikke bundet ved Lovregler«, uændret siden 1916) detaljerede regler

om bevisbedømmelsen. Efter en regel om, at dødsstraf kræver flertal af to trediedele i domstolen, og at der ellers kun kan idømmes en »overordentlig straf« (§ 395), gennemgås i enkeltheder reglerne »von nahen Anzeigen«. Til disse hører den fuldstændige tilståelse, men det kræves, at der også bortset fra tilståelsen er mistanke imod den anklagede, og at han er en sådan person, af hvem man kan vente forbrydelsen, § 398 nr. 2; en tilståelse, som ikke opfylder betingelserne for et fuldt bevis, skaber kun sandsynlighed, § 397 – det giver kraftige mindelser om vor egen retsplejelovs krav om, at tilståelsens rigtighed skal være bestyrket. Den overordentlige straf omtales i § 405: »Wenn mehrere Anzeigen in einem Falle zusammentreffen, welche mit einander übereinstimmen, und durch den schlimmen Character des Verdächtigen und die bisherige schlechte Lebensweise desselben unterstützt werden; so ist ein hoher Grad von Wahrscheinlichkeit vorhanden, bei dem eine ausserordentliche Strafe in der Regel kein Bedenken haben kann«. §§ 406 og 407 indskærper forsigtighed i bevisbedømmelsen og opmærksomhed over for mulige modbeviser, hvorefter § 408 udtaler: »Die ausserordentliche Strafe kann nie bis zur Todesstrafe, auch wenn die Strafgesetze in einem oder dem andern Falle nichts abweichendes verordnen, nicht bis zur lebenswierigen Gefangenschaft ausgedehnt werden, sondern nur in Geldbusse oder zeitiger Strafarbeit bestehen ...«.

Dobbeltsystemet med fuld straf ved fuldt lovbestemt bevis og overordentlig eller med den i Danmark anvendte sprogbrug »arbitrær« straf, når omstændighederne gav anledning til alvorlig og grundet mistanke, var tidligere også kendt i Danmark, jfr. *Holmboe* (p. 93), men afvistes i det 19. århundrede af *Algreen-Ussing*, som fyndigt fastslår, at enten er det bevist, at forbrydelsen er begået, og i så fald er den fulde straf anvendelig, eller også er dette endnu ubevist, »og da bør hverken en mindre eller større Straf anvendes, da det Første indeholder, kun i ringere Grad, den samme Uretfærdighed, som det Sidste« (p. 18). Beslægtet, men ikke identisk, er den også i Wilster-sagen nærmest foreliggende situation, hvor der ikke blot er mistanke, men retten er fuldt overbevist om den anklagedes skyld, dog alene på grundlag af indicier, idet et særligt lovbestemt bevis mangler. I Danmark reguleredes dette spørgsmål i forordning af 8. september 1841, hvis § 7 bestemte, at når domfældelsen baseredes på indiciebevis, kunne en af loven foreskrevet livsstraf erstattes af strafarbejde på livstid. Reglen spøjte så sent som i Mehren-sagen, UfR 1922,963 Ø, som Wilster-sagen en sag om giftmord, hvor domfældelsesgrundlaget efter det udførlige domsreferat som også i Wilster-sagen var meget stærke indicier; nævningetinget fandt tiltalte skyldig i overlagt drab,

hvorefter retten idømte den efter straffeloven af 1866 § 190 lovbestemte dødsstraf, som ved benådning formildedes til tugthusarbejde på livstid. Fra alle sider under denne sag syntes det forudsat, at forordningen af 1841 var bortfaldet ved Retsplejeloven (dommens p. 969).

Hvis Wilster havde tilstået, havde han næppe undgået dødsstraf og henrettelse, og det skaber unægtelig et etisk problem, at den stejle benægtelse belønnes. Steffens, hvem jeg vil give det sidste ord herom, er klar over dilemmaet. Han nævner, at nogle af de mest kultiverede folk, herunder det tyske, kræver tilståelse, medens andre vil nøjes med indicier, og finder det givet, at kravet om tilståelse både sædeligt og religiøst må foretrækkes; »wo es gelingt, aus der tiefen Reue dieses [tilståelsen] hervorzurufen, vermag es nicht selten und wenigstens bis auf einen gewissen Grad, mit dem Verbrecher zu versöhnen«. Forbryderen bliver sin egen dommer og renses ved så at sige frivillig at underkaste sig dødsdommen, medens den, der dømmes som benægter, forbliver trælunden af sin handling, »ein Knecht seiner That«. Steffens er klar over, at den dannede forbryder, ja selv blot forbryderen med den stærkere karakter, på denne måde får en fordel fremfor den udannede og mere rå forbryder, men fastholder synspunktet og slutter: »Ich gebe unbedenklich der bei uns herrschenden Sitte den Vorzug, obgleich sie eben den grauenhaftesten Verbrecher zuweilen unterstützt und den gegen ihn aufgehobenen Arm der Gerechtigkeit lähmt.«

Det blomsterbedækkede pæretræ og det følgende forhør viser, at dommerne nok vidste, hvad de gjorde.

Berlins Kammergericht afsagde dom i første instans så sent som 1813. Hos Pitaval beskrives malende, at dommen affattedes under drønet af kanonerne fra Grossbeeren – her, tyve kilometer syd for Berlin, udkæmpedes den 23. august 1813 det for Prøjsen sejrige slag mod Napoleons marskal Oudinot, hvor et nederlag formentlig ville have medført en fornyet fransk erobring af Berlin – og det fremhæves rosende, at den borgerlige retspleje kunne virke selv i en sådan krise (p. 487). Straffen var 15 års fæstningsarrest som »ausserordentliche« straf; under henvisning til straffens længde var der automatisk appel, og dommen stadfæstedes i anden instans af Landes-Justiz-Collegium, Criminal-Ordnung § 530. Wilster afsonede straffen i fæstningen Fort Preussen nær Stettin, hævdede fortsat overfor besøgende sin uskyld og vandt tiltro. Han virkede som forfatter og underviser – fæstningsarrest var ikke forbun-

det med arbejdspligt, så valget af strafart kan have indeholdt hensyntagen til hans tidligere stilling i standssamfundet. Efter straffetidens udløb bosatte han sig i Stettin, hvor han døde i 1837 uden at gense fædrelandet. Forfatteren af »Der neue Pitaval« kunne ikke frigøre sig fra ham: »Schreiber dieses sah ihn vor einigen Jahren in den Festungsanlagen mit einer Person spazieren gehen, welche hier die Stelle der Angelika's, Emilien u.s.w. eingenommen. Sein Anblick war nicht geeignet, um für ihn einzunehmen.« Kvindegunst synes han at have nydt til det sidste.

Carl Wilsters ældste søn *August Carl*, født 1795, tog 1815, kun tyve år gammel, som faderen juridisk embedseksamen og blev efter en karriere som auditor i 1833 udnævnt til herredsfoged og skriver i Lejre herred; der var ikke lykke ved dette embede; nok gik det ikke Wilster som en tidligere indehaver Ludvig Holberg von Schwartz, som til sin død i 1836 vandsnødte som fæstningsfange i Københavns stokhus efter dom for kasseangel i 1818, men allerede i 1835 entledigedes han som uhelbredeligt sindssyg og var til sin død i 1872 patient på Skt. Hans Hospital i Roskilde, samme by som hans embedssæde. Den yngste søn, *Adolph Ludvig*, født 1799, blev officer. 1833 blev han som premierløjtnant forsat til de ostindiske tropper og blev gift, men døde samme år undervejs til Trankebar. Den næstældste søn, slægtens største mand *Christian Frederik Emil Wilster*, født 1797, tog kun 19 år gammel juridisk og senere teologisk embedseksamen og blev adjunkt ved Sorø Akademi; han blev en ikke dårlig digter, særlig hans humoristiske digte er storartede (»En Bondeknøs, som hedde Hans«) – vi får et kort glimt heraf i næste kapitel – men i det gribende digt »Den Undvegne« skildrer han en livstidsfange, omend en forbryder af mindre format end faderen. Hans største bedrift blev de aldrig overgåede oversættelser af Homers digte. Hans helbred var altid svagt, og januar 1840 døde han. Carl Wilsters forladte hustru havde således inden sin egen død senere samme år mistet to af sine sønner og måtte se den tredje søn som et levende lig.

Christian Wilster blev gift med sin kusine Charlotte – måske havde fremmed blod været bedre – hvis broder, den tapre og noget teatraliske officer *Ernst Wilster*, som udmærkede sig i begge sønderjydske krige (død 1881 som ugift) var hans nære ven. Hans søn *Frederik Wilster*, 1831-65, var læge ved Sorø Akademi, og hans søn igen *Christian Wilster*, født 1865, blev cand.mag. inden sin egen tidlige død i 1892. Med ham udsluktes slægten i mandslinien. Charlotte Wilster måtte overleve både ægtemand, søn og sønnesøn. En uheldig stjerne har svævet over denne begavede, men dødsmærkede slægt.

Kilder

Nyeste Skilderie af Kjøbenhavn, Syvende Aargang No. 34, Løverdagen den 3 Februarii, 1810.

Misceller ved *Niels Christian Øst*, No. 9, 1810.

Jens Kragh Høst: Erindringer om mig og mine Samtidige. 1835.

Henrich Steffens: Was ich erlebte. Zweiter Band. Breslau 1840.

J. E. Hitzig og W. Häring (W. Alexis): Der neue Pitaval. Eine Sammlung der interessantesten Criminalgeschichten aller Länder aus älterer und neuerer Zeit. Neunter Theil. Leipzig 1846.

T. Algreen-Ussing: Haandbog i den danske Kriminalret, Fjerde aldeles omarbejdede Udgave. 1859.

Den falske Baron von Essen. En Kriminalretshistorie fra 1809. I: *Nær og Fjern* nr. 297, 10. marts 1878.

Tage Holmboe: Højesteret og strafferetten. I: *Poul Bagge* m.fl. (red.): Højesteret 1661-1961. 1961.

Jens A. Nielsen: Den unge Christian Wilster som huslærer på Gisselfeld 1818-19. I: *Årbog for Historisk Samfund for Sorø Amt* bd. 60, 1973.

Min hjerteligste tak for oplysninger og materialer om præjsisk strafferet i det 19. århundredes begyndelse til Dr. Christoph Bergfeld, Max-Planck-Institut für Rechtsgeschichte, Frankfurt am Main.

Fra idyllisk syngespil til skæbnedrama – Trylleharpens historier

Kong Frederik den Sjettes fødselsdag 28. januar er i dansk litteratur- og måske særlig dansk teaterhistorie en af de bedst huskede kongefødselsdage, idet den i mange år var anledningen til en særlig festlig premiere, normalt ved at der bestiltes et nyt stykke hos en af tidens største digtere. To af disse kongelige Geburtsdagsstykker har givet anledning til højdepunkter i den vel berømteste litterære strid i vor historie, *Baggesen*-fejden.

Det var en trist tid i Danmark efter ulykkesårene 1807-1814, særlig ved adskillelsen fra Norge og den stadig grasserende økonomiske krise, som også gav sig udslag i en generel demoralisering, bl.a. af embedsstanden, der plagedes af, hvad der malende er beskrevet som kasse-mangelepidemi. Det giver derfor anledning til undren, at det spørgsmål, der optog hele den dannede verden lidenskabeligt ikke blot i korte øjeblikke, men med mellemrum i hele perioden 1814-20, var, om nationens mest fejrede digter *Adam Oehlenschlägers* nyere værker var ringere end hans ungdomsværker, og om den forrige generations største navn *Jens Baggesen*, som længe havde stået i skyggen af Oehlenschläger, havde ret til at fremhæve dette, herunder om hans kritiks enestående spottende og udæskende form. Litteraten *Kristian Arentzen* har i sin gigantiske materialesamling fra 1870'erne skildret forløbet i hele otte bind med fyldige citater af de mange strids- og smædeskrifter, som viser, at stort set alle med æstetiske ambitioner, også en mængde studenter, har blandet sig i striden. En enkelt episode blev genstand for en stor injuriproces i Den kongelige Landsover- samt Hof- og Stadsret i København (i dag Østre Landsret), ikke mellem Baggesen og Oehlenschläger – denne forholdt sig stort set passiv, hvilket indbragte ham yderligere hån, og overlod sit forsvar til sine mange yngre venner – men mellem Baggesen og stud. theol. *Peder Hjort* (i sagsakterne *Hiorth*, 1793-1871). Hjort er måske den

Peder Hjort, 1819

stejleste polemiker i Danmarks åndshistorie, en frondør på godt og ondt, med hans bedste levnedsskildrer *Morten Borups* rammende betegnelse, men også i sin senere løbebane omkring 1840 udgiver af en stor salmebog, som opnåede tre oplag og indeholdt hans egen fine gendigtning af Luthers store bodssalme »Af Dybsens Nød, o Gud til dig/ Mit bange Raab jeg vender« (Den danske Salmebog af 2002 nr. 496, oprindelig Davidssalme nr. 130).

Et sted skal jeg begynde, og som *point de départ* vælger jeg kongens 48-års fødselsdag den 28. januar 1816 og premièren to dage efter på Oehlenschlägers syngespil »Ludlams Hule« til musik, dejlig musik, af Weyse. Baggesen, der to år før havde kastet sig over Oehlenschlägers tidligere syngespil »Røverborgen«, som i øvrigt trods tekstens mangler var blevet en stor succès takket være *Kuhlaus* brillante musik, rullede sig ud i en kritik af det nye stykke lige så lang som værket selv spredt over tre numre af hans eget tidsskrift *Danfana*. Baggesen fandt det »uafgjort, om det just er det sletteste af vor pa-

rodiske Shakespears Stykker«, men betegnede det som »det ravgaleste, der endnu er bleven sammensat paa vort Theater«. En smagsprøve (til forklaring: »Moder Ludlam« huserer både som genfærd på slottet og driver sit spil ved udlån af løsøreffekter fra sin hule efterfulgt af drab på lånere, som ikke giver det lånte tilbage til tiden):

Den ulykkelige Frue er græsselig adsplittet. – Hendes Skygge tripper op og ned ad Vindeltrappen – hendes Gienfærd sidder ved Brønden – hun selv myrder dybt nede i Hulen – hendes Hoved ligger bundet ned mod Hælene i Tinkisten – hendes møre Been ligger bag Gulvet – hendes trætte Been under Gulvet – hendes Hierte brænder i Skiærsild for sig selv, og hendes Siæl er et andetsteds i Graven.

Man må lade Baggesen, at Oehlenschläger gav sig store blottelser, f.eks. i visen – med storartet musik af Weyse – om Peter, der lånte en kobberbolle, »en tinnnet Kasserolle« til sin bryllupsfest og glemte at levere den tilbage:

Hiem gik den tappre Peter
Med Bollen paa sin Bag.
Der stødtes i Trompeten,
Det var hans Bryllupsdag

Vel måtte Baggesen spørge, om ikke dette »Der« måtte henføres til bagen, og om arten af disse trompetstød!

For Hjort var dette dråben, som fik bægeret til at flyde over, også selvom han selv havde skrevet en ganske skarp kritik af »Ludlams Hule« i det litterære tidsskrift »Athene«. Fra julinummeret 1816 (samlet i bogform 1817) begyndte han en rasende serie angreb mod Baggesen under titlen »Tolv Paragrapher om Jens Baggesen«. Fortalen, der begyndte »Et skammeligt Uvæsen har i de tre sidste Aar hersket i den danske Litteratur«, mandede ud i et løfte om at stræbe at vise, »hvorledes Jens Baggesen maa betragtes som en skadeligt Ukrud, der qvæler Smag og Humanitet, og at han derfor har gjort sig uværdig til at bære Navn af en dansk Digter«. P. 225 runder han af: »Hvad Herr Justitsraaden [Baggesen] selv angaaer, da troer jeg at besidde altfor megen reen og sædelig Tænkemaade til ikke at skye enhver umiddelbar Berøring med hans urene Natur.« Næsten hele Baggesens produktion reduceres in absurdum, f.eks. gør Hjort gældende med hundreder af eksempler, at ingen dansk forfatter har så meget udansk i sine skrifter som dannersprogets selvbestaltede ridder Baggesen. Baggesen kaldtes »skamløs« bl.a. på grund af

et epigram, af Hjort betegnet som et nidskrift, i anledning af begravelsen af den folkekære skuespiller *Hans Christian Knudsen* (1763-1816), kendt for sine landsomfattende indsamlinger til fordel for ofrene for Englænderkrigene:

TIL KIØBENHAVN.
(Ved en Skuespiller-Liigbegiængelse.)
Stands, Axelstad i Sort, paa Gravens Rand,
Og tænk Dig om, før selv du ligger;
Hvad er Dig, svar mig! KONGE, FOLK OG LAND,
Naar Du begraver, som DIN STØRSTE MAND,
DIN FØRSTE GØGLER OG DIN BEDSTE TIGGER?

I denne forbindelse væbnede Hjort sig med et responsum fra sin faderlige ven og protektor, den ansete højesteretsprokurator *Johan Martin Schønheyder*, som karakteriserede epigrammet som strafbar injurie, som fortjente »en følelig Revselse« (p. 169 ff.).

Jeg har citeret nok fra Baggesens egne udtalelser til at vise, at han just ikke var mundlam eller skånsom selv – senere i 1816 skrev han en hel lille bog »Per Vrøvler, et komisk Læredigt« med smædende kommentarer til en eneste mislykket sang af Oehlenschläger »Til Hans Majestæt Kongen ved Fugleskydningen den 8nde August 1816 fra det kongelige Kjøbenhavnske Skyde-Selskab og danske Broderskab«, hvor digteren blandt meget andet hilses med epithetet »Ludlamme Skjald«. Paragrapherne ville han dog ikke stikke til sig, og han anlagde sag mod Hjort for ærekrænkelser. Processen havde endnu ikke forladt det siden 1795 obligate forberedelsesled, forligskommissionen, da der indtraf den helt store skandale, som gjorde en dramatisk udvidelse af sagen uundgåelig.

Plagiat eller originalt syngespil?

Om det skyldes Kongens gode hjerte eller blot en opfattelse hos hoffet af det ønskelige ved at behandle Oehlenschläger og Baggesen ens, ihvertfald fik Baggesen det ærefulde hverv at skrive fødselsdagsstykket for 1817. Han udarbejdede – eller omarbejdede – syngespillet »Trylleharpen« til musik af Kuhlau, efter at forrige generations største komponist *Friedrich Ludwig Aemilius Kunzen* – som tidligere havde komponeret musikken til Baggesens operatekster »Holger Danske« og »Erik Eiegod« – havde afslået bestillingen.

Men medens værket var ved at blive indstuderet, opstod et rygte om, at teksten var plagiat af en tysk syngespiltekst, som Baggesen i 1800 havde påtaget sig at oversætte til dansk, og som Kunzen skulle komponere eller havde komponeret. Hjort, som havde overhørt en ven af Baggesen omtale beskyldningen som formentlig sand, nævnte dette for sin ven fra skoletiden *Carl Ludvig Kirstein* (1793-1862), fuldmægtig i det slesvig-holsten-lauenburgske rentekammerkancelli og senere i 1831-38 omstridt meddirektør for Det Kgl. Theater. Kirstein havde sangtimer hos Kunzen – ifølge *Thomas Overskous* store teaterhistorie var han uddannet bassanger – og foreholdt denne rygten. Kunzen bekræftede dets sandhed og overgav Kirstein manuskriptet »Ossians Harfe« med tilladelse til at videregive det til Hjort og tilladelse for denne til at bruge det. Kunzen nævnte samtidig forfatteren, amtsforvalter, tidligere musiklærer og kopist *Johann Nicolaus Kleiber* i Burg på Femern. Hjort fik, ikke helt klædeligt, en kopi af »Trylleharpen« fra Baggesens bogtrykker og kunne straks konstatere endog meget betydelige ligheder mellem denne og »Ossians Harfe«, ikke blot i handling og scenegang, men helt ned til enkeltheder i teksten. Sammenholdt hermed var det kun en uvæsentlig forskel, at »Trylleharpen« foregik i antiken på en græsk ø, »Ossians Harfe« derimod i Skotland, og at personernes navne var ændrede, heltinden hed således Dione i den græske, Minona i den skotske udgave. Hjort anmodede derefter den 13. januar 1817 Kleiber om tilladelse til at aftrykke hans arbejde for at kunne sammenholde de to tekster. Kleiber svarede den 21. (mine kursiveringer):

Den af mig for mange Aar siden efter Hr. Kapelmester Kunzens Ønske skrevne Operette: Ossians Harpe, havde ingen anden Bestemmelse, end at give denne min høitskatterede Ven den forønskede Leilighed til hans Composition.

Denne Bagatel kan og bør da heller ikke betragtes som et *for sig bestaaende Skuespil eller Digterværk*, thi for Publicum existerer det kun med og ved Hr. Kapelmester Kunzens Musik, eller aldeles ikke.

Jeg maa følgelig herved alvorligen protestere mod den separate Aftrykning af denne Operette, og det saa meget mere da jeg hverken har Tid eller Lyst til at indvikle mig i litterariske Stridigheder.

Brevet – oprindelig naturligvis på tysk – er gengivet i dansk oversættelse i Baggesen: »Trylleharpens Historie« (p. 67 f., i det følgende TH), den enestående aktudgivelse, som gør denne sag til en af de bedst dokumenterede i dansk retshistorie.

Hjort afventede ikke Kleibers svar med midvinterens langsomme post-

gang mellem Femern og København, idet det var ham om at gøre at fremføre sin attaque samtidig med premièren på »Trylleharpen«, hvilket unægtelig også lykkedes ham.

»Adresseavisen« for den 27. januar 1817 oplyste Det kongelige Theaters ugerepertoire og herunder premièren på »Trylleharpen« den 30. »ved Hs. M. Kongens høie Ankomst og i Anledning af Allerhøistsammes Fødselsdag« og anden forestilling dagen efter. En annonce nævnte, hvor stykket – som på titelbladet kaldes »Originalt Syngespil« – kunne købes (for 3 rigsdaler), men andetsteds i avisen kunne læses:

Kundskabsvæsen.

Paa alle Byens Boglader faaes: Om en høist mærkelig Lighed mellem Trylleharpen, saakaldet originalt Syngespil af Jens Immanuel Baggesen, og samme Stykkes Original. Af P. Hjort. Priis 7 Mk., heftet.

I den trykte udgave er ordene »høist mærkelig Lighed« og – i lidt mindre størrelse – »Original« udhævede. Titelbladet slutter effektivt med dateringen »Den 28. Januar 1817«, Kongens fødselsdag. Hjort indledte sin lille bog, som kan rummes i en jakkelomme, med en fortale »Til det danske Publikum«, hvor det bl.a. siges:

Men neppe kunde han [Baggesen] ... bedre lægge sin Affældighed for Dagen, og neppe kunde han mere iøinefaldende vise Ringeagt for det danske Publicum, som især for den høitidelige Anledning, i hvilken han udgav sit Syngestykke, end hvad han just gjorde. Udygtig til at opfinde eller udarbejde et selvvalgt Emne, tilegnede han sig en anden Forfatters Eiendom, som var betroet i hans Hænder, og uden at betænke det Utilladelige og Uværdige i en saadan Handlemaade, benyttede han det fremmede Arbejde heelt igjennem. Hans første Act følger dette Scene for Scene, og en stor Deel af Dialogen og Sangene er en simpel Oversættelse af dette. I den anden Act er vel den største Deel af Dialogen, saavel som flere Scener, forandrede, men Indholdet og Handlingens Gang og Slutning ere lige i begge Stykker. Sammenligner man de nedenfor aftrykte Parallelsteder, vil man strax finde den fuldkomneste Lighed i hele Stykkets Disposition og i Handlingens Fordeling i Scenerne. Den paafaldende Overensstemmelse mellem de vilkaarligste Steder, hvilke umueligen kunne troes at falde tvende Forfattere ind, som behandlede samme Emne, og desuden det originale Stykkes Historie sætter det udenfor al Tvivl, at Baggesens er en Copie af dette, uagtet han er forvoven og letsindig nok til at lade trykke paa sit Titelblad: originalt [spatieret] Syngespil. En

saadan Trods fortjener visseligen sin Straf, og Baggesens vaagende Engel synes ogsaa at have gjemt denne for ham, i det at den gjemte under sin Varetægt, i sex-ten hele Aar, en Afskrift af den omtalte sande Original. Det er saaledes at man i det blotte Tilfælde kan erkjende en højere Magts retfærdige Styrelse.

Hjort fortsatte med at redegøre for, at i 1800, medens Baggesen var medlem af teaterdirektionen, blev »Ossians Harfe« antaget, og Baggesen påtog sig at oversætte den til dansk. Oversættelsen kom aldrig for dagen, derimod 16 år senere det nye syngespil. Hjort opfordrede Baggesen til at forsvare sig; »tier han, saa erklærer hans Tavshed, at han holder den Plet, som nu er sat paa denne hans Ære, for uaftvættelig«. I resten af bogen aftrykkes øverst på hver side Baggesens danske tekst til første akt, men nederst på de fleste sider under strengen de mest rammende tyske parallelsteder.

Nu var injurien udsendt, og inden jeg fortsætter fortællingen, kan det være gavnligt at standse op og forsøge at bedømme Hjorts forhold alene på grundlag af de af ham den 27. januar 1817 kendte eller kendelige omstændigheder uden at inddrage vor faktiske kundskab om den rette sammenhæng, som først fremkom, da sagen oprulledes i retten. Det må unægtelig medgives Hjort, at hans angreb umiddelbart forekom stærkt: Han havde de to tekster, som slående lignede hinanden; han vidste, at »Ossians Harfe« forelå allerede år 1800, 16 år før »Trylleharpen«; Kunzen havde overladt ham den tyske tekst til fri benyttelse. Midt i kampens hede indløb Kleibers brev, hvor ordene »Den af mig ... skrevne« (»Die von mir ... geschriebene«) støttede mistanken om plagiat, selv om Kleiber forsøgte at distancere sig fra striden og at bagatellisere sit værk.

En senere tids køligere iagttagere kan dog ikke undgå at bemærke de svage punkter ved Hjorts stilling, som han i øjeblikkets ophidselse og det betydelige tidspres havde overset. Fremfor alt havde han kun modtaget det tyske manuskript på anden hånd og havde hverken talt med komponisten Kunzen eller den formentlige forfatter Kleiber, og medens det var forståeligt, at han ikke om vinteren rejste ned til Kleiber på det fjerne Femern, var det uhyre uforsigtigt, at han ikke selv talte med Kunzen og udspurgte ham nærmere, hvorved han måske kunne have udfundet sandheden, som den under den senere rets- handling kom for dagen, nemlig at den rette forfatter til »Ossians Harfe« eller rettere første akt deraf var – Baggesen selv! Hvis Hjort havde afventet Kleibers brev, måtte den undvigende tone også give anledning til nøjere eftertanke.

Men medens det ikke kan bebrejdes Hjort, at han ikke allerede da havde gættet den indviklede dokumentariske sammenhæng, som først blev opklaret senere, kunne og måske burde Hjort, som havde begge tekster foran sig, og som var en særdeles skarpsindig æstetiker – tænk blot på hans i detaillén gående kritik af Baggesen i Paragrapherne – ved en nærlæsning af begge versioner have fattet mistanke om, at den utvivlsomme tilsynekomst af »Ossians Harfe« i 1800 og trykningen af »Trylleharpen« i dens sluttelige form 1816 ikke automatisk måtte føre til en overbevisning om, at denne var et senere plagiat af hin, men at indre æstetiske overvejelser måske kunne tale for det omvendte resultat.

Først og fremmest, Baggesens »Trylleharpen« er på ingen måde en ringe tekst. Musikhistorikeren *Gorm Busk*, som har udarbejdet den fyldigste analyse af Kuhlau musikdramatiske produktion, kalder den »sandsynligvis den bedste, Kuhlau nogensinde fik i hænde«. Dens dramatiske hovedpointe, at sangeren frelser sin elskede fra kuldød ved at ofre sit dyrebareste eje, trylleharpen, som han knuser for at tænde bål af stykkerne, hvorefter han forenes med hende, ligesom Orpheus som *deus ex machina* stiger ned fra himlen og giver ham en endnu prægtigere harpe, er ikke ueffen, og de hovedsagelig jambiske vers flyder let og ganske smukt. »Ossians Harfe« er derimod et ringe stykke makværk fra en mislykket rimsmid. *Peter Hansen*, hvis fremstilling i 1867 af hele sagens gang er den mest ædruelige som også den mest upartiske, fremhæver allerede de første linier i begge tekster, et kor af hyrdinder:

»Trylleharpen«
Søstre, lad os lege,
Her i Lundens Skiød!
Hvor os Dalens Eege
Skierm og Skygge bød.

»Ossians Harfe«
Schwestern hier im Grünen
Lasst uns fröhlich seyn,
Schwestern hier im Grünen
Tanzen wir den Reihen.

Den tyske fusker er ikke engang i stand til at finde et rim på »Grünen« og vælger den ynkelige udvej at gentage første linie i tredje linie. Kort efter besyn-

ger prinsessens veninde morgenens skønhed og omtaler prinsessens komme, i femten kønne og formelt fuldbårne jambiske linier i »Trylleharpen«, i en ligegyldig prosareplik på to linier i »Ossians Harfe«. En blot og bar oversætter kan sagtens snyde på vægten ved at omdanne vanskeligt oversættelige vers til prosa, men det er absurd at forestille sig en plagiator omskabe en plat og kort prosareplik til femten verslinier.

Undskyldningen for Hjort er naturligvis, at han ikke, modsat P. Hansen, var klar over den dokumenthistoriske sammenhæng.

Ingen ringere end *N. F. S. Grundtvig*, der som den eneste af tidens store sympatiserede med Baggesen i striden, har fremhævet det æstetiske argument, om end offentligt først omtrent tredive år efter det passerede, nemlig i »Brage-Snak om græske og nordiske Myther og Oldsagn for Damer og Herrer« fra 1844:

... mig synes dog altid, der er en mærkelig Forskjel paa en slem Vittighed og en slem Grovhed. Da Folk nu var allerværst ved ham [Baggesen], gik jeg derfor ogsaa op og besøgte ham og traf ham ordenlig lidt modfalden, fordi man ganske alvorlig havde sigtet ham for grovt Tyveri, vel, hvad man kalder, literært Tyveri, men ligefuldt det groveste, og Sagen selv kjendte jeg ikke noget til, men dog lykkedes det mig paa en egen Maade at trøste ham. Jeg spurgte nemlig, om hans Anklagere fandt de foregivne Tyvekoster saa fortræffelige, at de umulig kunde være hans eget Arbeide. »Nei, tværtimod,« sagde han, »de sige, det er det bare Snavs«. Aa, sagde jeg, saa vær De kun ganske rolig, for det vil alle Folk, som er Lidt, strax indse, at, skulde De gaae hen og stjæle, maatte det være noget Godt; Snavset kan De jo selv gjøre. »Nu!« sagde Baggesen med sit Loke-Smil, »det maa jeg bekjende, er en egen Grund at frikjendes paa; men jeg kan ikke negte, Sagen er soleklar«. (fra Kap. XII: Mjølners Atterkomst og Eftersmæk)

Men, som først nævnt, det æstetiske argument virker stærkere, når den ydre historiske sammenhæng er klarlagt, og Hjort var ikke på forhånd uden mulighed for at vinde sagen.

Første udpibning, stævning og svar

Efter injurien den 27. januar 1817 i Adresseavisen tog begivenhederne fart. Allerede næste dag indrykkede Baggesen i samme avis under en gentagen bekendtgørelse af Hjorts avertissement, følgende:

Om Trylleharpen. Falskheden af de mig i et nyt Skamskrift af P. Hjort, i Anledning af min Trylleharpe gjorde Beskyldninger, skal, trods deres paafaldende Skin af Beføielse, ufortøvet med Documenter og Vidner vorde fuldkommen godtgjort. Men sengeliggende for Øjeblikket, maa jeg bede alle mine upartiske Landsmænd didindtil at troe paa mit Ord, at hverken Tydskland eller Danmark kan opvise noget Stykke, der langt fra kunde gjælde som Original til min, rigtignok under en anden Titel og til en anden Musik, allerede 1799 anlagte, og nu først aldeles udarbejdede Trylleharpe.

Samme dag, den 28. januar 1817, Kongens fødselsdag, døde Kunzen – jeg kommer tilbage til sammenhængen mellem injurien og dette dødsfald.

Den 29. replicerede Hjort i Adresseavisen og kommenterede »Skamskrift« med, at skriftet alene blottede Baggesens egen skam. Han sluttede: »At endelig Justitsraaden vil røre Publicum ved at han er sengeliggende og dog samme Dag viser sig paa Gaden, er jo atter en besynderlig Modsigelse« – også dette lille blik på Guldalderens snævre Kjøbenhavn, hvor intet, der sås på gaden, kunne forblive gedulgt, kommer jeg tilbage til.

Den 30. og 31. opførtes »Trylleharpen« på Det Kgl. Theater. Overskou giver et levende billede af begivenhederne. Udpibning frygtedes, men ved premiøren holdt ærbødighed for Kongen ethvert udbrud tilbage; efter skik blev der kun applauderet ved Kongens indtrædelse og bortgang. Modtagelsen var ikke overstrømmende, og musikken, hvis meget betydelige kvaliteter senest er fremhævet af Busk, synes at have virket noget trættende på grund af sin længde. Omvendt gav avisen »Dagen« en venlig anmeldelse både af den indledende sang til Kongen og af stykket og dets opførelse. Måske kan man betegne resultatet som en *succès d'estime*. Til den anden forestilling, »den rigtige Aften«, solgtes billetter til parterre- og galleriløgere med indtil det femdobbelte, og der uddeltes gratis eksemplarer af Hjorts skrift – uvist af hvem, men hvis Hjort var medvirkende, var han i hvert fald ikke ene om det, da den fattige student ikke kan have haft råd. Under forestillingen gik alt godt, og Baggesens uvenner forsøgte ikke at pibe, men råbte kun »For Kuhlau!«, når applausen blev særlig kraftig. Ved tæppefald indtrådte tavshed, og måske var intet sket, hvis ikke klapperne havde givet sig til at applaudere for at få det sidste ord. Nu begyndte pibningen, og igennem en halv time fortsatte den skrækkeligste larm. Pludselig hørtes en vældig stemme »Baggesen leve!«, hvilket besvaredes af piben og – fra galleriet – »Den rette Forfatter leve!« og stormende applaus. Tilsidst trådte Kjøbenhavns kommandant, grev *Georg Ludvig Schulenburg* (1755-1828) – helten fra slaget ved Sehested – ind i parter-

ret og råbte: »Stille i Hans Majestæt Kongens Navn! Den Første, som nu piber eller klapper, bliver arresteret!« Det hjalp.

Baggesens fjender aftalte nu, at ved tredie spilleaften, som oven i købet var forfatterens beneficeaften, skulle stykket pibes ud straks efter ouverturen, men Baggesen bad selv om stykkets henlæggelse, indtil han havde bevist, at han var den rette forfatter. Allerede den 1. februar udvidede han den verserende proces med punktet om Hjorts beskyldning for plagiat, og da forlig naturligvis var umuligt, henvistes sagen den 7. til proces.

At Hjort antog veteranen Schønheyder – 1752-1831, højesteretsadvokat allerede 1774, kammeradvokat siden 1785 – som allerede havde bistået ham i sagen, og i hvis hus han var en stadig gæst, var oplagt. Jeg tillader mig at gætte, at denne har ført sagen gratis for ham. Hjorts fader, den gamle biskop *Viktor Hjort* i Ribe, opfordrede inden sønnens afrejse til Tyskland i september 1817 ham til intet at gøre »uden den værdige Etatsraad Schønheiders Minde og Samtykke, da han vist ogsaa i din Fraværelse vil føre den [processen] til en hæderlig Afslutning«. Schønheyders renommé var meget højt. 1809 opfordredes han til at indtræde i Højesteret, men afslog. Samtidig med processen var han medlem af to centrale statsfinansielle kommissioner. Ifølge hans gravsten på Petri kirkegård var han »udmærket ved de sjældneste Talegaver, den ubøjelige Sandhedskjærlighed og uplettet Redelighed«.

Nok så interessant var Baggesens valg af advokat. Kilderne er uenige om, hvor mange ansete advokater han har spurgt forgæves. I hvert fald henvendte Baggesens protektor, grosserer *Nathanson*, sig til det nye lys, *Frederik Wilhelm Treschow*, 1786-1869, senere kendt som defensor for dr. Dampé og advokat for Grundtvig i dennes store injuriesag mod H. N. Clausen, men han afslog på grund af sagens forventede vidtløftighed og henviste til den unge prokurator *Malthe Bruun Nyegaard*, 1789-1877, som i øvrigt kun var exam.jur. Måske har det influeret på valget, at Nyegaard som ungdomsven af Ingemann var kendt i litterære kredse. Han førte sagen med bravour, og Baggesen kom ikke til at fortryde valget. Senere fik han en kortvarig politisk karriere, idet han som ejer af herregården Stenalt ved Randers valgtes som repræsentant for sædegårdsejerne til de nørrejdyske stænderforsamlinger i 1836 og 1840, hvorunder han med fremsyn foreslog, at alle statens gejstlige og civile sportellønnede embedsmænd skulle sættes på fast gage. Forslaget bekæmpedes af den kgl. kommissarius og forkastedes – først 1870 gennemførtes en lønningslov for dommere. Forsamlingens præsident kaldte ham forfængelig.

8. februar 1817 udfærdigedes stævning med krav om straf og mortifikation, og den 17. fremlagde Nyegaard sit første store indlæg. Størstedelen

(TH p. 21 ff.) optoges af Paragrapherne, hvor Nyegaard opdelte beskyldningerne i generel frakendelse af den borgerlige ære («Skamløshed»), blasfemi, bedrageri, mangel af fædrelandskærlighed og ærbødighed for regenten, løgn samt diverse andre moralske laster. Denne del af processen kan kort resumeres i, at Nyegaard fastholdt, at de mere ubeherskede epitheter i Paragrapherne ikke kunne anses som blot og bar litterær polemik, men som angreb på Baggesens borgerlige ære, idet forfatteren ikke kan skilles fra borgeren.

Forfatterskabet til Trylleharpen behandledes i Nyegaards næste indlæg af 10. marts 1817. Allerede da anførtes – omend endnu ufuldstændigt dokumenteret – den utvivlsomt rette sammenhæng (TH p. 48 ff.): 1787 begyndte Baggesen arbejdet på værket, hvis titel da var Terpanders eller Arions Lyre. 1790 enedes han med Kunzen om, at denne skulle komponere musikken, og overgav ham den færdige første akt og planen til resten af værket, men fuldførte ikke værket. 1799 besluttede Baggesen at afslutte værket og henvendte sig til Kunzen, som nu tilstod, at han for at redde sin musik havde ladet førsteakten oversætte samt ladet værket fuldføre på tysk under navnet »Ossians Harfe«, men intet sagde om, at stykket var opført nogetsteds. Baggesen bebrejdede Kunzen det skete, men enedes med ham om, at Baggesen skulle fuldføre sin opera og såvidt muligt lempe den efter den færdige musik, d.v.s. skrive i samme metrum og med samme stavelsestal som »Ossians Harfe«, og endvidere udvirkede Baggesen, at Kunzen fik et forskudshonorar på 200 rigsdaler (af 500). Men minsandten, om ikke Baggesen for anden gang rejste til Paris og forblev der i mange år uden at fuldføre værket, og da han i 1816 endelig var rede med den færdige tekst, afslog Kunzen at »forene sin Musik dermed«, og en anden komponist antoges.

Nyegaard kunne samtidig fremlægge gode, omend måske ikke definitivt overbevisende skriftlige erklæringer. Som svar på en række skriftlige spørgsmål erindrede (TH p. 57 ff.) den tidligere »Directeur ved Skuepladsen« *Thomas Thaarup* – kendt som forfatter til det dengang meget populære syngestykke »Høstgildet« og mere uheldigt som oversætter til en jødefjendtlig pamflet under den såkaldte litterære jødefejde – at Kunzen havde bedt ham oversætte en tysk tekst »Ossians Harfe« til dansk, hvilket han først påtog sig, men senere afslog på grund af »min Væmmelse for dets Usselhed«. Forfatterens navn var en hemmelighed. Baggesen påtog sig ikke at oversætte teksten, men at udarbejde et syngestykke i græsk ånd til Kunzens musik. Også efter de to teksters store digteriske forskelle anså Thaarup det aktuelle syngestykke »Trylleharpen« som et originalt værk.

Den anden daværende (i 1800) direktør for Det Kgl. Theater *K. L. Rahbek* støttede klartest Baggesen ved at erindre (TH p. 61 ff.), iøvrigt i samsvar med forfatteren *Christen Pram*, at Baggesen allerede i 1788-89 havde været optaget af emnet. Det var uhørt at antage et fremmedsproget stykke og lade komponisten få det før oversætteren. En ven af Kunzen, boghandler *S. Bonnier*, udtalte (TH p. 65), at bemærkninger fra Kunzen måtte forstås som at Baggesen før sin udenlandsrejse havde forfattet stykkets første akt.

Det vigtigste dokument var dog et yderligere brev af Kleiber af 17. februar 1817 (TH p. 66 f.), som følger:

For mange Aar siden, jeg troer i de 90ve, da min uforglemmelige Ven, Hr. Kapelmester Ridder Kunzen ønskede at componere en Opera, paatog Hr. Justitsraad Baggesen sig at skrive et Stykke under den Tittel: Trylleharpen, for den danske Skueplads, og jeg, af Føielighed mod min afdøde Ven at levere en tydske Tekst dertil, til hans vilkaarlige Afbenyttelse.

Besinder jeg mig ret, var kun den første Act af den danske Opera færdig, da Hr. Justitsraad Baggesen reiste til Paris.

Jeg leverede altsaa den fuldendte tydske Text saa godt jeg kunde.

Da jeg slet ikke havde den Hensigt at skrive et Digterværk, hvortil jeg ikke føler noget Kald, men jeg blot, som sagt, overtog dette Arbeid af Lyst til Musiken, og af Føielighed mod min Ven, og det saa meget mere, da man, som bekiendt nok, i Tydskland anseer Musiken til en Opera som Hovedsagen, og derimod Stykket som ubetydeligt Leilighedsværk, saa har min tydske Text saa lidet interesseret mig, at jeg næsten har glemt, hvorledes den er bleven til, og at den nogensinde er bleven til. Jeg har ei engang selv en Afskrift deraf. ...

Kunzens enke, den italienskfødte sangerinde *Margaretha Kunzen*, født *Zuccharini*, afgav en noget tvetydig erklæring og kunne eller ville ikke udtale sig om originaliteten (TH p. 68 f.). Om den sidste samtale mellem hendes mand og Baggesen – efter den senere sammenhæng umiddelbart inden Kunzens død – nævnte hun, at hun selv gik til og fra for at hente medicin m.v. til begge, og at de skiltes meget venskabeligt fra hinanden.

Endelig bekræftede Baggesens læge (TH p. 69 f.), at Baggesen igennem en måned havde været sengeliggende og kun var gået ud mod hans vilje den 27. januar 1817.

Hjort gav ikke fortabt og indledte sit lange stort set egenhændige svarskrift af 28. april 1817 med at kontrastævne Baggesen for injurier i stævningen og sagsfremstillingen, hvorved Hjort fik betegnelsen »Contracitant« (TH p. 71 ff.). Om Paragrapherne anførte han, at litterære stridigheder som hovedregel ikke bør falde under de borgerlige domstole, og at der ikke bør være andre grænser for meningsfrihedens ytringer end religionens hellighed. Ganske underholdende opregnede han alle de af Baggesen selv polemisk anvendte skældsord (TH p. 91 f.), f.eks. kaldes en professor »Doctor obscaenitatis« og »fordums ulovlig Skribent«.

Hjort foretog dernæst en nøje nærlæsning af sagsøgerens dokumentation. Særlig greb han i flugten det fra Thaarups skrivelse fremhævede, at Baggesen »paatog sig Udarbeidelsen af Trylleharpen til den Musik, som var sat til Ossians Harfe«, og hævdede, at dette viste, at Ossians Harfe var det ældre værk (TH p. 104 f.). En yderligere erklæring fra Thaarup – der således sendte indbyrdes lettere modstridende erklæringer til begge sider – fortolkede Hjort således, at den oprindelige forfatter af den usle tekst til Ossians Harfe var anonym, at Thaarup besluttede at omarbejde stykket for den smukke musiks skyld, og at Baggesen, da Thaarup ønskede at frigøre sig, ville påtage sig omarbejdelsen af stykket under navnet »Terpanders Lyre« (TH p. 119 f.). Kleibers tvetydige brev kunne lige så vel fortolkes derhen, at han selv var originalforfatteren (TH p. 108 ff.), særlig sammenholdt med indledningen af det første brev til Hjort, »Die von mir geschriebene Oper« – endnu en gang må den juridiske læser af idag beklage, at Thaarup og Kleiber ikke underkastedes et indgående mundtligt vidneforhør, så at deres mening kunne komme klarere for dagen end i disse florumvundne og delvis selvmodsigende breve.

Men derudover fremskaffede Hjort nogle helt friske erklæringer: Etatsråd *Conrad Schmidt-Phiseldek* (1770-1832) – den mærkelig fremsynede forfatter, som allerede i 1820 i bogen »Europa und Amerika« forudså Amerikas Forenede Staters opstigen til verdensmagt og nødvendigheden af en europæisk union som modvægt – erklærede (TH p. 125 f.), at Kleiber, da fuldmægtig under det Kgl. Rentekammer, i 1798 og 1799 arbejdede på et syngestykke, »Ossians Harpe« kaldet, og at han selv havde set vers og brudstykker hos ham og stundom var blevet rådspurgt om stavelsesmål og korrekthed af versene. Han havde hørt stykket forelæse og kunne bevidne, at første akt var nærmest identisk med den af Hjort trykte tekst, og han havde aldrig tidligere været i tvivl om, at Kleiber var forfatter til værket.

Violinisten, koncertmester *Christian Tiemroth* eller *Timroth* (1766-1840) udtalte (TH p. 126 f.), at Kunzen »I Slutningen af forrige Aarhundrede« over

for ham udtalte sin misfornøjelse over, at han ikke fik noget at komponere af teatret, og derfor »havde ladet skrive et tydsk Stykke, Ossians Harfe kaldet, som han havde sat i Musik, og ... Baggesen havde paataget sig at oversætte... Efter et Par Aars Forløb beklagede Kapelmester Kunzen sig over, at hans Arbeide nu formodentlig var spildt, fordi ... Baggesen, efterat han havde oversat den første Act, paa Reisen havde tabt det øvrige af det tydske Stykke.« Tiemroth kendte ikke forfatteren af den tyske original. Da Tiemroth må have kendt Kunzen godt – hans lange ansættelsesperiode i det Kgl. Kapel 1786-1835 omspændte hele Kunzens kapelmestertid 1795-1817, og de var landsmænd, begge tyskfødte – var erklæringen værdifuld for Hjort.

Endelig spurgte Schönheyder fru Kunzen, 1° om hun vidste, om Kunzen oprindeligt havde sat musik til Ossians Harfe, eller om musikken var overført dertil fra et dansk stykke af Baggesen, 2° om Kunzen før eller efter Trylleharpen var udkommet, havde ytret noget om, at det skulle være en oversættelse af Ossians Harfe, 3° om hun fra den sidste samtale mellem Baggesen og Kunzen erindrede en ytring, som kunne tjene til bekræftelse af Kunzens udsagn (TH p. 129 ff.).

Hun svarede ad 1°, at Kunzen havde efterladt sig et partitur med den tyske tekst, men at der ikke i hans »efterladte Musikker« fandtes spor af et partitur til en opera med dansk tekst med navnet Terpanders Lyre. Ad 2° svarede hun, at »Efterat han havde faaet Stykket Trylleharpen tilsendt fra Theaterdirectionen, yttrede han bestemt at Stykket var paa mange Steder en fuldkommen Oversættelse af Ossians Harfe, og tilkiendegav os ofte sin store Forundring over, at Baggesen kunde udgive dette Arbeid for sit eget, da det dog var næsten mere en Oversættelse end Omarbeidelse af Ossians Harfe. Det samme yttrede han gientagne Gange, efterat have seet og læst den af Hiorth udgivne Recension.« Ad 3° svarede hun: »Skiønt jeg, som sagt, intet Sammenhængende erindrer af denne Samtale, saa kan jeg dog huske, at paa min Mands Spørgsmaal, hvorledes han kunde udgive dette Arbeid for et Original, Baggesen svarede, at have fundet enkelte Papirer i sin Pult af det Manuscript af Ossians Harfe, som han i 1799 skulde oversætte, og, uden videre at tænke derpaa, at have benyttet dem.« Sluttelig havde Baggesen lovet Kunzen erstatning for hans tab af en del af honoraret for compositionen.

Erklæringen er behæftet med svagheder; det negative svar på det første spørgsmål er intet værd, og det øvrige bærer præg af, at enken ville beskytte sin mands minde og utvivlsomt nærede ressentiments over for Baggesen, hvem hun kan have fundet skyldig i Kunzens død timer efter den sidste ophidsede samtale mellem de to fordums venner, og endelig svarer den ikke til

den tidligere forsigtige erklæring over for Nyegaard. Men alligevel, som den står, er den klart til gunst for Hjorts beskyldning.

Efter den første runde må man sige, at Baggesen stod juridisk bedst, *affirmanti incumbit probatio*, man har bevisbyrden for sin påstand, og Hjort havde langt fra ført bevis for sin beskyldning. Samtidig var det åbenbart, at en sejr i retten på grund af Hjorts bevisers utilstrækkelighed ikke kunne være nok for Baggesens ry, ja hans eftermæle. Han måtte og skulle renses for beskyldningen for plagiat, og hertil var vejen stadig lang.

De senere processtadier

Anden runde begyndte fredeligt med, at Schønheyder opfyldte Nyegaards provokation om at fremlægge hele manuskriptet til Ossians Harfe (TH p. 132 ff.), men derefter skød Nyegaard med skarpt i sin replik af 7. juli 1817. Han påtalte »Den uartige, ubeskedne og mod den Ærbødighed, der skyldes Kongens Ret, stridende Tone, hvori Student Peder Hiorths Deductioner ... ere skrevne (TH p. 135). Injurier mod en forfatter for hans skrifter måtte ligestilles med injurier mod borgeren. »Ligesaa lidet som den litteraire Verden kan betragtes som et retløst Forhold, ligesaa lidet udgør den et fra det borgerlige Selskab særskilt og selvstændigt Retsforhold« (TH p. 138 f.). Hjorts hovedtese, at »en Person kan være en ærekær Borger, uagtet han er en skamløs Skribent« (TH p. 145), afviste han.

Om Trylleharpen gennemgik Nyegaard de allerede foreliggende erklæring. Han forsøgte at rede Thaarups forskellige erklæring ud fra hinanden bl.a. ved at påpege, at denne ikke i 1800 kunne kende forholdet mellem Baggesen og Kunzen, da forfatterskabet til Trylleharpen dengang holdtes hemmeligt (TH p. 155). At Kunzen 1799 fik udbetalt en del af komponisthonoraret, beviser, at musikken i lighed med stykket måtte være begyndt, men ikke fuldendt, hvilket svarer til Baggesens påstand (TH p. 159). Baggesen har aldrig haft et eksemplar af Ossians Harfe (TH p. 165). Nyegaard omfortolkede Schmidt-Phiseldecks og Tiemroths erklæring til gunst for Baggesen (TH p. 165 ff.), beskyldte fru Kunzen for usandhed og fremhævede, at hun var part i sagen (TH p. 167 ff.).

Det vigtigste ny var en erklæring fra Rahbek (TH p. 171 ff.), ikke som teaterdirektør, men som æstetiker. I detaljer viser han, hvorledes Ossians Harfe snarere er en oversættelse af Trylleharpen end omvendt, ja en dårlig

oversættelse, »den, der har givet Slutningen af Røverchoret ... med Føie kan formodes at have lukket Originalen i, ja vel endog i Laas og Lukke, medens han gjorde sin Oversættelse«. Ganske fint vises, hvorledes vendingen »Hvad smerter, hvad saarer,/Hvad tynger mit svulmende Bryst?« snarere er en hos Baggesen ikke usædvanlig efterligning af Ewald end en oversættelse af »wohin diese Thränen etc.«.

Schønheyder fastholdt i sin duplik af 8. december 1817, at planen til et stykke er fabel og handling, men ikke dialog, kor og arier. »Alt dette har Baggesen udskrevet, og altsaa er og bliver han Plagiarius« (TH p. 180). Lidt uædelt mindede Schønheyder om Baggesens nederlag i tidligere kampe; den strålende nimbus, Baggesen ville indhulle sig i, var en ildelugtende tåge (TH p. 181 f.).

I september 1817 rejste Hjort med kort varsel til Tyskland, Italien og Paris og vendte først hjem fire år efter. Oehlenschläger havde været engageret til at ledsage en ung adelsmand, hvem hans fader ønskede at fjerne for at få ham til at glemme en af familien forpurret uheldig kærlighedsforbindelse – det er som et larmoyant stykke fra Det Kgl. Theaters samtidige repertoire – og da familien ville forlænge udlandsopholdet og Oehlenschläger ville hjem, foreslog han Hjort som afløser. Ellers ville Hjort aldrig have haft råd til den for tidsalderen karakteristiske store dannelsesrejse, som i øvrigt fjernede ham fra hans egen forlovede. Han nåede forinden at skrive et yderligere indlæg af 19. juli. Thesen om den borgerlige og litterære verdens indbyrdes uafhængighed fastholdtes med et spark mod Nyegaard; »som Procurator hører han til den borgerlige Verden, men som den, der ikke bedre har lært at tænke, er han aldeles udelukket fra den litteraire« (TH p. 187). Hjorts påpejning af grundlaget for hans antagelse af Ossians Harfe som en original (TH p. 196) virker næsten som en påberåbelse af god tro som et subsidært anbringende.

Var anden runde nærmest indholdsløs, blev Nyegaards sidste indlæg, der fremkom så tidlig som 12. januar 1818 og ledsagedes af en kolossal skrivelse fra Baggesen selv (TH p. 210 ff.), for første gang med dokumentation, afgørende for sagens udfald. At disse beviser først fremkom så sent, hænger formentlig sammen med det rod, Baggesen har haft i sine papirer, og med de tre ildebrande, som havde berøvet ham en stor del af hans manuskripter (TH pp. 242, 251). Allerede i skoletiden fremkom de første spæde tanker,

som endog modtog den døende Ewalds blyantskrevne opmuntring. I 1787 nedskrev Baggesen et første udkast under navnet Tryllelyren, som hans ungdomsven *Frederik Plum* kommenterede i et brev s.å., »Hvorledes gaaer det med Tryllelyren?« (TH p. 260), bekræftet af et senere brev af 24. december 1817 fra Plum, der nu var biskop i Odense (TH p. 204) – Baggesen har triumferet, da han kunne fremlægge dette. Et af brudstykkerne fra udkastet af 1787 er under titlen »Arions Harpesang« anvendt i Baggesens hovedværk »Labyrinten«, trykt allerede 1792 (TH p. 247 ff.). »Arions sønderbrudte Lire« og »Trylleharpen« omtales flere gange i Baggesens rejsedagbog af 1790 (TH p. 260 ff.). Samme år overgav han Kunzen første akt og planen til det manglende og tillod ham at lade teksten oversætte til tysk, efterhånden som den blev færdig. Det hører med til historien, at Baggesen da ønskede at forblive anonym (TH pp. 212, 256); dette havde sin forståelige grund i tidligere stridigheder over operaerne »Holger Danske« og »Erik Eiegod«, men det har unægtelig medvirket til at forplumre situationen de mange år efter. Da Baggesen 1799 opsøgte Kunzen, udtalte denne, at han havde skrevet hele musikken og fået den manglende tekst ved hjælp af en sergent, der kunne rime, når han var fuld! En hovedgrund til den foretagne »Interimsoversættelse« var, at fru Kunzen ikke kunne synge dansk. Baggesen påtog sig nu at skrive resten af stykket og at lempe den til den allerede komponerede musik, som Baggesen fandt fortryllende, hvorimod den tyske tekst var så ussel, at Baggesen kun betragtede den som fyldekalk og nærmest lo sig halvt ihjel over den. Som vi véd, forblev værket for anden gang ufuldendt på grund af Baggesens bortrejse.

Fru Kunzens udtalelse om den sidste samtale mellem de to tidligere venner fremkaldte Baggesens egen beretning herom. Denne er aftrykt tidligere, men den har så væsentlig betydning for opklaringen af mysteriet om teksten til Trylleharpen og er fortalt med så megen verve, at den trods sin længde kræver at blive gengivet påny. Mage til dokument findes ikke i vor retshistorie. Langt om længe får vi at vide, hvad der skete, da den syge Baggesen den 27. januar 1817, ophidset over Hjorts beskyldning i Adresseavisen, rejste sig fra sit sengeleje og iagttoges i Københavns gader på vej til eller fra den ligeledes syge Kunzen, der bedre end nogen anden kunne bekræfte den rette sammenhæng. Beretningen giver også et fascinerende indblik i tidens dobbeltsprogede dansk-tyske åndsliv (TH p. 216 ff.):

Kunzen forsikkrede mig (det var samme Dag han døde) ikke at have læst endnu min trykte Trylleharpe ret igiennem, aldeles ikke at vide det mindste angaaende

den af min Beskylder udgivne Piece desangaaende, end sige, at have læst den – hans Ord vare, at han blot kiendte den hele Sag af Dagsavisen.

Han benægtede mig, at kiende det mindste til Hiorth. Han udlod sig endog med Foragt om hans hele Partie, og tog mig ilde op, at jeg kunde drømme om, at han havde givet mindste Anledning til den mod mig giorte Beskyldning.

Det var paa min egen Begiæring, at Frue Kuntzen blev nærværende ved vor derpaa følgende, Kuntzen upaatvivlelig mere og mere, indtil Dødskrampe rystende, Samtale.

Denne blev nemlig fra min Side høist alvorlig, da Kuntzen paa mit Spørgsmaal, hvad den Commandeersergeant i Frankfurt hed, som han havde udarbejdet min Arions Lyre med paa tydsk (thi saaledes havde han fra 1799 af bestandig berettet mig Sagen i Henseende til Underlægningen af hans Composition, der upaatvivlelig er ældre end Frue Kuntzen beretter, han havde ellers ikke dengang allerede kunnet vise mig den) svarede mig:

»Es war ein Hausfreund, Kleiber ...«, og nævnte mig denne første Gang.

Jeg appellerte selv til Frue Kuntzen paa Stedet, om hun ikke ofte selv havde hørt Kuntzen nævne mig en ovenikiøbet fortrukken Sergeant, der, naar han var fuld, kunde rime, som den han havde brugt til at udføre min Plan paa tydsk indtil videre – forbeholdende mig min egen Udarbejdelse siden.

»Nein es war Kleiber« sagde hun. »Kuntzen! Kuntzen! raabte jeg, Du hast nicht schön gegen mich gehandelt, der ich Dir die Ausbezahlung für eine Composition zu meinem Text auf meine eigene Bezahlung renoncirend, im voraus verschaffte.«

»Es war meine Composition, sagte er, und das Stück, mögs sein wie es wollte, es war einmal da – es war schon in Wien (jeg erindrer ikke, om det var ham eller hans Kone, der sagde dette) auch in Hamburg aufgeführt – freilich ausgepiffen.«

Dette hørte jeg nu for første Gang og blev yderst opbragt.

»Wie? das Stück ist aufgeführt worden? unter meinen Nahmen?« »Nein! der Text ist nie gedruckt und der Verfasser nie angegeben worden.«

Und so Kuntzen könntest Du mit Arions Leyer umgehn? Jeg havde neppe nævnt Arions Lyre, saa greb han min Haand med gyseligt Krampetræk – Baggesen! rief er – og jeg saae (hvad jeg og ved min Hiemkomst sagde min Kone), at det blotte Navn Arion (hvis Lyd satte ham paa eengang tilbage i vort Samlivs og Sammenarbejdens første Dage) giennemfoer hans Siel med Dødens Gysen.

Den Tilstand, min Bebrejdelse satte ham i, rystede og rørte mig.

Han kiempede virkelig allerede med Døden, da han paa mit Spørgsmaal,

om jeg ikke havde først foreslaaet ham, efter min sidste Hiemkomst tilbage fra Frankrig, at componere min fuldendte Terpander, svarede mig lydeligt: »ja!« og om han ikke havde afslaaet det og tilladt mig, at lade den componere af en anden? »ja!« tilføiende med bævende Stemme: aber es könnte mir nicht gleichgültig seyn, dass Du dies alte von jeher mir zuge dachte Stück gerade dem - - Kuhlau gegeben.

Han udlod sig saaledes derpaa med konvulsivisk Hæftighed mod denne - mod Theaterdirectionens »Misshandlung seines von jeher« mod den tilbageholdte Udbetaling af det ham lovede for Musikken dengang (selv i Tilfælde at min Text ikke blev færdig.)

Jeg erindrede ham om, at det ikke var min Skyld at jeg jo havde sørget for denne Udbetaling (som jeg virkelig havde gjort) og da han vedblev at paastaae, hiint ham givne Løfte aldrig var bleven opfyldt, sagde jeg - i den Tanke at det forholdt sig virkelig saa, - »dafür werde ich sorgen! sey darüber ruhig! Was Du durch mein Nichtfertigwerden damals eingebüsst, werde ich dir ersetzen!« Nein! »Du bist mir nichts schuldig,« blev han ved »aber Alles ist mir jetzt gleich, ich will auch von der Direction nichts mehr haben.«

Jeg havde allerede ved min Ankomst forlangt en øiebliklig skriftlig Erklæring af ham, at den Hiorthske Beskyldning var falsk - og han gientog: »Die Erklärung werde ich dir geben!« men med døende Stemme.

Det blev afgjort at jeg skulde have denne Erklæring Morgenens derpaa - da han bestandig slettere og slettere næsten ikke kunde tale, end sige skrive.

For den Alvidendes Øine opfordrer jeg Frue Kuntzen, hvis hun under Medicinadministreringen og Udløben imellemstunder i næste Værelse, ikke skulde have hørt, eller hørt falskt, alt det Foregaaende, om hun ikke i det mindste endnu erindrer Slutningen af vor Samtale, hvori hun ikke blot tog Deel, men med Haandtryk og selv med Kys, under strømmende Taarer paa begge Sider takkede mig? Om hun ikke hørte mit »Ich vergebe Dir Kuntzen von ganzer Seele. Ich werde Deine Ehre retten [spatieret]! Ich werde sagen Du hättest meine völlige Erlaubniss jenes Stück aufführen zu lassen! Du wirst sehen in welchem Grade Baggesen dein Freund ist! Lebe nur! fasse Muth! wir werden noch zusammen arbeiten! Gehe zu Bett! ruhe aus von dieser erschütternden Scene - und gieb mir die Erklärung [spatieret] morgen!«

Inden næste dag var Kunzen død, ifølge Baggesens søn ved et apoplektisk tilfælde. Det kan næppe undre, at fru Kunzen aldrig fulgte Baggesens opfordring til at bekræfte dennes version af samtalen.

Beretningen har et umiskendeligt sandhedspræg. Noget andet er, at Kun-

zen formentlig har haft mere viden om affæren og om Hjorts beskyldninger end han har givet udtryk for over for Baggesen – læseren bedes holde mig denne skepsis over for den døendes måske sidste ord til gode!

Udover de historiske oplysninger giver også Baggesen, som tidligere Rahbek, en indgående indholds- og formmæssig analyse af de to foreliggende tekster (TH p. 220 ff.), påny det æstetiske argument, helt ned i enkelte replikker, ja enkelte ord.

Efter denne salve fra Nyegaard og Baggesen var Schønheyder for alvor trængt og Nyegaard modsvarende sejsikker. Der skal meget til, for at en advokat i en civil sag ikke vil indvillige i en udsættelse, men den 2. februar 1818 ses for første og eneste gang en sådan protest fra Nyegaard (TH p. 268); Schønheyder fik dog den begærte anstand på tre uger og derpå en uge til, og den 2. marts 1818 kunne han indgive sit sidste, noget kraftsløse indlæg, nu uden hjælp fra Hjort, som samtidig rejste fra Tyskland til Italien. Hjorth, som indtil da foragteligt kaldtes »Student Hiorth«, »den unge Mand« eller blot »Hr.«, kunne nu af Schønheyder omtales som »Dr. Hiorth«, idet han undervejs til universitetet i Halle havde indleveret en tidligere guldmedailleafhandling og – et eksemplar af Tolv Paragrapher, hvorpå universitetet havde givet ham attest på, at han havde *cognitio philosophica*, og titlen dr. phil. Påny påberåbte Schønheyder sig de for ham gunstige beviser og tordnede, at »der hører en Jernpande til at benægte, at Forfatteren af det yngste Stykke, naar han kalder det en Original, er en fuldeligen overbeviist Plagiarius« (TH p. 273). Han må dog have anet, hvor det bar den, da han til allersidst gjorde gældende, at Baggesen ikke kunne have nogen tiltale mod »Denuncianten«, medmindre han udover at bevise sit forfatterskab kunne godtgøre, at denne havde handlet *mala fide* (TH p. 276).

Dommen

De medvirkende dommere var alle unge mænd – i voteringsrækkefølge Hans Jacob Koefoed (1785-1870), Johan Christian Weisvoigt Nielsen (1787-1863), Michael Lange (1788-1856), Hans Møllerup (1789-1820) og Christian Rothe (1790-1858) – og bortset fra den tidligt afdøde Møllerup avancerede alle til Højesteret. Vinhandlersønnen Koefoed, hvis votum ifølge voteringsprotokollen næsten fuldstændig tiltrådtes af alle, var givetvis den mest fremtrædende som jurist. I sine mange år i Højesteret, fra 1820 som overtallig, »surnumerær« assessor og 1821 som virkelig assessor til sin afsked i 1860 på

grund af sit syns tiltagende svækkelse, var han kendt som rettens »ledende Tanke« og »levende Lexikon«, men også som ubønhørligt streng og konservativ; det liberale hovedorgan »Fædrelandet« kaldte hans indflydelse overmægtig. Den frifindende dom i rigsretssagen af 1856 mod ministeriet Ørsted var konciperet af ham, og hans standpunkt i denne sag var afgørende for, at han imod kong Frederik den Syvendes direkte udtalte ønske ikke udnævntes til justitiarius, da embedet samme år blev ledigt, en af de få rene politiske embedsbesættelser i vor nyere historie. Der var stort set ikke en vigtig kommission, som han ikke var medlem af, fra undersøgelseskommisionen efter Jødefejden 1819 til kommissionen af 1850 til udarbejdelse af en ny borgerlig straffelov og komitéen af 1860 til genopførelse af Frederiksborg Slot. Vi møder ham igen, bl.a. i kapitlet om Eckernførde-sagen, hvor han virkede i sin vigtige sidestilling som generalauditør ved Søetaten 1835-62, som han først opgav, efter at han uden held havde underkastet sig en operation for den grå stær. Blandt hans mange velfortjente udmærkelser var tilladelsen i 1860 til at anlægge kontreadmirals epauletter og distinktioner.

Dommen, som afsagdes 25. maj 1818, fylder 13 små tryksider – Landsover- samt Hof- og Stadsretten gav jo præmisser for sine domme modsat Højesteret (indtil 1857). Den 25. maj er min egen fødselsdag, dette er en historie om fødselsdage.

Mere end halvdelen af dommen omfattes af beskyldningerne i Tolv Paragrapher. På et væsentligt punkt gives straks Nyegaard ret:

Om nu end Forstanden ligesaa lidet som andre medfødte og derfor utilregnelige Egenskaber i og for sig betragtet kan ansees at være Gienstand for Agtelse, og følgelig Yttringer om andres Aands-Evner, og videnskabelige Arbejder, ikke egentlig henhører under Lovgivningens Sphære, forandrer dog Sagen sit Udseende, naar slige Yttringer fremstilles i en haanende Form og der saaledes vises Ringeagt mod den Person, hvis Evner criticeres; thi da maae de i al Fald henføres til de i Loven som utilbørlige Ord betegnede Udladelser; ogsaa maae den kunne drages til Ansvar, der beskylder en anden for, i litteraire Udarbejdelser at have røbet en umoralsk Tænkemaade, eller at have viist Tilsidesættelse af sine Pligter, naar han ikke er istand til at godtgjøre Rigtigheden af de Forudsætninger, hvorpaa han har bygget en saadan Dom, eller naar Dommen gives en videre Udstrækning end sammes iøvrigt beviste Præmisser hiemle Ret til.

Dommen indrømmer rigtigheden af flere af Hjorts angreb i enkeltheder, bl.a. om epigrammet om Knudsens begravelse, recensionen af »Ludlams

Hule« og Baggesens egne skældsord og øgenavne, men finder ordet »Skamløshed« for at være for vidtgående og anser udtalelsen om, at »Contracitanten skyede Berøring med Hovedcitantens 'urene' Natur«, som en beskyldning for usædelighed. Disse udtalelser blev herefter mortificerede, hvilket også gjaldt antydninger om, at Baggesens angreb på »en ustævnt Mand«, altså Oehlen-schläger – i tidens domssprog omtales trediemænd altid på denne måde – havde sin grund i urene hensigter. Hjort frifandtes for at have beskyldt Baggesen for blasfemi, bedrageri og mangel på fædrelandskærlighed, men måtte tåle mortifikation af en udtalelse om, at Baggesen i et fødselsdagsdigt til Dannerkongen havde udvist »mageløs Uartighed og Tilsidesættelse af Ærbødighed«. Hjorts angreb på dette punkt skyldtes Baggesens udtryk for misundelse over Oehlen-schlägers formentlig større gunst ved hoffet og især hans trøst til sig selv om, at hvis Hans Majestæt »glemmer ham i hans Vraa og ikke oplader sit Øre for hans Sang«, hører »Han i Himlen« den alligevel; efter min formening savner Hjorts beskyldning ikke føje, og Baggesens digt betragtet som hyldest til Kongen er en flov affære. En beskyldning om umoral, nemlig at misundelse og forfatternid havde haft indflydelse på Baggesens domme over andres arbejder, blev mortificeret, medens retten gik på harefod over andre angreb.

Dommens afsnit om plagiatbeskyldningen om Trylleharpen er kun halvtredie side lang. Først understreges, at Hjort som forfatter nævner Kleiber, »en ustævnt Mand«. Derefter citeres udførligt Kleibers brev af 17. februar 1817, hvorpå der fortsættes:

For saavidt som det ikke desmindre kunde findes paafaldende, at Hovedcitantens først i Aaret 1816 ved Trykken publicerede Stykke skulde have en saa gammel Oprindelse, at det heelt eller tildeels havde existeret paa den Tid, da allerede Ossians Harfe, efter Parternes Tilstaaelse har været til, bemærkes: at forskellige i notarialiter bekræftet Udskrivt fremlagte Fragmenter omtale Arbeider, som Hovedcitanten havde under Hænder, under Navn af Tryllelyren, Arions Lire, Trylleharpen, tildeels endog saalangt tilbage i Tiden, som fra Aaret 1787.

Især fortiener blandt de ommeldte Fragmenter en Extract af et Brev fra nuværende Biskop Plum til Hovedcitanten, dateret 8de September 1787, hvori Tryllelyren omtales, at nævnes, fordi Biskop Plums under Sagen fremlagte senere Brev til Hovedcitanten af 24de December f. A. maae antages at indeholde en Vedgaaelse af, at Hovedcitanten fra ham har modtaget et Brev af Indhold, som det førstnævnte.

At den i foranførte Skrivelse fra Burg paa Femern meddeelte Historie af Os-

sians Harfe maae ansees tilstrækkelig til at tilintetgjøre de Tvivl, som ved Contracitantens Skrift maatte være vakte mod det danske Stykke Trylleharpens Originalitet, kan saameget mindre omtvistes, som der efter Sagens Natur ikke kan fordres mere af Hovedcitanten, end at den, der nævnes som Forfatter til det Arbeide han skal have plagieret, ei erklærer sig som saadan, men derimod, uden at det er i afgjort Strid med Sagens øvrige Data, erkiender kun at være Oversætter eller Omarbeider af Hovedcitantens Arbeide.

Dette forudsat, maae Contracitanten ogsaa under denne Sagens Deel ansees at have gjort sig skyldig i en fornærmelig og ubeviist Beskyldning mod Hovedcitanten.

Dommen kom således ikke ind på spørgsmålet om Hjorts gode eller onde tro.

Straffen fastsattes efter D.L. 6-21-4 (*»Ere Ordene ikke nogens Ære og Lempe for nær, og dog kiendis af Dommeren at være Utilbørlige, da maa de med Pengestraf forsonis, efter som de ere grove til ...«*) sammenholdt med Trykkefrihedsforordningen af 1799 § 12 *in fine* til en bøde på 200 rigsdaler til Kiøbenhavns Fattigvæsens hovedkasse, hvortil kom mortifikation af de fremhævede udtalelser i Paragrapherne og plagiatbeskyldningen. Lange foreslog som den eneste en lavere bøde på 150 rd. Sluttelig blev begge parter frifundet for den andens tiltale om fornærmelser under proceduren, og Hjort pålagdes at udrede sagsomkostninger med 40 rd. samt til justitskassen for unødigt trætte *»saameget, som Dom og Segl koster«*, formentlig på grund af det unægtelig håbløse kontrasøgsmål. Bortset fra, at straffen automatisk skærpedes, fordi Hjorts beskyldninger var kundgjort ved trykken, domfældtes Hjort alene efter den mildere del af injuriebestemmelsen, som kun medførte bødestraf på 50-1.000 rigsdaler og ikke medførte tab af injuriantens egen ære, eller sagt på en anden måde, Hjort blev ikke selv *»tremarksmand«*.

Dommen er underskrevet Falbe, det sidste ord i aktsamlingen (TH p. 290). *Carl Vigand (Wigant) Falbe* (1744-1826), søn af en i 1699 født mand, så langt skal vi tilbage, blev 1769 assessor i Hofretten i Kjøbenhavn og gjorde de følgende domstolsfusioner med. 1771 blev han assessor i den af Struensee oprettede Hof- og Stadsret, 1797 rettens justitiarius. 1798 blev han endvidere ekstraordinær assessor i Højesteret og 1800 justitsdirektør ved tallotteriet i Kiøbenhavn. Ved den store fusion i 1805 blev han justitiarius i den nyoprettede Lands-Over, samt Hof- og Stadsret, og han døde i embedet 7. september 1826 efter en funktionstid som dommer på mere end 57 år, hvad ingen vist har gjort ham efter.

Min egen opfattelse af dommen er, at domfældelsen af Hjort for udtalelserne i »Tolv Paragrapher« er lidet rimelig, især når man betænker Baggesens egen polemiske tone. Beskyldningerne for »Skamløshed« og »Umoral« er tilstrækkelig ubestemte til at kunne betegnes som almindelig, omend hård polemik, og Hjort har ikke beskyldt Baggesen for konkrete handlinger, han ikke har begået, men eksemplificeret sine angreb med henvisning til Baggesens egne skrifter, hvor læseren har mulighed for selv at bedømme, om Baggesens færd med rette kan betegnes som skamløs eller umoralsk. På dette punkt sætter dommen formentlig snævrere grænser for den litterære debat end den nyeste praksis, f.eks. UfR 1999, 387 H om en injuriesag udsprunget af den omstridte sædelighedssag »Roum«-sagen. En journalist anmeldte en bog om sagen skrevet af en af de deltagende forsvarsadvokater bl.a. med ordene: »Endelig skyer [navn] heller ikke direkte løgn, når han vil fremhæve sig selv og sværte sine modstandere«, hvilket medførte injuriesag fra advokaten mod journalisten. Byretten fandt, at brugen af ordet »løgn« i sammenhængen ikke var berettiget og derfor måtte anses som upassende og kritisabel. På den anden side svækkede resten af anmeldelsen dette ord, og retten fremhævede ligeledes, at advokaten selv havde deltaget i debatten i stærke og polemiske indlæg og måtte være forberedt på kritiske modindlæg. Byretten fandt herefter ikke ytringsfriheden overskredet og frifandt. Landsretten anså ytringen, som ikke var sand, som et angreb på advokatens person og unødvendig for den litterære kritik af hans bog og dømte journalisten – det er som at læse Nyegaards argumentation – men Højesteret tiltrådte i lakonisk korte præmisser byrettens domsbegrundelse og stadfæstede frifindelsen.

Derimod er jeg enig med dommen i dens tilbagevisning af Hjorts plagiatbeskyldning mod Baggesen. Med et skævt smil kan man sige, at dommen er et eksempel på en »allerede fordi«-afgørelse, da den alene fremhæver Kleibers seneste skrivelse og biskop Plums brev – ærefrygten for den høje gejstlige synes at have været betydelig – uden at tage stilling til de yderligere beviser i sagen og uden at inddrage Hjorts bevismateriale i overvejelserne. Jeg må dog indrømme, at netop Kleibers sidste skrivelse og oplysningerne om Trylleharpens forhistorie tilbage til Baggesens ungdom, hvor brevet fra Plum virker med styrke, er de umiddelbart set klareste beviser i sagen. De modstående beviser er ikke stærke. Schmidt-Phiselsecks oplysninger om Kleibers arbejde er fuldt forenelige med, at Kleiber alene var beskæftiget som metrisk oversætter, og Tiemroths erindring kunne, omend den nærmest støttede Hjort, godt forstås svarende til Baggesens version. Thaarups vævende erklæringer kunne ikke tages til indtægt for nogen af siderne, og endelig havde fru

Kunzen, hvis åbenlyse oprevethed gjorde hende til et dubiøst vidne, oprindeligt udtalt sig mere forbeholdent. Hertil kom endelig det stærke æstetiske argument og det åbenbare sandhedspræg af Baggesens egne forklaringer, herunder om den sidste samtale med Kunzen.

Men selv om Baggesen med rette blev rensset for plagiatbeskyldningen, er det for mig lige så åbenbart, at Hjort handlede i fuldstændig god tro; jeg er herved enig med P. Hansen, hvis beretning om sagen langt overgår fremstillingen hos Arentzen, som er farvet af sin generelle sympati for Baggesen, og i hvis værk denne sag kun er en episode. Også Baggesens søn *August Baggesen* har i sin store biografi af faderen udtalt, at denne næppe har antaget, at Hjort handlede i ond tro, og at han selv, især efter at have gjort Hjorts personlige bekendtskab, er overtydet om, at denne har handlet i troen på, at hans beviser var uomstødelige. Omend Hjorts beviser ikke kunne føre til hans frifindelse, forekom de ved første øjekast så overbevisende, at man godt kan forstå, at han troede på rygten. Desuden havde Baggesen ved sit hemmelighedskræmmeri omkring år 1800 selv givet årsag til mistanken, ligesom det skyldtes rodet i hans egne papirer, at sandheden først kom frem under sagens seneste stadium.

Iøvrigt synes pengebøden på 200 rigsdaler meget strengt udmålt. Busk, der som tommelfingerregel har ganget rigsdaler med 100 for at få et tilsvarende beløb i kroner i 1986 eller snarere 1978, året for hans umiddelbare kilde – idag bør tallet vel være lidt højere – har oplyst, at en rummelig fireværelseslejlighed kostede 170 rd. årligt, at embedsmænd i højeste lønklasse fik 1.200 rd. om året, og at en håndværkssvend tjente ca. 200 rd. med tillæg af kost og logis hos mesteren.

Mistanken for, at det gik så vidt, må efter mit skøn hvile tungt på Kunzen – også her er jeg på linie med P. Hansen – der med utvivlsom viden om rygterne mod Baggesen og Hjorts modsætningsforhold til denne udleverede manuskriptet til Ossians Harfe til Kirstein med forventning om, at denne ville videregive dette til Hjort, og som må have været klar over, hvortil Hjort ville anvende det. Kunzens pludselige død ødelagde muligheden for, at sagen kunne opklares betydelig tidligere, måske endog med en indrømmelse fra Hjort af at have taget fejl. Kunzens motiv er også åbenbart: Baggesen havde både i 1790-91 og i 1799-1800 undladt at færdiggøre operateksten og først tilbudt ham det færdige arbejde i 1816, seksogtyve år efter at han havde stillet den i udsigt, og næppe havde Kunzen i forståelig surhed sagt nej, førend den yngre konkurrent Kuhlau fik det opdrag, som Kunzen havde anset som sit i så mange år. At han ville skade Baggesen ved at puste lidt til intrigerne

imod ham, var ikke pynteligt, men ej heller ganske uforståeligt. Hjort anførte selv i et sent brev (af 19. april 1862) til Overskou som den eneste mulige forklaring, at Kunzen »af Hævn, fordi Baggesen aldrig gjorde Texten færdig og måske af Kunstner-Nid imod Kuhlau! har været nedrig nok til at føre mig bag Lyset, eller til at sætte hele Løgnen i mig«.

Anden udpibning og efterspil

Ved dommens afsigelse var Hjort i Rom, og det har været længe, inden han kunne underrettes om udfaldet, når man betænker tidens langsomme postgang – et brev af 6. oktober 1818 fra hans sympatisør, filosofen *Frederik Christian Sibbern*, og som han takkede for 6. november 1818, nøjagtig en måned senere, havde han modtaget »iforgaars«. Først i 1821 vendte han hjem til Danmark, og da havde venner og sympatisører forlængst skillinget sammen til betaling af bøden og således umuliggjort appel til Højesteret. Denne ville vel aldrig have frifundet ham i sagen om Trylleharpen, men sagen om Paragrapherne og bødens udmåling kunne måske være faldet bedre ud.

Værre var det, at han som en lovbunden konsekvens af injuriedommen underkastedes personlig censur, jfr. Trykkefrihedsforordningens § 20. Hjort kunne dog håbe på mildere vinde. I brevet af 6. oktober 1818 meddelte Sibbern, at Cancelliet gerne ekseptionelt ville have indstillet til fritagelse for denne del af dommen, men at Kongen havde afslået, dog med ordene »for det første«. Allerede 1824 ophævedes censuren, som med sine seks år således varede under det halve af de tretten års censur, som blev Grundtvig til del efter hans store sag af 1826.

Der var ingen tvivl om Baggesens så godt som totale sejr og Hjorts nederlag i den juridiske arena, og dette accentueredes næsten kun end mere ved Hjorts ven *Carsten Hauchs* behjertede forsøg på hjælp ved, at han i en pièce anførte de punkter fra Paragrapherne, som ikke var mortificerede af retten og derfor måtte antages at have fortsat gyldighed. Baggesen fulgte sejren op ved inden årets udgang at udsende – bogen averteredes den 18. december i Adresseavisen – dette kapitels hovedkilde »Trylleharpens Historie med Procedure i Sagen Justitsraad og Professor Jens Immanuel Baggesen contra Student Peder Hiorth og Dom afsagt i den Kongelige Lands-Over, samt Hof- og Stadsret i Kiøbenhavn, den 25de Mai 1818. Udgivet af J. J. Baggesen, Justitsraad og Professor, Doctor i Philosophien, og Medlem af forskellige lærde

Selskaber.« Som det ses, var der ingen dr.phil. titel til modparten. Bogen var »helliget«, ikke tilegnet, »Dannerkongen« og indledtes med en tale til Kongen, hvor Baggesen nævnte, at et medvirkende motiv til hans sagsanlæg var, at han var beskyldt for »Tilsidesættelse af Ærbødighed imod min Konge«, og en fortale »Til mine Medborgere«, hvor han bad om opmærksomhed endnu en gang for sit såkaldte »indholdsløse Forfatterliv« – heri en hentydning til Hauchs pièce – og skosede »en almindelig nær til Landeplage grændsende Tøileløshed hos vore Dages afgudsdyrkende Ungdom«. Han henviste til sin livstruende sygdom på tidspunktet for Hjorts angreb, »jeg ... skulde være i den yderst alvorlige Stemning, en nær troet forestaaende Indgang i Evighe-den medbringer« og udtrykte sluttelig sit håb om, at han med denne udgivelse ville forebygge, at nogen anden forfatter, »Mand eller Olding«, nogensinde skulle blive angrebet, som han var blevet det. Bogen medtager alt, rub og stub, også de kun formelle retsmøder, sågar med oplysning om gebyr for de forskellige processkridt, 54 »Rigsbankskilling Navneværdie« for stævningen, 41 for de enkelte indlæg.

Bogen bestyrker klart Baggesens uskyld i hovedsagen, men også Hjorts gode tro. I et brev til Hjorts fader af 13. juli 1818 anbefalede Hjorts meningsfælle Sibbern en udgivelse af dommen og akterne, »for at Publicum kan see, hvorledes Dommens Præmisser lyde, og at Baggesen havde været bedre tjent med, ingen Dom at forlange, end at erholde en saa betinget Mortification. Hvad de tolv Paragrapher angaaer, er jeg ej den eneste, der holder for, at Deres Søn for dem burde været aldeles frifundet; og i Sagen om Trylleharpen bør det blive bekjendt, hvilke Beviser han havde, for at man kan see, hvor meget han havde for sig.«

Højt at flyve, dybt at falde! Efter sin klare juridiske sejr og offentliggørelsen af akterne anmodede Baggesen om genoptagelse af stykket på Det Kgl. Theater med den tredie forestilling, hvis indtægt efter fast sædvane tilfaldt forfatteren. Forestillingen fastsattes til den 24. februar 1819, og det averteredes, at billetter kunne købes på Baggesens bopæl, også dette efter tidens skik, idet beneficierne kunne gøre regning på forøget indtægt, da venner og velyndere betalte over prisen. To jøder skal have solgt billetter og indkasseret pengene for den forgældede Baggesen, som stod ved siden af med en æske fuld af teaterpiber, som han noget overmodig rakte frem med ordene »Skal De ikke have en lille Fløite?«, når studenter eller andre unge mennesker i en brøsig tone forlangte billetter. Et yderligere tegn på hans sorgløshed, ja overmod, var hans spøgende bemærkning til en ven på selve dagen: »Udpibning iaften? jo vist! Ingen Forfatter kan jo være vissere paa et glimrende Bi-

fald end jeg. Have ikke mine værste Fjender ved den sidste Forestilling jublet: Den rette Forfatter leve!? Nu har jeg beviist, at jeg er den rette Forfatter; jeg har altsaa allerede endogsaa mine Fjenders Bifald i Lommen. Nei, det Eneste, der ængster mig, er, at jeg ikke veed, hvorledes jeg skal bære mig ad naar de kalder mig frem.« Denne rørende tro på virkningen af den juridiske dom kom sørgeligt til skamme.

Overskou og Arentzen giver et levende referat af teaterskandalen. Baggesens fjender, som var ligeglade med dommen, havde taget loger i anden etage og galleriet og gav alle, som forpligtede sig til at pibe, fri adgang og piben ovenikøbet. Det blev værre ved, at tidens største skuespiller *Johan Christian Ryge* nægtede at respektere de ændringer, forfatteren havde foretaget i teksten siden den forrige opførelse, hvilket naturligvis medførte stor forvirring i forhold til de andre skuespillere; fiaskoen syntes således åbenbar også uden udpibning. Men da tæppet var faldet, begyndte en voldsom piben og endog nævekampe, som selv stadens kommandant og politidirektøren ikke kunne dæmpe. Man skyndte sig at lade tæppet gå for det programsatte følgende dansedivertissement, men næppe var dette endt, før pibningen begyndte igen. »Jens Baggesen leve,« råbte en søofficer gentagne gange i en medbragt råber, men omvendt foregik pibningen ikke blot på tilskuerpladserne, men fra en åbning i loftet, d.v.s. teatrets baglokaler. Først efter halvtreds minutter fik den forstærkede militærvagt huset ryddet. Man tænker uvilkårligt på pøbeloptøjer efter større fodboldkampe idag. Rygtet gik, at de pibende på loftet var Ryge og en af ham forlokket ung skuespiller, men formentlig på grund af Ryges position blev ingen draget til ansvar. Det kan næppe undre, at Trylleharpen herefter henlagdes for stedse, og at Baggesens forsøg på at gøre sig gældende som teaterdigter selv og ikke blot som kritiker af andres, særlig Oehlenschlägers værker, dermed var endeligt strandet.

En smagsprøve fra *Christian Wilsters* kostelige kommentar fra Gisselfeld (til forklaring: Tylten, rettere Tylvten var tolv studenter, tilhængere af Oehlenschläger, som havde udfordret Baggesen til en disputation på latin; den nyudnævnte italienske syngemester Sibonis store hund var allerede velkendt i byen):

Jeg vædde tør, Sibonis Hund,
Skjøndt jeg har aldrig seet'en
Er mere høflig i sin Mund,
End Tylten mod Poeten,
Skjøndt Trylleharpen mangler Streng;

Ak! Mutter Ludlam i sit Slæng
Har længe søgt en roelig Seng,
Nu har man hende redt'en.

Ja Kjære! jeg har seet paa Prent,
At Politiets Mester
Imellem Teppet saa omtrent
Og Københavns Orchester
En Epilog med Fynd har holdt,
Som Fred og Rolighed har voldt
Blandt dem, som daglig spille Bold
Med Dannersmagens Rester.

Der er ikke siden dommen rejst seriøs tvivl om, at Baggesen var den rette forfatter af Trylleharpen. 1847 udkom i 11. bind af Baggesens danske værker »Labyrinthens Fortsættelse. Tredie Afsnit. Reiser i Frankrig og i Schweiz, samt Hjemreise igjennem Tydskland. 1789 og 1790. Udarbeidet efter Forfatterens efterladte Dagbøger og Breve ved C. I. Boye«. De under retssagen nævnte brudstykker af rejsedagbogen fra 1790 optryktes nu. I afsnittet »Reise til Paris« nævnes Arions sønderbrudte Lire, og under omtalen af »Académie Royale de Musique«, d.v.s. den store opera, hedder det: »I Paris vilde jeg ønske at kunne udarbejde min Arions Lyre paa Fransk. Her skulde Kunzen være!« En fodnote fra udgiveren nævner her »Den 1818 udkomne: Trylleharpe«.

Kun Hjort nægtede at lade sig overbevise. Mod slutningen af hans lange liv fremkom P. Hansens grundige gennemgang af sagen. Hjort indsatte en lille kommentar i sin alderdomssamling af egne kritiske afhandlinger. Han udtrykte anerkendelse for P. Hansens upartiskhed, flid og velvilje, men betvivlede hans slutresultat, hvorefter Hjort var i god tro, men Baggesen var uskyldig. Hjort nævnte, at »jeg måske engang kan supplere« denne ufuldkommenhed, og fortsatte (NB: efter ca. 1850 anvendte Hjort bogstavet »å«):

Man kan i denne så intrigante Sag, hvad Resultat man så også kommer til, ikke nøjes med at påvise, at En har Ret (og altså den Anden Ikke-Ret). Sagens inderste Kjerne, eller egentlig Benrad, er egentlig et hårdt Dilemma, hvorfor en literær-historisk Doms Udfald ikkun kan have denne Form: Da Y. har Ret, så har Z. gjort sig skyldig i den eller den Forbrydelse; eller også omvendt. Thi begge Parter må

have sin Bedømmelse. Det er Sagen. Disse Parter er på den ene Side Baggesen, Theaterdirektør Th. Thaarup, Amtsforvalter Kleiber m.Fl., på den anden Side Kapelmester Kuntzen, Fru Kuntzen, Th. Thaarup, Hr. Kleiber m.Fl.

Thi er Baggesen skyldfri, så er Fru Kuntzen en plat Menederske, hendes Mand en foragtelig Forfølger og Løgner af Hævnjærrighed, og Kleiber og Thaarup to Vrøvlere m.m.; ere Kuntzen og Frue skyldfrie, så er Baggesen en aldeles uforsvarlig Sandhedsfordrejer for at hjælpe sig ud af en meget pinlig Forlegenhed, og Kleiber og Thaarup ligeledes to Vrøvlere; thi disse to have, først til den ene og så til den anden Side, afgivne flere trøsterige Forklaringer.

Han citerede herefter udførligt fru Kunzens seneste forklaringer og sluttede: »Altså må man vel sige: »Adhuc sub judice lis est?« [endnu er sagen for retten].

Døden indhentede Hjort, inden han fik skrevet den bebudede udførligere kommentar til Hansens studie.

Ved vejs ende kan jeg ikke komme uden om en dyb tristesse over denne sag, også uden at glemme dens mange bizarre enkeltheder. Hvad i Baggesens tanke var født som et lyst, næsten idyllisk antikt syngespil om det lykkebringende offer, blev i retssalens og teatrets arena til et tragisk skæbnedrama. I »Trylleharpen. Originalt Syngespil« er der bortset fra de mere komiske end frygtindjagende sørøvere kun vindere og lykkelige mennesker, men i livets drama var der kun tabere, måske lige bortset fra prokurator Nyegaard, der vandt sit navn på sagen.

Hjort blev ført bag lyset og forført til at udstøde en, som det viste sig uholdbar injurie, og blev hårdt straffet derfor.

Baggesen hævdede ganske vist sin borgerlige ære og befriede sig for beskyldningen for plagiat, vel den værst tænkelige anklage imod en forfatter, men den juridiske sejr indrammedes af to skandaløse udpibninger af det skuespil, som havde opfyldt hans sind i så mange år og endelig var fuldendt ved afslutningen af et langt forfatterliv, hvis kulmination det skulle have været. Hans søn anfører Trylleharpens skæbne som en af årsagerne til, at Baggesen året efter forlod fædrelandet for stedse.

Kunzens smålige intrige blev til en lavine, som fremskyndede hans egen død efter det sidste oprivende optrin med hans fordums ven Baggesen, sammen med hvem han i sin tidligere bane havde skabt to store operaer og skulle have skabt et sidste værk i Trylleharpen eller Arions Lyre.

Fru Kunzen mistede sin mand, og hendes forståelige ønske om at beskytte hans minde i den oprivende retssag forledte hende formentlig til mened.

Kuhlau måtte se sin opera udpebet og derpå henlagt for evigt uden blot den mindste fejl fra hans side.

Sluttelig kan man sige, at tabet og skaden ved Trylleharpens forsvinden i Det Kgl. Theaters arkiv rammer alle os, som holder af den danske klassisk-romantiske musik fra Kunzens, Weyses og Kuhlaus periode. Denne periodes komponister ødslede en stor del af deres bedste musik på teatret, dels fordi det gav den største prestige, dels fordi honorarerne var større end for anden musik. Men for eftertiden har denne prioritering haft den uønskede bivirkning, at når værkerne af andre grunde er forsvundne fra scenen, er musikken også nærmest tabt. Danmarks Radio oplyser, at en suite af musikken fra Trylleharpen samt, hvad i radioens database er betegnet som »Danse af operaen Trylleharpen«, er indspillet i 1960'erne, og at ouverturen er spillet flere gange i 1990'erne og udgivet på compact disc, men det er alt. Alle, der har gået til spil, kender Kuhlaus små klaversonatiner, men af hans scenemusik lever kun »Elverhøi« og et par ouverturer. Oehlenschlägers halv- eller trekvartdårige, af Baggesen ikke uden føje hudflettede tekster er skyld i, at den fine musik af Kuhlau og Weyse til »Røverborgen« og »Ludlams Hule« stort set er ukendt i dag, bortset fra en romance eller to fra det sidstnævnte stykke. Skandalen omkring »Trylleharpen« har medført, at endnu en muligvis stor opera – jeg henviser atter til Gorm Busks stærkt anerkendende bedømmelse – af Kuhlau er gået tabt.

Pragtfulde grammofoonindspilninger har givet os Kunzens (og Baggesens) »Holger Danske«, Weyses »Sovedrikken« og Kuhlaus »Lulu« tilbage. Kan man håbe på det samme for Røverborgen, Ludlams Hule og især Trylleharpen?

Kongens bestilling af et Geburtsdagsstykke hos Baggesen var tilsigtet som en sand kongelig gave til den ældre fortjente digter. Men gaven blev til en tragisk-ironisk græker gave, ja en Nessos-kjortel, som bragte død og ruin for alle, som kom i berøring med den.

Kilder

Jens Baggesen: Trylle-Harpen. Originalt Syngespil. 1816.

Samme: Trylleharpens Historie. 1818.

Samme: Labyrinthens Fortsættelse. I: Danske Værker. 11. bind, 2. udg. ved August Baggesen, 1847.

Peder Hjort: Tolv Paragrapher om Jens Baggesen. 1817.

Samme: Om en høist mærkelig Lighed mellem Trylleharpen, saakaldet originalt Syngespil af Jens Immanuel Baggesen, og samme Stykkes Original. 1817.

Samme: Folkekalender for Året 1867. I: Kritiske Bidrag. Literærhistorisk Afdeling. III. 1867.

Samme (udg.): Udvalg af Breve fra Mænd og Quinder skrevne gjennem en lang Række År. 1867.

N. F. S. Grundtvig: Brage-Snak om græske og nordiske Myther og Oldsagn for Damer og Herrer. 1844.

August Baggesen: Jens Baggesens Biographie. III og IV. 1853 og 1856.

Th. Overskou: Den danske Skueplads. IV og V. 1862 og 1864.

P. Hansen: En Episode af den Baggesenske Feide. I: Folkekalender for Danmark. 1867.

Kr. Arentzen: Baggesen og Oehlenschläger. Literaturhistorisk Studie. VI og VII. 1876 og 1877.

Carl Thrane: Fra Hofviolonernes Tid. 1908.

Anna Erslev: Dansk Tonekunst. 1916.

Robert Neiiendam: Skuespiller og Patriot (Uddrag af H. C. Knudsens Dagbøger). 1925.

Harald Jørgensen: Trykkefrihedsspørgsmaalet i Danmark 1799-1848. 1944.

Morten Borup: Peder Hjort. 1958.

Jens A. Nielsen: Den unge Christian Wilster som huslærer på Gisselfeld 1818-19. I: Årbog for Historisk Samfund for Sorø Amt, bd. 60, 1973.

Gorm Busk: Friedrich Kuhlau. En biografi og en kritisk analyse af hans musikdramatiske produktion. 1986.

Jørgen Hansen (operaredaktør, Danmarks Radio): Brev til mig af 8. maj 2003.

Dr. jur. og gudsbespotter

Som indledning til biografien af landsdommer, dr. jur. *Gustav Ludvig Baden* (1764-1840) – desværre kun dækkende tiden indtil 1805 – i *Personalhistorisk Tidsskrift* har forfatteren, Badens oldebarn *Gustav Ludvig Wad*, som også har skrevet den fuldstændige, mere kortfattede biografi i *Dansk Biografisk Leksikons* 1ste udgave, anbragt et lille ungdomsportræt af Baden fra 1789. Billedet viser ifølge Wad »en særdeles smuk Mand med et frejdigt og tiltalende Udtryk i de fine Træk«. Billedet kunne vise en ungdommelig tilhænger af de store landboreformer, velklædt uden at være lapset med den for 1780'erne karakteristiske lille paryk; samtidig antyder særlig mundstillingens fasthed lidt af den mindre forsonlige ånd, som senere i livet gjorde Baden til ikke blot en ubønhørlig polemiker, men også påførte ham den sidste regulære anklage for gudsbespottelse under Enevælden.

Gustav Ludvig Baden var ætling af en kendt lærd, men ikke velstående familie. Hans fader var kritiker og filologen *Jacob Baden*, som har indlagt sig særlige fortjenester i det latinske sprog, hans farbroder reformvennen og den landøkonomiske forfatter *Torkel Baden*. 1784 bestod han den fuldstændige (latinske) juridiske embedseksamen med laud og besøgte derpå sin farbroder på Lolland inden en påtænkt studierejse i udlandet, men da han blev forlovet med en lokal præstedatter, måtte han hurtigt have et levebrød for at kunne gifte sig, og 1787 fik han det lille embede som herredsfoged i Laaland Nørre Herred. På denne tid fyldte de »danske« jurister, exam. jur.erne, de lokale embeder som underdommer og politimester – i retshistorikeren *Pernille Ulla Knudsens* afhandling *Lovkyndighed & vederbæftighed* om byfogederne i seks sjællandske købstæder 1682-1801 er kun den allersidste, *Frederik Bagger Bredsdorff*, som blev byfoged i Vordingborg 1798, cand. jur.; først 1821 blev embedseksamen en betingelse for udnæv-

Gustav Ludvig Baden, 1789

nelse til dommer. Baden var således virkelig en *rara avis* i den danske embedsverden.

Embedet var usselt, kun 120-130 Rd. pr. år, men allerede 1790 fik han det nøjagtig dobbelt så gode embede som byfoged i Lemvig og herredsfoged i Skodborg og Vandfuld herreder; han blev foretrukket blandt 36 ansøgere, så han kunne ikke klage over tilsidesættelse. 1794 lykkedes det ham at komme tilbage til Lolland som borgmester og byfoged i Nakskov og herredsfoged i Sønder herred. Efter tidens regler måtte han af sine anslåede indkomster på 372 Rd. pensionere sin forgænger med 60 Rd. pr. år, men immervæk var det et økonomisk avancement. 1795 blev han derudover vicelandsdommer ved Laaland-Falsters Landsting, ganske vist ulønnet, men dog en fjer i hatten; landstingene ophævedes ved den store reform af overretterne i 1805, men han fortsatte uofficielt med at føre titlen og kaldte sig endog landsdommer til sin død; i den senere straffesag imod ham huskes titlen endog i den samme dom, som fradømmer ham hans embede som birkedommer. 1800 fik han sit fjerde embede som herredsfoged i Bjærgø, Aasum og Vindinge herreder på Fyn, 1816 det store embede som by- og rådstueskriver i Odense, men 1818 søgte han til det mindre embede som birkedommer og birkeskriver i Hirschholm (Hørsholm) birk, der nok var mindre vel aflagt, men gav ham tid til studier, hvortil Kongen yderligere gav ham et årligt personligt

tillæg på 400 Rd. med samme formål. Her indhentede ulykken ham, herom senere.

Baden var ikke en udygtig embedsmand, tværtimod udviste han stor virkelyst. I Lemvig gennemførte han således betydelig forbedring i brandvæsenet. I Nakskov igangsatte han fjordens opmudring og opnåede forbedringer i postgangen til København, og som herredsfoged i Sønder herred kom han i 1798 på sporet af en tyvebande på henved hundrede bønderkarle og husmænd, som havde drevet deres uvæsen i en halv snes år. De 47 værste satte han i varetægtsfængsel, og efter tre måneders forhør dømte han hele banden. Amtmanden tilbød ham en medcommissarius til den store sag, men han afslog, ikke uden selvfølelse, med begrundelse, at »saadanne Inquisitioner udføres heldigst af Een, naar han kun hjemme arbejder lige saa trolig som i Retten«.

Hans videnskabelige ambitioner fra ungdomsdagene stækkedes ikke af hans mange embedsforretninger som lokal embedsmand, tværtimod kan man sige, at hans erfaringer og iagttagelser har ægget ham til at skrive om de mest forskelligartede kulturhistoriske emner. Den ærekære mand har givet anset det som kronen på værket, da han i 1793 blev dr. jur. fra Kiels universitet på en latinsk afhandling »Tabet af Oldtidens Agt for Thingene«, men dertil kom utallige små afhandlinger, en Danmarkshistorie, en Norgeshistorie, en dansk-norsk retshistorie og noget så praktisk som en dansk juridisk ordbog. Han var og blev det 18. århundredes, rationalismens mand; den enevældige kongemagt anfægtede han ikke, men adel og særlig gejstlighed angreb han på det skarpeste.

Hans mange fortræffelige egenskaber plettedes af to mangler, som begge kom ham dyrt at stå. For det første havde han et skrækkeligt temperament og et personligt ubehageligt væsen. Når han på titelbladet til sin alderdoms lille selvbiografiske skrift satte Tacitus' ord »Sine ira et studio«, »uden had (eller vrede) og forkærlighed«, var det udtryk for betydelig mangel på selverkendelse. Om ikke had, så farvede vreden mange af både hans skrifter og hans embedshandlinger. *Sven Clausens* berømte bonmot om, at ingen burde opnå højere post end snefoged, dersom han ikke kan give en befaling i form af venligt forslag, får en ironisk bismag, netop ved en sag om sne fra hans tid i Lemvig. Den lyder således i Wads gengivelse:

Det er forklarligt, at den unge Embedsmands Oprydning i megen gammel Slen-drian vakte stærk Uvillie; han kunde i sin Iver være noget hensynsløs, dog ingenlunde altid, og Borgerne vare højlig stridbare, ja ofte utrolig chikaneuse. Et

Tilfælde, der indtraf i Aaret 1792, viste dette tilfulde. Den 7. og 8. Marts faldt der en saa umanerlig Mængde Sne, som man ikke havde set i Mands Minde. Især blev Lemvig saa opfyldt, at Driverne næsten fyldte de snevre Gader og mange Steder, bl.a. ved Hospitalet og Badens egen Gaard, laa op til Tagskjægget, saa alt Lys udelukkedes. Overbevisningen om, at en saadan Tilstand under paakommende Ildebrand var overmaade farlig, foranledigede Baden til, saasnart Snefoget den 8. om Aftenen ophørte, at gjøre Anstalter til at rydde Gaderne, saa de kunde passeres af Kjørende og Gaaende. Men i Stedet for at bortføre Sneen, opdyngede man den ved Siderne, saa Folk inde i Husene bleve endnu værre farne end forud. Sneen maatte derfor bortkjøres ved Vogne, og da saadanne ikke vare til at faa til Leje i Lemvig, lod Baden i Henhold til Forordn. 29. Maj 1663 fem af Byens Vogne tilsige til dette Arbejde. Men ingen af dem mødte, og Ejerne lovede hverandre ikke at lyde Ordren. Baden tilsagde da alle Andre i Byen, som holdt Hest og Vogn, til at udføre Arbejdet og lovede dem Betaling derfor. Ingen mødte; Nogle sendte grove Breve. Han idømte derfor hver enkelt en Mulct paa 2 Rd., som inddrevs ved Udpantning. Stiftamtmand Hellfried gav i Hovedsagen Baden Ret, hvorover Borgerne – dem Baden et Sted karakteriserer som Hottentotter – bleve saare fornærmede og hævnede sig paa smaalingste Maade [ødelæggelse af Badens afviserpæle og opklæbning af en anonym pasquil med injurierende vers].

Selvfølgelig havde Baden ret, men alligevel! Fra Badens tid på Fyn bevarer en karakteristisk anekdote, hvorefter en mand, som i fremmedbogen i Langeskov kro fandt hans navn »Landsdommer Baden«, derover tegnede en galge med påskrift »heri hænger Raden«.

Men næsten værre og i sidste omgang langt skadeligere for Baden var hans totalt manglende evne til regnskabsføring og røgt af de mange offentlige og private kasser, som da var en vigtig del af de lokale embedsmænds arbejde, et arbejde, disse i vidt omfang måtte udføre selv, idet kyndigt kontorpersonale ikke hang på træerne og vel heller ikke kunne betales, da udgifter til kontorhold gik fra embedschefens egen gage. I den lille selvbiografi indrømmer Baden uforbeholdent: »Det var kun mine Regnskaber, jeg desværre tildeels glemte, men sandelig ligesaa meget af Modbydelighed for Alt, hvad der er Tal, og Uduelighed til hermed at befatte mig, som af Hang til mine Bøger«, men tilføjer i en fodnote en karakteristisk generel samfundskritik af den manglende undervisning i aritmetik og matematik i tidens latinskoler. Særlig efter 1814 grasserede »kassemangelepidemi« i store dele af embedsstanden, men Badens egne personlige fejl gjorde, at ondet ramte ham tid-

ligere end andre. I sin tid i Odense måtte han sælge sit store bibliotek med håndskriftssamling for at kunne betale sin gæld – det har smertet forfærdeligt på det passionerede bogmenneske – men det var kun en stakket frist, for i Hørsholm blev det galt påny, og gælden og tilsvaret til staten voksede til det for ham helt umulige beløb af 8.000 Rd.

Samtidig røg han ind i mindst to stridigheder. Først udsendte han et stridskrift om kystpolitiets manglende nytte, hvilket ingen ringede end præsidenten for Danske Kancelli *Frederik Julius Kaas* tog særdeles ilde op, måske mest ved Badens sidste mundtlige bemærkning over for Kaas, at den eneste nytte, han kendte af det, var, at dets autoriteter fra første hånd fik synet af de smukke skånske bønderpiger. Kort efter suspenderedes Baden for kassemangel.

Den anden strid udsprang af, at amtsforvalteren på Hirschholms amtstue havde sigtet en kvinde for et betydeligt pengetyveri på amtstuen, hvorefter Baden, som må have været overbevist om hendes uskyld, i to offentlige piécer og et inserat i »Statstidende« blandt andre fornærmelser mod amtsforvalteren antydede, at tyveriet var fingeret. Amtsforvalteren anlagde prompte injuriersag, og 12. juli 1822 idømtes Baden ved sin egen ret, Hirschholm birketings dom en bøde på 1.000 Rd. – fem gange så meget som Hjort i sagen om Trylleharpen – hvorhos udtalelserne mortificeredes. Dommen, der kundgjordes ved avertissement af 5. august 1822 i »Den til Forsendelse med de Kongelige Rideposter privilegerede Danske Statstidende«, d.v.s. Berlingske Tidende, medførte, at Baden kom under livsvarig censur jfr. Trykkefrihedsforordningens § 20.

Sagen om kassemanglen gik sin sørgelige langsomme gang. Badens mest uegennyttige ven, hans svoger, numismatikeren professor *Christian Ramus*, i mange år inspektør for Det Kgl. Myntcabinet, tilbød at stille hele sin kontante formue til sikkerhed for Badens gæld – han var ugift og kunne derfor yde dette offer, vel mest for sin søsters skyld – hvilket ville have dækket størstedelen af gælden, ja han gik endog til Kongen selv, men kancelliet afslog alle tilbud (brevvekslingen i Badens selvbiografi). Den arme mand, som imødeså den truende fængsling, tog i efteråret 1822 det fortvivlede skridt at flygte til Hamborg og derfra til Christiania, Norge var jo nu blevet udland. Han fik beskæftigelse i det norske rigsarkiv, men arresteredes på anmodning af den danske regering og udleveredes, uagtet han ved direkte henvendelse til den svensk-norske konge protesterede bl.a. med det håbløse prokuratorargument, at den dansk-svenske udleveringstraktat kun gjaldt den, der begav sig direkte fra det ene rige til det andet, hvorfor *casus foederis* ikke kunne foreligge for ham, som var rejst via tredieland, nemlig Hamborg.

Der er noget imponerende ved, at medens Baden hensad i Domhusets arrest og måtte imødesee fængsling, indtil hele gælden var betalt, i værste fald resten af livet – hvilket blev flere af kassebedrøvernes lod i det tidlige 19. århundrede – fortsatte denne uforbederlige skrivekugle med at arbejde. Han samlede en umådelig mængde af sine spredte kulturhistoriske småafhandlinger og bragte dem i 1824 til trykken i to tykke tomer på hver over 400 pp. under titlen »Smaa Afhandlinger og Bemærkninger fornemmelig i Fædrenelandets, Middelalderens og den christne Kirkes Historie I-II«. Hvis han ikke havde glemt, at han efter den tidligere injuriersag var under censur, havde historien ikke været længere, og det er måske tilgiveligt, at han i lyset af sine mange andre bekymringer glemte dette. Samtidig ansøgte han i et forord i værket Kongen om løsladelse fra sin arrest.

Kirkens primas, Sjællands biskop *Friederich Münter*, selv en fremtrædende historiker og i *Ellen Jørgensens* værk »Historiens Studium i Danmark i det 19. Aarhundrede« skildret umiddelbart inden Baden, indgav anmeldelse til Danske Kancelli i anledning af nogle ytringer om kristendommen i værkets andet bind, og kancelliet indledte justitsaktion ved Den kongelige Landsover-samt Hof- og Stadsret i København.

De særlig af kancelliet fremhævede udtalelser findes følgende steder i bindet:

Pag. 1 ff., »Bibeloversættelser«, indledes:

Der kan ikke tænkes noget urimeligere, end at se i et levende Sprog en ordlydende Oversættelse af en saa ældgammel Bog, og dertil saa billedrig, saa fuld af Myther, Anekdoter og Talemaader, lige uforstaaelige og uanvendelige paa Nutiden, som den Religionsbog er, vi kalde BIBELEN.

Hvad nu først angaaer det GAMLE TESTAMENTE da uden at indlade mig i, om hvorvidt denne Jødebog fortjener at være kanonisk i vor kristne, paa en Gudsdyrkelse i Aand og Sandhed bygget, Kirke, saa er det uimodsigeligt, at Mængden ikke forstaaer de sandselige Begreb og de billedlige Udtryk, snart hvert Kapitel indeholder. Hvor sandselige ere ikke saaledes det gamle Testaments Begreb om Gud og Forsynet. Derfor at hvad skeer og maa skee efter Naturens uforanderlige Love, tilskrives Guds umiddelbare Virkning. Ved en pludselig Død heder det: Gud dræbte ham, Gud tog ham til sig. ... [dette udvikles ved mange eksempler] ... Derfor at endnu i vor Dogmatik, endnu i vore praktiske Religionsforedrag, antages som Troesartikler hebræiske, det høje Begreb om en Guddom dybt ned-sættende, Legender. Hvad gudelige Betragtninger skal Man til Exempel gjøre sig ved den Jødefabel, der endog er gjort til en af de kristelige Fæstdages Evangelier,

om de Vise af Østerland, der ledede af en Stjerne, komme til Jerusalem, for at ville tilbede Barnet Jesus ...

Pag. 294 f., efter nogle eksempler på theologisk inspirerede snigmord:

Med Hensyn til Dogmet om Snigmord rensede da det Costnizer Consilium den theologiske Dogmatik inden Luthers Reformation. Men hundrede Aar efter begyndte denne Reformation, velgjørende i sin Opkomst, men fordærvelig i sin Følge ved den Augsburgske Confession, der gav Reformationen en ganske gal Retning, handthævede den Augustinske Dogmatik, der indeholder saa absurde Dogmata, som Arvesynd, Naadevalg o.s.f. Reformationen blev altsaa dogmatisk, den ene Overtro afløste den anden, og da de ulærde Bettelmonke ikke magtede noget over de lærde Reformatorer, saa fik Curien sig en nye Garde i de fæle Jesuiter ... [det følgende angriber fortrinsvis jesuiterne, bl.a. for genkomsten af dogmet om snigmords tilladelighed].

Pag. 311 f., efter omtale af den tyske stud. theol. Karl Sand, der dræbte forfatteren Kotzebue af politiske grunde, hvilket forsvares af en theologisk professor, og af forjættelser i de to testamenter så store, at de kan frelse den værste af os, når vi vil tro det:

Saa kan da den største Nidingsdaad begaaes, naar kun Nidingen troer paa hine Theologernes opspundne Forjættelser. Derfor at den med skarpladt Gevær, forsynede Skildvagt i Kong Christian den 6tes Tid skjød en Forbigaaende. Thi som han samme Dag havde haft Parade ved en Henrettelse, saa troede han at have gjort den Erfaring, at Ingen kunde med saadan Vished døe salig, som Delinkventen paa Skafottet. Men Gud bevare os dog for en saadan Moral, og vel har jeg Grund til at sige: Fanden i Vold med en saadan Troe. Hvad ville dog CICERO sige, om han kunde leve op og læse en saadan Moral. Jeg anfører just denne store Mand af Alderdommens de mange flere Store, fordi vort theologiske Bibliotheks Redaktør har i sin Forerindring nævnet ham, men med Ringeagt, som en Hedning, der dog stundom indsaae det Rette. Sandelig heller vil jeg fejle med Hedningen CICERO, end lade mig belære af den hellige PAULUS, om han foredrager en saadan Moral, som den kristne WALTER SCOTT præker og en theologisk Professor bifalder. Men det forstaaer sig, det er den mystiske al Fornuft og Samvittighed flogvjørende Forsoningslære, som en af Tysklands oplyste Theologer kalder en Prokrustesseng. Heller ingen Troe paa et Liv efter dette, end en saadan Samvittighedsløshed befordrende Troe.

Pag. 382 f., efter udfald mod flerguderi og den katholske Maria- og helgendyrkelse:

Ej faldt det heller de gamle Hedninger nogensinde ind, at partere det højeste Væsen i tre lige Dele, saaledes, som SPITTLER siger, det saa famøse nicæiske Konsilium delte de Kristnes højeste Gud, hvoraf da endnu i vor Symbolik den ligesaa ubibelske som uforstaaelige Trinitætslære, den og, hvad GIBBON fortæller, de hellige Kirkefædre søgte at understøtte ved Bedragerier, hvilket da var Tilfældet med flere deres hjerneløse Dogmer. Og dog har dette absurde Trinitætsdogm blodet mangt Skaft. Selv den for Tollerantse udraabte Engelske Dronning ELISABETH brugte dog Bøddelen til at understøtte sine Theologers Dogm om Trinitæten.

Tiltale skete først og fremmest efter Trykkefrihedsforordningens § 5, hvorefter den, som ved trykken »sigter til at nedbryde Læren om Guds Tilværelse og den menneskelige Siæls Udødelighed, saa og de, der i trykte Skrifter, laste eller forhaane den christelige Religions Lære, som, i Følge vore Rigers Constitution og Landets Love, skal fortrinligen beskyttes og haandhæves«, straffes med landsforvisning i 3-10 år. Også andre troesbekendelser, som tåltes i riget, fik del i denne beskyttelse, omend med en betydelig mindre straf, nemlig fængsel på vand og brød i 4-14 dage.

Som jeg umiddelbart læser bestemmelsen, var der givet den i formen uangribelige religionskritik og kirkelige debat langt tøjr, idet kun den snævrreste del af den kristne lære var beskyttet, medens størstedelen af dogmerne måtte kunne drages i tvivl. Den af en forfatter valgte form havde derimod afgørende betydning; den blotte handling at »laste eller forhaane« medførte den i bestemmelsen forudsatte strenge straf, hvorhos beskyttelsesobjektet var udvidet til »den christelige Religions Lære«, hvilket må betyde hele læren. Andet led er opretholdt i den endnu gældende bestemmelse om blasfemi, straffelovens § 140, omend med en ulig mildere straf, højst fængsel i 4 måneder, og med lighed mellem folkekirkens lære og andre troesbekendelser. Derimod er med indførelsen af fuld religionsfrihed første led bortfaldet.

Tiltalen omfattende også § 2 om den, der i trykt skrift »laster, forhaaner eller søger at udbrede Had og Misnøie imod disse Rigers Constitution eller imod Kongens Regiering, enten i Almindelighed eller i enkelte Handlinger«, § 6 om den, der udbredte »løgnagtige Beretninger om nogen vigtig Deel af Statens Tilstand, eller om Regieringens Beslutninger og Foranstaltninger«, § 7 om »at skumle med Bitterhed over Regieringen« eller »at iklæde sine An-

mærkninger over dens Foranstaltninger i utilbørlige og usømmelige Udtrykke«, men jeg forbigår dette, idet Baden i kortfattede præmisser frifandtes herfor - § 7, hvor straffen var langt mindre end i de foregående §§, dukkede dog frem i den vigtige dissens i Højesteret. Endelig var der selvfølgelig rejst tiltale imod Baden for overtrædelse af § 20 ved at have udsendt skriftet uden om censuren; denne tiltale omfattede også forlæggeren og bogtrykkeren, men de frifandtes, da deres påberåbelse af god tro om Badens tidligere dom ikke tilsidesattes. Sagen mod disse gik ikke videre til Højesteret.

Sagen behandledes hurtigt, hurtigere end en tilsvarende sag ville være ført i dag. Allerede den 13. november 1824 afsagde overretten dom. I anledning af Badens omfangsrige forsvarsskrift for retten, i dommens ord »til Støtte for den *materielle* Rigtighed af hans Angreb paa den christelige Religion i den Skikkelse, i hvilken den her i Riget bør læres«, fastslår den enstemmige dom indledningsvis, at forsåvidt forordningen hjemler en videnskabelig undersøgelse af den positive religions lærdomme, er det »en nødvendig Betingelse for Tilladeligheden af saadanne Undersøgelser, at ikke i samme den Alvor og Ærefrygt, hvorved Religionsgjenstande bør behandles, tilsidesættes, samt at ikke Religionens Grundsætninger omtales med Foragt, thi *allerede derved* lastes og forhaanes Religionen, selv Undersøgelsens Rigtighed forudsat...«. Det fastsloges ligeledes, at den beskyttede religion er den lære, som defineres i D.L.2-1 som den, der bør læres i riget. I den nærmere gennemgang både anførte retten, at Baden havde omtalt den hellige Skrift på en utilbørlig måde i almindelighed, og fremhævede mange enkeltstående passager til illustration heraf, hovedsagelig de tidligere citerede, men også andre udtryk i bogen, som ikke var fremhævede af kancelliet - vore dages krav om tiltalens klare og udtømmende beskrivelse af den strafbare handling gjaldt ikke i 1824 - f.eks. en bemærkning om, at nok var »Alcoranen« fuld af løgne, overtro og fabler, men ikke værre eller dummere end legenderne. Det fremhævedes, at angrebene på forsoningslæren gjaldt selve læren og ikke blot dens misbrug.

Retten konkluderede, at Baden havde »lastet og forhaanet den christelige Religion, saaledes som samme her i Riget efter Loven bør læres«, og fandt ham strafskyldig efter forordningens § 5. Han blev derimod frifundet for den øvrige del af tiltalen, bortset fra § 20, og det understregedes, at der ikke var grundlag for særskilt straf for hans »Invectiver mod den gejstlige Stand i Almindelighed«, da ingen bestemt person var krænket. Straffen udmåltes til 3 års landsforvisning, den laveste straf for overtrædelse af § 5, ligesom han dømtes til at have sit embede forbrudt.

Som det ses, var det afgørende for overretten Badens form. Han blev dømt efter andet led (eller »membrum« i tidens sprogform) i § 5, uden at retten tog stilling til, om hans udfald også måtte betegnes som et angreb imod de centrale dele af den kristelige lære efter bestemmelsens første led.

Sagen appelleredes fra begge sider til Højesteret og foretoges den 15. februar 1825. Aktor påstod stadfæstelse »efter Hans Majestæts allernaadigste Forgodtbefindende« – indtil 1849 fastholdtes fiktionen om den enevældige Konge som øverste dommer – medens Baden påstod frifindelse. Advokaterne tilhørte den fåtallige skare af højesteretsadvokater. Beskikket aktor var den purunge *Otto Carl Blechingberg* (1800-1863), i øvrigt ved svogerskab tilknyttet min slægt, og som kun havde haft bestalling som højesteretsadvokat lidt over et år. Han berømmes for usvigelig sandhedskærlighed, streng redelighed, grundige kundskaber, klare deductioner og smukt foredrag i retten. Efter 1848 havde han en kortvarig politisk karriere. Som beskikket defensor mødte *Poul Egede Sporon*, som ligeledes roses for smukke personlige egenskaber. Efter embedseksamen med udmærkelse i 1815 afslog han et tilbud om at blive professor ved Det. kgl. Frederiks Universitet i Christiania. Hans største bedrift var hans defensorat i den store pressesag mod professor David i 1835, som endte med frifindelse.

Af de 11 voterende højesteretsassessorer er der kun grund til at fremhæve de tre første voterende – den første og den tredje havde i øvrigt i overretten deltaget i pådømmelsen af sagen om Trylleharpen. Førstvoterende *Michael Lange* havde kun været i retten siden 1822, og kun en måned efter dommen blev han deputeret i Danske Kancelli, hvilket den gang åbenbart regnedes som et avancement for en højesteretsdommer, modsat idag; på grund af dårligt forhold til den mægtige minister *Poul Christian Stemann* forlod Lange i 1846 kancelliet og blev overpræsident i København. Andenvoterende *Wolrath Christian Danchell* (1784-1826) var efter karriere i Danske Kancelli og som assessor i Københavns politiret kommet ind i retten 1821. Tredievoterende *Hans Jacob Koefoed* var vores gamle bekendt fra sagen om Trylleharpen, hvor han var førstvoterende.

Lange gennemgik stort set de samme udtalelser som overretten og var ikke i tvivl om, at Baden havde udtalt sig på en hånende og stødende måde »mod Kirkens Bekjendelsesbøger og de deri indeholdte Dogmer«. Han drog en parallel tilbage til omtalen af gudsbespottelse i den Augsburgske Confession af 1530. Han voterede for 3 års landsforvisning og bemærkede, at det var lovens minimumsstraf; det synes næsten som om han gerne havde stemt for en mildere straf, såfremt det havde været muligt. Han ville ikke dømme

Baden til embedsfortabelse, idet han gik ud fra, at Baden automatisk ville blive afskediget som konsekvens af den idømte »temporaire Landsforvisning«.

Mest i pagt med en senere tids holdninger var andenvoterende *Danchells* votum. Ulig den indankede dom og Lange, som nærmest sprang over første led i § 5 og gik lige til andet led, hvor de uden særlig tvivl anså Badens barske form som omfattet af ordene »laste eller forhaane«, blev Danchell, som til anvendelse af en så »rigid« straffelov krævede, at der ikke var den mindste tvivl om, at den tiltalte var »in casu terminorum«, længe i overvejelser efter første led. Han vigtigste synspunkt var, at selvom Kongeloven og D.L. beskyttede den Lutherske Confession, var det ingenlunde nødvendigt »at fastsætte en af de atroceste Straffe for Critiquen af uvæsentlige Læresætninger, der meget vel kan være underkastet Tvivl og Undersøgelse, uden at den christelige Religion i mindste Maade kan siges at være *lastet*, d.v.s. tillagt saadanne Ufuldkommenheder, at den ei kan opfylde sin Hensigt. Absurd var det ogsaa og i ligefrem Strid med de i Henseende til Religion og Cultur successive emanerede Anordninger, om Lovgiveren ville sætte en evig Skranke for Undersøgelse af de vigtigste Gjenstande og derved etablere en uigjennemtrængelig Aandstrældom.« Efter at have hævdet Badens ret til kritik af, synes det, så godt som alle dogmer, gik Danchell lovlig let henover Badens form ved blot at nævne, at Baden ikke havde udtalt sig »paa nogen ironisk eller letsindig Maade, men i bestemte og almene Udtryk«. Danchell gik nu nærmere ind på forsoningslæren, hvor han gjorde gældende, at det af sammenhængen fremgår, at Baden har angrebet misbruget af forsoningslæren, hvor forbryderen tror at kunne rense sig for enhver misgerning. Baden har tilsluttet sig andre forfatteres afvisning af den »crasse Anvendelse« af læren på forbryderen og har ikke derved lastet den kristelige religion. Om »Trinitætsdogmet« fremdroges, at »jeg – her turde Danchell tale i egen person – kan ingenlunde antage, at dette Dogme i nogen Maade kan henføres til Grundlærdommene i den christelige Religion. Arvesynd, Djævelens Existents, som et virkeligt Væsen, Exorcisme og Syndsforladelse, ere ogsaa Lærdomme i den Lutherske Kirke. For hundrede Aar siden antoges de ligesaa hellige som Triniteten nu, og dog har selv Lovgivningen senere tildels erklæret deres Ugrund. » De er idag kun symboler, underforstået, det kan treenighedslæren ogsaa blive. Men selv om Baden ikke havde forsyndet sig mod § 5 »in terminis«, havde han fejlet i formen. »Den hele Tone i Bogen er af en Natur, at den, læst af uvidenskabelige og udannede Mennesker, maa vække Forargelse og maaskee foruroligende Tvivl«. At Baden selv var jurist og øvrighedsperson, var ogsaa skærpende. Danchell foreslog derfor efter analogien af § 5, andet membrum,

og § 7 - det fremgår ikke klart, om også § 7 alene skulle anvendes analogisk - en arbitrær straf af fængsel på sædvanlig fangekost i 60 dage. Var Danchell på en måde fremtidens mand ved sin anerkendelse af en vidtgående religionskritik, var han helt og fuldt i pagt med sin egen tid ved anerkendelsen af arbitrær mildere straf for et forhold, som han anså strafværdigt og beslægtet med de i loven beskrevne forbrydelser, om end ikke klart svarende til disse og dermed ikke hjemfaldet til den i loven foreskrevne stramme straf. Først en senere tids strafferet kræver fuld og direkte dækning i loven.

Danchells forslag til en mildere løsning blev straks skudt i sænk af tredjevoterende *Koefoed*, som i sit skarpe votum stort set tilsluttede sig Lange. Også *Koefoed* fremdrog treenighedslæren. »Saaledes kalder han ... Trinitetsdogmet *absurd*; dette maae ansees som en *Forhaanelse*, og det af en Hovedsætning i den herskende Religion.« Også han fremhævede opregningen af bekendelsesskrifterne i D. L. 2-1 som definition på den kristelige religion, som § 5 skulle beskytte.

De øvrige otte voterende, til og med justitiarius *Bornemann* tilsluttede sig uden kommentarer Lange eller *Koefoed*, og dommen lød: »Tilalte bør straffes med Landsforvisning i tre Aar samt betale de af Actionen lovlig flydende Omkostninger.«

Henvisningen til omkostningerne var næsten ironisk, idet højesteretsadvokater ikke fik salær i beskikkede straffesager, da riget fattedes penge. Advokatstanden anførte med føje, at de tidligere så lukrative private sager var aftaget meget efter 1814, medens straffe- eller justitssagerne var tiltaget, især på grund af de dårlige tider. Først ved en forordning af 1827 fik højesteretsadvokater ret til salær fra det offentlige, når de mødte som aktor, og forsvarerne fik først samme ret fra 1847!

Trods al sympati for Danchells dissens kan jeg ikke komme uden om, at afgørelsen var rigtig og uundgåelig. Udtryk som »Jødefabel« og måske mest afsnittet om treenighedslæren er ikke en radikal prøvelse af dogmerne, men hån og direkte omfattede af § 5 andet led. Minimumsstraf efterfulgt af benådning var den rette løsning.

Landsforvisningsstraffen blev aldrig fuldbyrdet. Den tid var for længst forbi, hvor oppositionsmænd som *P. A. Heiberg* og *Malthe Bruun* kunne eksileres i deres manddoms fulde kraft til Paris og indtage betroede stillinger i den franske republiks tjeneste. I den grå tid efter 1814 viste det sig stadig mere vanskeligt at opnå indrejsetilladelse til udlandet for de dømte. I denne periode kendes kun tre landsforvisningsdomme, hvoraf kun én eksekveredes, og i 1827 ophævedes strafarten og erstattedes med forbedringshusar-

bejde i 4-8 år, hvor loven foreskrev livsvarig landsforvisning, i 1-3 år i stedet for landsforvisning i 3-10 år. Baden selv søgte om benådning for landsforvisning under henvisning til sin alder, og kancelliet og Højesteret anbefalede i enighed omsætning af straffen til 1 års fængsel i Kuppet, hvilket approberedes ved Kgl. resolution af 24. maj 1826.

I mellemtiden var Baden blevet afskediget som birkedommer den 23. marts 1825, men herefter kunne Ramus' tilbud suppleres ved tilskud fra danske og norske venner af Baden, og miraklet skete, hans tilsvær blev inddækket, så at han efter afsoningen i Kuppet fra 2. februar 1826 til 13. juni 1827 var en fri mand.

Under denne afsoning var Baden såkaldt statsfange. Kuppets historie som fængsel, som særlig er skildret i et stort værk af oversergent *Victor Krohn*, er den ofte tragiske, ofte mere bizarre historie om nogle af de mærkeligste fanger mellem 1666 og 1869, fra Griffenfeld og Struensee til den ulykkelige toldkasserer Johan Jacob Bruun, som sad i 13 år til sin død for kassemangel begået af hans stiftamtmand, og krigsfangerne fra de sønderjydske krige. Næsten ironisk efter Badens forseelse er det, at Kuppets arrest var tilbygget kirken, og at der var boret huller i kirkemuren ind til arrestgangen, hvor der om søndagen indrettedes små indelukker, hvorfra fangerne kunne høre prædiken og salmesang. I øvrigt er intet oplyst om Badens forhold i fængslet, men mon ikke han bortset fra spadsereture på fæstningsområdet – i den henseende var reglementet liberalt – har skrevet fra morgen til aften, særlig på sit livs hovedværk, *Danmarks Riges Historie I-V* (1829-1832), som han med stolt selvfølelse gav samme titel som Holbergs værk nøjagtig hundrede år forinden. Han glemte ej heller nu forordningens § 20, alle hans senere værker er forsynede med censurs »Maa trykkes«.

Året efter højesteretsdommen udkom i »Juridisk Tidsskrift« den store afhandling af Ørsted »Behøver den danske Kirkeforfatning en omgribende Forandring?« Danchells liberale synspunkter må have ligget i tiden, idet Ørsted gik meget vidt i retning af, hvad en præst kunne drage i tvivl uden at bryde sit præsteløfte. Han fandt nærmest, at den centrale del af læren, som præsten eller »Religionslæreren« nødvendigvis måtte forkynde, kunne indskrænkes til den apostolske trosbekendelse (1929-udgavens p. 32), men at mange andre dele af læren kunne anfægtes. Om treenighedslæren, der jo spillede en stor rolle i Badens sag, anførte han, at denne »findes dog ikke egentligen og umiddelbart i Skriftet og er saaledes ingen væsentlig Bestanddel af den christelige Troe« (p. 36). For så vidt måtte Ørsted siges at have godkendt en vidtgående religionskritik og dermed støttet Baden, men samtidig fastholdt han straf-

fen for egentlig forhånelse. Han påviste, at siden D.L. 2-4-6 forbød præsten at angribe fremmede troesbekendelser »hadskeligen«, måtte det være endnu strafværdigere, hvis han formastede sig til at nedværdige nogen del af kirken egen lære (p. 56). Om Badens sag sagde han uden at nævne ham ved navn, at det var et tegn på dansk praksis' liberalitet, at der, så længe trykkefriheden havde eksisteret, altså i mere end 50 år, kun havde været to sager, »og i disse vare vore Religionsdogmer, ja selve Skriften eller dog enkelte af dens Bøger angrebne med saa plump Haan, at selv Den, der ikke følte sig som Medlem af Kirken, ikke kunde Andet, end, som Statsborger, erkjende det Strafværdige i en saadan Behandling af Folkets Religion« (p. 21 f.).

Baden spruttede af raseri. I sit fængsel skrev han en stor polemisk artikel »Statsraad v. Gønner, Generalprokurør Ørsted og Professor Clausen« – den tunge titel skyldes, at han først omtaler og gotter sig over et hårdt angreb på Ørsted fra en tysk forfatter – hvor han (p. 295) opfordrede, »i Anledning af dette høist fornærmende og usandfærdige Punktum, ikke Hr. Generalprokurøren, Kansellideputeret Ørsted, men Skribenten Dr. Anders Sandø Ørsted til offentlig at komme frem med sine Beviser for den **plumpe Haan** ...«, en opfordring han gentog endnu i den lille selvbiografi. I artiklen gennemgår han tungt og polemisk Ørsteds skrift, og det synes næsten som om han nu antager mere ortodokse synspunkter for bedre at kunne angribe Ørsted. En senere læser kan ikke undlade at tænke på, at de skarpe angreb, som Ørsted til tider udsattes for, har været medvirkende årsag til Kongens og kancellipræsident Kaas' pålæg til Ørsted om at bringe sin forfattervirksomhed til ophør, som særlig af *Dahl* beskrevet – Badens angreb fremkom dog først et par måneder senere end denne beslutning.

Baden var ikke færdig med kirken. I skriftet »Den protestantiske (saa kaldte) Kirkes Forhold til Staten, især med Hensyn til den danske Stat« underkastede han et enkelt afsnit i *H. N. Clausen*: »Catholicismens og Protestantismens Kirkeforfatning, Lære og Ritus«, nemlig om den protestantiske (saakaldte) kirkes forhold til staten en ualmindelig nærgående kritik. Ordet »(saakaldte)«, hver gang i parentes, skyldes, at han forkaster selve ordet kirke som indebærende en selvstændighed for »kirken« i forhold til staten. Typisk er en bemærkning om, at der var stat længe før der var kirke i den (p. 24). Kritikken har den originale form, at han næsten ordret citerer en mængde sætninger fra Clausens værk og efter hver sætning i parentes tilføjer sine polemiske kommentarer. Baden fastholder, at kirken skal styres gennem det verdslige Danske Kancelli, og slutter effektivt med at citere Kongelovens art. 6 om kongens højeste magt over »hele Clericiet«. Det er som at læse en til-

hænger af den oplyste enevælde kræve kirkens, undskyld trossamfundenes, totale underkastelse under staten. Clausens værk påførte ham også et heftigt angreb fra Grundtvig, hvorefter Clausen fik Grundtvig dømt for injurier, hvorved Grundtvig sættes under censur som Hjort efter sagen om Trylleharpen eller Baden efter dennes første sag, men det er en anden historie.

Som andetsteds ved betragtning af Baden kan man sige, at han var født en generation for sent (eller for tidligt). I encyklopædisternes eller revolutionens Paris eller under den nye religionskritik efter det 19. århundredes midte, hvor en liberal fri forfatning havde indført religionsfrihed, ville Badens radikale udtrykte synspunkter om kristendom og kirke have fået deres naturlige plads i den yderliggående del af debatten, i restaurationstiden i 1825 kunne de kun medføre fængselsstraf.

Badens senere år har ikke kun været ulykkelige. Efter den tvungne frigørelse fra alle embedsforretninger kunne han endelig hellige sig sin forskning og sin forfattervirksomhed, og efterhøsten blev rig. Økonomisk set må hans tilværelse derimod have været trykkende efter afskedigelsen, men velyndere, fra en geheimestatsminister til en kobbersmed, hjalp ham med understøttelse. Penge lærte han aldrig at håndtere; det fortælles, at hvis han havde nogen, forkøbte han sig på lamper eller gik på konditori for at traktere sin yndling, en lille datterdatter, han havde i huset. I den stejle gamle polemikers bryst bankede alligevel et varmt hjerte.

Kilder

Gustav Ludvig Baden: Smaae Afhandlinger og Bemærkninger fornemmelig i Fædrenelandets, Middelalderens og den christne Kirkes Historie. II. 1824.

Samme: Statsraad v. Gønner, Generalprokurør Ørsted og Professor Clausen. I: N. C. Øst (red.): Archiv for Psychologie, Historie, Literatur og Kunst VI. 1826.

Samme: Den protestantiske (saa kaldte) Kirkes Forhold til Staten især med Hensyn til den danske Stat. I: Smaaskrifter udgivne af den nye Studenterforening, 1828).

Samme: Landsdommer Doctor Juris Gustav Ludvig Baden's vigtigste Levnetsomstændigheder. 1836.

Anders Sandøe Ørsted: Behøver den danske Kirkeforfatning en omgribende Forandring? I: Juridisk Tidsskrift XII, 1ste og 2et Hæfte, 1826, også i: *Frantz Dahl*: Frederik VI og Anders Sandøe Ørsted i 1826, en aktmæssig Fremstilling, 1929.

Johannes C. H. R. Steenstrup: Historieskrivningen i Danmark i det 19de Aarhundrede. 1889.

Gustav Ludvig Wad: Bidrag til Landsdommer Gustav Ludvig Badens Biographi. I: Personalhistorisk Tidsskrift, femte Række, Andet Bind, 1905).

Victor Krohn: Kastelet Frederikshavns Fængselshistorie. 1926.

Ellen Jørgensen: Historiens Studium i Danmark i det 19. Aarhundrede. 1943.

Harald Jørgensen: Trykkefrihedsspørgsmaalet i Danmark 1799-1848. 1944.

Troels G. Jørgensen: Højesteret fra 1790 til Grundloven. 1950.

Herluf Krabbe: Kastelet gennem 300 år. 1964.

Pernille Ulla Knudsen: Lovkyndighed & vederhæftighed. 2001.

Dansk Biografisk Leksikon, 1.-3. udgave.

Et linieskib og en fregat går tabt

Det er trist for en ætling af en ærekær slægt, at en af slægtens mest fremtrædende mænd har udholdt fæstningsarrest som domfældt i krigsret efter vor søkrigshistories ikke største, men floveste nederlag, træfningen i Eckernførde fjord 5. april 1849.

Hans Georg Garde (1790-1875) - hvis yngre broder, justitsråd, byfoged og borgmester *Janus Andreas Garde* er min tipoldefader i lige agnatisk linje - fik som andre søofficerer i sin generation sin ilddåb i Englænderkrigen. Kun 17 år gammel deltog han i en træfning på Københavns Rhed. 1809-14 anførte han kanonbådsflotillen på Sønderjyllands vestkyst og havde flere gange det mærkelige hverv at overbringe depecher som parlamentær til den afsatte svenske konge Gustav IV Adolf på Helgoland, hvorved den kun 21 år gamle secondlieutenant udviste standhaftighed over for kongens gentagne krav om at måtte rejse til Danmark. Da kongen til afsked drak et glas Madeira med Garde, må man gå ud fra, at den unge mand også udviste takt. I 1844 måtte chefen for fregatten »Gefion«, som senere gik tabt i Eckernførde, fratræde på grund af en uheldig grundstødning. Adspurgt, hvem der nu skulle sættes til chef for fregatten, svarede kong *Christian den Ottende* med et uoversætteligt ordspil »*Prenez Garde*«. Efter at have befordret kronprinsen, den senere kong *Frederik den Syvende*, til Færøerne, åbnede Garde i rum sø højtideligt skibets hemmelige ordrer, der gjaldt ledelse af en eskadre på fire skibe, som skulle deltage i en flådedemonstration fælles med andre magter for at formå sultanen af Marokko til at frafalde den tribut, som Danmark for sit vedkommende havde betalt siden 1767 for at købe sig fri af sørøveri; formålet lykkedes. På hjemvejen hentede Garde den sidste rest af Thorvaldsens kunstværker i Livorno, 136 store kasser og 17 marmorblokke. Samme år blev han commandeur. Hans væsentligste krav på berømmelse er hans dybtgående

studier i den dansk-norske marinehistorie. 1832-35 udgav han det klassiske værk *Efterretninger om den danske og norske Søemagt* i fire bind; der er ikke det skib, ikke den søofficer, som han ikke har fremdraget.

Frederik August Paludan (1792-1872), denne beretnings anden tragiske hovedperson, forrettede under Englænderkrigen tjeneste i Norge, herunder i et større togt til Nordlands og Finmarkens kyster. Hans forhold må have været aldeles fremragende, idet han blev ridder af Dannebrog 1812, kun nitten år gammel. 1841 blev han næstkommanderende i det nybyggede linieskib »Christian den Ottende« og 1846 commandeurcapitain.

»Christian den Ottende« var i 1849 flådens nyeste og bedste linieskib. Det skulle have heddet »Prinds Christian Frederik« som det linieskib, der gik til grunde i den håbløse kamp mod den engelske overmagt ud for Sjællands Odde i 1808, men efter tronskiftet i 1839 ændredes navnet ved kgl. resolution. Ved søsætningen i 1840 holdt Bremerholms præst, dr. *B. Münter*, en større dåbstale (gengivet hos Lütken). Han sagde, at fred er det bedste, og fortsatte: »Men skulde Krigen komme og kalde dig ud paa Havet, Du herlige Skib, iklædt din fulde Rustning, førende dine 84 Kartover og husende de mange hundrede bevæbnede Mænd, da ville de, der tjene inden dine Borde, mindes, hvad du kaldes, mindes at din Bagstav bærer den Konges Navn, din Forstav den Konges Billede, hvem de have svoret Troskab til Døden.« I sit korte liv gennemførte skibet kun et enkelt togt før Treårskrigen eller den første sønderjydske krig.

I 1848, krigens første år, var Paludan chef for eskadren ud for hertugdømmernes østkyst. Det danske søherredømme var totalt, da de slesvig-holstenske oprørere – i tidens sprogbrug insurgenterne – og Prøjsen, der var gået ind i krigen på deres side, ikke havde nogen flåde. Marinen kunne nærmest uden modstand blokere de prøjsiske havne og udføre sine øvrige begrænsede opgaver.

Under den lange våbenstilstand i efteråret og vinteren 1848-49 udtaltes kritik af flådens passivitet under det første felttog, og marineministeren, commandeurcapitain *Zahrtnann*, udtalte at ville træde tilbage. Garde var en af de tre officerer, som på størstedelen af søetatens vegne overtalte ham til at forblive på sin post. Paludan afløstes som eskadrechef af Garde og blev i stedet chef for »Christian den Ottende«. I det nye felttog var det tiltænkt, at marinen i langt højere grad skulle inddrages i operationerne. Medens overgeneral og eskadrechef i 1848 var sideordnede og ligestillede, bestemte Marineministeriets instruks af 19. marts 1849 til Garde: »Da Deres Commando er bestemt til at cooperere med Armeen, saa har De at ansee Dem som staaende under Commando af den højstcommanderende General, og er man

overtydet om, at De under alle Omstændigheder vil med Deres Commando yde ham og Armeen den allerkraftigste Bistand.« Garde respekterede denne underordnelse, ja senere forfattere har ikke uden føje spurgt, om ikke Gardes vidtgående loyalitet over for overkommandoen var en af de mange små årsager, som tilsammen bevirkede ulykken ved Eckernførde. Under indtryk af denne blev instruksens i 1850 ændret, således at eskadrechefen fik ret og pligt til at reagere, dersom han »fra Sømandsskabs Side« skulle finde nogen væsentlig hindring for udførelsen af en ordre. Samvirket mellem hær og flåde intensiveredes yderligere ved, at capitainlieutenant *Muxoll* tilkommanderedes overkommandoen som sømilitær rådgiver.

Felttogsplan og ordrer

Både overkommandoen og den nye krigsminister, *Christian Frederik von Hansen* (det lille »von« tillagdes fra ca. 1769 navnet for enhver nyudnævnt officer i landetaten, tænk blot på Hostrups »løjtnant von Buddinge«; det afskaffedes ved kundgørelse af 31. december 1860) nærede dristige planer for felttogets begyndelse i 1849, hvor man kun forventede at kæmpe imod de i tal underlegne insurgenter, indtil tyske hjælpetropper kunne nå frem. Hovedangrebet skulle ske fra Als mod Sundeved, men derudover påtænkte ministeren en landsætning af ikke mindre end 24.000 mand ved Eckernførde og videre angreb imod Kiel, Flensborg og Aabenraa. Denne sidste vel helt urealistiske del af planen blev dog opgivet efter overkommandoens protest, og en af stabschefen, oberstlieutenant *Læssøe*, udarbejdet reduceret plan antoges i stedet. Planen fremgår af den for bedømmelsen af Gardes ansvar afgørende ordre fra overgeneral *von Krogh* til Garde af 2. april 1849, overbragt samme dag:

»Den 3die April om Morgenens Kl. 4½ rykker Armeen frem fra Sønderborg i Sundeved ...

Den 4. April vil Armeen i Sundeved forsøge at skyde den høire Fløi frem mod Aabenraa. General Rye vil nordfra rykke frem imod Aabenraa. Det var ønskeligt at Marinen forsøgte at sætte sig i Besiddelse af Byen.

Samme Dag den 4. April ønskes en Expedition, bestaaende af 2 Dampbaade med nogle Transportfartøier, afsendt fra Høruphav, saa tidligt, at Expeditionen kan indtræffe i Skumringen i Eckernførde Fjord, hvor den kunde løbe ind i For-

bindelse med Linieskibet og en Corvet, muligen landsætte nogle Tropper paa forskellige Steder, hvilke Tropper dog maatte tages ombord igien efterat have alarmeret, angribe og om muligt tilintetgjøre de fiendtlige Strandbatterier og forsøge at sætte sig i Besiddelse af Eckernførde, hvor Efterretning om Fienden indhentes, og alt Forraad, som Fienden maatte have der, tilintetgøres eller medtages. Hensigten maatte være at alarmere saameget som muligt og at bringe Fienden til at troe, at en betydelig Styrke vil lande i Eckernførde. Alarmeringen maatte helst foregaae saaledes, at Efterretningen om den indtræffer ved Dag gry den 5te i Flensborg. Den bedste Tid vil altsaa være ved Midnat, men da det maaskee er umuligt at foretage noget i Nattens Mørke, kunde maaskee Alarmeringen begynde om Aftenen sildigt og fortsættes saasnart det gryer ad Dag. ... Et Compagni vil blive stillet til Disposition den 4de for at afgaae med Transporten til Eckernførde.«

Garde overtog selv, hvad han anså som den vigtigste del af operationen, indtagelsen af Aabenraa, og overdrog Paludan ekspeditionen til Eckernførde. Først den 3. sent om aftenen blev han, der havde masser af embedsforretninger, færdig med følgende ordre til Paludan:

»Ifølge Ordre fra den commanderende General foretages d. 4de April en Expedition bestaaende at 2 Dampbaade med nogle Transportfartøier, afsendte fra Høruphav, saa tidligt, at Expeditionen kan indtræffe i Skumringen i Eckernførde Fjord, hvor den kunde løbe ind i Forbindelse med Linieskibet og Fregatten Gefion [som det ses, udskiftede Garde korvetten med en fregat, som han anså mere egnet til hvervet], muligen landsætte nogle Tropper paa forskellige Steder.« Herefter fulgte i ordret gentagelse Kroghs skrivelse indtil ordene »saasnart det gryer ad Dag«, og ordren fortsatte:

»Hr. Commandeurcapitainen overdrages det at udføre denne Expedition, som har til Hensigt at hendrage Fiendens Opmærksomhed mod Syd, hvorfor der bør søges at sætte saamegen Alarm som muligt. Chefen af Dampskibet Hekla [capitain *Aschlund*] er beordret at underlægge sig Dem, og være til Linieskibets Assistance paa Reisen til Eckernførde. Henimod Mørkningen er Fregatten Gefion med Dampskibet Geiser beordret at være udenfor Eckernførde-Fjord, og Cheferne [henholdsvis capitain *Johan Anton Meyer* og capitainlieutenant *P. Wulff*] ere paalagte at underlægge sig Deres Commando. I tre Jagter er et Compagni Infanteri til Disposition ved disse Skibe.

Dampskibene bør ikke uden den høieste Nødvendighed udsættes for de fiendtlige Batteriers Ild. ...«

Udover ordren skrev Garde et følgebrev til Paludan:

»Da Fiendtlighederne idag ere begyndte, bliver det heraf en Følge, at De af yderste Evne med de Dem underlagte Kræfter søger at bibringe Fienden al den Skade, Afbræk og Foruroligelse, som man kan vente sig af en saa ærekiær og duelig Officer, som Hr. Commandeuren ... Naar den Demonstration, hvortil hermed følger en Ordre, er tilendebragt, ville Hr. Commandeuren behage ...«

Kl. halvt nat overgav Garde ordren og brevet til Aschlund og sagde, at ordren angik en demonstration til Eckernførdefjorden. Kl. halvseks morgen den 4. sejlede Aschlund med Hekla og papirerne til Christian den Ottende, der lå ved Mommark, og nåede frem kl. otte. Hermed troede Garde at være færdig med sagen og besørgede den følgende dag de øvrige flådeoperationer, en rekognoscering mod Flensborg og angrebet mod Aabenraa.

3. april landsattes et korps i Sundeved og udkæmpede en sejrrig træfning, og samtidig gik Rye ind i Sønderjylland fra nord og nåede hurtigt Haderslev med henblik på forening med hovedkorpset ved Aabenraa, som samtidig erobrede af marinen, der holdt byen et døgn, inden den rømmedes igen. Felttoget var således heldigt åbnet. Men nu læste krigsministeren i de tyske aviser, at rigstropperne var på vej mod nord, således at der snart ville være en betydelig overmagt over for de danske, hvilket fik ham til på det nærmeste at opgive hele operationsplanen. Krogh fik ordre om »intet at avantürere«, og Rye kaldtes tilbage til Nørrejylland. Muxoll sendtes til Garde natten til den 4. for at anmode om et dampskib til afsendelsen af ordren til Rye, den hurtigste måde, Rye kunne underrettes om de ændrede planer. Derimod fik Garde ingen officiel underretning om tilbagekaldelsen af Rye, endsige ordre om at tilbagekalde Paludan. Garde rettede på sin side ikke henvendelse til overkommandoen med forespørgsel om de indtrufne ændringers mulige konsekvenser for ekspeditionen til Eckernførde, selvom der formentlig havde været tid til det inden lineskibets afgang. Som det ses senere, var det et væsentligt anklagepunkt mod Garde.

Træfningen

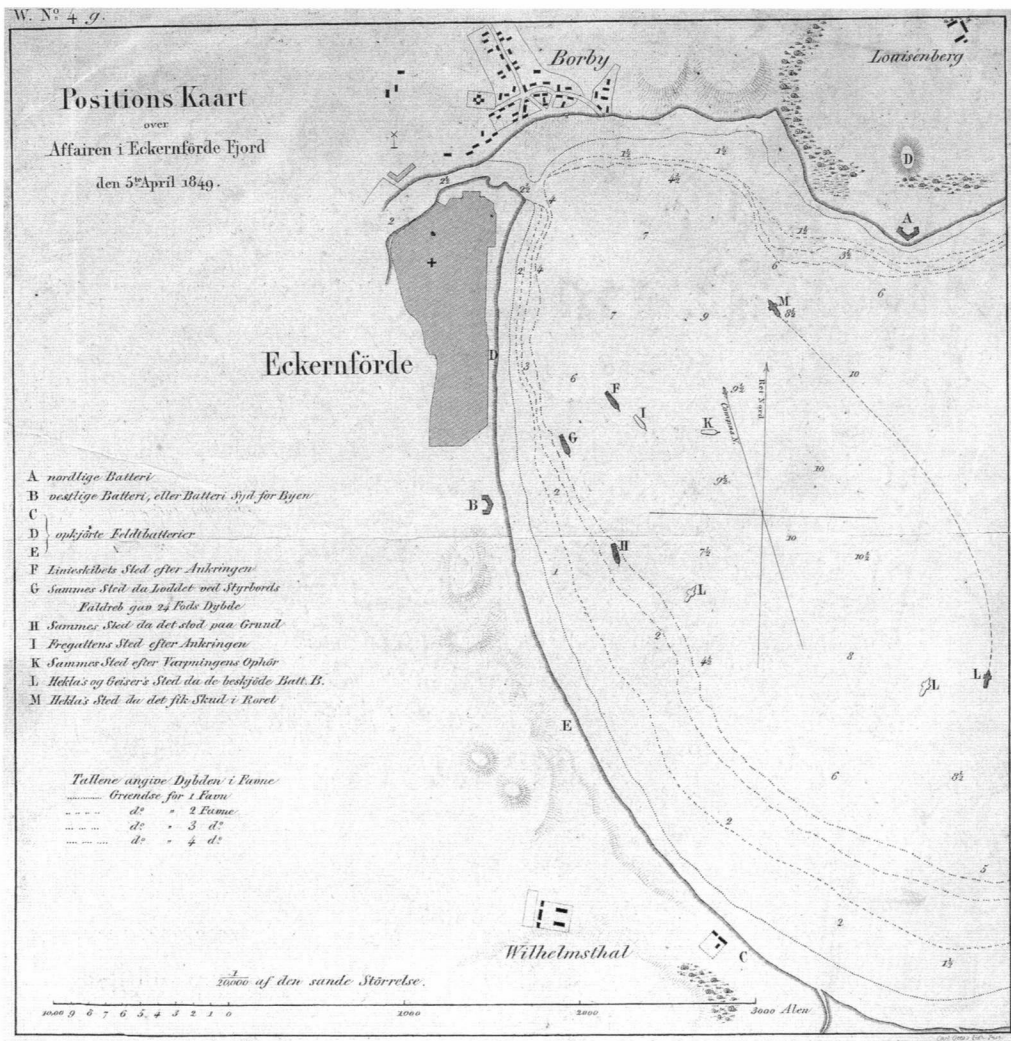
Aschlund overbragte Paludan ordren og brevet med den mundtlige tilføjelse fra Garde, og lineskibet afgik straks til Eckernførdebugten, hvor det mødte

de øvrige skibe. På grund af den stærke østenvind undlod man at løbe ind i fjorden om aftenen den 4., men tidlig morgen den 5., Skærtorsdag, samlede Paludan skibsheferne til konference, hvor man besluttede at foretage angrebet denne dag. Afgørende for beslutningen har ifølge en senere beretning fra Paludan været, at den skriftlige ordre meget nøje angav tidspunktet for angrebets iværksættelse, selvom alle var sig bevidst, at den østlige vind, som dog nu var i aftagende, var en mindre heldig omstændighed. Psykologisk bestemmende for Paludan har det også været, at han »for min militære Hon-neurs Skyld« frygtede for at blive dadlet for fejghed eller forsagthed i farens stund. Opfattelsen, at de store skibes mange kanoner let kunne bringe batterierne til tavshed, har besjælet alle. Paludan fremhævede, at Aschlund »encouragerede« ham til angrebet. Herefter sejlede skibene ind i fjorden, hvor Eckernførde by dybest inde flankeredes af to strandbatterier på fjordens nordlige og sydlige bred.

Eskadrechefens søn, søkadet *Carl Adolph Garde*, født 5. august 1834 og således ikke fyldt femten år, var tjenstgørende på Gefion. Han beskriver levende i sine erindringer sin tillidsfulde stemning inden slaget og under de store sejliskibes indsejling i fjorden. »Saa var Fregatten naaet saa langt frem, at dens Kanoner kunde bære, og saa lød det Bum, Bum, ogsaa fra de to Kanoner, jeg havde at kommandere. Jeg var i dette Øjeblik stolt over Situationen og følte aldeles ingen Ængstelse.«

I begyndelsen gik det godt. Nordbatteriet ramtes så eftertrykkeligt af flere glatte lag fra begge skibe, at flere af dets kanoner blev så godt som sat ud af spillet, hvorefter begge fartøjer ankrede op med breddesiden til sydbatteriet og beskød dette. Trods den tilsyneladende knusende overlegenhed på dansk side, 148 kanoner mod 10, var den reelle stilling klart mindre gunstig for skibene. Den anvendte angrebsmetode, samlede glatte lag fra alle kanoner på én gang, medførte ca. fire minutters interval mellem salverne, hvorunder forsvarerne kunne gå i dækning bag de tykke jordvolde, og i pauserne kunne de skyde næsten efter behag på skibene, som var langt mere sårbare end de faste landbatterier. Dertil kom, at fregattens besætning tidligere kun havde skudt til måls én gang, linieskibets besætning aldrig. Efter en times forløb indtraf det første og i sine senere konsekvenser afgørende uheld, at Gefion, muligt på grund af et uhensigtsmæssigt valg af anker, kom i svaj og vendte agterenden til sydbatteriet, hvorved dels kun de få agterkanoner fra fregatten kunne bruges og dels, værst, skibet kunne beskydes langskibs, den farligste stilling for et skib under kamp. C. A. Garde fortæller, at han i begyndelsen af slaget så 4-5 mand i deres blod på dækket, iblandt dem hans speciel-

le ven, en styrmand, der nu havde mistet sit ene ben, og om en blodig hue i faldnettet mellem masterne, »og jeg pinte mig selv med at lede efter Hovedet til den Hue«. Selv slyngedes han omkuld af en køje, der reves løs af en kanonkugle »og tog den lille Garde med sig i Farten«, men slap med forskrækkelsen og trængte ikke til anden lægehjælp end lidt godt humør, hvilken mærkeligt nok kom af sig selv.

Henad kl. 10 besluttede Paludan at opgive angrebet, også fordi faren øgedes ved, at fjenden begyndte at køre mobile feltbatterier op. Man opgav landsætning af det medfølgende infanterikompagni, som var anbragt i nogle transportfartøjer uden for skudvidde; på grund af søsyge ville soldaterne

næppe heller være meget bevendt under kamp. Sejlskibene kunne på grund af den tiltagende østenvind, som nu steg til kuling, ikke komme ud ved egen kraft, og Paludan gav ordre til dampskibene om at slæbe sejlskibene ud. Herunder indtraf de yderligere uheld, at Hekla fik et skud i roret og Geiser et i maskinen, hvorefter disse skibe kun kunne redde sig selv, men ikke bistå sejlskibene, som nu var henviste til at varpe sig ud, hvilket kun gik meget langsomt under den fortsatte kraftige beskydning (at varpe er at kaste en fast genstand f.eks. et anker ud og hale sig hen til dette, hvilken manøvre gentages, så længe den er nødvendig). Muligt kunne linieskibet have reddet sig selv under sejl, men måtte have prisgivet Gefion, og man kan ikke fortænke Paludan i at have fravalgt denne løsning. Geisers forsøg på at slæbe Gefion ud er forevigt på et maleri af *Thomas Vilhelm Pedersen*, da tjenstgørende som secondlieutenant på Gefion og senere den første store klassiske illustratør af H. C. Andersens eventyr; ifølge Meyers rapport vedblev han, trods lettere såret, at forrette tjeneste hele slaget igennem »med utrættelig Activitet«.

Omkring kl. halvet tog Paludan den, som det viste sig, skæbnsvangre beslutning at hejse parlamentærflag og sendte secondlieutenant *Adolph Tobias Ulrich* i land med forslag om at standse fjendtlighederne på betingelse af, at skibene kunne sejle frit ud uden at blive beskudt; modtog fjenden ikke tilbudet, ville Eckernførde blive skudt i brand. Noget tyder på, at Paludan forsøgte den samme krigslist, som lykkedes for Nelson over for den danske kronprins i 1801, men, man fristes til at sige naturligvis, fjenden lod sig ikke kyse. Den stort set humane krigsførelse under denne krig gjorde det oplagt, at truslen ikke ville blive troet. Fire timer efter afslog fjenden og tilføjede: »Sollten Sie Ihre Drohung, eine offene Stadt in Brand zu schiessen, zu vollführen für gut befinden, dann fiele selbstverständlich der Fluch eines solchen Vandalismus auf Dänemark, das Sie hier vertreten.« En af de tre underskrivende hed *H. Irmingier* – det efternavn kommer vi tilbage til. Den lange våbenhvile bragte ikke de danske nogen nytte. Varpningen fortsatte, men kun langsomt, og da Hekla, der nu var repareret, sejlede ind for at slæbe Gefion ud, blev det beskudt fra nordbatteriet, måske for at tilkendegive, at dette var i strid med våbenhvilens uskrevne bestemmelser. På deres side havde insurgenterne al mulig grund til at trække fristen i langdrag; de så godt som ødelagte batterier repareredes, feltartilleri kørtes ud til kysterne, og man glødede kuglerne til senere brug. I eftertankens klarere skær må man sige, at Paludan burde have krævet omgående svar og i mangel heraf have genoptaget ildgivningen straks.

Ved kampens genoptagelse rantes Gefion fra alle sider, også langskibs, med glødende kugler og fra feltartilleriet med i alt 60-70 skud, hvoraf 20 i

vandgangen. Hele rejsningen var ødelagt, besætningen død, såret eller udmattet; Garde fortæller, at han mod slutningen af kampen var alene på bakken, da alle hans folk var sårede. Man kan ikke fortænke Meyer i, at han efter afholdt skibsråd – i følge Garde afholdt siddende på gulvet under vandlinien og således i forholdsvis sikkerhed – besluttede at stryge flaget. Christian den Ottende kunne muligt have krydset sig ud, hvis man straks havde kappet ankeret, som højbaadsmand *Fræse* opfordrede til, men Paludan besluttede desværre at tage ankeret ind (»det kan blive os dyrt at mangle et Sværanker«); fjenden fik derved tid til at skyde rigningen i stykker med granater, hvilket sandsynligvis bevirkede, at da lineskibet kom let, drev det mod land og tog grunden, hvor det nu var udsat for fjendens beskydning og gik i brand. Kl. seks strøg Paludan flaget, og man forsøgte at slukke ilden. På fjendens forlangende gik Paludan i land, og man begyndte at landsætte mandskabet, men inden dette var fuldført, sprang skibet i luften kl. halv ni, og ca. hundrede mand dræbtes, især de sårede, der endnu ikke havde kunnet flyttes. *Bjerre* har senere forsøgt at påvise, at branden, der medførte eksplosionen, var forsætligt iværksat af trediekommandende, capitainlieutenant *Osvald J. Marstrand* (maleren Wilhelm Marstrands broder), for at forhindre, at lineskibet faldt i fjendens hænder. Med *Holck* og *Bjerg* anser jeg det for usandsynligt, at en dansk søofficer skulle ofre hundrede sårede våbenfæller, efter at flaget var strøget. Brugen af glødende kugler og de af alle kilder omtalte brande om bord må være en tilstrækkelig forklaring på den sidste katastrofe.

Paludan blev som fange afgivet til den nominelle tyske øverstkommanderende, hertug *Ernst af Sachsen-Coburg-Gotha*, den engelske dronning Victorias svoger, som komplementerede ham for hans mod. Han fritoges for bevogtning mod at give sit æresord om ikke at forsøge at rømme og indlogeredes på byens hotel, hvor han i værdige og dybtføjte ord skrev sin rapport til Marineministeriet om katastrofen, »Aldrig havde jeg troet, at jeg skulde oplevet en saa grændseløs Ulykke som den, der idag er vederfare mig, at have mistet det herlige skib »Christian den Ottende««. Det er endnu et tegn på den ridderlige respekt for den fangne kommanderende officer, at det tillodes ham at sende sin rapport fra fangenskab; det eneste ikke unaturlige krav var, at rapporten sendtes uforseglet. Og lad os ikke glemme det menneskelige træk, at Paludan i et P. S. i følgebrevet til eskadrechefen huskede at meddele, at dennes søn var i god behold. Han tilføjede, at han beroligedes ved, at hans samvittighed intet bebrejdede ham, »men alligevel kan jeg ikke andet end ønske, at mit Forhold ved dette Ulykkestilfælde maa blive undersøgt ved en Krigsret, hvis retfærdige Dom jeg dristigt tør see imøde«.

Ønsket om en krigsret tilsluttede Meyer sig i sin rapport, »jeg stoler da trygt paa, at jeg skal staa lige saa ren for mine Dommere, som jeg i min indre Overbevisning føler mig at være det«. Disse ønsker gik unægtelig i opfyldelse.

Efter træfningen

Værst var de menneskelige tab, 231 dræbte, 80 sårede og ca. 900 fangne, medens insurgenterne kun havde 4 døde og 14 sårede. Tabet af linieskibet og fregatten, omend smerteligt, var ikke ødelæggende; flådens liste for 1850 i »Nyt Archiv for Søværnet« havde fire linieskibe og et på stabelen, otte fregatter og en på stabelen, fire korvetter, fire brigger, mangfoldige mindre skibe og seks dampskibe. Anskuet med køligt overlæg var nederlaget uden strategisk betydning, da søherredømmet fortsat var totalt, men psykologisk blev begivenheden netop ikke betragtet med køligt overlæg. Nok var Statsrådets umiddelbare reaktion 7. april behersket saglig – det bestemtes, »at et Linieskib strax skulde udrustes, og alt indrulleret Mandskab udskrives« – men krigsministerens holdning viste, hvor dybt et indtryk ulykken havde indvirket på ham. Medens han endnu 5. april havde ment, at hæren burde modtage et slag i Dybbølstillingen, ændrede han nu fuldstændig anskuelse og beordrede hele offensiven afblæst og hærens hovedstyrke trukket tilbage til Als. Overgeneralen forsøgte modforestillinger, men forgæves, og den 8. april blev ordren gennemført, ligesom Rye allerede var gået tilbage til Kolding.

Desuden fjernede krigsministeren Krogh og Læssøe fra overkommandoen. I indstillingen til Kongen af 12. april og den senere skrivelse til Krogh om afskedigelsen begrundede ministeren udtrykkelig denne med Eckernførde-affæren. Krogh bebrejdedes, at han, uagtet det var ham pålagt intet at »avantürere«, ikke havde tilbagekaldt ordren til Garde, uagtet ekspeditionen blev uden mål og med fra det øjeblik, da en videre fremrykning var blevet umulig, og Læssøe bebrejdedes den uklare redaktion af denne ordre. Meget tyder på – således allerede *Vaupell* og Generalstabens værk – at afskedigelsen reelt skyldtes de betydelige uoverensstemmelser mellem ministeren og Krogh, særlig om betimeligheden af retræten til Als, måske også et generelt spændt forhold mellem ministeren og Læssøe, men udadtil begrundedes den med den ulykkelige ekspedition til Eckernførde. Harmen blandt hærens officerer var stor. Rye skrev den 19. april til en ven: »at give Armeen Skyld for de Over-

Commandeur Paludan, Befehlshaber des Christian VIII.

Frederik August Paludan

mods og Uvidenheds Feil samt Uforsigtighed som Søetaten begaar er en aabenbar Uretfærdighed og saa skammelig at enhver af os maa oprøres derover... Commandeur Garde som i Forening med Krogh Læssøe og flere udkastede Planen til denne Allarmering uden at indvende det Ringeste derimod eller finde mindste Vanskelighed deri – denne Mand bliver urørt staaende medens Krogh og Læssøe blive bortjagede til Vanære for Armeen.« Læssøe selv fremhævede 19. april i et brev til den nationalliberale politiker A. F. Krieger, at der ikke kunne findes noget kraftigere bevis for overkommandoens uskyld, end at eskadrechefen var urørt på sin post, da denne havde handlet i fuld enighed med overkommandoen og skulle forudse de mulige ulykker ved et maritimt foretagende; han fortsatte dog: »Det være langt fra mig her ved at ville kaste nogen Skyld paa Eskadrechefen«. Selv om foreløbig intet foretoges mod Garde, var en langsom lunte dog antændt ved, at ligesom Paludan og Meyer fra deres fangenskab i Rendsborg havde begæret en krigsret, ansøgte Krogh straks Kongen om, at hans forhold med hensyn til ekspeditionen måtte blive retligt undersøgt.

Garde tillagde i et fortroligt brev af 7. april til marineministeren, hvem han tiltalte med »Du«, Paludan skylden for ulykken. »Det er mig ubegribeligt, at en saa besindig Mand som Paludan har kunnet udføre Ordren til at foretage en Alarmering for at hendrage Fjendens Opmærksomhed mod Syd saaledes, at han mod al Sømandsconduite med stiv paalands Vind seilede sig ind i en Sæk, hvorfra han ikke kunde komme ud, og saaledes opoffrede de ham anbetro-

ede Skibe. Jeg er mig bevidst at have udstædt Ordreerne med al mulig Overlæg og smigrer mig med, at min høiagtede Hr. Ven ikke vil tilregne disse denne Ulykke. Da jeg imidlertid antager, at dette til sin Tid nærmere vil blive retligt undersøgt, tillader jeg mig nu ingen videre Mening desangaaende. Vi have imidlertid her faaet en skrækkelig Lære, ikke at ringeagte de fjendtlige Land-batterier.« Zahrtmann må have svaret beroligende for Garde og undskyldende om Paludan (jeg har ikke fundet noget mellembrev fra Zahrtmann), idet Garde den 9. takker for Zahrtmanns humane og dygtige reaktion og mere forsonende udtaler, at Paludan ved sit heltemod rigelig havde gjort den fejl god, at han af de andre skibschefers krigerske iver lod sig overtale til »at sidde den fornødne Klogskab tilside«. Garde overvejede, om Gefion kunne tilbageerobres eller ødelægges, men det viste sig umuligt og forsøgtes aldrig.

Blandt de formodet faldne anførtes i første omgang lieutenant Ulrich, da ingen så ham efter eksplosionen, men han var undsluppet på eventyrlig vis. Iført sin bedste uniformsfrakke stod han på strandbredden omgivet af en hob fjendtlige soldater, da en dræbende regn af jern og træ fra det eksploderede lineskib fik alle til at flygte. Han rev distinktionerne af uniformen og begav sig mod nord uden at blive afsløret. Det hjalp, at han, der havde tilbragt sin barndom i Frederiksstad, hvor han fader var toldforvalter, kunne tale plattysk, hvorimod han kom under mistanke, da han i en skænkestue havde givet en dansk speciedaler ud, men tilsidst slap han over til Sønderborg og meldte sig tilbage til eskadrechefen. *H. C. Andersen* fortæller i »Mit Livs Eventyr« om landesorgen efter nederlaget og om glæden ved efterretningen om den ham ubekendte Ulrichs frelse:

Jeg søgte ind i den første Urtekrambod, fik en Veiviser og fandt, hvor Ulrichs Moder boede; da jeg imidlertid kom derhen, fik jeg Ængstelighed for, at hun endnu var uvidende om det Hele, jeg spurgte derfor Pigen, som lukkede op, »ere de bedrøvede eller glade her i Huset?« Da straaled Pogens Ansigt: »De ere glade, Sønnen er jo falden ned ligesom fra Himlen!« – og nu gik jeg uden videre ind i Stuen, hvor hele Familien sad i Sørgeklæder; netop denne Morgen havde de faaet disse paa, og den formentligt afdøde Søn stod frisk og glad midt imellem dem! Jeg fløi ham om Halsen, jeg kunde ikke Andet, jeg maatte græde, og man følte og forstod, jeg ikke kom som en Fremmed.

Mindre dramatisk er historien om kadetterne Gardes og Mouriers frigivelse, som C. A. Garde fortæller levende om. En slægtning af hans moder udvirkede hos insurgenthærens øverstkommanderende, general *Bonin*, at de to, der

som ukonfirmerede måtte betragtes som børn, blev sat på fri fod. De overførtes fra fangenskabets i Rendsborg til hovedkvarteret i Christiansfeld, hvor de indbødes til middag af Bonin, som satte dem på hver side af sig, udbragte en skål for »die tapferen jungen Seeleute« og sluttede skålen med »Nun können Sie Ihren Degen wieder tragen«. C. A. Garde kommenterer: »Denne sidste Bemærkning af Generalen, at vi nu atter kunde bære vort Væрге, generede mig meget, thi det yngste Hold Kadetter havde dengang ingen Væрге, hvilket krænkede mig i det Øjeblik; men den Skam gemte jeg hos mig selv dengang.« En kaptajn, en af »de Ulykkelige, der var gaaet over til Fjenden«, bad Garde hilse hans fader og kæreste i København, og kadetterne blev af en mecklenborgsk officer, som meget roste Gardes raske og tapre færd, under parlamentærflag afleverede til de danske forposter. Spontan ridderlighed var ikke uddød i denne broderkrig. En sidste kommentar fra C. A. Garde: »Men da en af mine Søstre spurgte mig, om jeg ikke havde haft Lyst til at løbe min Vej fra Dækket, da det gik saa varmt til, da skal jeg uden Betænkning have yttret min Forbavselse over den Tale ved at svare »Men jeg stod jo paa min Post«, og det var et Svar udaf mit Hjerte.« I 1885 besøgte han på bryllupsrejse med sin anden hustru »Ruhmeshalle« i Berlin, hvor han så flag og vimpler fra Christian den Ottende og Gefion. »Det smertede mig at se disse Trofæer, og min søde Hustru blev grebet paa den rette Maade, idet hun løb hen til Gefions Vimpel og kyssede den.«

Værdighed udvist i det ledende nationalliberale blad »Fædrelandet« (7. og 10. april), som fremhævede heltemodet og standhaftigheden, som var anerkendt selv »af den pralende Fjende«, og opfordrede til nye anstrengelser. »Mange have saaledes igaar med Forundring hørt Sang gjenlyde i Gaderne og de have spurgt sig og Andre: hvo har Hjerte til at synge i denne Stund. Vi skulle svare dem: det have de frivillige Matroser, der alt i stort Tal have meldt sig til det nye Linieskibs Bemanding.« Bladets redaktør *Carl Ploug* tolkede i et langt digt »Christian den Ottende« på 39 fireliniede strofer (Fædrelandet 14. april) sorgen ikke blot over selve nederlaget, men også over de triste omstændigheder, »Hvad vilde du vel i den lumske Bugt, du Havets knejsende Svane!« Skibet er »En Samson, bastet i Skøgens Seng, en Kæmpe, myrdet af Dværge!«. Digterens forbeholdne bedømmelse af kong Christian den Ottende træder klart frem, de to linieskibes undergang, som var opkaldte efter først prinsen og siden kongen, sidestilles med kongens fejlslagne sønderjydske politik. Men Ploug slutter med fortrøstning: »Luerne fra det synkende Vrag pege mod Morgenrøden«.

Medens Fædrelandet ikke placerede ansvaret for ulykken, nævnte det

konservative blad »Flyve-Posten« 23. april den hidtidige generelle fordømmelse af Paludan og gengav dennes ordre, som troedes tilintetgjort ved eksplosionen, men var fundet på strandbredden og nu via et tysk blad kunne citeres ordret. Avisen gjorde gældende, at ordren var så bestemt og satte Paludans hverv i en sådan forbindelse med en større plan, at det ville have pådraget ham det allerstørste ansvar, hvis han var afvejet fra ordren. Også Garde renses, da hans ordre kun var en ligefrem følge af den kommanderende generals befaling. Flyve-Posten fritog derfor marinen for det ansvar, »der maa falde desto tungere tilbage paa rette Vedkommende«.

Tyskland jublede, og insurgenterne forstod at gøre sejren til en nærmest altysk triumf. Den 26. april overrakte prins *Friedrich af Holsten-Sønderborg-Augustenburg*, i historien bedst kendt som prinsen af Nør, som i dansk generalsuniform havde anført overrumplingen af fæstningen Rendsborg ved oprørets begyndelse i 1848, Gefions flag og vimpel og flaget fra den store båd fra Christian den Ottende – linieskibets egentlige flag var gået tabt ved eksplosionen – til Det tyske Riges rigsforstander i Frankfurt med højstemte ord, hvor ordet »tydsk« går igen i hver linie. Fædrelandet slutter sin reportage (11. maj): »Det maa unegtelig have været et piquant Hverv for Christian den Ottendes Svoger og Statholder, at overbringe »Christian den Ottendes« Flag til Rigets Fjender!« *J. L. Heiberg* inspireredes på stedet – en varm tak fra en digterbroder er dateret 13. maj – til et lynende digt »Det danske Flag til Prindsen af Noer« i »Berlingske Tidende«. Nederlaget undskyldes:

Og selv ei Andres Mod mig gav i slige Hænder,
Jeg kun betvungen blev af Elementers Magt.
Hvad Under? Vinden, som har dit Parti til Venner,
Var her med jer i Pagt.

(de sidste to strofer)
Men denne Daad har fyldt dit Maal nu til det Sidste;
Ad hver en bugtet Vei, i hvert Forræderspor
Din Nemesis jeg seer sig efter dig at liste,
Hun styrter dig til Jord.

Fortæller Sagnet da, naar Øiet meer ei blindes,
Den stolte Hav-Ørns Fald for aadselgridske Ravn,
Du, som var ellers glemt, i Krøniken skal mindes
Ved et foragtet Navn.

Med Heibergs biograf *Morten Borup* kan man sige, at er det ikke høj poesi, bæres det dog oppe af en ægte følt indignation. Også i disse linier skal den fyrstelige forræder huskes.

Resten af dette års felttog ledede Garde fortsat marinens operationer i Østersøen, med særligt held ved slaget ved Fredericia, hvor marinens hurtige overførsel af *Bülows* styrke fra Als og Ryes korps fra Helgenæs, uden at fjenden opdagede det i tide, var afgørende for, at den danske hær i Fredericia opnåede overlegenhed og det vitale overraskelsesmoment. Under og efter slaget medførte marinens manøvrer, at sejren blev endnu større, bl.a. ved at en brigade bragtes til at ændre sin retræterute og derved kunne tages til fange. I Gardes privatarkiv har jeg set en overstrømmende skrivelse af 17. juli 1849 fra *Bülow* til »Herr Commandeur Garde af den Kongelige Marine, Escadrechef, Ridder af Dannebrogen og Dannebrogsmænd« om »min særdeles Paaskjønnelse af den virksomme Assistance, som fra Marinens Side stedse saa beredvilligen er blevet ydet Arméen«, og senere den 2. november, hvor overkrigsforhøret forlængst var i gang, sluttede et yderligere brev fra *Bülow*: »Modtag, Hr. Commandeur, min gentagne Tak for Deres Bistand i hine mig uforglemmelige Dage, og Forsikringen om min uskrømtede Agtelse.« *Zahrtmanns* officielle brev til Garde af 8. juli nævnte den »skønne Seier« og fortsatte: »Det har været Ministeriet meget kjært at De selv var nærværende for paa den hensigtsmæssigste Maade at lede den mindre Andeel i Foretagendet som det tilfaldt Marinen at udføre og hvormed den commanderende General har udtalt sig meget tilfreds.« Fra flådens andel i Treårskrigen huskes i dag kun tragedien ved Eckernførde, men det lydefri samvirke mellem værnene ved Fredericia må ikke glemmes.

Overkrigsforhøret

Efter den fornyede våbenstilstand 10. juli 1849 løslodes i løbet af august fangerne på begge sider, også *Paludan* og *Meyer*, som vendte hjem for at stå til ansvar for ulykken.

Allerede 30. august beordrede Marineministeriet commandeur *Emanuel Blom* og capitain *Carl L. C. Irminger* til at sammentræde i et overkrigsforhør om ekspeditionen til Eckernførde. Auditeur *Rosenkrantz* beordredes til at føre protokollen, og søkrigsprocureuren, etatsråd, høiesteretsadvocat *Peter Salicath*, skulle »overvære Forhørene og paase, at det bliver oplyst, hvad der

kan tjene til at belyse, om nogen af hvilkensomhelst Grund maatte skjønnes at have paadraget sig Ansvar«. Endvidere skulle han fremsende udskrift af forhørene til ministeriet, »ledsaget af Herr Etatsraadens Betænkning«. De to officerer skulle således lede forhørene, medens Salicaths rolle synes at have været at skulle afgive indstilling om tiltalespørgsmålet.

Juridisk bistand for de afhørte, der kunne risikere senere tiltale ved krigsret, var der ikke tale om. De gamle love om den militære retspleje – Krigsinstructionen af 1683 med forklaring over denne af 1703, Søkrigsartikelsbrevet af 1752 og Landkrigsartikelsbrevet af 1756 – nævner ingen defensor. *Ipsen* og *Paulsen* nævner, at i enkelte tilfælde er aktor og defensor udnævnte ifølge kgl. befaling, og at det i vigtigere sager næppe vil blive nægtet tiltalte at få beskikket en defensor, men i Eckernførdesagen skete det ikke. Den ret, en sigtet i dag har til at obstruere sagen imod sig selv, fandtes ikke i 1849. Efter rescript af 5. marts 1790 kunne afhøringen af tiltalte – og så meget desto mere den kun mistænkte – ledsages af alvorlige formaninger til sandhed og forehold af de mod ham talende omstændigheder, men tvang eller trusler måtte ikke anvendes. Grænserne for, hvilken bistand tiltalte havde krav på, ses ved, at hvis et vidne skulle beediges ved borgerlig domstol, hvor tiltalte ikke kunne være tilstede, burde der drages omsorg for, at overøvrigheden beskikkede den fraværende tiltalte en sagfører til at varetage hans tarv, men hvis den fremmede jurisdiktion var militær, fandt sådan beskikkelse ikke sted, idet auditeuren varetog den fraværende tiltaltes tarv. Den juridisk uddannede auditeur ansås således som upartisk, og yderligere bistand ansås derfor ikke fornøden.

Blom (1788-1853) fik som Garde og Paludan sin ilddåb i Englænderkrigen, hvor han i tre år var i spansk krigsfangenskab, da fregatten, hvor han gjorde tjeneste, uheldigvis lå i Cartagena, da Spanien skiftede side i krigen. Han løslodes på *parole d'honneur*, men blev senere udvekslet og deltog i resten af krigen i kanonbådsflotiller.

Ingen dansk søofficer i det 19. århundrede har haft en mere eventyrlig karriere end *Irminger* (1802-88). Som havnecapitain i St. Thomas erobrede han i 1826 en colombisk sørøverskonnert, der var det Caraibiske havs skræk. Ridderkorset fik han 1831 for at redde et skib i en forrygende storm. 1832 blev han lærer og adjutant hos prins Frederik, senere kong Frederik den Syvende, og de to var venner livet ud. En herlig anekdote viser, hvordan hofmanden og vennen kunne trække sig ud af en vanskelig situation: Kongen, der ikke var fri for at opfinde drabelige historier med sig selv som helt, fortalte i en snæver kreds, at han i sin ungdom havde frelst orlogskut-

teren »Neptun« fra undergang, og sagde pludselig: »Ikke sandt, det maa De jo kunne huske, Irminger, De var jo selv med!« Uden betænkning svarede denne: »Jeg kan kun sige, at Deres Majestæt har en mærkelig Hukommelse!« 1847 og 1848 dæmpede Irminger på samme togt to negeroprør, først på Guineakysten, hvor han undsatte fortet Prindsensteen, senere på St. Croix, hvor de taknemmelige plantere skænkede ham en æressabel af guld (i vor tid har *Thorkild Hansen* bebrejdet ham unødigt hårdhed). I 1849 blev han kongens generaladjutant og jagtcapitain, og efter sin afgang fik han titel af viceadmiral. Betydning for eftertiden fik hans hydrografiske undersøgelser af farvandede omkring Island, hvor Irmingerhavet og Irmingerstrømmen er opkaldte efter ham. Han var født holstener, og den tidligere nævnte H. Irminger har meget muligt været en slægtning af ham.

Salicath (1794-1864) var en af periodens mest fremtrædende jurister. Som medlem af Roskilde stænder i 1830'erne foreslog han ophævelse af lemlæstende straffe, ny straffelov om tyveri og hæleri, fængselsreformer og indiciebevis fremfor at prygle tilståelser frem. Som overbevist konservativ forsvarede han med bravour og held Ørsted i rigsretssagen 1855. I Eckernførdesagen var han særdeles aktiv. Akterne indeholder adskillige breve fra ham til Blom og Irminger med anmodning om (gen)indkaldelse af officerer til afgivelse af forklaring eller fremskaffelse af dokumenter, og de mange røde understregninger, henvisninger til afvisninger andetsteds etc. i de 657 foliosider i de to håndskrevne bind, hvortil kommer senere reassumptionsforhør, viser hans grundige arbejde.

6. januar 1850 indgav *Salicath* for hofvinhandler *Mozart Waagepetersen* ansøgning om adoption af et drengebarn, hvis udlagte fader vistnok var faldet ved Eckernførde, hvorefter moderen var død af sorg. I virkeligheden var barnet frugten af den Tuteinske skandale, en af de største i det københavnske borgerskab i hele århundredet, og forældrene var kun alt for kendte, og da sagen skulle dysses ned, deltog mange af samfundets ledende mænd, endog ved at fremskaffe en forfalsket dåbsattest (historien fortælles detaljeret af *Christian Waagepetersen*). Det er ironisk, at den samme jurist, der som søkrigsprocureur forfulgte den mindste skrøbelighed i Eckernførdesagen, som privat advokat brugte slaget som led i en juridisk og etisk så tvivlsom sag. Kongen underskrev adoptionsbevillingen 18. februar, to dage før krigsretten trådte sammen.

Forhørene begyndte allerede den 5. september; modsat undersøgelseskommissioner i dag var man ikke afhængig af advokaternes kalendere. Udover forklaringerne indføjedes også de væsentligste rapporter og andre do-

kumenter ordret i protokollen. Enhver forklaring ender »oplæst, ratihaberet«. Alle implicerede søofficerer afhørtes uhyre udførligt, den første afhøring af Paludan i dagene 18.-25. september fylder fra p. 265 til p. 378. Endvidere afgav Læssøe forklaring i et reassumptionsforhør, medens krigsministeren 26. november sendte Salicath Kroghs »confidentielt meddelte Erklæring om Landetatens Deeltagelse i den ulykkelige Expedition til Eckernførde«. Denne har jeg ikke fundet i akterne.

Det sidste reassumptionsforhør af Garde 5. februar 1850, efter at krigsretten var nedsat, fortjener nærmere omtale. Garde havde ved flere forhør, senest søndag 23. december, udtalt, at han ikke før efter træfningen havde modtaget underretning om eller på nogen måde været vidende om, at Ryes fremrykning var »contramanderet«, altså afblæst, eller at operationsplanerne var forandrede, samt at han med grund til at tro, at planen var forandret, over for generalen ville have henstillet, at foretagendet blev contramanderet, og hvis dette ikke skete, ville have underrettet Paludan om de ændrede forhold. Det må have ramt Garde hårdt, at Salicath 4. februar fremsendte Gardes egen rapport til Kongen af 4. april 1849, indeholdende ordene »det nordlige Flankecorpses Standsning« – formentlig var inddragelsen af Kongen i efterforskningen en følge af Irmingers adgang til disse rapporter som generaladjutant – og tjenstligt udbad sig, at Garde under et nyt forhør måtte blive nøjere examineret, da rapporten formentlig stred imod hans tidligere forklaringer. I reassumptionsforhøret forklarede han efter forehold af rapporten, at han erindrer, »at han den 4de April om Morgen har været vidende om fra en paalidelig Kilde, som han ikke kan erindre, men hvis Paalidelighed han ikke betvivler, da han har gjort Meddelelsen til Gienstand for en Rapport til Hans Majestæt Kongen, at Generalmajor v. Ryes Korps eller det nordlige Flankekorp var standset, men at han ikke har anseet denne Standsning af bemeldte Korps for en saadan Forandring i Operationsplanen, at han har anseet Standsningen for at kunne faae nogen Indflydelse paa den befalede Expedition til Eckernførde, og at han som Følge deraf ikke har anseet det for fornødent, enten at foretage noget for at bringe den commanderende General til at forandre Planen til Eckernførde-Expeditionen eller at underrette Commandeurcapitain Paludan om at ommeldte Standsning havde fundet Sted.« Hvor stor betydning både Salicath og senere krigsrettens dommere har tillagt dette punkt, ses af, at næsten hver linie i denne del af forhøret er understreget med rødt – også i marginen er sat streg og dobbeltstreg – samt at denne forklaring gentages næsten ordret i dommen.

At Garde har måttet ændre sin forklaring, har utvivlsomt en uskyldig år-

sag. Han var i stadig aktivitet 3.-5. april særlig med sin egen ekspedition til Aabenraa, og der var siden da og indtil de første forhør gået mange måneder, således at Garde sagtens kunne have glemt, hvornår han havde modtaget måske kun andenhånds viden – meget muligt fra Muxoll, marinens repræsentant i overkommandoen – om flankekorpsets standsning. Men ulykkeligt var det alligevel, også derved at det skete i allersidste øjeblik af forhørene. Enhver anklager og straffedommer er tilbøjelig til at tillægge en anklagets skiftende forklaringer betydelig vægt – måske for megen vægt? – i 1850 som i dag. Som Paludan Skærtorsdag i Eckernførde fjord var Garde i kraftig modvind, da krigsretten trådte sammen.

Generalkrigsretten

Den 22. januar 1850 nedsatte Marineministeriet en såkaldt generalkrigsret til at påkende det forhold, som Garde, Paludan og Meyer havde udvist ved ekspeditionen til Eckernførde fjord. Der blev ikke rejst en egentlig tiltale eller foretaget en nøjagtig angivelse af de påstået strafbare handlinger og de overtrådte bestemmelser i straffelovgivningen, som det er eller bør være en selvfølge ved straffesager i dag. Dommen citerer enkelte bestemmelser i en instruction af 1849 og søkrigsartikelsbrevet af 1752, f.eks. instructionens påbud om at give en ordre i så klare og bestemte udtryk, at ingen mistydning er at befrygte, og søkrigsartikelsbrevets § 747 med forskrift til chefen i et orlogsskib om »ikke uden Mulighed og Rimelighed at hazardere sit eget Skib og Folk«, men hovedsagelig synes hensigtsmæssighedsbetragtninger at have været bestemmende for både de »tiltalte« og retten.

Forsømmilitære sager imod stabs- og højere officerer, påkendte i land – for sager om bord gjaldt særlige regler – nedsattes som i landmilitære sager en over eller generalkrigsret bestående af en admiral som præsides, generalauditøren og så mange stabsofficerer, at antallet af dommere er mindst 13. Dommerne var viceadmiral *Schønheyder* som præsides og som assessorer contreadmirallerne *Lütken* og *Seidelin*, generalauditøren, konferentsråd *Koefoed*, commandeurerne *Blom* og *Seidelin*, commandeurcapitainerne *Fisker*, *Mourier*, *Ellbrecht* og *Bille* samt capitainerne *Secher*, *Fæster* og *Irminger*. Som det ses, var Blom og Irminger, der havde ledet forhørene, også medlemmer af generalkrigsretten.

Præsides, viceadmiral *Ulrich Anton Schønheyder* (1775-1858), brodersøn af Peder Hjorts advokat under sagen om Trylleharpen, var flådens højst range-

rende officer. Allerede ved capitain Krabbes navnkundige kamp mod englænderne med fregatten »Freja« i 1800 var han med, og han udmærkede sig i krigen 1807-14. I størstedelen af den lange fredsperiode var han tjenstgørende i admiralitetet, forgænger for Marineministeriet, og fik et kedeligt ry for bagstræveriskhed, bl.a. ved i tvist med Zahrtmann, der da var direktør for Søkortarkivet, at modsætte sig offentliggørelse af søkort med angivelse af sømærker.

Generalauditør *Hans Jacob Koefoed* har vi mødt i de to forrige kapitler som den effektive førstvoterende i sagen om Trylleharpen i overretten og den iltre tredievoterende i sagen mod Gustav Ludvig Baden i Højesteret.

Udnævnelsen af dommerne slutter: »Deres Excellence [Schønheyder] og øvrige Herrer ville altsaa behage at sammentræde i det dertil bestemte Locale i Ministeriets Bygning for at undersøge denne Sag og deri fælde Dom efter de i Retten fremlæggende Documenter og Sagens Beskaffenhed, samt i Overensstemmelse med Lovgivningen«, en præcis tilkendegivelse af, at sagen skulle afgøres uden afhøringer direkte for retten.

Ligeledes den 22. beordredes overauditeur *Suenson* til at føre protokollen og varetage de øvrige forretninger, medens Salicath beordredes til at procedere sagen til doms.

Sagen afventede de sidste reassumptionsforhør i overkrigsforhøret, og ved første retsmøde i generalkrigsretten 20. februar 1850 fremlagde Salicath sit procedureindlæg på hele 226 foliosider og påstod sagen indladt til doms. De tre tiltalte, der var mødt personlig, fik anstand til at udarbejde forsvarsindlæg. På en tid, hvor kopiering forudsatte møjsommelig afskrift, var den letteste måde at gøre de tiltalte bekendte med akterne og søkrigsprocureurens indlæg at udlåne dem originalakterne – mellem gentlemen og mænd af ære var der naturligvis ingen risiko for, at akterne ville bortkomme. Paludan, som fik dem først, afleverede dem med sit eget indlæg 5. marts, hvorefter først Meyer og sidst Garde fik dem og afleverede deres indlæg 20. marts. Salicath fik en yderligere kort udsættelse, og, vigtigst, Paludan afgav den 23. marts et kort »Continuations-Forsvarsskrift« nødvendiggjort af Gardes indlæg, hvorefter Garde kort svarede samme dag, og sagen optoges til dom.

Det vigtige punkt, som afstedkom uenigheden mellem Garde og Paludan eller med Gardes ord »har stillet mig ligeoverfor min mangeaarige Ven og høitagtede Kammerat«, var, hvordan ordren skulle forstås. Var der beordret angreb eller blot demonstration?

Paludan fastholdt, at Kroghs ordre – han var på det rene med, at ordren hidrørte fra Krogh og blot var afskrevet af Garde – måtte forstås som en or-

dre om et alvorligt angreb. Modsat Garde lagde han, ikke unaturligt, vægt på ordrens første punktum med ordene »angribe og om muligt tilintetgøre de fiendtlige Strandbatterier« og tillagde andet og tredje punktum med de gentagne »alarmere« mindre betydning. Han påberåbte sig, at krigsministeren i sin motivering for afskedigelsen af Krogh og Læssøe havde vist, at han forstod ordren på samme måde, og at de andre skibschefer også havde forstået ordren sådan. Han benægtede, at Aschlund havde sagt, at der kun tilsigtedes en demonstration.

Garde hævdede, støttet af Kroghs erklæring til overkrigsforhøret, at der var tilsigtet en alarmerende demonstration. Vigtigst i en ordre må være den bagvedliggende hensigt, og selvom Garde beklagede, at hensigten først var at læse i andet punktum, var det åbenbart, at hensigten var at alarmere. For hæren var det formålet at trække fjenden mod syd, bort fra Rye og Sundevad, og dette kunne opnås ved en alarmering, der bibragte fjenden frygt for et alvorligt angreb, medens tilintetgørelsen af strandbatterierne var uden særlig nytte for hæren. For at understrege dette havde han både i følgebrevet og den mundtlige anvisning til Aschlund nævnt udtrykkeligt, at der tilsigtedes en »demonstration«, og Aschlund havde bekræftet at have videresagt dette. Garde bestred, at han burde have »bearbejdet og udviklet Generalens ord mere«, som Krogh nu hævdede. Han betragtede generalen som sin foresatte og afskrev derfor dennes ordre uden at forandre noget i den, uden hvor det var nødvendigt.

At Garde selv opfattede ordren som kun tilsigtende en demonstration, fremgår til overflod af den famøse rapport til Kongen, hvor konceptet i Gardes arkiv anfører: »Linieskibet og Gefion foretager om Aftenen den 4de dennes og om Morgen den 5te en Demonstration mod Eckernførde for at drage Fjendens Opmærksomhed mod Syd«. Kun trist, at Paludan ikke havde fået en genpart af denne kongelige rapport!

Det andet hovedpunkt, som modsat det første kun vedrørte Garde, nemlig den udeladte reaktion på Ryes standsning og den udeladte kontraordre til Paludan, anså Garde for langt mindre berettiget end det første punkt. Han vendte sig imod søkrigsprocureurens argument, at hans egen tilkendegivne hensigt til at henstille contramandering af foretagendet, hvis han havde vidst, at planerne var ændrede, skulle være en afgørende grund til domfældelse, idet han jo nu erkendte viden om Ryes standsning – påny ses den ulykkelige følge af den ændrede forklaring. Garde hævdede heroverfor, at Ryes standsning, som kunne have mange grunde og meget muligt kun var midlertidig, ikke nødvendigvis var ensbetydende med en opgivelse af hele felt-

togsplanen. En skriftlig ordre, som Garde havde fået den, kan kun ændres skriftligt eller officielt mundtligt, og dette var ikke sket. Man fortalte ham ikke rygter, og han, der var beskæftiget med skriveri hele tiden, talte kun med få. Hans egen ordre, da han om aftenen den 4. forlod det nys erobrede Aabenraa, om at holde byen, viser, at han troede, at planerne var uændrede. Han afviste, at han selv burde have spurgt sig for i hovedkvarteret. Hvis planerne var ændrede, var det Kroghs pligt at underrette ham uden påmindelse, og det ville være »Indiscretion mod min Foresatte« at gå uopfordret til ham – denne detaille viser Gardes næsten overdrevne loyalitet mod Krogh. Endelig havde Krogh både i sin egen samtidige rapport til krigsministeren og i sin senere erklæring udtalt, at han fastholdt ekspeditionen til Eckernførde også efter Ryes standsning. Sluttelig bemærkede Garde ikke uden bitterhed, at Krogh nu atter havde fået overkommandoen over hæren, medens han selv, »hans Inferieur, der kun har adlydt hans Ordre«, stilles for krigsret.

Da generalkrigsretten den 5. april begyndte oplæsningen af protokollen, var Blom syg, men man var enig om at begynde uden ham, da han som deltager i overkrigsforhøret jo kendte alt, en befriende praktisk indstilling modsat den besværlige nutidige regel i Retsplejelovens § 214, stk. 3, 1. pkt., der kræver, at alle dommere overværer alt. 6., 8. og 9. oplæstes protokollen og aktstykkerne, 10., 11. og 12. oplæstes procedureskrifterne, og så fik Koefoed travlt med at skrive sin store disposition og votum, som med en enkelt undtagelse blev lig dommen. Allerede den 13. kunne han fremlægge resultatet af sin vel natlige flid.

Koefoed fulgte stort set søkrigsprocureuren med hensyn til Garde og Paludan, men ikke Meyer. Han ville dømme Garde for at have udstedt en uklar ordre, og da den var udfærdiget af Garde som eskadrechef, var det ingen undskyldning, at den havde sin grund i Kroghs ordre. Endvidere burde Garde med sin efterfølgende viden have henvendt sig til Krogh for at søge de fornødne oplysninger. Med undladelsen af at handle »i Anledning af den ham, ifølge hvad han har erkiendt, fra en paalidelig Haand meddeelte Underretning ... har han viist en ikke ringe Grad af Mangel paa den Eftertanke, hvortil Forholdene særdeles opfordrede ham«. Konkluderende taltes om »Mangel af Nidkiærhed i Opfyldelsen af de ham som Escadrechef paahvilende Pligter«.

Paludan skulle dømmes for ikke at have forstået ordren samt for en mængde mindre, praktiske og tekniske fejl på stedet – Bjerre opregner i sin analyse hele 17 tiltalepunkter. De vigtigste var, at han ikke iværksatte angrebet på en måde, der gav rimelig udsigt til, at sejlskibene ved egen hjælp kunne trække sig ud af kampen, at han placerede skibene uhensigtsmæssigt un-

der beskyddningen af batterierne, at han ikke angav en kort tidsfrist for svar ved parlamenteringen, da fjenden kunne befrygtes at bruge henstanden til at remontere batterierne og få forstærkning, at han, da han bestemte sig for at gå under sejl, gik iværk med at lette sværankeret i stedet for at kappe det, hvilken tid kunne være anvendt til skibets frelse, og at han ikke havde overholdt søkrigsartikelsbrevets § 752, som foreskriver, at »Ordres, Protocoller og Brevskaber ei falde i Fiendens Hænder« – ordren blev fundet på strandbredden af insurgenterne, som ifølge senere tyske beretninger undrede sig over, at en alarmering udførtes som her. Formildende taltes om Paludans energiske kamp og hans »Mod, Kiækhed og Rolighed«, og at overgivelsen til fjenden var en uovervindelig nødvendighed. Omvendt citeredes søkrigsartikelsbrevet § 729, som kræver ikke blot mod og mandighed, men også forsigtighed.

Meyer blev i Koefoeds votum kritiseret bl.a. for den uheldige ankringsmåde og et par mindre, tekniske fejl. Søkrigsprocureuren havde også anklaget ham for ikke at have meddelt Paludan sine betænkeligheder og for ikke at have forsøgt at sætte Gefion på grund eller at brænde den, men det forbigik Koefoed helt. Meyer frifandtes dog med anerkendende ord om hans »Mod, Kiækhed og Udholdenhed«. Søkrigsartikelsbrevets § 752, »Han ... skal selv i alle Tilfælde tapper forsvare sit Skib og slaae mandeligen til det yderste, ingensinde stryge eller give sig, saa længe der er ringeste Skin af Muelighed i at maintainere og conservere Skibet«, var overholdt.

Koefoed foreslog 2 måneders civil arrest, den mildeste strafart, for Garde, og 4 måneders fæstningsarrest af anden grad for Paludan.

Protokollen anfører herefter, at »Voteringen begyndte fra neden«, fast sædvane i krigsretterne, for at de yngste ikke skal være trykkede af deres foresatte. I dette tilfælde var førstvoterende, Irminger, ikke en mand, som lod sig trykke, og de øvrige dommeres reaktioner på hans votum viste hans afgørende indflydelse i retten. Han var enig med Koefoed med hensyn til Meyer og Paludan, men foreslog for Garde den strengere straf af fæstningsarrest i anden grad på grund af ordrens utydelighed og den manglende efterfølgende konferering med Krogh, hvorved Garde havde »udviist en Passivitet, som er uoverensstemmende med den Activitet og Nidkjærhed, som Kongens Tjeneste har Krav paa, især for den, hvem et saa vigtigt Hverv er anfortroet, hvorfor han ikke kan andet end tillægge Commandeur Garde et væsentligt Ansvar for det ulykkelige Udfald af Eckernfördeexpeditionen«.

Capitain Fæster »tiltræder i eet og alt Capitain Irmingers Votum«, og ud for alle følgende officerers navne står blot »ligeledes«.

Det overlodes herefter den overstemte generalauditeur at forfatte dommen, der underskrevet af Schönheyder og Koefoed dateredes samme dag 13. april, og en allerunderdanigst forestilling til Hans Majestæts allerhøjeste resolution, idet den som alle domme, der faldt ud til fæstningsarrest, skulle forelægges Kongen. Dommen bekendtgjordes derfor ikke straks.

Efter dommen

Zahrtmann, som stod i personligt venskabsforhold til Garde og Paludan og meget muligt anså dem for uskyldige, men respekterede dommen, udnyttede lejligheden til at gennemføre en delvis benådning, idet Kongen efter ministerens indstilling formildede straffene fra 2 måneder til 6 uger for Garde og fra 4 til 3 måneder for Paludan, og dommens bestemmelse om fæstningsarrest af anden grad ændredes til første eller mildeste grad. »I øvrigt vorder Generalkrigsrettens Dom stadfæstet. Frederiksborg Slot, den 20. April 1850.« Desuden bestemtes, at straffen ville være at udstå i Citadellet Frederikshavn, det officielle navn for Kastelet i København.

I henhold til kongelig resolution af 14. december 1792 og reskript af 5. juni 1831 var den første grad forbundet med ret til om dagen at gå allevegne omkring i fæstningen, dog uden sidegevær, medens den, der udholdt fæstningsarrest i anden grad, kun måtte spadsere to timer daglig på fæstningsværkerne, ledsaget af en underofficer eller vagthavende soldat, og den, der var dømt til fæstningsarrest i tredje grad, ikke måtte forlade arrestværelset, medmindre det af helbredshensyn skulle anses nødvendigt, i hvilket tilfælde tilladelse af kommandanten kunne gives ham til at spadsere en time daglig på fæstningsværkerne under ledsagelse. Officerer arresterede i anden og tredje grad måtte ikke holde selskab, gæstebud eller deslige, men måtte dog modtage besøg efter reveille og inden tappenstreg, d.v.s. om dagen. Den til fæstningsarrest dømte beholdt sin fulde gage under afsoningen og havde efter en senere skrivelse fra Krigsministeriet ret til dagpenge for rejsen til og fra fæstningen.

Der var ingen afsoningskøer i 1850. Den 22. april bekendtgjordes dommen – »Fædrelandet« bragte den fulde tekst af konklusionen på forsiden uden kommentarer – og følgende aften kl. 8 indsattes de dømte i arresten. Efter den gamle resolution af 1792 havde arrestværelser i reglen intet bohavede, men der kunne på begæring leveres et sengested med madras, bord og stol.

For varme, lys og forplejning sørgede arrestanten selv. Garde og Paludan sørgede selv for senge etc. Deres spadsereture var henlagte til Smedelinien, idag regnet for et af de smukkeste områder i Kastelet. Det tvungne samvær i arresten kan ikke have hjulpet på forholdet mellem de to fordums venner, som havde udtalt sig hårdt imod hinanden under deres indlæg for generalkrigsretten, og deres venskab stod ikke til at redde.

Blandt de mange mærkelige personligheder i Kastelet er ingen vel mere bizarre end »negerkongen og hans minister«. Under en strid mellem to høvdinger i området Aqvapim på Guineakysten, som var under dansk overhøjhed, havde den ene fanget to sønner af den anden og lod en af sine mænd skære halsen over på dem, hvorefter deres blod blev smurt på stammens tromme, for at de døde drenge skulle føle det som korporlig straf, når man slog på trommen. Ved et *coup de main* fra den danske fæstning blev høvdinden og morderen taget til fange og derpå dømt til døden, men benådet med livsvarigt fængsel og anbragt i Kastelet, hvor de forblev fra 1846 til sommeren 1850, altså samtidig med Garde og Paludan, indtil de efter salget af besiddelserne på Guineakysten til England sendtes tilbage til Afrika. Trommen er stadig i Nationalmuseets Etnografiske Samling.

Garde »udholdt« – det formelle ord for afsoning af fæstningsarrest for officerer, et af de mange tegn på, at straffen ikke var vanærende – den idømte arrest fuldt ud og blev i henhold til protokollen »udladt« den 4. juni 1850, hvorimod Paludan ikke »udlodes« den 23. juli, men allerede den 16. Årsagen var, at Zahrtmann 11. juli på grund af sygdom havde bedt krigsminister Hansen overtage Marineministeriet midlertidigt, og Hansen – som straks indstillede Zahrtmann til storkorset af Dannebrogordenen – benyttede lejligheden til endnu en gang at vise, at skylden for Eckernførdeulykken måtte tillægges de af ham afsatte hærledere, hvorfor han straks udvirkede en kgl. resolution om løsladelse af Paludan og i sin egenskab af krigsminister udnævnte Paludan til militærguvernør på det generobrede Femern. En tilsvarende delvis oprejsning kom ikke Garde til del; tværtimod beordredes han 21. april 1850, dagen efter dommen, til at fratræde sin post som inspektionsofficer, d.v.s. chef, ved søetatens drengeskoler, en post han havde haft siden 1834 – det har gjort ondt.

Medens de dømte var indsatte i arresten, behandlede Folketinget den 27. april 1850 en interpellation fra det københavnske medlem, professor *Julius Wilkens*, som formelt blot opfordrede Zahrtmann til at offentliggøre samtlige akter, men i sit iltre foredrag – som forelæser havde han en pind mellem tænderne for at undgå at tale for hurtigt – reelt insinuerede et personligt ansvar for Zahrtmann i det skete, medens han kaldte de dømtes fejl »Skrøbe-

ligheds-Synder« og beklagede, at de ikke var blevet fuldstændigt benådede. Zahrtmann nægtede ikke unaturligt at offentliggøre samtlige dokumenter, da krigen jo endnu ikke var slut, og nærmest opfordrede til rigsretssag mod sig selv, hvis man antog skyld hos ham. Wilkens bestred at være fremkommet med insinuationer – efter dette ord tilføjede Rigsdagstidende »(Jo! Jo! Nei! Nei! Formanden ringer)« – og Grundtvig udtalte, at mange mente, at ministeren ikke var af de mindst skyldige, og nærmest truede med en rigsretsanklage. Herefter fremkom debattens vigtigste indslag fra *Tscherning*, som sagde, at de virkelig skyldige var de mange, herunder Grundtvig, som i en situation, hvor Danmarks kræfter skulle spares og bruges så forsigtigt som muligt, fordrede det umulige og derved bevægede en mand, der i over et halvt år havde givet store prøver på besindighed (Paludan), til at handle, som han gjorde, fordi han frygtede en anklage for mangel på mod. Interpellationen løb ud i sandet. I sin »biografiske roman« »Da dage blev aar« (1981) har *Jørgen Mathiassen* ladet Læssøe gentage insinuationen om en hemmelig instruks fra Zahrtmann om at gennemføre ekspeditionen for enhver pris, fordi flåden ville have en sejr – efter min opfattelse uberettiget.

Hverken Garde eller Paludan fik senere nogen kommando, men afskediges begge i august 1851 i nåde og med pension, Paludan med commanders karakter, altså avancement i forbindelse med afskeden, en hyppig set foreteelse i ældre tid, Garde uden avancement til det for ham næste trin, contreadmiral. For begge var der tale om afsked i utide – til sammenligning var Schønheyder, som samtidig gik af, 76 år gammel, og ved krigens udbrud i 1848 havde den ældste »flagmand«, admiral *Holsten*, selv taget sin afsked næsten 90 år gammel. Grunden hertil var, at den nye marineminister, *C. van Dockum*, som overtog posten, efter at *Irminger* havde udfyldt den *ad interim* nogle måneder i slutningen af 1850, fandt en udskiftning blandt admiralerne uomgængelig nødvendig, idet alle admiraler var så gamle, at ingen anvendtes i aktiv tjeneste i Treårskrigen, og en spareivrig rigsdag rumlede med trusler om at afskaffe admiralsklassen helt. Da Garde var en af de ældre commandeurer, som man efter det stive avancementsreglement, der hvilede på anciennitetsprincippet, ikke kunne komme udenom til forfremmelse til contreadmiral, men ministeren forståeligt fandt det umuligt at forfremme ham efter Eckernførdeulykken, valgte ministeren at skaffe luft i rækkerne ved afskedigelse af både Garde og Paludan, hvilket vakte ikke ringe uvilje i etaten.

Paludan var 1852-66 overlods i østlige distrikt. Garde genoptog sin litterære virksomhed med *Den dansk-norske Sømagts Historie 1700-1814* (1852),

Hans Georg Garde

1535-1700 (1861) og sluttelig 1814-48 (1866-67), men skrev aldrig om Treårskrigen eller Eckernførde.

Sagen, der nægtede at dø

Næppe nogen dansk krigsretsdom har været så omstridt som Eckernførdedommen.

Det første bidrag var anden del af »Kampen for Sønderjylland 1848-50« i 1866 af *Otto Vaupell*, der som adjutant havde deltaget i kampene i Sundeved april 1849. Vaupells værker – han har også behandlet krigen 1864 – er blevet folkebøgerne om de sønderjydske krige. Han skriver medrivende, spændende med god personkarakteristik, men som krigshistorikeren *K. C. Rockstroh* har anført, var Vaupell alt for subjektiv i sine domme til at være historiker. C. A. Garde kalder ham flittig, men upålidelig. Han, der var elleve år yngre end Læssøe, ledsagede ham på ride- og rekognosceringsture, og Læssøe er hans helt frem for nogen anden. Læssøes sidste ord, da han lå dødelig såret på slagmarken ved Isted, »Lad mig ligge, men ville I gjøre Eders Oberst en Tjeneste, inden han dør, saa tag Skoven«, er et højdepunkt i værket. Det var uundgåeligt, at den også i formen krænkende afsked af Krogh og Læssøe måtte forbitre Vaupell; hans ressentiment rettedes dog ikke blot mod krigsministeren, men også mod Garde, hvem han tillagde ansvaret for ekspeditionen. Garde burde snarere end hærens overkommando have forudset faren ved et søforetagende, og han havde givet den nærmere instruktion. Man kunne ikke bebrejde overkommandoen den manglende klarhed ved planen, da udførelsen var lagt i marinens hånd, herunder tiden til angrebet, skibenes antal etc. Næsten hoverende fremhæves, at krigsretten dømte Garde, navnlig fordi han havde ladet ekspeditionen udføre trods viden om Ryes tilbagetog.

Garde, der jo stadig var aktiv som marinehistoriker, skrev 1869 i en utrykt redegørelse til sine børn, at han havde overvejet at tage til genmæle, men afstod derfra, idet en litterær fejde ville forstyrre hans nu opnåede velgørende ro, men også af hensyn til den nu blinde og apoplektiske Paludan. Han henviste til, at dommens præmisser udtrykkeligt havde anført, 1) at det ikke var oplyst, at han var underrettet om hensigten med sendelsen af dampskibet »Hertha« til Rye, 2) at ekspeditionen til Eckernførde ikke var blevet contramanderet af Krogh, og 3) at både Krogh og Læssøe havde forklaret i overkrigsforhøret, at der ikke officielt var meddelt ham noget om den ind-

trådte forandring i armeens bevægelse. Jeg kan ikke se bort fra, at Gardes tavshed også var motiveret af, at hans to sønners karriere som søofficerer kunne blive uheldigt påvirkede af en offentlig polemik med deres fader som aktiv stridsmand. Som jeg læser hans argumentation, synes der at være en vis modsigelse mellem 1) og 3), som skulle støtte en påstand om manglende viden om ændringerne i felttogsplanen, navnlig Ryes tilbagetog, og 2), som skulle støtte en påstand om, at selv med denne viden burde ekspeditionen gennemføres, fordi den ønskedes af overkommandoen.

Vaupells opfattelse stod uimodsagt ved Gardes død i 1875 – som fremkaldte en kortfattet og smuk nekrolog i »Tidsskrift for Søvæsen«, der fremhævede hans sjælsstyrke og troende sind, men ikke kom nærmere ind på ansvaret for ulykken ved Eckernførde – men samme år var Generalstabens kolossale værk om den første sønderjydske krig, tre dele, hver på over tusind sider, nået til krigen i 1849. Man anerkendte nærmest fornuften ved, at ekspeditionen gennemførtes trods den af krigsministeren fremkaldte forandring i planen for hærens operationer, altså både at Krogh ikke contramanderede ekspeditionen, og at Garde hverken gjorde noget skridt for at forebygge eller modificere dens udførelse eller underrettede Paludan om de forandrede forhold. Årsagen hertil var formentlig, at Garde opfattede ekspeditionen væsentlig som en demonstration og ordren til Paludan ikke som en ubetinget befaling, men som et pålæg om at gennemføre så meget, som vind og vejr og andre omstændigheder tillod. Måske var det afgørende den i marinen herskende anskuelse om det kun lidet vovelige i for store krigsskibe at indlade sig i kamp med landbatterier.

1892 udkom første bind af *Niels Neergaards* storværk »Under Junigrundloven«. Han havde forståelse for, at det også efter Ryes tilbagetrækning kunne være nyttigt at fastholde planen og drage fjendens opmærksomhed sydpå, men understreger også, at Paludan med fuldstændig viden ikke havde haft grund til at forcere foretagendet og navnlig ikke til at udføre det på et ganske bestemt tidspunkt, også selvom betingelserne muligt var ugunstige.

1895 udsendte Vaupell »Læssøes Levned og Aktstykker til Krigen 1848-50«. Endnu engang var det Vaupell om at gøre at rense Læssøe for ansvar i Eckernførdesagen, men hans iver for heltens minde forledte ham endnu engang til ikke blot generelt sårende udtalelser (»Han [Hansen] skammede sig ikke ved at vælte Skylden for Flaadens Uheld, der skyldtes den egne Førere, over paa Hærens Overgeneral og Stabschef«), men også smålige og forkerte enkeltheder, som f.eks. en fejlagtig beskyldning mod Marineministeriet for at have været uvidende om, at der var to og ikke ét kystbatteri ved Eckern-

førde. Det centrale i hans værk var påny påstanden om, at en alarmering ved Eckernførde ikke længere kunne være hæren til nogen nytte og derfor burde være opgivet på forhånd.

Handsken toges op af *Carl Adolph Garde*, hvem vi har mødt som den kædte kanonkommandør på Gefion og den fêterede krigsfange ved general Bonins middagsbord, og som senere fik en smuk karriere i marinen, hvorfra han i 1897 afgik med kontreadmirals karakter. I Marineministeriet fik han adgang til de relevante dokumenter og talte med marineminister *N. F. Ravn*, der ifølge C. A. Gardes erindringer direkte udtalte, at Garde var uretfærdigt dømt. Tiden troede på skibes overlegenhed over for landbatterier, og under gunstige omstændigheder ville det hele være løbet heldigt af. Irminger havde vist været ildesindet mod Garde og øvet indflydelse på Kongen. Paludan havde ikke begreb om artilleri og var næppe den rette mand til posten, »meget forsigtig var han ellers, men man ser ofte, at forsigtige Folk bliver dumdristige« – en skarpsindig psykologisk iagttagelse af Ravn, hvis fremhævelse af Irmingers indflydelse viste hans kendskab til sagen.

Således provokeret og rustet skrev C. A. Garde i 1896 i »Tidsskrift for Søvæsen« en »Redegjørelse« for slaget og sagen, hvor han gjorde gældende, at Garde havde modtaget skriftlig ordre til Eckernførde alarmeringen fra overkommandoen, som han var underlagt, og at denne altså måtte tilbagekalde ordren, om det ønskedes, men ikke havde ønsket dette, hvilket sås af Kroghs erklæringer til Krigsministeriet under sagens gang, og af, at Læssøe var tilstede på Sønderborg toldbod ved indskibningen af det til Eckernførde bestemte landgangskompagni den 4. april 1849 om morgenen, efter at Ryes korps' fremrykning var beordret standset. Endelig henviste C. A. Garde til, at krigsministerens efterfølgende udtalelse om, at der var stillet linieskibet og fregatten en »umaadelig Opgave«, ikke var i samklang med alles opfattelse, at en alarmering som den påbudte ville være en let sag, som lod sig udføre uden fare, hvorfor der ikke var grund til at afblæse den, selvom den ikke var absolut nødvendig for hærens bevægelser. Ansvar for ulykken tilskrev han Paludans fejl, tidens mangel på viden, vejrforholdene og de mange sammentræffende uheld, som gjorde det umuligt for dampskibene at bistå de store sejlskibe.

Samme år kommenterede generalmajor *J. P. Købke*, der selv som adjutant havde været med i 1849, sagen og C. A. Gardes redegørelse i en afhandling i »Militært Tidsskrift«. Han anså både overkommandoens ordre til Garde og dennes ordre til Paludan for tilstrækkelig klar. Om ekspeditionen skulle afblæses efter Ryes tilbagetrækning, var overkommandoens afgørelse, som

eskadrechefen ikke havde grund til at blande sig i. Også Købke kritiserer krigsministeren for fjernelsen af Krogh og Læssøe. Han tilbageviste i enkeltheder anklagen imod Garde, men nægtede at drage den videre konklusion direkte at betegne dommen som uretfærdig. Retten bestod af hæderlige mænd, og sagen var vanskeliggjort for dommerne ved, at Krogh og Læssøe under udtrykkelig henvisning til deres andel i ansvaret havde mistet deres betroede stillinger, et ikke urimeligt psykologisk moment. Man kunne næsten sige, at når hæren havde bragt sine slagtofre, kunne marinen ikke gå fri.

C. A. Garde overbeviste kaptajn *Carl Mourier With*, der i *Salmonsens store illustrerede Konversationsleksikon for Norden* i 1897 skrev om dommen, at den »sikkert med Rette er blevet stærkt kritiseret i den allerseneste Tid«. A. D. *Jørgensens* bemærkning i *Danmarks Riges Historie VI 1897-98*, at Krogh og Læssøe blev fjernede fra overkommandoen, skønt de ingen del havde i det mislykkede foretagende, er derimod typisk for den overfladiske dom hos dem, der ikke har undersøgt begivenhederne omkring træfningen nøjere.

Den levende beretning af kaptajn *O. Lütken* i *Tidsskrift for Søværnen* 1900, som er fyldt med rammende citater og personlige beretninger – således om de to tapre norske brødre, baronerne *Wedel-Jarlsberg*, der kæmpede som lieutenanter på *Christian den Ottende*, henholdsvis *Geiser*, en af dem sparkede fem gloende kugler bort fra dækket – tager ikke stilling til spørgsmålet om ansvaret for ulykken, men fremhæver vejr- og vindforhold og de sammenstødende uheld. Nærmest en kritik kommer påpegningen af den slette skydning udført af de uøvede besætninger, som for første gang hørte klangen af deres egne skarpladte kanoner, da kampen begyndte Skærtorsdag morgen.

Cai Baron Schaffalitzky de Muckadell – bedst kendt for sine friske drengebøger med sujets fra søkrigshistorien – frifandt i »Haandbog i Nordens Søkrigshistorie« 1911 Garde næsten fuldstændig. Da han kun havde fået privat meddelelse om standsningen af Ryes korps, var han berettiget til at slutte, at dette grundedes i visse, operationsplanen som helhed uvedkommende forhold. Derimod var formen for ordren til *Paludan* noget uklar, men denne burde kunne forstå, hvad øjemedet var. Hvis Garde overhovedet havde begået en fejl, var den så ringe, at den ikke burde medføre straf. Hovedansvaret lå hos *Paludan*, først og fremmest ved at gå i kamp med et skib, der kun havde været under vimpel i fjorten dage, og hvis mandskab aldrig havde deltaget i skarpskydning. Skibene burde have været placeret således, at batterierne kunne nedkæmpes et ad gangen, i stedet for mellem batterierne. Ved våbenstilstanden gled sejren de danske af hænde, idet batterierne på dette tidspunkt var næsten nedkæmpede. Håndbogen var i mange år lærebog på

Søkadetakademiet, så mange årgange søofficerer har fået indprentet dette syn på affæren ved Eckernførde.

Krigshistorikeren, oberst *N. P. Jensen* udgav 1912 en levnedsskildring over Læssøe, hvem han som Vaupell fuldstændig frifinder for ansvaret for Eckernførde, men modsat Vaupell overfører han ikke ansvaret på Garde, idet han understreger, at ordren fra overkommandoen, nemlig om (alene) at foretage en demonstration, var klar og blev således forstået af Garde, der til overflod pålagde overbringeren af ordren til mundtligt at gentage for Paludan, at der kun var tale om en demonstration. Krigsministerens fanatiske had til Læssøe fremdrages som den væsentligste grund til den krænkende fjernelse af Krogh og Læssøe.

Den fyldigste behandling af træfningen skylder vi kommandørkaptajn *T. Bjerre*, der skrev tre store sammenhængende artikler i *Tidsskrift for Søvæsen* 1940. Blandt de mange enkeltheder, der viser, hvor lidt der var at bebrejde Garde og Paludan, var beretningen om, at samtidig ødelagde en anden fregat og nogle kanonbåde et kystbatteri ved Egersund af samme type som batterierne ved Eckernførde, og at hele marinens personel var uøvet i skarpskydning, ikke blot besætningen på »Christian den Ottende«. Nok er jeg lægmand og landkrabbe, men det forekommer mig dog, at Bjerres generelle renselse af Paludan sker trods de mange fejl, han begik. En af de mest skæbnesvangre fejl blev i øvrigt begået af den frifundne capitain Meyer, som lod Gefion ankre således, at den svajede og fik agterenden mod det fjendtlige batteri; Paludan burde have beordret fregatten til at ankre på samme betryggende måde som linieskibet, d.v.s. med varp. Bjerre gjorde endelig den skarp-sindige iagttagelse, at begivenheden gik over i historien som et bevis for sejlkrigsskibes underlegenhed overfor landbatterier, for hvis kanoner de var et let bytte, især ved beskydning med gloende kugler. Marinens officerers nye frygt for at engagere vore skibe i kamp under land var en væsentlig årsag til marinens svage optræden ved Dybbøl og Als i 1864.

Det foreløbig sidste ord om affæren er sagt af arkivar *Hans Chr. Bjerg* i *Tidsskrift for Søvæsen* 1974. Modsat de tidligere forfattere, som frikendte overkommandoen og Garde og kun kritiserede Paludan, næsten bagatelliserer Bjerg Paludans fejl som rene uheld, men lægger et tungt ansvar på krigsministeren og overkommandoen, som burde have underrettet Garde, så denne ikke skulle høre om landtroppernes standsning fra »paalidelig Kilde«. »Overkommandoen synes ganske enkelt at have »glemt« Eckernførdeoperationen.« Bjerg tilføjer en let, meget let kritik af Garde for ikke at have videregivet sin viden til Paludan. I *Dansk Biografisk Leksikon* skærper Bjerg kritik-

ken af Garde for overdreven loyalitet over for Krogh ved ikke at have frarådet ekspeditionen samt for ikke at have fremhævet tydeligt nok for Paludan, at demonstrationen kun måtte udføres, hvis forholdene gjorde den fuldt forsvarelig, men undskylder Paludan ved at påpege, at ordren ikke blot var uklar, men modsigende, idet den både påbød alarmering, altså en demonstration, og ødelæggelse af de fjendtlige batterier, eventuelt besættelse af Eckernførde, altså en alvorlig offensiv opgave.

Personlig vil jeg – på linie med Bjerg, hvem jeg nærmest vil tilslutte mig – pege på det selvfølgelige ved, at når en ordre fejlfortolkes af en så dygtig og fortjenstfuld søofficer som Paludan, er der grund til at se nærmere på ordren. Den var uklar og selvmodsigende, og at Garde blot videregav den af ham selv fra overkommandoen modtagne ordre ordret, fritager ham ikke for en mindre del af ansvaret for uklarheden, idet Garde som eskadrechef gjorde ordren til sin. Tilføjelsen af ordet »Demonstration« i følgebrevet og den mundtlige tilføjelse gennem Aschlund var ikke tilstrækkelig. Det var formentlig Gardes hensigt at stille Paludan frit med hensyn til, om denne burde foretage et egentligt angreb, men så burde Garde klart have udtrykt dette. Denne del af dommen over Garde var således rigtig. Derimod burde Garde have været frifundet for de efterfølgende dispositioner eller manglende dispositioner. Der var al mulig grund til at tro, at overkommandoen fortsat ønskede ekspeditionen – hvilket også passede – så længe overkommandoen ikke havde underrettet ham direkte og officielt. Den løsere viden via Muxoll eller på anden måde kunne ikke skabe en selvstændig pligt til at handle, herunder til at viderebringe denne viden til Paludan, og den ændrede forklaring finder jeg uden betydning. Men et centnertungt ansvar ligger på overkommandoen som den oprindelige koncipist af ordren og for den manglende efterfølgende kommunikation over for Garde. Afskedigelsen af Krogh og Læssøe var således ikke urimelig, omend den plettedes ved at være motiveret af krigsministerens personlige modvilje over for Læssøe.

Paludan vil jeg frifinde for at have misforstået ordren. Det er selvmodsigende både at dømme Garde for at udfærdige en ordre, der kan misforstås, og dømme ordremodtageren for at have misforstået den. Derimod kan jeg ikke komme uden om, at de i dommen mod Paludan fremhævede dispositioner ikke blot var uheld, men direkte fejl – skibenes placering, den katastrofale opankring af Gefion, den alt for lange våbenstilstand og den manglende kapning af ankeret – og dommen for disse forhold var rigtig.

Processuelt kan jeg ikke kritisere sagen. At et ansvar for militære chefers dispositioner placeredes i en ret bestående af eksperter, og at juristers

medvirken indskrænkedes til det uomgængeligt nødvendige – søkrigsprocureuren som anklager, generalauditøren som koncipist af dommen og protokolføreren – var tidens sædvane og ikke nødvendigvis dårligere end vor tids undersøgelseskommissioner med hærskarere af advokater. For alle medvirkende var det en selvfølge, at en fældende dom nok medførte en kortere tids arrest, men ikke ærestab, det efter tidens og officersstandens ethos afgørende. De dømte kunne som den i slaget ved Pavia tilfangetagne konge sige *tout est perdu fors l'honneur*.

Krigsrettens dom over Garde og Paludan kan kritiseres. Den kan dadles ved dens overdrevne dvælen ved, hvormeget Garde vidste og hvornår. De to blev dømt i for vidt omfang og dermed for strengt, og det var trist, at Garde og Paludan dømtes, medens overkommandoen gik fri, men dommen indeholdt en kerne af sandhed, og jeg kan derfor ikke stemple den som et justitsmord.

Kilder

Akter vedrørende Eckernførdeaffairen (i Rigsarkivet).

Commandeur H. G. Gardes privatarkiv (i Rigsarkivet).

Fædrelandet, 7., 10., 13., 14., 16., 21. april og 11. maj 1849, 22. april 1850.

Nyt Archiv for Søværnet 1850, officiel del, pp. 33 f. og 40, samt uofficiel del p. 134 ff. (dommen).

Rigsdagstidende, 1850, første del. Folketingets Forhandlinger sp. 3576 og 3651-3663.

H. C. Andersen: Mit Livs Eventyr. 1855.

Otto Vaupell: Kampen for Sønderjylland 1848-50. Anden Del, Krigen i 1849. 1866.

Samme: Læssøes Levned og Aktstykker til Krigen 1848-50. 1895.

Generalstaben (capitain G. M. Holbek): Den dansk-tydske Krig i Aarene 1848-50. 2den Del. Krigen i 1849. Andet Afsnit. Fra Fjendtlighedernes Begyndelse til Vaabenstilstanden i Berlin. 1875.

NN: Tidsskrift for Søværnet 1876, p. 54 ff. (nekrolog over Garde).

Johannes Ipsen og Harald Paulsen: Retspleien ved Hæren og Flaaden. 1878.

Tilskueren 1886 p. 555 ff.: Af Breve fra Olaf Rye 1848-49.

NN: Tidsskrift for Søværnet 1889, p. 8 ff. (nekrolog over Irminger).

C. A. Garde: En Redegjørelse for Eckernførdesagen. Tidsskrift for Søværnet 1896, p. 37 ff.

Samme: Om mine Bedsteforældre og mine Forældre, utrykt. 1903.

Samme: Mit Livs Erindringer, utrykt, 10 håndskrevne hæfter sluttende 1885. 1903.

J. P. Købke: De første 13 Dage af vort Felttog i 1849 med Eckernførdeaffæren. (Og Opfriskning af nogle advarende Minder fra vore Krige). Militært Tidsskrift 1896, p. 263 ff. Anmeldt i Tidsskrift for Søværnen 1896, p. 347 ff.

O. Lütken: Fra Krigsaaret 1849. Eckernførde Affæren. Tidsskrift for Søværnen 1900, p. 501 ff.

Cai Baron Schaffalitzky de Muckadell: Haandbog i Nordens Søkrigshistorie. 1911.

N. P. Jensen: Oberst Frederik Læssøe 1811-1850. 1912.

Victor Krohn: Kastellet Frederikshavns Fængselshistorie. 1926.

M. K. Zahrtmann: Admiral C. C. Zahrtmann. En Mands og en Slægts Historie. 1927.

Th. Bjerre: Begivenheder omkring Kampen i Eckernførde den 5. April 1849. Tidsskrift for Søværnen 1940, pp. 476 ff., 527 ff., 590 ff.

Samme: Replik til Orlogskaptajn P. Holck's Artikel vedrørende Kampen i Eckernførde. Tidsskrift for Søværnen 1941, p. 486 ff.

P. Holck: Bemærkninger til »Begivenhederne omkring Kampen i Eckernførde«. Til Rehabilitering af Kaptajnøjtnant O. J. Marstrand. Tidsskrift for Søværnen 1941, p. 465 ff.

Morten Borup: Johan Ludvig Heiberg. III. 1949.

Statsrådets forhandlinger 1848-1863, udg. ved *Harald Jørgensen*. II. bind. 1956.

Thorkild Hansen: Slavernes øer. 1970.

Christian Waagepetersen: »Gudmoders Billede«. Historien bag et motiv i dansk litteratur. I: Kulturminder. Udgivet af Selskabet for dansk Kulturhistorie. Tredie Række Bind 1 1973, p. 86 ff.

Hans Chr. Bjerg: Affæren i Eckernførde 5. april 1849 – et 125 års minde. Tidsskrift for Søværnen 1974, p. 97 ff.

Samme: Artikler om Garde og Paludan i Dansk Biografisk Leksikon 1980 og 1982.

S. Ditlevsen: Udfaldet fra Fredericia 6. juli 1849 – et 125 års minde. Tidsskrift for Søværnen 1974, p. 145 ff.

Min hjerteligste tak til min farbroder, fhv. ankechef Johann Garde særlig for hjælp med utrykte kilder.

Skurkemose og Rasmusine

»*Je n'en vois pas la nécessité!*« (det ser jeg ikke nødvendigheden af). Disse fyn-
dige ord, hvormed Voltaires ven, grev *d'Argental*, siges at have affærdiget en
smædeskriver, som forsøgte at udbede sig syndsforladelse for sine skriblerier
med de ynkelige ord »Jeg skal jo leve«, kunne den franskkyndige lensgrevin-
de *Louise Danner*, født *Rasmussen* – kong *Frederik den Syvendes* hustru uden
at være dronning, tidligere figurantinde ved balletten, en overgang mode-
handlerske – godt have gjort til sine over for skribenten *Frederik Julius Schal-*
demose, blandt grevindens mange angribere i den stadige kampagne imod
hende den mest berygtede.

I dag er Schaldemose vel glemt eller huskes netop kun som en ondskabs-
fuld biperson i grevinde Danners liv, men modsat næste kapitels hovedper-
son, kong Christian den Niendes smæder, den forkomne *P. A. Worm*, var
Schaldemose en mand af et ikke ringe format i den danske litterære verden
i anden fjerdedel af det 19. århundrede. Inden jeg kommer til hans litterære
oeuvre, kan jeg ikke dy mig for at krydre min beretning med nogle træk fra
hans ungdomseventyr. Han, der var født 1783 som søn af en skovrider på
Wedellsborg, blev student og lagde sig efter sproglige studier, hvilket kom
ham til megen nytte på hans senere løbebane. Ved udbrudet af krigen med
England i 1807 – som med søofficererne i forrige kapitel var Englænderkri-
gen hans heltetid – blev han lieutenant ved landeværnet. Under overfart fra
Aarhus til Kalundborg, modsat Peder Paars' rute, i oktober 1807 opbragtes
han af englænderne, men da han bragtes som krigsfange til England, stran-
dede skibet heldigvis på den hollandske kyst, og han undkom. De følgende
fire års oplevelser har han skildret i det kolossale værk »Reiser og Eventyr i
fremmede Lande«, fire bind på 1.374 sider, levende og spændende, når han
beskriver egne oplevelser, der sætter senere guldalderdigteres fredsomme-

lige dannelsesrejser helt i skyggen, tungere, når han som en anden *Baedeker* gennemgår hver en by, opskriver latinske indskrifter m.v.

Ved klassiske hververtricks pressedes han ind i hollandsk krigstjeneste, men havde held til at blive »Secretair« hos en fransk embedsmand, Monsieur *Foulon*, der gennemrejste Europa som spion særlig mod Østrig i tiden op til den fornyede fransk-østrigske krig i 1809. I Svejts deltog han i afsløring og anholdelse af hververe for den østrigske kejser. Efter spioneri i Østrig flygtede de hovedkulds, men et sabelhug var ved at afslutte Foulons karriere. Efter et ophold i Italien og tilbagekomst til Tyskland kunne Schaldemose uden risiko være vendt hjem til Danmark, men valgte at melde sig til tjeneste igen og var i første række ved stormen på Stralsund i 1809, hvor han såredes første gang ved overskæring af en tommelfinger, heldigvis for hans senere skribentkarriere den venstre. Han overgik i fransk tjeneste og deltog i det langvarige felttog i Spanien og har formentlig derved perfektioneret sine spanske sprogkundskaber, der senere gav en så fornem frugt. Han skildrer delvis fra selvsyn den spanske fanatisme og grusomhed mod franske fanger og de franskes uundgåelige hævn. En munk, der var grebet med våben i hånd, nægtede at modtage sakramentet inden sin henrettelse i den overbevisning, at alle hans synder ville falde på hans mordere, når han døde uberedt! En gang var Schaldemose efter at være såret og adskilt fra sin afdeling blevet lokket i et baghold, men reddedes af sin botaniske interesse, da han klatrede op ad et bjerg for at se nogle sjældne planter. I det hele taget er hans intellektuelle nysgerrighed et af hans mest indtagende træk. Han opsøgte biblioteker i alle byer og gjorde lange afstikkere for at efterprøve gamle sagn, f.eks. om de påståede kimbrerlandsbyer i Norditalien. Fra opholdet i Spanien er der dog også næsten komiske tildragelser, således med en kvartervært i Madrid, en læge, hvis talestrøm minder om Dr. Bartolo, og hvis kommanderende hustrus bevågenhed Schaldemose vandt ved at antyde, at han er *un buen christiano*, altså katolik. Da han såredes tredie eller fjerde gang, nu med et voldsomt kolbestød for brystet, sendtes han i 1812 tilbage til Frankrig og fik efter ansøgning sin afsked, muligt med et officerspatent, muligt blot som *adjudant sous-officier*. Fra hans lange orlov i Paris, hvor han mange år efter ikke har glemt, at det lugtede i katakomberne, fængsler særlig hans beskrivelse af *Musée Napoléon*, »den fortrinligste Samling i Verden«; dens utrolige skatte var krigsbytte fra alle de erobrede lande, omend erhvervede ved mere civiliserede metoder end i Trediveårskrigen. Samlingen opløstes i 1815 efter den anden Pariserfred, og det hele sendtes tilbage til de tidligere ejere. Slutningen af »Reiser og Eventyr« præges af indvirkningerne af nederlaget i

Rusland. Schaldemose skildrer anholdelse af en værnepligtig, der forsøgte at unddrage sig indkaldelse, og skyndte sig selv hjem for ikke trods sine sår og sin afsked at blive presset ind i hæren påny, og under gennemrejsen af Tyskland aflagde han sin franske uniform for ikke at blive fortrædiget. Han kom hjem lige så fattig, som da han rejste ud, men med indtryk og oplevelser for et helt liv. Måske har de rædsler, han gennemlevede og overlevede, givet ham en robust og kamplysten livsholdning. En mand, der daglig har set døden og, i tilfælde af tilfangetagelse, død under pinsler i øjnene, finder sig ikke i noget. Hans eneste ydre udbytte af soldaterårene synes at have været den Utrechtske orden, som han modtog for sin indsats i hollandsk tjeneste. Ordenen ses på det eneste kendte regulære portræt af ham, et stik fra hans »Fabler for Ungdommen« fra 1852, som viser et fast åsyn, måske med et skarpt blik i øjet.

Han blev efter hjemkomsten til Danmark secondlieutenant i Norske Livregiment og giftede sig med en guldsmededatter, med hvem han fik fire døtre og en søn. 1817 blev han adjunkt ved Nykøbing Falster katedralskole, 1826 told- og consumtionsunderbetjent i København – de sparsomme kilder fortæller ikke, hvad der lå bag skiftet – 1830 materialskriver ved Kronborg fæstning, 1839 entlediget i nåde og med pension på grund af svagelighed, derpå selvstændig litterat i København, men også mel- og grynhandler fra 1843 og sågar kaffeskænker fra 1844.

Digter og oversætter

Som forfatter optrådte han første gang med »Smaadigte« (1815), »Digtninger« (1819), m.fl. *Vilhelm Møller*, som i 1868 udgav vers af Schaldemose og andre delvis med urette oversete *poetae minores* fra den romantiske periode, yder sparsom ros, »Roserne sig med Torne blande«, men fremhæver dog enkelte gode digte såsom den storartede romance »Smeden paa Helgoland«, som sagtens kunne have stået hos Oehlenschläger, uden at læseren ville studse. Fablen var en genre, som Schaldemose dyrkede i flere samlinger livet igennem, og hvori han excellerede. *Johan Ludvig Heiberg* gav en halv snes af dem husly i tidsskriftet *Kjøbenhavns flyvende Post*, hvor de ikke falder igennem. Men desuden forfattede han faglitteratur af den mest forskelligartede karakter, under sin adjunkttid »Fransk Grammatik« og »Fransk Læsebog til Brug for de lærde Skoler«, senere »Haandbog for Blomsterelskere« i to bind, en bog om

Frederik Julius Schaldemose

»Keiserdømmet Marokko« og i sin alderdom i 1848 endog »Krigsskuepladsen, eller kortfattet Beskrivelse over Hertugdømmerne Slesvig og Holsteen, til Brug for Militaire og for dem, som ønske at følge Krigsbegivenhedernes Gang«. Fortjenstfulde var hans udgivelser af bl.a. digterne Tullin og Tøger Reenberg.

Gennemgribende betydning fik han som oversætter. Størstedelen af de næsten ni tætte sider i *Erslews* forfatterleksikon, incl. supplementet, giver et fascinerende vue over, hvad den læsende verden yndede i denne tid. Opimod hundrede værker med ialt – ifølge *Munch-Petersen* – 225 bind; i bredde kan kun *Mogens Boisen* i det 20. århundrede sammenlignes med ham. Han begyndte i det små med at oversætte fra latin (Apulejus: »Psyche og Cupido») og oldgræsk, lyriske digte i forskellige versemål, bl.a. af Anakreon, i indbydelsesskrifter til den offentlige eksamen i den lærde skole i Nykøbing Falster

fra 1819, men efter hans afsked fra skolen og særlig fra Kronborg fæstning tog det for alvor fart.

Uden at dominere fylder oversættelserne fra engelsk mest, hvilket var af stor betydning i en tid, hvor det almindelige kendskab til dette sprog var beskedent – der er sågar blevet oversat via tysk (ikke af Schaldemose). Bedst repræsenteret er den umådelig populære Walter Scott, af hvem han oversatte 17 værker på i alt 31 bind, men også Cooper, den dengang meget læste Bulwer og kaptajn Marryat var blandt favoritterne. Men også det gammelengelsaksiske digt »Bjovulf« oversatte han i 1847, komplet med indledning og bidske udfald imod *Grundtvig*, som tidligere havde oversat digtet – vi vil til overmål få at se, at et fulminant temperament var karakteristisk for Schaldemose og var den egenskab, som førte ham i fordærv.

Kun lidt mindre fylder oversættelserne fra tysk. Han oversatte en række værker af Schiller, samlede i »Udvalgte Skrifter«, af Goethe begge Wilhelm Meister-romaner og »Tasso«, af Henrich Steffens – hvem vi har mødt i denne bogs første kapitel om Wilster – det store erindringsværk »Hvad jeg oplevede« i ti dele, af Chamisso »Peter Schlemihls forunderlige Historie«, af David Strauss i 1842-43 »Jesu Levnet« (»Das Leben Jesu«), periodens berømteste teologiske værk, hvor forfatteren anvender religionsvidenskabens metode på evangelierne og forsøger at påvise, at Kristus-skikkelsen efterhånden er dannet ud fra folkets religiøse idéer om en personlighed, som vakte begejstring, men historisk egentlig er os ubekendt. Men også en mængde eventyrsamlinger oversatte han; det længste liv fik den fine gendigtning »Mikkel Ræv. Et Æventyr i femten Bøger, efter det gamle nedertyske Digt Reinike Voss«, i mange udgaver fra 1827, også efter hans død. Dette værk kunne godt fortjene fremdragelse af glemslen.

Fra fransk oversatte han bl.a. alle tiders spændingsroman, Dumas »Greven af Monte-Christo« i otte bind à 300-400 sider og de sidste fire bind af Eugène Sue: »Paris's Mysterier«, i sin tid selve indbegrebet af en knaldroman. Fra italiensk oversatte han kun et enkelt værk, men det var til gengæld tidens største, Manzoni: »Brud og Brudgom, en Historie fra det syttende Aarhundrede« (»I promessi sposi«), allerede i 1828-29, kort efter værkets fremkomst i Italien, Schaldemose har fulgt godt med. Fra hollandsk oversatte han i sine senere år en bindstærk historisk roman, kendskab til sproget er blevet hængende fra ungdommen. En smule fra svensk. Endnu et værk fra latin, Apulejus: »Æslet«. Sågar fra russisk – mon han dog ikke her har oversat via tysk – Gogol: »Kosakhøvdingen«.

Men den største bedrift var oversættelsen 1829-31 fra spansk af Cervan-

tes: »Don Quixote«, som kom til at afløse jomfru *Biehls* berømte oversættelse, der nu ansås forældet. Den ligeledes spanskkyndige J. L. Heiberg underkastede værket og oversættelsen en lang og grundig kritik. Heiberg giver ikke udelt ros, særlig bemærker han, at oversættelsen nok opfylder det ene af kravene til en oversættelse, nemlig »at gjengive Originalen saa fri og utvungen, at Oversættelsen saa meget som muligt selv ligner en Original, og derved forskaffer den Nation, for hvilken den er bestemt, en lige saa primitiv Nydelse, som den, Originalen forskaffer sine Læsere«, men i væsentlig grad mangler den filologiske nøjagtighed, som er ønskelig for de egentlig lærde, »som tilfældigvis ikke er hjemme i et vist bestemt Sprog«. Sammenfattende roser Heiberg dog oversættelsen for dens korrekte og i sine prosaiske dele smagfulde sprog og særlig den bevarede humoristiske kraft i de komiske partier, hvorved Heiberg giver Schaldemose fortrinet frem for jomfru Biehl.

»Saseks Breve«

Havde Schaldemose holdt sig til oversættelserne og fablerne, havde han haft en hæderfuld plads i vor åndshistorie, men hans virkelyst og vel kroniske pengetrang fik ham til at udgive og formentlig skrive ene mand nogle ugeblade, som flere gange bragte ham i fordærv. Under sin tid ved Kronborg fæstning udgav og redigerede han i 1837 »Allernyeste Skilderi af Kjøbenhavn«, hvori indeholdtes »Saseks Breve fra de hvide Mænds Land«, fiktive breve fra en indianer til en stammefrænde i hjemlandet. Schaldemose havde store og uopnåelige forbilleder; brevrammen minder om Montesquieu: »Lettres persanes«, medens indianeren som hovedperson kan være inspireret af Voltaire: »L'Ingénu«. Sasek, der er opdraget i en ren fornuftsreligion, taler med forstilt undren om Treenigheden og forsoningslæren, kaldet besynderlig overtro, som i følgende smagsprøve:

Saaledes finder man i de fleste Huse et Billede, der forestiller en af de hvide Mænd, der er naglet til et Kors, og det er ham, som de paastaaer er Gud selv, der har lidt saa skrækkelig en Død for at skaffe de hvide Mænd Forladelse for deres Synder hos Gud, altsaa hos sig selv. Kan Du forstaae dette, min kjære Zedok? Jeg sandelig ikke! Men denne hele høistforunderlige Vildfarelse kommer af de hvide Mænds urigtige Forestillinger om den store Aand, som de paastaaer, er kun een og dog tre. Hiin Mand, som de saaledes forestille hængende paa Korset, har

levet for et Par tusinde Aar siden, og dog paastaae de, at han, ligesom den store Aand, har været til fra Evighed af! ja, de antage endnu en tredje stor Aand, og disse tre, sige de, ere eet og udgjøre tilsammen den virkelige store Aand, som de kalde Gud.

Saseks følgende spekulationer om Kristendommens udvikling låner meget fra »Das Leben Jesu«, som Schaldemose jo oversatte nogle år senere og må have kendt godt.

Som tidligere Gustav Ludvig Baden tiltalte Schaldemose for Landsover- samt Hof- og Stadsretten for overtrædelse af Trykkefrihedsforeningens § 5 om forhånelse af den kristelige religion, således som den beskyttes og håndhæves i riget, men da Schaldemose var lieutenant og ansat ved en fæstning, henhørte han under den militære ret. I to afgørende henseender afveg forholdene fra den efter 1919 indførte ordning: Tidligere fandtes et parallelt militært retsvæsen, hvor militære sager i dag behandles ved de almindelige retter, og disse militære retter behandlede samtlige sager vedrørende militære, også sager om forbrydelser, der lige så vel kunne begås af en civilist, hvor militære sager i dag med snævre undtagelser hovedsagelig kun omfatter overtrædelser af militær straffelov. Overretten afviste derfor, vel med et lettelsens suk, sagen, og der nedsattes en krigsret. Da den militære retspleje respekterede princippet om dom ved ligemænd, sondredes efter en instrux af 1773 mellem en simpel krigsret med både officerer og menige som dommere, når tiltalte eller sagsøgte hørte til »underklasserne«, og en stabskrigsret, når tiltalte eller sagsøgte som her Schaldemose var officer, bestående af 4 secondlieutenanter, 4 premierlieutenanter, 4 capitainer og en oberst som præses, i alt 13 dommere. I rettens ydre fremtræden var der den forskel, at i de simple krigsretter forblev underklassernes dommere stående, medens officererne sad ned; i stabskrigsretten sad alle. Den juridisk uddannede auditor havde ikke stemme i retten – modsat generalauditøren i Eckernførde-sagen – men det påhvilede ham at give en indstilling og ledsage denne med en nøjagtig, tydelig og fuldstændig fremstilling af sagens både faktiske og juridiske side, så i de fleste sager har dommen vel været hans værk.

Der var ikke noget at udsætte på krigsrettens ræsonnement i denne sag. I værste fald kunne det være gået Schaldemose som tolv år forinden Baden med den vigtige forskel, at landsforvisning nu var afløst af frihedsstraf, men under henvisning til skriftets fiktive form og til, at Schaldemose ikke udtrykkeligen havde givet Saseks meninger sit bifald, var retten ikke »fuldkomment overbeviist« om, at han havde villet forhåne den kristelige religion. Hvor

man i dag bliver dømt eller frifundet, *tertium non datur*, kendte det nittende århundrede flere mellem løsninger, når retten uden at finde strafskylden fuldt bevist dog fandt, at tiltalte havde handlet kritisabelt. I den senere sag imod Christen Berg ser vi dommere votere både for frifindelse og for at pålægge den tiltalte sagens omkostninger, og i trykkefrihedssagen mod Schaldemose fastslog retten, at den i skriftet indeholdte spot kunne have en højstfordærvelig virkning, og at Schaldemose havde udvist uforsigtighed. Han fik derefter ved dom af 20. december 1837 med hjemmel i forordningens §§ 13 og 20 en advarsel for »uforsigtig Skrivemaade« og pålagdes 5 års censur. Jeg vil ikke kritisere afgørelsen.

Sagen forelagdes kong *Frederik den Sjette*, som den 29. december tillod »allernaadigst, at det har sit Forblivende ved foranstaaende Garnisonskrigsretsdom«. At dommen forelagdes Kongen, må skyldes, at den enevældige konge formelt var øverste krigsherre.

»Allernyeste Skilderi af Kjøbenhavn« ophørte nu, men Schaldemose grundlagde ufortrødent »Søndagsgjæsten«, hvor han var uheldig med artiklen »Barbari paa Kronborg Amt«. Ved en ny krigsretsdom af 24. juli 1838 (det eksemplar, jeg har fundet frem til, er på grund af solblegning helt ulæseligt) blev han for injurier idømt en bøde på 100 rigsdaler sølv og fortsat 5 års censur.

Censurdommen tog han næppe alvorligt. Sit næste digt kaldte han »Censureret Nytaarsgave for 1839«, og de næste fem år ikke blot udsendte han en mængde oversættelser, men udgav også »Tidsskrift for Reisebeskrivelser« i ti bind, fortrinsvis oversættelser, som han vel også har besørget selv. Hvis censor har læst alt dette, har han haft travlt!

»Prikkeltorne«

Naturligvis var Schaldemose en af dem, der udnyttede censurens ophævelse ved den fri forfatning i 1849. Igennem 1851 udgav han ugebladet »Prikkeltorne«. Bladets tendens ses i et indledende digt, der ses i subscriptionsplanen:

Jeg leer ad hver en Dosmerpande,
i hvilken Kjole han end gaaer;
om han regjerer Folk og Lande,
om han paa Talerstolen staaer;

jeg leer ad alle Jordens Narre,
og ingen for min Spot gaaer fri,
men meest jeg leer ad dem, som parre
med Dumhed Pral og Skryderi.

En dumstolt Bisp, der troer at være
et værdigt Mønster for sin Stand;
en Trumf, der mener, Gunst og Ære
alt gammelt Smuds aftvætte kan;
en kronet Gjæk, der troer, trods Tiden,
at Diademets adler Skam;
kort sagt, hver Nar, stor eller liden,
jeg søger op og udleer ham.

Versifikationens verve mangler ikke. Så godt som hvert nummer indeholdt drastiske angreb mod kongerne *Christian den Ottende* og *Frederik den Syvende*, mod ledende politikere og forfattere som *Carl Ploug* og *Grundtvig*, mod rigsdagsbønderne, men frem for alt imod grevinde Danner, »Trumfen«, og hendes tidligere elsker *Carl Berling*, »Trykkeren«, som nu havde en høj hofstilling hos Kongen, bl.a. som kammerherre.

De berømteste invektiver imod grevinden var en samling korte fortællende digte, som Schaldemose senere samlede til »Rasmusine eller den belønnede Dyd. Et Heltedigt i sex Sange med Anhang«. Det er utrolig uartigt. Efter et drilagtigt motto af Schiller »Dem Verdienste seine Kronen« slår første strofe tonen an:

Og nu en Sang om en Figurantinde,
som blev gjort om til en naadig Grevinde
ved Hjælp af to Lægge, to Laar og en Brand,
som ganske forplumred' en Høiheds Forstand.

Hun hedder Rasmusine. Moderen hedder Fikke. Hvem hendes fader er, er uafklaret:

Thi da man spurgte derom hendes Moder,
hun svared': »Naar Sviin i en Ager roder,
formaaer da Nogen at sige os hvem
der egentlig roder Kartoffelen frem?«

Hun bliver antaget ved balletten, går fra elsker til elsker, men møder så en »Trykker«, som installerer hende i en modebutik. Lykkens time slår:

Det hendtes ved Midnat at Trommerne løde
og Vægterne raabte og Brandfolk gav Møde,
og Prindsen fra Spillebordet sprang op,
lod sadle og foer afsted i Galop.

Og da han nu kom hvor Flammerne fnyste,
han seer i et Huus, som Branden oplyste,
at midt i Stuen en Engel der staaer
med yndige Lægge og deilige Laar.

Ja Lægge og Laar han saae, thi tilfulde
Chemisen ei skjulte hvad skjule den skulde,
og Somme vil vide endog, at hans Blik
omsider betydeligt høiere gik.

... (Trykkeren introducerer Høiheden for Rasmusine)

»Hør!« - vedblev Hans Høihed - »Jeg skaffer dig gjerne
en Nøgle paa Bagen, paa Brystet en Stjerne,
og Titler og Rang, hvis du villigt afstaaer
den Glut med de deilige Lægge og Laar.«

Gjensvared' vor Trykker: »Vel elsker jeg hende
fast meer end mig selv, det maa jeg bekjende;
dog mere kjær Eders Høihed jeg har,
thi være hun Eders, som min hun var!«

Resten af digtet skildrer i detaljer Rasmusines bryllup med højheden og forskellige reaktioner på hendes ophøjelse, nogle drilagtige, andre indignerede:

Vel er hun ophøiet i adelig Stand
men Titler og Rang er dog ikke det Vand,
der mægter at vadske den Smudsige reen.
Gemeenheden bliver bestandigt gemeen,
om og den har Høihed i Følge.

Man kan ikke frakende Schaldemose en facilt flydende stil og en robust brutalitet.

»Heltedigtet« udgaves separat som en lillebitte bog på 27 sider, som i løbet af et år nåede seks oplag, en ægte *succès de scandale*. 1852 udkom det på tysk i Kiel som »Rasmusine oder die belohnte Tugend. Ein Heldengedicht in sechs Gesängen nebst einem Anhang«. Oversætteren navngives ikke.

Udover »heltedigtet« var der flere løsrevne digte. »Rasmusines lykkelige Stilling« mere end insinuerer en saftig *ménage à trois* mellem Kongen, grevinden og Berling:

Saa har jeg det godt hver eneste Nat,
er Høiheden træt tager Trykkeren fat,
og dygtige Kræfter besidder og Manden,
saa er da Lykken bleven mig huld:
den Ene fylder min Lomme med Guld,
min Længsel stiller den Anden.

»Rasmusines Beslutning« omtaler et fromt forsæt om at oprette et kloster for udtjente »Holmensgades Putter« (i denne gade huserede de offentlige kvinder), hvis priorinde hun selv vil være, og slutter »og hele Verden skal erkjende, at Skjøgen har forbedret sig«.

I »Rasmusine og hendes Gartner«, som afslutter årgangen – den eneste, der udkom – beordrer Rasmusine i vrede over at se en tudse i haven sin gartner til at fjerne alt hæsligt utøj, og gartneren svarer: »Skal jeg da først begynde med Grevinden?«

Det giftige og lidet tiltalende består i, at flere biografiske træk i »heltedigtet« med klarhed peger hen på grevinde Danner, omend groft forvredne. Hun var født uden for ægteskab – rigtigt, men ikke af en skøge; hendes moder blev som tjenestepige forført eller voldført af sin husbond. Hun havde været ansat ved balletten – rigtigt, men ingen grimme oplysninger er gået over til efterverdenen. Hun havde været modehandlerske, og der udbrød brand i et nabohus – rigtigt, men om eftermiddagen, ikke om natten, og bekendtskabet med kronprinsen havde intet at gøre med branden, kronprinsen overværede den ikke engang. De værste og mest vedholdende rygter, ikke blot i hvad man kaldte den jævne portion, men helt op i samfundets ledende kredse, udsprang af grevindens tidligere forhold til Berling samt Kongens og hendes vedvarende nære venskab med denne. Der var nok til, at lettroende læsere kunne tro at have en *chronique scan-*

daleuse foran sig, og man gyser ved tanken om, hvad Schaldemose ville have skrevet, hvis han havde vidst, at grevinden i 1841 havde fået et barn med Berling.

Men det blev værre endnu: Fra vers gik Schaldemose over til prosa. Fra tredie kvartal begyndte han feuilletonfortællingen »Rasmusines Ungdoms-erindringer eller Bidrag til en Skjøges Liv og Levned«. Værket anlagdes i stort format, det varer længe, før første kapitel ender, og værket ophørte som en meget ufuldbåren torso lidt ind i andet kapitel. Medens skuepladsen for heltedigtet er unavngiven og godt kunne være København, har Schaldemose forsigtigvis henlagt fortællingen til fantasilandet Narregonien. Navnet Rasmusine og den uægte herkomst er bevaret, også en kortvarig ansættelse ved »Det kongelige Theater« og virksomhed som modehandlerinde, men ellers er der intet forsøg på lighed med grevinde Danner. Forfatteren præsterer derimod, hvad *Westengaard* har kaldt en Lolita-historie. Den igennem det nittende århundrede udbredte tilbøjelighed for ganske unge piger, som kunne antage den mest forfinede uskyldige form, tænk blot på »Alice in Wonderland« og de unge piger hos Heiberg, fremstillede af hans egen hustru, som var tyve yngre end han selv, får hos Schaldemose et smålummert præg. Over flere sider fortælles om, at skolemesteren lægger Rasmusine over en bænk, hvorefter »et Par tjenstfærdige Aander fik mine Klæder i Veiret« og skolemesteren bearbejder hendes bag med et birkeris, så blodet strømmer ned over hælene. Vi hører om den i øvrigt gifte moders elsker korporalen, som halvvejs igennem fortællingen flytter sin gunst fra moder til datter – da hans faderskab til Rasmusine insinueres, får læseren uvægerlig en grim mistanke om blodskam. Fremstillingen er ikke egentlig pornografisk. Da korporalen kommer til Rasmusine første gang, står der kun, at han klædte sig af og lagde sig ved siden af hende. »Og nu indtraf der et vigtigt Overgangspunkt i mit Liv, som den kløgtige og erfarne Læser nok kan slutte sig til«, hvorefter næste nummer begynder med, at hun vækkes om morgenen med et kys. Stilen er bramfri: »Da jeg en Nat spurgte Korporalen, hvorfor han nu ikke kom saa tit til min Moder, svarede han: »Naar man har lækkert Lammekjød, vrager man gjerne det gamle, seige Kokjød.««

Også denne succès udnyttede Schaldemose ved at genoptrykke historien i »Rasmusinebogen« i 1852.

Schaldemose for Criminal- og Politiretten

Justitsministeriet, som efter Lov om Pressens Brug af 3. januar 1851 § 13 havde kompetencen til at bestemme, om et skrift formedelst sit indhold skulle påtales af det offentlige, var i en kattepine. Det var umuligt at ignorere Schaldemose, der som den eneste af grevinde Danners angribere udviste det mod at lægge navn til sine udfald, medens alle andre fejgt iførte sig anonymitetens usynlighedskappe, men hvad skulle man tiltale ham for? Anklage for forhånelser imod Kongen efter lovens § 6, som straffedes med fængsel fra 3 måneder til 2 år, ville være lig en indrømmelse af, at Kongen var heltedigtets »Høihed«, og den mere klare forhånelse imod grevinden omfattedes ikke af den skærpede straf i § 6, som ligestillede bl.a. Dronningen med Kongen, da grevinden, omend gift med Kongen, ikke var dronning. Tiltale for fornærmelser imod hende kunne derfor kun straffes efter § 9 om ærekrænkelser mod andre end Kongen m.v., og det havde den svaghed, at det fornærmende skrift ikke kunne konfiskeres. En sådan tiltale ville også indebære anerkendelse af, at »heltedigtet« pegede på grevinde Danner, medens omvendt den fiktive form gav Schaldemose mulighed for at fralægge sig ærekrænkende forsæt.

Man valgte derfor den snedige fremgangsmåde at rejse tiltale efter § 8, som gav mulighed for konfiskation jfr. § 12, om et »utugtigt Skrift«, ikke for »heltedigtet« – 23. juni, hvor ministeriet besluttede tiltale, var »Rasmusines Ungdomserindringer« endnu ikke udkommet – men for et afsnit af den fortsatte fortælling »Min Reise til den anden Verden« og et lille digt »Ægteparret«. Prosafortællingen nævner en »kongelig Høihed« i et fantasiland, dennes brug af et lysthus som »Aftrædelsesværelse« og antyder et par samlejer, men er ikke på langt nær så dristigt som heltedigtet. Digtet er let pikant – på bryllupsnatten stikker brudgommen en finger i brudens mund, så hun kan bide, hvis det gør ondt, og hun bider ikke – men kun den, der leder efter noget at dømme forfatteren for, vil kalde det utugtigt. Sagen behandledes i den nye domstol Københavns Criminal- og Politiret, som ved dom af 18. november 1851 uden anden begrundelse end den tomme, at Schaldemose ved det utugtige indhold af begge stykker havde forset sig imod § 8, idømte ham en bøde på 200 Rd. og konfiskerede det relevante nummer af »Prikkeltorne«.

Imidlertid var de numre af bladet, der indeholdt »Rasmusines Ungdomserindringer«, udkommet og gjordes til genstand for fornyet retslig indgriben. 29. august og 18. september afhørtes Schaldemose om sine personlige forhold, og den 20. november 1851, to dage efter den første dom, anmodede

justitsminister A. W. Scheel politidirecteuren om at rejse tiltale. Procuratorerne d'Auchamp og Raasløff beskikkedes som actor og defensor, og udover disses indlæg indeholder sagen en lang skrivelse fra Schaldemose selv med en flot og flydende gotisk hånd, hvor det indledende »V« og det afsluttende »Æ« (i »Ærbødigt«) er næsten kalligrafiske. Hverken de tre indlæg eller den afsluttende kortfattede dom drøfter, hvorvidt der med »Rasmusine« er peget på grevinde Danner, men kun, om skriftet er utugtigt.

Actor, som lod en fuldmægtig affatte og underskrive sit indlæg, erklærede, at han »ved det incriminerede Skriffs Giennemlæsning [var] bleven saa uhyggeligen afficeret af dets Usædelighed«, at han var sikker på, at denne følelse ville deles af alle, der fik skriftet i hænderne; denne kendsgerning lod sig ikke »bortescamotere ved en futil Benægtelse«. Forfatteren revsede ikke lasten, men spekulerede i den som i en anden vare. Specielt fremhævede actor det ovenfor nævnte afsnit om Rasmusines og korporalens første nat og replikken om kokødet.

Defensor og Schaldemose henviste til det oplagt rigtige, at mange andre værker kunne betegnes som æquivoque, således Holbergs komedier som »Barselstuen«, som endog spilles for ungdommen (jeg var ikke fyldt elleve, da jeg 18. april 1949 på Det Kgl. Teater så »Barselstuen« med Johannes Meyer, Karin Nellemose, Elith Foss og alle teatrets stjerner som min første Holbergkomedie og morede mig pragtfuldt uden at forstå mere end det halve), men også romanen »Gustave« af den da uhyre populære *Paul de Kock*, som kun halvtreds år gammel kunne udgive sine *oeuvres complètes* i 56 bind, og hvis usnærpede, godmodigt frivole romaner af samtiden ikke ansås egnede for damer. *Hostrup*: »En Spurv i Tranedans« fra 1846 indeholder en munter sang om livet i Paris, hvor kammerjunker Pilse nævner »Grisetternes Liv« og over for en dannet ung dames advarsel »Vær blot ei equivoque« elegant rimer »Ja vist, jeg har læst Paul de Kock«. Det hævdes med styrke, at en skøges levnet er et lovligt emne for litteraturen og kunsten; *Hogarths* berømte serie på otte malerier om en skøges liv og skæbne fremhæves. Schaldemose kunne såmænd også have nævnt den gamle franske klassiker »Manon Lescaut«, som uanfægtet tryktes som feuilleton i »Prikkeltorne« samtidig med »Rasmusine«. Han ironiserede over argumentet, at forfatteren tager sig betalt – procurator d'Auchamp skriver vel ikke heller gratis, og det må være forfatteren tilladt at skrive for at ernære sin familie. Replikken om lammekød og kokød er et gangbart ordsprog, som »kun kan klinge anstødeligt for den umoralske Læser, der bag ethvert Udtryk skimter en Last«.

Præmisserne til Criminal- og Politirettens dom af 6. april 1852, hvorved

Schaldemose påny fandtes skyldig, er kun marginalt mindre usle end i de forrige dom. Det anførtes, at han havde forsyndet sig imod § 8 ved »Rasmusines Ungdomserindringer« – retten fejlstavede »Rasmussine« – »hvis Indhold efter dens [rettens] Formening utvivlsomt fremtræder som utugtigt, saa at intet Hensyn kunde tages til hvad Tiltalte havde anført for at bortraisonnere det Lovstridige deri«. Straffen fastsattes til 300 Rd., 100 Rd. mere end første gang. To numre af Prikkeltorne og »Rasmusinebogen« konfiskerede. Sagsomkostningerne pålagdes som i den forrige sag den dømte med 8 Rd. til actor og det samme til defensor.

Domsakterne nævner ikke, om bøden blev betalt eller afsonet, men da Schaldemose ved sin død mindre end et år efter intet ejede, har han formentlig afsonet bøderne. Ifølge anordning af 16. november 1836 omsattes uafsonede bøder til fængsel på vand og brød efter en glidende skala, der nåede 20 dage for 100 Rd., 25 dage for 200 Rd. og 27 dage for 300 Rd. Over for den, for hvem denne afsoningsmåde ville virke uforholdsmæssigt hårdt, kunne overøvrigheden, i København politidirecteuren omsætte afsoningen til 4 dages simpelt fængsel for hver 1 dag fængsel på vand og brød, og det er vel ikke umuligt, at den niogtres år gamle Schaldemose modtog denne begunstigelse, hvis det kan kaldes en begunstigelse.

Dommen og domsakterne viser således med fuldstændig klarhed, at Schaldemose ikke blev dømt for ærekrænkelse af grevinde Danner, endsige majestætsfornærmelse, som fejlagtigt anført af andre forfattere, men alene for at have offentliggjort utugtige skrifter. Schaldemose blev ej heller, som anført af Westengaard og senest *Bodil Wamberg*, dømt for at have undladt at aflevere et eksemplar af sit skrift til politimesteren til gennemlæsning.

Efter min opfattelse snød retten på vægten ved at dømme ham for overtrædelser, som var mere end tvivlsomme, med det formentlige formål at ramme den åbenbare ærekrænkelse, som han ikke var tiltalt for. Det er ikke domme, justitsen kan være stolt af. Krigsrettens officersdommere i 1837 dømte mere retfærdigt end Criminal- og Politiretten i 1851 og 1852.

Skurkemose for folkets domstol

Dette er ikke stedet til en udførlig gennemgang af den store kampagne for og imod grevinde Danner, som især er skildret af Westengaard på grundlag af Jægerspris Slots arkivs betydelige samling af smæde- og forsvarsskrif-

ter, som grevinden har samlet selv igennem hele perioden. Jeg har sågar i slottets arkiv set, ikke hele årgangen af »Prikkeltorne«, men tredje bind med »Rasmusines Ungdomserindringer«. Den arme grevinde har næsten pint sig selv ved at læse disse frembringelser. Bortset fra enkelte hovedpunkter vil jeg koncentrere mig om den del af litteraturen, som direkte vedrører Schal-demose.

Grevinde Danner savnede ikke forsvarere. Selvfølgelig kan man ikke sige, at dansk indenrigspolitik under Frederik den Syvende kan reduceres til spørgsmålet for eller imod grevinden, men så meget var der om det, at de Nationalliberale kraftigt forsøgte at fjerne Berling fra Kongen, medens Bondevennerne viste grevinden ærbødighed og muligt forsøgte at indvirke på Kongen gennem hende. Hos *Neiiendam* og andre forfattere ses tydeligt, at Kongen og grevinden hyldedes hjerteligt i provinserne – også afspejlet i den lokale presse – medens stemningen var mere forbeholden i København. Også yderst til venstre i det politiske spektrum, i de spæde spirer af det, der senere blev til socialismen, betragtedes grevinde Danner med venlighed, således af Danmarks første intellektuelle socialist *Frederik Dreier* og mere folkeligt af *Louis Touscher* i ugebladet »Nemesis«.

Jeg vil blot nævne et enkelt vigtigt bidrag fra den mere urbane del af angrebene på grevinden, »Et Par Ord til Jyderne i Anledning af H. M. Kongens Reise. Af *Intrepidus*« [»den dristige«], som også udkom på fransk. Forfatteren hævder, at »morganatiske« ægteskaber (»til venstre hånd«) er ukendte efter dansk ret og at Kongens gemalinde nødvendigvis må være dronning; siden den kvinde, der som grevinde Danner »befinder sig i Hs. Majestæts Suite«, ikke er dronning, og siden Kongen aldrig har bekendtgjort ægteskabet offentligt, må det danske folk antage, at det er tvivlsomt, om Kongen er gift, og det er derfor uberettiget, at jyderne, sågar »H[ans] H[øjærværdighed] Biskop og Commandeur Bindesbøll« har hyldet hende som Kongens gemalinde! »*Intrepidus*« fik mange hvasse svar, bl.a. fra den ligeledes anonyme »K«, som ikke urimeligt hånede ham med, at der ikke kræves megen dristighed til at skrive anonymt. Jeg fremdrager også skriftet, fordi *Neiiendam* har identificeret *Intrepidus* som høiesteretsadvokat *Peter Salicath*, hvem vi mødte i forrige kapitel som anklager i Eckernførde-sagen. I hvert fald røber *Intrepidus*' kancellistil en jurist som forfatter.

Schaldemoses udfald gengældtes på både vers og prosa i rigeste mål efter devisen, at angrebet er det bedste forsvar. Det øgenavn, som kom til at hæfte ved Schaldemose, ses allerede i nogle verslinier i »*Morgenbladet*« 17. november 1851 (gengivet hos *Neiiendam*):

Til Skjalden Skurkemose.
Skønt snart du Dødens Rov skal være,
saa tænker du dog ei paa Gud,
men rakker ned din Næstes Ære.

Et andet øgenavn fik han samme år i »Rasmussine, en ganske nye Vise til Belæring for Menigmand i Narragonien« – fornavnet Rasmus(s)ine bruges af både angribere og forsvarere – til melodien »Vor gamle Caro holdt en Støi« (tidligere i Heibergs vaudeville »Emilies Hjertebanken«). Schaldemose nævnes ikke ved navn, og omkvædet »Vaasemo, Vaasemo, Vaasemo-mo-mose« kan have fået ældre læsere til også at tænke på den noget mislykkede litterat *H. C. Wosemose* (1784-1862), tidligere redaktør af »Allernyeste Skilderie af Kjøbenhavn«, inden Schaldemose overtog bladet. Efter sammenhængen er jeg dog ikke i tvivl om, at visens skydeskive er Schaldemose. Gemenhed og vindelyst fremhæves i alle seks strofer som hans motiv:

(femte strofe)
At fiske Penge, er en Kunst,
Men alting har sin Maade,
Ad Løgnens Vei at høste Gunst,
Hvor ei man før vandt Naade –
Det er dog Skumleri, for sandt;
Derfor om Poser Guld han vandt,
Skal blæses, skal blæses –
Vaasemo, o.s.v.

En skinger blanding af højpatetisk stil, vulgær sprogbrug og usselig versifikation findes i det ligeledes 1851 udkomne og ligeledes anonyme skrift: »Et Alvorsord til Stinkdyret »Prikkeltornen« og Consorter fra Slagter: »21.«. Jeg nøjes med de fire første linier:

Du gamle Grævling og elendige Stinkdyr!
Høist forargelige Pøbelskriver!
Du for en Skilling brøled' værre end en Tyr,
Pøbel-Lommetyv! – nu ud det river;

og slutningen: »Hvad synes Publicum om den Tobak? Om jeg Prikkeltornen Een paa Snuden stak? Slagter 21.« Slagteren skulle vist have holdt sig til sin kniv.

1852 bragte ikke blot Schaldemose den sidste, alvorlige straffedom, men også offentlige angreb af hidtil uset skarphe

Endnu værre end slagteren var det ligeledes anonyme skrift »Skraldemosiana eller nogle biographiske Træk af en Skumlers Liv« - også bogtrykkeren forblev klogeligt anonym. I en væsentlig henseende havde skribleren lært af Schaldemose selv i helte

Dog stundom han lod, som han elskede Dyd,
Men - lefled' med egen Datter.
At krænke Uskyldighed, ret var hans Fryd; -
Slig Fryd en Nidding kun skatter.

Engang blev han ansat, jeg tro'r til Adjunct,
Udi en Kjøbstadens Skole;
Men voldtog en Kone, for hvilket et Punct
Han fik en velbanket Kjole.

Da dette blev spurgt, man fra Skolen smed væk,
Adjuncten, Hr. *Skraldemose*,
Nu leved' paany han af skrevene Præk,
Til han blev »Kigger i Pose«.

Men han som en Snyder Accisen bedrog,
Alt med størstmulige Iver,
Indtil at man endelig Knægten bortjog,
Som blev nu Fabelafskriver.

Det skulle være grunden til Schaldemoses mange stillingsskift! Forfatteren håner også Schaldemose som mindreværdig fabeldigter og oversætter »en gros« og slutter, at da muserne nægtede at hjælpe ham med hans smædeskrifter mod grevinden, kom Fanden ham til hjælp, men nu straffes han af jomfru Justitia, »Den Tøs med jernhaarde Næve«.

Igennem hele 1852 angrebes Schaldemose som »Skurkemose« af den eneste af hans angribere, som var ridderlig nok til at opslå sit visir og kæmpe under navn, *Louis Touscher* i det ultrademokratiske ugeblad »Nemesis«. Stilen er barsk, men Schaldemose angribes kun for sin attaque mod grevinden og

pådattes ikke borgerlige forbrydelser. Allerede i det første nummer, udkommet inden dommen af 6. april, nævnes, at aristokraterne (som ikke navngives) købte skjalden Skurkemose for en klækkelig betaling til »at udspye al den Gift og Galde, ondskafuld Bagvaskelse og nedrig Løgn kunne avle i et saadant levende Aadsel; og den besoldede Nidding foretog derhos sine Angreb paa en saa feig og lumsk Maade, at Lovens Arm ikke ligefrem kunde ramme ham«. I næste nummer kom et helt digt »Til Skjalden Skurkemose«; han kaldes »giftig Slange«, »usselt Afskum«, der hader godt og ædelt og håner folkets fader, altså Kongen. I tredje nummer stiller forfatteren i digtet »Interpellationer« »Hr. Sørensen«, d.v.s. folket, forskellige gåder, således:

I samme Land en gammel Løgnhals humper,
Der mange Aar kun har opholdt sig ved
At samle op fra Naadens Bord de Stumper,
Man for hans Logren kasted' til ham ned,
Men som til Tak nu udspyer Gift og Galde,
Hvem er den Slyngel under hvide Haar?
Hr. Sørensen:
Det er en Skraldemand foruden Skralde,
En Skurkemose, som paa Harpe slaaer!

På en karikatur vises Skurkemose med et ordensbånd, erhvervet for »Attentater paa ærlige Folks gode Navn og Rygte«. Hans udseende er udtalt jødisk. Da Schaldemose med sikkerhed ikke var jøde – i hans soldatertid var hans navn ved en fejl skrevet »Salomon Moses«, hvorfor han var ved at blive indrullet i et nyoprettet jødisk regiment, men han protesterede med held (Reiser og Eventyr, I, p. 404) – må tegningen betragtes som et utiltalende udslag af den lille antisemitisme. Ordensbåndet må være den Utrechtske orden, »Nemesis« har ikke kendt Schaldemoses militære fortjenester.

I et senere nummer skildres i et »Tillæg til Naturhistorien« diverse skadedyr, bl.a. »kur-kemose« (sic): »Den griber sin Føde hvorsomhelst, nærer sig især af Smuds og Uhumskheder ... man kan ikke nærme sig den uden at være beskyttet af et Guld-, Sølv- eller Kobberharnisk«. Efter dommen fortæller månen, at den besøgte Skurkemose i fængslet, hvor han hensidder, fordi »Baronen« sveg sit løfte om at skadesløsholde ham for de mulkter, han kunne risikere at blive idømt. »Nemesis« gør intet forsøg på at identificere »Baronen«. I årgangens sidste nummer vises Skurkemose hængende i en galge ved siden af en tom strikke reserveret til »Intrepidus«.

Samme år kom den lille pièce »Et alvorligt Ord til det danske Folk. I den offentlige Sædeligheds Interesse udgivet af Christianus«, også anonym. Forfatteren, der opgav sig selv som kristen, dadlede overdrevent højstemt både Schaldemose (»Smudsliteratur«) og grevindens forsvarere, særlig »Nemesis« for fremhævelsen af grevinden på bekostning af de to ædle enkedronninger *Marie Sophie Frederikke og Caroline Amalie*.

Et kuriøst forsvarsskrift fremkom i 1854 »Rasmussines Memoirer. Et Digt, skrevet af hende selv. Udgivet af Axel Dolgirogi«. Tydeligvis kalkeret efter »heltedigtet«, også her i seks sange, med de samme hovedpunkter i biografien – teatret, modehandlen, »Trykkeren«, her kaldet »Redacturen«, mødet med prinsen som følge af ildebranden – men alt skildret og fortolket på den mest dydsirede måde. Først og fremmest består der intet forhold mellem »Rasmussine« og prinsen inden vielsen, ligesom »Redacturen« kun er hendes ædle bejler, men aldrig hendes elsker. Schaldemose nævnes kort: »Og snart en Guldets Dyrker dybt sig bøied / Og viste frem et Skrift han havde løiet. Det nævnes, at »de« – ikke nærmere – fyldte hans lomme med runde hænder, og at han skrev og skrev, til timen den var omme.

Hvorfor gjorde han det?

Motivet for Schaldemoses voldsomme angreb på grevinde Danner er vanskeligt at udrede. Vi har ingen breve eller dagbogsoptegnelser efter ham – hvordan i alverden skulle han have haft tid dertil? – og intet personligt efter »Reiser og Eventyr«.

Som nævnt i forrige afsnit tog samtiden, både »Nemesis« og de mange anonyme, for givet, at han var bestukket af grevindens højadelige fjender, omend påstanden svækkes ved, at ingen har kunnet eller blot forsøgt på at navngive disse bagmænd. Opfattelsen, at Schaldemose var underkøbt, lever videre til vore dage. En nyere dansk litteraturhistorie fra 1980'erne anfører som en selvfølgelighed, nærmest *en passant*, at han »beklikkede« grevinden »for højre«, uden at synspunktet uddybes.

Neiiendam hævder, at »Heltedigtet« rimeligvis var betalt underhånden af hertug *Christian August af Augustenborg*, som har ejet manuskriptet til dette, det eneste konkrete indicium for, at Schaldemose var aristokratiets betalte redskab. Det kan vel ikke udelukkes, at hertugen efter at være blevet forjaget efter Treårskrigen har hadet Kongen så meget, at han har underkøbt angreb

på denne, men beviset synes tyndt. Der er ej heller i Schaldemoses skrifter antydninger af slesvigholstenske sympatier. Han, der på alle måder forsøgte at tjene penge, kan naturligvis godt have ladet sig betale, men jeg er ikke overbevist.

At Schaldemose selv har haft konservative, endog aristokratiske synspunkter, kan uden tøven udelukkes. *Peter P. Rohde* citerer fra den oppositionelle litteratur fra ca. 1840 et digt af Schaldemose »Vejen til Lykken«, hvor denne besvarer et spørgsmål om, hvordan en tomhjernet og ubehagelig person fik en orden:

Nu er han højt med Rang og Titler æret;
Hvad troer Du hans Fortjenester har været?
Hans Ryg var smidig og hans Tale sød.

I »Rejser og Eventyr i fremmede Lande« er flere eksempler på en antiaristokratisk holdning hos Schaldemose. Om et besøg i Cassel skriver han (I, p. 54): »Paa Wilhelmspladsen var Landgreve Wilhelms Statue med den skønne Indskrift *Guilielmo Patria* [til Wilhelm fra Fædrelandet]. Skade at han selv har ladet den sætte, og ovenkjøbet paalagt sine Undersaater en Skat, for at bestride Omkostningerne.« I Rastatt i Baden læser han en forordning, hvorefter ingen må føre en titel uden at beklæde det dertil hørende embede, og at ingen titel går over på kvindekønnet, hvorved geheimerådinder m.v. er blevet annullerede, og han fortsætter ironisk, at en lignende forordning i Danmark »vilde sikkerligt have foraarsaget den gyseligste Forstyrrelse blandt mine rangsyge Landsmandinder« (I, p. 71). I Rouen indføres han af sin velynder Foulon i et aristokratisk selskab (II, p. 40) og vækker forargelse ved over for de reaktionære adelige at forsvare Napoleon ikke som den store erobrer, men som revolutionens fuldbyrder og den, der frelste Frankrig fra de adelige smådespoter, for hvem frihed var det samme som retten til at tyrannisere et folk. Synet af det kongelige slot St. Ildefonso i Spanien får ham til at dadle den kongelige bygherres ødselhed, hvorved denne konge efterlod en gæld på 25 millioner pjaster, omtrent det samme som slottet havde koster (II, p. 92). Denne forfatter blev ikke højremand i sin alderdom.

Snarere vil jeg tro, at Schaldemose har ladet sig beruse af sin pens frodighed, sin versifikatoriske facilitet og den mission, han har givet sig selv som i indledningsdigtet til Prikkeltorne. I sine mest indbildske øjeblikke kan han have sammenlignet sig med den med hans egne ord »berømte eller berygtede« (Rejser og Eventyr I, p. 129 f.) satiriker fra renaissancen *Pietro Aretino*,

fyrsternes svøbe (*il flagello de' principi*), som hudflettede alle tidens store, med mindre de for dyre domme afkøbte ham smiger eller i det mindste tavshed. Schaldemose citerer det berømte epigram over Aretino på tre sprog, latin, italiensk og dansk, det sidste formentlig hans egen oversættelse:

Jordet er Aretin her, hin bidske Poet fra Toskana,
Som med sin giftige Tand saarede Fjende og Ven.
Gud alene han ei angreb med forbryderisk Tunge;
Aarsagen, sagde han, var den, at han kjendte ham ei.

Hvis han har kendt den, har han nydt Aretinos omskrivning af den intrigante pave Clemens VII, på italiensk Clemente, *il Papa che mente* (Paven, der lyver, her efter Aretinos danske oversætter *Mogens Dam*). Aretino var ikke blot en ubarmhjerterig satiriker, men også en af de største pornografer nogensinde. Skøgen er den store centralfigur i hans værker. I de berømte eller berygtede »Hetæresamtaler« råder Antonia sin veninde Nanna, der er i tvivl om, hvorvidt hun skal gøre sin datter Pippa til nonne, gift frue eller skøge, hende til det sidste, »thi Nonnerne svigter deres hellige Løfte, og Ægtehustruerne myrder Ægteskabets helligste Sakramenter, men Skøgen gør hverken Klosteret eller Ægtemanden Fortræd, det, hun gør, gør hun som en Soldat, der bliver betalt for at sprede Ulykke«.

Jeg siger ikke, at Schaldemose bevidst antog Aretino som et forbillede, men den på én gang sprudlende og giftige cocktail af sproglig facilitet, overvættes tro på at være kaldet til at revse tidens dårlighed, satirisk lyst til at ramme de store og den bramfri udstillen af det kønslige karakteriserer både den store italiener og hans mindre, danske efterfølger. Der er næppe heller tvivl om, at Schaldemoses had og uvilje imod grevinde Danner og Berling, i mindre grad også Kongen, yderligere skærpedes ved »Trumfens« og »Trykkerens« sociale ophøjelse. Var Louise Rasmussen aldrig blevet lensgrevinde og Berling aldrig kammerherre med dertil hørende nøgle, havde Schaldemose meget muligt ladet dem i fred, men den efter hans opfattelse forlorne højhed måtte og skulle han hudflette. Det er ikke uforståeligt, hvis han også har sammenlignet med sine egne usle kår efter et langt livs hoveritjeneste i litteraturens tjeneste som i et lille vers fra 1852 (efter *Storm*):

Saaledes gaaer det her paa Jorden,
paa Troner ses tidt Klokkefaar;
mens den er til en Betler vorden,
der paa Culturens Tinde staaer.

For så vidt man kan give »tiden« og tidsånden skylden, må man også sige, at det vel var uundgåeligt, at censurens ophævelse måtte udløse smæde- og skandskrifter i massevis. Forrige afsnit viser, at Schaldemose nok var den udfarende part, men at hans egne angribere skrev langt grovere og grimmere end han selv.

Schaldemose var ikke blot ensidig, ja enøjet i sine angreb på alt og alle og især grevinde Danner, hvis heldbringende indflydelse på Kongens livsførelse han var uden enhver evne og vilje til at indse, og hvis storslåede testamentarisk oprettede stiftelse han, der døde enogtyve år før hende, naturligvis ikke kunne forudse. Nuvel, rolig ædruelighed og evne til at se en sag fra alle sider kan ikke forventes af en satiriker og slet ikke en satiriker med Schaldemoses ubændige temperament.

Han spandt ikke guld på sine bindstærke oversættelser eller Prikkeltorne, og hans sidste tid, hvor han formentlig har afsonet bøder, kan ikke have været lystelig. 22. februar 1853, lige halvfjerds år gammel, døde han. To dage mødte Den kongelige Landsover- samt Hof- og Stadsrets Skiftecommission på hans sidste bopæl Store Regnegade 201 – ved tiltalerejsningen i november 1851 boede han Vognmagergade 64, og han er næppe flyttet til en bedre lejlighed – for at foretage skifte efter literatus Frederik Julius Schaldemose. »Til Stede Hustruen og Datteren Emilie Nybølle, som forklarede, at Boet ikke erholdt nogen Begravelses-hjælp og intet til Skiftebehandling, hvorfor Forretningen strax blev sluttet.«

Kilder

Frederik Julius Schaldemose: Reiser og Eventyr i fremmede Lande. I-IV. 1826-1830.

Samme: Rasmusine eller den belønnede Dyd. Et Heltedigt i sex Sange med Anhang. 1851.

Samme (red.) Prikkeltorne, ugeblad. 1851.

Samme: Rasmusine oder die belohnte Tugend. Ein Heldengedicht in sechs Gesängen nebst einem Anhang. Altona 1852.

Johan Ludvig Heiberg: Cervantes' Don Quixote, oversat af Schaldemose. I: Maanedsskrift for Literatur III, p. 515 ff, 1830, genoptrykt i Prosaiske Skrifter, Femte Bind, 1861, p. 65 ff.

Fædrelandet. 18. november 1851 og 6. april 1852.

N.N.: Rasmussine, en ganske nye Vise til Belæring for Menigmand i Narragonien. 1851.

N.N.: Et Alvorsord til Stinkdyret »Prikkeltornen« og Consorter fra Slagter: »21«. 1851.

N.N.: Skraldemosiana eller nogle biographiske Træk af en Skumlers Liv. 1852.

Louis Tauscher (redaktør): *Nemesis*, Ugeblad. 1852.

N.N.: Et Par Ord til Jyderne i Anledning af H. M. Kongens Reise. Af Intrepidus & Deux mots aux Jutlandais relativement au voyage de sa Majesté le Roi par Intrepidus. 1852.

N.N. («K»): Hvem er Intrepidus? Hvad har han villet? og hvad han han opnaaet? En Undersøgelse af K. 1852.

N.N.: Et alvorligt Ord til det danske Folk. I den offentlige Sædeligheds Interesse udgivet af Christianus. 1852.

Den Kongelige Landsover- samt Hof- og Stadsretten i Kjøbenhavn. Skiftekommissionen. Forseglingsprotocol III, nr. 44. 1852-53.

Th. H. Erslew: Almindeligt Forfatter-Lexicon for Kongeriget Danmark med tilhørende Bilande fra 1814 til 1840. 1853.

Samme: Supplement indtil udgangen af Aaret 1853. 1868.

N.N.: *Rasmussines Memoirer*. Et Digt, skrevet af hende selv. Udgivet af Axel Dolgirogi. 1854.

T. Algreen-Ussing: Haandbog i den danske Kriminalret. 4. Udgave. 1859.

H.R. (Vilhelm Møller): Efterklang, Mindre Digte af Fr. Schaldemose ... [m. fl.] i Udvalg og med biografiske Notitser. 1868.

Samme: Artikel om Schaldemose i Dansk Biografisk Leksikon. 1. udgave.

Johannes Ipsen og *Harald Paulsen*: *Retspleien ved Hæren og Flaaden*. 1878.

Pietro Aretino: *Hetæresamtaler*. Oversat af *Mogens Dam*. 1947.

Aage Welblund: *Beslaglagte Bøger i Danmark*. I: *Frederik Schaldemose og hans »Prikkeltorne«* (i: *Philobiblon* bd. 3). 1951-52.

Robert Neiiendam: *Grevinde Danner*. En historisk beretning om et besynderligt liv. 1957, 1970.

Peter P. Rohde: *Idédigtning og politisk gennembrud*. I: *Dansk Litteraturhistorie* 2. 1967.

Erland Munch-Petersen: *Romanens århundrede*. Studier i den masselæste oversatte roman i Danmark 1800-1870. 1978.

Jørgen Holmgaard m.fl.: »Den liberale Classe« ved magten 1848-64. I: *Dansk Litteraturhistorie* 6. 1985.

Erik Westengaard: *Kampagnen mod Grevinde Danner*. Smæde- og forsvarsskrifter fra 1848-1864. Udgivet af Kong Frederik den Syvendes Stiftelse paa Jægerspris. 1989.

Peter Storm: *Frederik Julius Schaldemose – en stor og glemt forfatter*. (i: *Vends 2002, Årbog for Lokal- og Kulturhistorie på Nordvestfyn*). 2002.

Bodil Wamberg: *Grevinden*. Et portræt af grevinde Danner. 2004.

Min hjerteligste tak til direktør *Niels Sættem* og arkivar *Bente Jønsson*, Jægerspris Slot, for adgang til strids- og forsvarsskrifter i slottets arkiv.

De to konger, general Baglæns og den patriotiske præstehader

Omend den retslige behandling af denne sag aldrig nåede videre end til en beslaglæggelse i Københavns Criminal- og Politiret og en vedtagelse af konfiskation i Den Kongelige Landsover- samt Hof- og Stadsret, gør de sensationelle elementer sagen til en af de mest fantastiske i denne bog.

I 1994 besøgte jeg i en pause mellem sessionerne i et nordisk akademisk møde i Oslo Cappelens antikvariatboghandel i Universitetsgaten og faldt over en mærkelig roman trykt 1869 i Christiania ved navn *Kjøbenhavns-Glücksborg Slots hemmelige Mysterier* af P. A. Worm. Uanset trykkestedet tydede romanens titel på, at forfatteren, hvis navn jeg aldrig før havde set, var dansk, og i nysgerrighed købte jeg værket, som kun kostede 100 (norske) kr., og stillede det i min reol ved siden af en anden handlingsmættet – og langt bedre – spændingsroman fra samme tid, *Fra Piazza del Popolo*. Andre ting kom imellem, og først år senere faldt jeg for anden gang over bogen og slugte den nu i ét stræk med opspilede øjne, ikke for dens litterære kvaliteters skyld – det er et usselt værk – men for dens vilde beskyldninger mod let identificerbare personer, endog den regerende kong *Christian den Niende*.

Romanens handling foregår i København og Sønderjylland, begynder kort inden *Frederik den Syvendes* død 15. november 1863 og varer til afslutningen af krigen 1864 med hovedvægten på tiden indtil tilbagetoget fra Dannevirke. Hovedpersonen i romanens første del, pastor Becker, som synes at være tilknyttet en af Indre bys fornemmere gamle kirker, er kvindeforfører i stor stil og leder af en forbryderbande, hvis øvrige betroede medlemmer er jøderne Isak og Ephraim. Scenerne fra forbryderlivet bringer den berømte knaldroman over alle knaldromaner, *Eugène Sue: Les mystères de Paris*, i erindring. I 4. kapitel aftales giftmord på Kongen (Isak: »Endnu staar kun tilbage at jeg erholder en god Portion Strychnin, og Adgang til Hoffet. Dette maa

Deres Høiærværdighed sørge for, det Øvrige skal jeg saa nok besørge.«). Isak sniger sig ind på Glücksborg slot og forgiver Kongen, og en ukendt højtstående mand – Isak kalder ham »Deres Naade« – henviser ham til præsten Becker for betalingen uagtet Isaks klage »ved mine Fædres Gud« over at være blevet snydt. I syvende kapitel følger straks efter Kongens død et hemmeligt møde uden for Glücksborg mellem en dansk general, en holstensk baron, senere også en do. greve og en preussisk officer. Baronnen indleder forhandlinger med generalen om betaling for opgivelse af den stærkt befæstede stilling ved Dannevirke og forudsiger, at generalen nok vil føje sin elskerinde, selv om efterverdenen vil kalde ham »General Baglænds«. De værste replikker fortjener direkte gengivelse, NB: af sammenhængen fremgår, at generalens elskerinde »Louise« er den nye dronning og »Christian« den nye kong Christian IX. Baronnen nævner en halv million rigsdaler, generalen vil ikke være for mange til at dele, og baronnen fortsætter:

»Louise forlanger 50,000, og hendes Mand vil nok ogsaa have en 50,000 til sine private Fornøielser. Han skal have en Veninde ude paa Strandveien, som nok er ham temmelig dyr, og nu for det Første tør han ikke igjen begynde paa at være Tigger. En 50,000 maa der spenderes paa den Mand, der vil være Overgeneral, for at Samvittigheden ikke skal være altfor øm. Saa bruge vi en 50,000 til forskjellige Honorarer til Bladudgivere osv., og Resten dele vi; det bliver altsaa en 150,000 til hver af os. Hvad, kan det gaa? Derfor kan haves mangelen lystig Aften.«

»Jeg har indladt mig paa Handelen og kan ikke godt nu træde tilbage,« sagde Generalen høit, men ved sig selv tilføiede han: »Det kan jeg takke Louise for, hun har rigtignok hjulpet mig fremad og kan endnu hjælpe mig mere; men hun er ærgjerrig og vil nok tilsidst ikke tage i Betænkning at opofre mig. Fy for Pokker, hvis det skulde komme saa vidt, at man skulde kalde mig »Generalbaglænds«, hvad hjælper det saa selv at mine Børn komme nok saa godt efter det. Hvad kan det hjælpe mig, at han siger jeg kan være stolt af mine Børn, naar jeg ikke for Verden tør fremstaa og bevise at det er mine Børn. Folk tro at det er Christians Børn, og naar der gøres Stads af dem, saa skjærer det mig i Hjertet. Dog, lad gaa, jeg er kommen ind paa Veien og kan ikke godt vende tilbage.«

Ved det følgende hemmelige møde mellem baronnen, præsten og de to jøder i bandens hovedkvarter i en beværtning i Borgergade om fordelingen af betalingen, 100.000 rigsdaler, for mordet på Frederik VII er de hemmelige mødesignaler ved døren »Christian« og »Louise«! Kongen og dronningen som

højforrædere, begge med udenoms forbindelser, den samlede glücksborgske efterslægt og dermed hvert andet europæiske kongehus som bastarder, overgeneralen og den mystiske general »Baglænds« som yderligere forrædere, det er unægtelig skrap kost.

Vi kan gå lettere henover resten af romanen. Efter yderligere skændselsgerninger, herunder mord på Ephraim, afsløres pastor Becker. Han tvinges til at gifte sig med den af ham tidligere forførte blinde Margrethe og gennemprygles med ris, indtil han tilstår alt, hvorefter han og hustruen sættes ombord på et skib til Amerika, hvormed romanens første del slutter. I anden del er baronen hovedskurken; han bortfører og piner doktor Hansen, en af romanens helte, og er skyld i doktorens hustrus død, men dræbes selv af Hansen som hævn ved et henrettelseslignende drab. Krigshandlingerne er kun staffage.

Forfatteren og hans værker

Hvem var Worm? Hvad fik ham til at skrive så hårrejsende majestætsfornærmelser? Hvilken var den faktiske baggrund for disse beskyldninger? Er der levende model for andre af personerne end Kongen og dronningen? Fik romanen konsekvenser for forfatteren?

Peter Anton Worms skæbne og værker er ganske veldokumenterede, og trods romanens uhyrlige detaljer belyser hele sagen stemninger omkring tronskiftet og den ulykkelige krig 1864 hos i hvert fald nogle befolkningslag. Fire indbyrdes beslægtede lidenskaber farver Worms løbebane og litterære *oeuvre*: I en politisk overgangstid var han ultrademokrat med dybt indgroet modvilje til adel og overklasse; han var glødende patriot med kærlighed til dansksindede småfolk i Sønderjylland, særlig i landskabet Angel syd for Flensborg, og tilsvarende had til slesvigholstenske aristokrater og embedsmænd; han forguede kong Frederik VII og agtede grevinde Danner, men nærede mistillid til Christian IX; endelig nærede han den fattige skolelærers modvilje imod præster, hans stands foresatte. Når bortses fra den sidste personlige ingrediens, delte mange småfolk sikkert disse holdninger, selvom de kun hos ham gav sig de beskrevne voldsomme og groteske udslag.

En lille levnedsskildring, som udkom året efter Worms død i 1866 på hans enkes forlag, og som ved siden af en artikel i ugebladet *Demokraten* i 1873 er den bedste samtidige kilde til hans biografi, fortæller, at Worms for-

ældre ønskede, at den begavede dreng skulle være skolelærer, men efter deres død forsømtes han af en stedmoder – det fortælles, at han måtte gå alene til kirken for at blive konfirmeret og efter hjemkomsten kun fik en skål med kold grød, levning fra familiens middagsmåltid – indtil han ved gode menneskers hjælp kunne komme på Jonstrup Seminarium. Den senere kendte forfatter *Anton Nielsen* beskriver ham i sine ungdomserindringer (p. 81 ff.) som en grimrian, med skrækkelig skæve ben, trods en ret god forstand præget af hjælpeløs enfoldighed; bl.a. fortæller Nielsen om en ubehagelig episode, hvor ubarmhjertige medelever lokkede Worm til at drikke en mængde vand kort inden sengetid, da de kendte hans manglende evne til at holde sig tør om natten. En overlærer *Christian Boberg*, som polemiserede imod Nielsens mémoires, bekræfter historien med vanddrikningen og giver i en fodnote (p. 9) Worm en barsk medfart: »Fuks i min Klasse, en doven, griset og romanforskruet Person; senere Forfatter af den berygtede Bog »Tiggerne««. Men Nielsen nævner også, at Worm som den eneste i sin klasse og trods sin dårlige fysiske stand meldte sig frivilligt til krigen i 1848. Han siges at have udmærket sig og kom usåret igennem, men pådrog sig en livslang halssygdom. 1851 blev han skolelærer i et overvejende tysksindet sogn i Sønderjylland, men opgav stillingen to år efter, chikaneret ud af de lokale, hvem hans brændende danske fædrelandskærlighed, som bl.a. gav sig udslag i artikler til *Berlingske Tidende*, var en torn i øjet.

1853 udkom *En Landsbypræst i Slesvig, Fortælling af P. A. Worm*, en lille historie om en slesvigholstensk præsts små forræderier og om hans evne til at vende kappen efter vinden, således at han efter Treårskrigen kan forblive i sit embede, medens hans ligesindede, men mere naive degn afsættes. Læseren får mistanke om, at præsten er modelleret over Worms egen foresatte i Angel, da der i slutningen omtales en dansk seminarist, hvis undervisning i dansk saboteres af præsten, som holder børnene borte fra ham. Der sluttes: »Nu kalder han sig Dansk og beder for vor Konge. Det er en Forandring. Vi ville for den retfærdige Sags Skyld ønske, at han snart kunne blive fritaget for denne Pligt, der falder ham besværlig.« Den korte fortælling, der i sine holdninger foregriber de senere længere værker, er karakteristisk for Worm; handlingen er ikke uden slagkraftige og underholdende indslag, og forfatterens indignation gør indtryk, men personschildringen er unuanceret sorthvid, og opbygning og sprog er jammerlig. Det uopnåelige forbillede synes at være *Carit Etlar*, men den afgørende forskel er, at Worm modsat Etlar resolut holdt sig til den allernærmeste samtid.

I de følgende år virkede Worm som lærer i kongeriget, senest på Bogø,

og i 1859 udkom hans næste værk, *Tre Fortællinger*. Den første og længste, *En dansk Slesviger*, foregår i det samme hjørne af Angel som fortællingen af 1853. Helten er en dansksindet olding midt i et tysksindet sogn. Han holder sig tappert trods trusler fra herredsfoged og præst – påny ses den nationale og den sociale indignation i forening – og lider den sorg, at hans datters fæstemand Asmus svigter sit fædreland og sin pige, men når at angre i dødsøjeblikket på valen ved Isted. Den kunstneriske værdi er uforanderligt ringe.

I 1860 stiftede Worm *Frihedsvennernes Selskab* og udgav igennem året tidsskriftet *Frihedsvennen* med et månedligt nummer à 16 små sider, hvoraf han skrev det meste eller det hele selv. Lidt under halvdelen udgøres af oversatte spændingsnoveller, resten af politiske artikler og længere afhandlinger først og fremmest rettet imod kirkelige misbrug som kirketieninden. Mest indtryk gør artiklen *To Drømme om Danmarks Fremtid* (fra nr. 9) om en episode fra en forpost ved Dannevirke i efteråret 1850. Først drømmer en soldaterkammerat om den tyske overklasses bemægtigelse af herredømmet i selve Danmark trods den danske sejr over det slesvigholstenske oprør; en tysk prins er valgt til dansk tronfølger, godsejerforeningen har i alliance med de tysksindede ophævet den fri forfatning, og den blotte brug af det danske sprog udsætter den talende for mistænkeliggørelse og straf. Herefter drømmer Worm selv om en anderledes lykkelig fremtid, hvor de tyske embedsmænd med alle tyskere er jaget ud af landet, efter at Danmark har sluttet et hemmeligt forbund med Sverrig og Norge, hvor de forræderiske godsejeres ejendomme er konfiskerede og af staten på billige betingelser overlade til bønderne, og hvor præsterne, som vælges af menighederne selv, ved at komme på fast løn, »ingen under 1000 Rd. ingen over 1500 Rd. aarlig«, ikke længere er fremmede for deres menighed.

Med årets udgang opgav Worm bladet, som formentlig har kostet hans sidste sparepenge, og i 1861 mistede han sit lille embede under omstændigheder, som kun indgyder medynk: Han var ansat som andenlærer i en post beregnet for en ugift og havde fået anvist et enkelt værelse som bolig, men da han ikke kunne finde anden bolig til hustru og – ifølge levnedsbeskrivelsen – fire børn, flyttede hele familien ind i dette værelse. Han beordredes til at lade familien flytte ud, og forbøn fra næsten alle beboere på øen var forgæves. Sagen gik i hårdknude, og sluttelig afskedigedes han. Han flyttede til København og hutlede sig og sin familie igennem, bl.a. ved arbejde som vicevært, hvilket gav ham fri bolig i Nørrebrogade, som bladbud for *Berlingske Tidende* og med fabrikation af ornamenter til ligkister. Yderligere forsøg på bladudgivelse, påny med *Frihedsvennen* i 1862, efterfulgt af bladet *Hr. Søren-*

sen, sluttelig ugebladet *Landsoldaten* under krigen 1864 med beretninger fra krigsskuepladsen, slog fejl. I denne triste periode døde tre af hans børn fra ham.

Ifølge *Demokraten* vandt Worm en lille sum på en lotteriseddel, som han hele tiden havde beholdt, og fik råd til i en rivende hast at skrive de tre samhørende romaner *Tiggerne*, *Hyklerne* samt *En Præst eller Kjeltringer og skikkelige Folk*. *Tiggerne* og *Hyklerne* er tidligere omtalt, de er nemlig lig med de to halvdele af den senere i Norge udkomne *Kjøbenhavns-Glücksborg Slots hemmelige Mysterier*. *En Præst*, det sidste værk i trilogien, omhandler fortrinsvis pastor Beckers – navnet nu stavet Bekker – forbrydelser i Amerika. Han sælger sin blinde hustru til indianerhøvdingen Letpaataa, men fortier hendes blindhed, og som hævn skalperer Letpaataa ham i levende live, hvorefter han må bære paryk. Han udplyndrer guldgraveren Tom efter at have stukket en kniv i hans hjerte – Tom overlever, da kniven efterlades i såret! – og etablerer sig som »Baron Koch« med en finere spillebule i San Francisco, men udsættes for afpresning af den forløbne tyske adelsmand grev Taubenheim. Senere dræber han Taubenheim ved at kildre ham under fodsålerne, dog at også denne ligesom Tom kun er skindød. I romanens anden del optages Bekker i forbryderbanden »Nattens Aander«, dræber prompte bandelederen Bob og vælges til anfører efter ham, hvorefter han lader banden slå sig på falskmøntneri. Margrethe, som minsandten er blevet seende igen, eftersøger ham igennem hele romanen sammen med den brave danske farmer Hostrup og doktor Hansen, som vi sidst mødte under krigen 1864, og genfinder ham som forbryder. Bekker fanges af sine fjender Tom og Taubenheim, men dræber Taubenheim og undslipper. Sluttelig bliver han kørt over af en arbejdsvogn og dør under store smerter efter først at have beskyldt doktor Hansen for at være falskmøntnernes leder. Hospitalets overlæge befaler dissektion. Med Worms egne ord:

Et Par Timer efter var Præstens Legeme skilt ad i en Mængde smaae Dele. En af Candidaterne havde faaet et Been, en Anden en Arm, en tredie et Par Indvolde. Alle disse Sager skulde præpareres og opbevares som Hjælpemidler til Anatomis Studium.

Saaledes endte Pastor Bekker.

Som det ses, lader Worm præsten beholde sin titel ind i den forsmædelige død.

Worm synes at have været i en eksalteret stemning under skabelsen af

disse værker og synes særlig at have drømt handlingen, således at drømme-
ne først forlod ham, når han begyndte at skrive. Nogle optegnelser i »afdøde
P. A. Worms efterladte Dagbog«, gengivne som efterskrift til *En Præst*, vid-
ner om, hvad udgiveren kalder »en ganske eiendommelig mental Tilstand
hos Forfatteren«, således under 11. januar 1866: »Jeg havde i Nat en lang og
ubehagelig Drøm om en Præst, Sammensværgelser og jeg veed ikke hvad«
og 21. s.m.: »Saasnart jeg falder i Søvn komme strax disse forvirrede Billeder
og vise sig for min Sjæl. – Nu har jeg ikke engang Ro for dem om Dagen, jeg
tænker paa dem, hvor jeg staaer og gaaer.«

Hvis der overhovedet kan tales om litterær værdi i forbindelse med disse
romaner, er *En Præst* i sin rå kraft og handlingens frodige hittepåsomhed
langt den bedste del af trilogien, næsten en forløber for *Karl Mays* mange rej-
seromaner, delvis med indianere som hovedpersoner, fra 1874 og fremefter.
Den blev genudgivet 1899 i et pirattryk uden forfatternavn på titelbladet un-
der titlen *Forbrydelsernes Konge eller Den skalperede Præst*, hvilken titel ifølge
Per Hougaard, der har skrevet om danske knaldromaner, medførte, at han
måtte læse samtlige 893 pp. højt for sin datter!

Men selvfølgelig knytter hovedinteressen sig til *Tiggerne* med dens vide-
rebringelse af de i samtiden grasserende rygter og fordomme vedrørende
de to konger og »General Baglæns«. *Oskar Thyregod* sagde i 1914 det rigtige:
»Selvfølgelig maa sligt ikke skrives, og skrives det, maa det selvfølgelig ikke
udgives – selvfølgelig! Men da det nu er skrevet og er udgivet, saa maa en se-
nere Tid alligevel være tilfreds med her at se, hvad man i visse Kredse mente
at turde tro.«

Kongerne

Frederik den Syvendes død efter en kort sygdom i en alder af kun 55 år på
det mest ulykkeligt tænkelige tidspunkt, netop hvor den truende krig mod
de tyske stormagter var rykket nærmere end i mange år, og hvor den nye
konges arveret til Sønderjylland og Holsten måtte forventes at blive bestridt
fra slesvigholstensk og tysk side, har fremkaldt mange rygter om konge-
mord. *Trap* nævner (II, p. 518 f.), at Kongen ifølge et folkesagn i Slesvig skulle
være forgivet ved en buket overrakt ham ved ballet i Borgerforeningen i
Flensborg den 23. oktober 1863, Kongens sidste fest; det eneste sande i histo-
rien er følge *Trap*, at buketterne, som Kongen og grevinde Danner modtog

ved deres indtrædelse, ikke som i tidligere år blev præsenterede på en pletteret bakke, men på en lakeret, hvilket skulle være sket, fordi giften ellers ville have angrebet sølvet. På denne måde skulle både Kongen og grevinden have fået den rosen, som først angreb dem henholdsvis 14 dage og tre uger efter. Trap afviser det naturligvis som det forfærdeligste væv af tendentiøs løgn. Christian den Niendes mangeårige adjutant *Rørdam* nævner (p. 209 f.), at en gammel hofkavalér *Scheele* fra Frederik den Syvendes dage i 1893 fortalte, at folk på gaden straks efter Kongens død sagde: »Grevinden har forgivet ham«, hvilket *Rørdam* blot betegner som et dumt rygte. Worm stod således ikke alene med sin tro på kongemord.

Hvis man overhovedet vil indlæse en sammenhæng i Kongens død netop på dette tidspunkt, kan den – udover Kongens gennem mange år svækkede helbred – som af *Neergaard* i hans store værk, hovedkilden til denne tids historie, forklares (II, p. 787 ff.) ved Kongens bekymring og uro over den politiske krise, de strabadser, han pålagde sig selv, og som oversteg hans kræfter, hvilket atter fremkaldte »en uregelmæssig og uforsigtig Diæt, navnlig hvad Nydelsen af stærke Drikke angaar«. Hvad hos Kongens nærmeste forekom som tegn på sygelighed, fremtrådte udadtil som kraft og energi, hvilket, da døden pludselig indtraf, kunne give anledning til rygter om giftmord.

Underligt nok verserede også et direkte modsatrettet rygte om, at Kongen overhovedet ikke var død, men var smuglet ud af Glücksborg slot og overgivet til preusserne som fange. Den socialistiske journalist *Johannes J. (»Jean Jacques«) Ipsen*, skrev i sine mémoires som et barndomsminde (han var født 1857), at den lokale skrædder svor på, at Kongen var fange i Tyskland, hvilken historie »var vistnok kommen til os gennem en af Skrædderens mange Kolportageromaner«. Et anonymt skillingstryk *Er Kong Frederik VII død? Et Alvorsord til den jydsk og fyenske Almue. Priis: 2 Sk.*, efter sammenhængen formentlig fra ca. 1870, nævner, desværre uden angivelse af dato, et brev trykt i »Dagstelegrafen«, hvorefter en dansk soldat »skal« være hjemkommen efter henved 5 års fangenskab i Preussen, »skal« tjene i Skeiby nær Aarhus og »skal« have fortalt, at han i sit fangenskab havde talt med Kongen, der var forræderisk udgivet for død, bortført fra Glücksborg og nu holdtes som fange. Soldaten »skal« være rejst til København med sin husbond for at anmelde sagen for regeringen og få Kongen befriet. Almuen troede i så høj grad på historien, at der i en stor landsby kun kunne indsamles 3 Rd. til et påtænkt mindesmærke for Kongen. Skillingstrykkets forfatter henviser uhyre fornuftigt til, at der var omtrent tyve vidner til Kongens død, mange af dem hans bedste venner, og karakteriserer dem, der tror på historien, som »Bid-

strupslemmer«. Sluttelig opfordrer han præster og skolelærere på de egne, hvor rygten grasserer, til »paa alvorlig og indtrængende Maade at adsprede den vanvittige Taage, der har lagt sig over de Sjæle, som det er Eders Pligt at oplyse ved Fornuftens klare Skin«.

Den uskyldige fjer, som skabte dette rygte, der om muligt er endnu mere absurd end det forrige, var, at Kongen udtrykkeligt havde frabedt sig at blive balsameret og udstillet på *lit de parade*, idet han, der havde spillet komedie hele livet, ville være fri efter døden (Møller p. 236 ff.), hvorfor han alene blev lagt på *castrum doloris* i lukket kiste, hvilket fremkaldte det nævnte rygte.

Worm var ej heller ene om at udstøde beskyldninger mod Christian IX, dronning Louise og påstået tysksindede officerer, særlig den kommanderende general *de Meza*, om forræderi særlig ved tilbagetoget fra Dannevirke 5. februar 1864. Idag huskes vel bedst kapitlet om Dannevirkenatten fra *Herman Bang*: *Tine* skrevet femogtyve år efter, hvor fremstillingen kulminerer med den stærkt nationale provsts udbrud »Inat har man forraadt Danmark« ved efterretningen om tilbagetoget, men i de første dage ses ophidsede artikler i de ledende nationalliberale aviser *Fædrelandet*, der betegner generalerne som »reaktionære Hylere« (sic) og »fejge Krystere«, og *Dagbladet*, der brændemærkede det skete »som en uforklarlig og uundskyldelig Fejghed, som en bitter Skjændsel« (*Bille* III, p. 319). Selve ordet forræderi udtales ikke, men det var tæt på. Og derudover sås pøbeloptøjer rettede imod Amalienborg og Det gule Palæ, hvor dronningen opholdt sig; politiet mistede kontrollen, og ordenen genoprettedes først, da fodgarden var rykket ud; dronningen udviste i øvrigt stor koldblodighed og åndsnærværelse (*Neergaard* p. 1067 f.).

Også efter Dannevirkenatten ses udslag af modvilje imod Christian IX. Bedst kendt er vel den grundtvigske præst *Vilhelm Birkedals* bøn under en gudstjeneste, hvor han til bønnen for Kongen tilføjede »Gud give Kongen et dansk Hjerter, om det er muligt« (*Birkedal* p. 28 ff.). Anmeldt af nogle officerer, der som indkvarterede i sognet overværede gudstjenesten, klarede præsten frisag ved noget sofistisk at gøre gældende, at han ikke havde bebrejdet Kongen noget, da det jo ikke var hans fejl, at han var født som tysk. Men da han i 1865 som medlem af Rigsraadets Folketing bebrejdede regeringen, at den ikke i efteråret 1864 havde anbefalet Kongen enten at abdicere til fordel for den svensk-norske kong Carl XV eller at stille sig i spidsen for hæren under en sidste fortvivlelsens kamp, afskedigedes han uagtet sit forsvar, at hans dadel var rettet imod regeringen, ikke imod Kongen (p. 101 ff.). I øvrigt protesterede han også imod at være afskediget ved regeringsbeslutning uden lov og dom (p. 133 ff.), men det er en anden historie. Også *Dagbladets* redaktør

C. St. A. Bille kom i betydelige vanskeligheder som følge af dristige ord, som uundgåeligt måtte fortolkes som direkte angreb mod Christian IX, nemlig da han i tre artikler 13.-15. oktober 1864 (I, p. 196 ff., hvor også dommene gengives) gjorde gældende, at den i 1853 gennemførte tronfølgeordning, hvorved Christian IX var blevet konge, forudsatte det samlede monarkis integritet, hvorfor hertugdømmernes afståelse måtte medføre tronfølgelovens bortfald. Han konkluderede: »I det Øjeblik, da ikke blot Monarkiet, men ogsaa Danmarks Rige lemlæstes ved Freden, er den legitime Thronarving til det, der er blevet tilbage af det fordums danske Monarki, ikke Dronning Louises Gemal, Hs. Maj. Kong Christian den Niende, men den efter Kongeloven nærmeste Kognat, Prins Frederik af Hessen.« Han sattes prompte under tiltale for »Angreb paa den bestaaende Thronfølgeordning« og idømtes nitten måneder senere ved Criminal- og Politirettens dom statsfængsel i 1 år, men frifandtes ved Højesterets dom af 6. februar 1867, dog med pligt til at udrede aktionens omkostninger, procesordningens måde at udtrykke bebrejdelse uden at ilægge straf; præmisserne karakteriserede artiklerne nærmest som teoretiske undersøgelser uden strafbart forsæt (dommen er analyseret af Troels G. Jørgensen p. 111 ff.). Naturligvis kan man ikke sige, at Birkedal og Bille var meningsfæller, endsige forbundsfæller af Worm, og der er en verden til forskel mellem de to akademikers slebne og nærmest hypotetiske kritik og hans grove beskyldninger, men reservationen imod den nye konge er fælles hos dem alle.

General Baglæns

Den værste medfart i romanen får ikke Kongen, men »General Baglæns«, som hos Worm direkte optræder på scenen, hvor kongeparret kun omtales. Nogle nyere litteraturhistorikere har fejlagtigt identificeret generalen som de Meza, overgeneralen, men der er ingen tvivl om, at den af Worm injurierede er general *Cai Ditlev Hegermann-Lindenchrone* (1807-93), i øvrigt farfader til den senere chef for Det Kgl. Teater af samme navn. Han, hvis militære karriere indledtes, da han 9 år gammel blev volontør, var kavalerist og i hele livet en ven af Christian IX, der selv som kavalerist ledede hestgarden i Treårskrigen, hvor Hegermann-Lindenchrone udmærkede sig, omend ikke på ledende poster. Trap beskriver ham som chevaleresque og cordial. Tre afgørende episoder i hans liv, særlig den midterste, kan fremdrages her:

1858-59 var han generaladjutant hos Frederik VII. Han indvikledes i regeringen Halls forsøg på at fjerne grevinde Danners fortrolige og tidligere elsker Berling fra hoffet, hvilket endte med et brag. Først afskedigedes han selv, og da regeringen fortsat insisterede på Berlings fjernelse, endte det med regeringens afgang og udnævnelse af ministeriet Rottwitt med Bondevenernes og grevinde Danners støtte (Trap II, p. 317 ff., kraftig kritik i Dagbladet, jfr. Bille II, p. 591 ff.). »Den finere Portion« holdt med Hegermann-Lindenchrone, og omvendt måtte Worm med sin sympati for grevinden nære modvilje imod ham.

December 1863 kom Hegermann-Lindenchrone på sin karriæres spids, da han blev chef for 4. Division, som for det tilfælde, at hæren måtte gå fra Dannevirke, skulle operere bag fjendens linier og vanskeliggøre angrebene på Dybbøl, omtrent den samme rolle, som Olaf Rye havde udført med bravour i 1849. Indtil tilbagetoget fra Dannevirke var Hegermann-Lindenchrone selv i overkommandoen og stemte i det afgørende krigsråd med de Meza for rømningen. Han siges at have været fortrolig med de Meza, endnu et punkt, som viser, hvor giftigt insinuationer imod de to generaler for fælles forræderi måtte virke. Vore fjender fordelte arbejdet således, at den preussiske hær angreb Dybbøl, medens den østrigske skulle holde Hegermann-Lindenchrone borte og besætte mest muligt af Nørrejylland. Efter en enkelt hæderlig træfning ved Vejle 8. marts trak divisionen sig hurtigt tilbage mod nordvest og gik over Limfjorden til Mors, hvor den forblev, indtil den 3. april rykkede frem til egnen mellem Skanderborg og Silkeborg. Efter Dybbøls fald 18. april rykkede overlegne fjendtlige styrker frem mod Hegermann-Lindenchrone, som nu trak sig tilbage til Vendsyssel. Efter 8. marts har divisionen næppe mistet en eneste mand.

1865 blev Hegermann-Lindenchrone kommanderende general på Sjælland. 1867 kom den nye hærlov med store nedskæringer særlig af rytteriet, hvilket han kritiserede kraftigt. Regeringen Krag-Juel-Vind-Frijs insisterede på hans afskedigelse og gjorde sagen til et kabinetsspørgsmål. Kongen var ved at tage regeringen på ordet, men Trap skriver (III p. 122 ff.), at han overtalte Kongen til at resignere, bl.a. ved at tilbyde Hegermann-Lindenchrone posten som gesandt i Skt. Petersborg, hvilket dog ikke blev til noget. Traps væsentligste argument var, at hvor i alverden skulle Kongen få en anden regering fra. Hegermann-Lindenchrone sattes *à la suite* og afskedigedes definitivt i 1878. Kongens gunst nød han til det sidste.

De omstridte punkter er berettigelsen af tilbagetoget til Mors og mulighederne ved den senere fremrykning i april. Den faglige strid om felttoget

begyndte med, at Hegermann-Lindenchrone i 1874 gjorde gældende, at han, hvis hans styrke i begyndelsen af april efter hans anmodning var blevet forøget med to regimenter fra Fredericias besætning, kunne have angrebet og besejret en væsentlig del af den østrigske hær og muligt indvirket gunstigt på situationen foran Dybbøl. Konseilspræsidenten i 1864 *Monrad* afviste dette og ironiserede, at Hegermann-Lindenchrone måske ville være fortsat til Berlin for at udråbe Christian IX som preussernes konge. Hegermann-Lindenchrone fastholdt sit standpunkt og støttedes kraftigt af *Jens Nørregaard* – højregrundtvigianer i stærkt national retning, højskoleforstander, veteran fra 1864 og kaptajn i forstærkningen – der billigede tilbagemærsen til Mors og anså begivenhederne i begyndelsen af april som hele felttogets strategiske moment. Af senere militærteoretiske forfattere har *Nieuwenhuis* afvist al kritik mod Hegermann-Lindenchrone (i *Salmonsens Konversationsleksikon*), *Rockstroh* derimod betegnet den rejste kritik som ikke uberettiget (*Dansk Biografisk Leksikon*, 2. og 3. udgave). Senest har *C. F. Hagen* udtalt (p. 187), at »4. Divisions operationer i Nørrejylland udgør et af de mørkeste kapitler i dansk krigshistorie«.

Men selvom den historisk-faglige forskning og debat i eftertiden i hvert fald ikke entydigt fordømmer Hegermann-Lindenchrone, var der ingen tvivl om den samtidige offentligheds dom. Allerede den 22. marts 1864, kun en uge efter tilbagemærsen til Mors, underkastede *Dagbladet* ham en sønderlemmende kritik (»General Hegermanns Felttog i Jylland«, Bille III p. 343 ff.) og konkluderer:

General Hegermann-Lindenchrone har efter den forrige Krig været nævnet som en af vore bedste Soldater, og store Forventninger knyttede sig til ham. Efter dette Tilbageog vil Dommen om ham lyde anderledes, og gaaer hans Navn til Efterverdenen, saa vil det ikke være ved Siden af Ryes, men snarere i Forbindelse med den spottende kjøbenhavnske Folkevittighed, som forklarer Begivenhederne i Jylland ved at sige, at Østerrigerne ere førte af General Gablenz, men de Danske af »General Baglænds«.

Der kom navnet!

Skillingsviser greb det i flugten. Den bedste – naturligvis på *Julius Strandbergs* forlag – er »En griinagtig Vise om den tappre General Baglænds, der skulde forsvare Jylland, men havde saa stærk Buxefeber, at han flygtede med hele sin Armee for fire gamle Kjerlinger«, at afsynge til melodien »Singdudelei«. Et par smagsprøver:

2,282/300

En grinnagtig Vise
om

den tappre General Baglænds,

der skulde forsvare Jylland, men havde saa stærk
Burebefer, at han flygtede med hele sin Armee for
fire gamle Kjerlinger.

Med et aabent Brev derom.

Kjøbenhavn.

Jul. Strandbergs Forlag.

Faaes i Commissionshandelen Holmensgade 18 i Stuen.

Trykt hos Ernst Lund.

B.U.H.

Ti Mile fra Tydsken han dingler af Skræk,
Og seer han en Preusser saa løber han væk,
Men aldrig han vendte dog Tydsken sin Ryg,
Nei, baglænds paa Hesten han sidder tryg.
.: Ja, General Baglænds det er en Helt. .:

...

Saa løb han, thi løbe han kan – ja, Kors,
Han rendte med Tropperne lige til Mors,
Og dengang da Tydsken igjen bortdrog,
Saa kom han tilbage, ja, han er klog.
.: Ja, General Baglænds han er en Helt. .:

...

En Aften han skulde igjennem en Skov,
Der laa fire Kjærlinger sødt og sov,
De snorkede lystigt, da raabte han:
Hør Fjendens Kanoner, nu fly hver Mand.
.: Ja, General Baglænds det er en Helt. .:

Illustrationen viser naturligvis den baglæns på hesten siddende general. Til visen er føjet en travesti på et kongeligt »Aabent Brev«, hvorefter General Baglænds udnævnes til første løber, »eftersom han har viist, hvor hurtigt han kan løbe Jylland igjennem«.

En anden vise, med titel og omkvæd, »Der er noget Raaddent ved det Hele!« hudfletter mest Monrad, men har et vers om Hegermann-Lindenchrone, »Som fægter saa modig og tappert med sin Hæl«, og som er vel set fra oven og »er paa Morsø Gjæst«.

Navnet blev hængende. Nørregaard, som jo forsvarede ham, nævner det, omend naturligvis med afstandtagen (p. 29). Så sent som i 1902 fortæller i *Jakob Knudsens* roman *Gjæring* den nationalsindede præst (i første kapitel) sine børn om General Baglæns og om nogle af de til hans tropper hørende indkvarterede ingeniører og dragoner, der havde været så forbitrede over, at de sådan skulle vige for fjenden. Den sidste citering med forventning om genkendelighed ses ifølge *Ordbog over det danske Sprog* i 1906, hvor avisen *Vort Land* håner grev Mogens Frijs som »den politiske General Baglæns«.

Worms injurier imod general Hegermann-Lindenchrone har således ikke så få sidestykker, omend Worm er den eneste, der tilføjer det ondsindede og absurde moment om generalen som dronningens mangeårige elsker og virkelige fader til alle kongebørnene. Hans udtalte kongegunst igennem man-

ge år gør denne injurie særlig modbydelig, idet den giver beskyldningen det sandskorn af plausibilitet, som kunne forlede en lettroende læser til at sige »mon der ikke er noget om det alligevel?«. Med rette kunne i 1874 Otto Borchsenius sige: »Hvor megen Gift have nu disse Bøger i Tusinder af Exemplarer udsaaet, og hvad ere de dømte Socialisters majestætsforbryderiske Udtalelser mod »Tiggernes« Uterligheder?«

Modtagelsen af »Tiggerne« og det retslige efterspil

Tiggerne blev solgt i hæfter ved subskription, medens *Hyklerne* og *En Præst* fortsat lå i manuskript. I løbet af få måneder opnåede den fire oplag på henholdsvis 1.000, 1.000, 2.000 og 2.000 eksemplarer (Worms egen opgivelse ved politiforhør 6. oktober 1866), en hel guldgrube. *Demokraten* nævner, at Worm holdt et stort antal bude, der hver uge bragte hans romanark rundt i København i flere tusinde eksemplarer. Anmeldt i pressen blev den selvfølgelig ikke, men den blev læst. Den nævntes første gang offentligt i *Flyveposten* for den 30. juni 1866:

Til Formanden for Arbejderforeningen af 1860.

Ved tilfældigt at gjennemse »Blad for Arbejderforeningen af 1860« af 16de Juni ere vi blevne opmærksomme paa, at dens Bogsamling ved *Indkjøb* er bleven forøget med »Worm, P.A., Tiggerne, Roman, 1-8«, Da Indholdet af denne skandaleuse Bog umuligt kan være Hr. Rimestad [formanden, også medlem af Folketinget som nationalliberal] ubekjendt, tillade vi os at spørge: »Hvad er Hensigten ved Indkjøb at forøge Arbejderforeningens Bogsamling med denne Bog, og tror Hr. Rimestad herved at fremme et af Foreningens Hovedformaal: at udbrede sand Oplysning og Dannelse blandt den arbejdende Classe?« (usigneret)

Rimestad svarede surt næste dag, 1. juli, i sin egen avis *Dags-Telegraphen*, at »Enhver, der er begavet med en Smule større Menneskeforstand end den, der staaer til »Flyvepostens« Raadighed, vil kunne sige sig selv, at »Arbejderforeningen af 1860« i Reglen ikke bør udøve Censur«. Han, formanden, ville dog have hindret indkøbet, hvis han havde kendt bogen, og da han fik underretning om dens beskaffenhed, blev den straks fjernet. Flyveposten havde ved sit indlæg sørget for bogens udbredelse ved at henlede opmærksomheden på den.

Tonen var rå og hjertelig i 1866. 2. juli citerede Flyveposten Rimestads svar, »der aabenbart maa skyldes en utilregnelig Stemning« (sic).

Selvom bogen således har været almindelig kendt, var politiet længe passivt. *Aage Welblund* gisner, at det kunne skyldes, at politidirektør *Vilhelm Cro-ne* som ivrig nationalliberal ikke så med særlig venlige øjne på kongeparret, men mon ikke sammenhængen snarere er, at politiet ikke ænsede knaldromaner. Man skal ikke indlæse konspirationsteori i hvert eksempel på, hvad ofte kun er bureaukratisk smøleri.

Men medens Københavns politi var passivt, skrev politiassistent *Blom* fra Kjøbenhavns Amts Nordre Birk den 25. juli 1866 en fyldig rapport. Det fremgik, at der verserede et rygte om, at opsynsmand *Winding* i Gjentofte fattighus – man bemærker, hvilke lag *Worms* læsere tilhører – skulle være i besiddelse af et skrift indeholdende grove fornærmelser mod Kongen og kongehuset. *Winding* havde benægtet at have skriftet, men kunne oplyse, at et forhenværende postbud *Jørgensen* i Gjentofte, nu boende i København, havde oplyst, at han var antaget til at falbyde værket, hvoraf indtil nu 4 hæfter var udkomne, i subscription rundt omkring i landet, medens indtil 15 var antagne til at samle abonnenter i København. *Blom* var gået videre til en vis *Basse*, der solgte i kommission for *Jørgensen*, og købte et eksemplar hos ham. Ved egen læsning havde *Blom* forviset sig om, at værket indeholdt grove sigtelser og fornærmelser mod Kongen og kongehuset.

Den 27. s.m. fremsendte birkedommeren i Nordre Birk sagen til Sjællands Stiftamt, og den følgende dag fremsendte stiftamtmanden sagen til Justitsministeriets »behagelige Afgjørelse«. Skriftet fulgte med hele vejen op. Justitsministeriets sagsbehandling var mindre ekspedit, og først den 19. september 1866 sendte ministeriet sagen til generalprokurøren med anmodning om en udtalelse fra hr. konferensråden om, »hvorvidt det efter Deres Formening kan ventes, at Domstolene ville anse de i bemeldte Skrift forekommende Sigtelser som bestemt rettede mod DD. MM. Kongen og Dronningen«.

Generalprokurørens opgave var at påse, at intet skete til skade for suveræniteten og Kongens højhed eller til de kongelige interessers svækkelse. Efterhånden var han blevet kronens generelle juridiske konsulent, nærmest en énmands lovafdeling. Blandt de kendteste generalprokurører var *Stampe*, *Colbiørnsen* og *Ørsted*. Den nu siddende generalprokurør, i øvrigt den sidste, idet embedet nedlagdes efter hans død i 1872, var *Tage Algreen-Ussing*, i 1830-erne en førende liberal, men med årene tiltagende konservativ. Det er lidt ironisk, at han, der som medlem af den første stænderforsamling i 1836 indtog det mest radikale standpunkt til gunst for trykkefriheden og som den

eneste slog til lyd for, at selve indholdet af et skrift aldrig burde belægges med straf (*Hans Jensen*, p. 453), nu i sin alderdom afgav responsum om eventuel straffesag for grove injurier mod Kongen. I denne sag afgav han straks den følgende dag, 20. september, følgende skrivelse i sirlige gotiske flueben, hvor særlig de store »E«-er har *schwung*:

»Efter at have gennemløbet det mig med Justitsministeriets Skrivelse af Gaars Datum tilstillede hoslagt tilbagefølgende Exemplar af et her i Staden udkommet Skrift »Tiggerne« kaldet, undlader jeg ikke som Svar paa det mig heri forelagte Spørgsmaal tjenstligt at yttre, at det efter min Formening ikke kan betvivles, at Domstolene ville ansee de i dette Skrift forekommende, tildeels indcirklede, Steder, som jeg maa antage at Ministeriet har haft for Øje, som bestemt rettede mod Deres Majestæter Kongen og Dronningen.«

Skrivelsen har nederst endelig fået et »cito«, d.v.s. »hurtigt« – den endnu i min tid i Justitsministeriets departement i 1960-erne anvendte tilkendegivelse fra en foresat til en yngre om ønskeligheden af hurtig sagsbehandling – og er øverst påtegnet »Tiltale bør nu finde Sted. L«. Jeg tillader mig at gætte, at »L« står for *Leuning*, justitsminister i 1866.

Den 2. oktober anmodede justitsministeren Københavns Criminal- og Politiret om at sætte Worm som navngiven forfatter til »Tiggerne« under tiltale for »Fornærmelser mod Deres Majestæter Kongen og Dronningen« og anmodede om foretagelse af det videre fornødne.

Politirapporterne findes ej mere *in natura*, men er heldigvis omhyggeligt afskrevne i den i Justitsministeriets akt foreliggende retsbogsudskrift fra Københavns Criminal- og Politirets 3die Criminellkammers Protocol. Den 6. oktober fremstod Worm og afgav en længere forklaring om sine generalia og tidligere liv. Om bogen indeholder forklaringen kun Worms erkendelse af at være forfatter, udgiver og forlægger samt hans oplysning om oplagens størrelse og indrømmelse af at være eneansvarlig for, hvad der måtte være genstand for strafansvar, uagtet han samtidig opgav Ernst Lund som trykker af værket (denne havde i øvrigt også trykt skillingsviserne om »General Baglæns«). Jeg havde gerne set Worms egen forklaring eller forsøg på bortforklaring, men rapporten indeholder intet herom.

Den næste rapport af 20. oktober omtaler kort politiets henvendelse hos bogtrykker Lund, som bekræftede at være trykker af værket, hvoraf var udgået 6000 eksemplarer. Rapporten slutter: »Komparenten tilføier at Udgivelsen af bemeldte Bog er i Aftes afgaaet ved Døden.«

Skrivelsen fra Justitsministeriet og de to rapporter indførtes i retsbogen den 22. oktober, hvorefter dommeren afsagde følgende kortfattede kendelse:

Da ommeldte Roman af P. A. Worm: »Tiggerne« maa antages at indeholde grove Fornærmelser mod Deres Majestæter Kongen og Dronningen og da videre Udbredelse heraf findes at burde forebygges, decreterede Dommeren at ommeldte Skrift burde belægges med Beslag.

Thi decreteredes:

Skriftet »Tiggerne« bør beslaglægges.

Dommeren paalagde derefter den ved Kammeret fungerende Overpolitibetjent F. Christensen at drage Omsorg for, at den decreterede Beslaglæggelse finder Sted.

Forhøret blev herefter udsat.

Som det ses, indeholder kendelsen ikke, modsat praksis idag, nogen henvisning til de anvendte lovbestemmelser.

Enken fik ikke længe fred. 24. oktober indfandt to politibetjente sig på hendes bopæl Nørrebrogade 30, 2. sal, mellembygningen, hvor enken udleverede 271 satsede eksemplarer af værket, 692 usatsede eksemplarer og 509 ark. Hun oplyste, at hendes mand ikke havde haft nogen anden forlægger eller forhandler end en vis Petersen i Vognmagergade 8, og samtykkede i ransagning af hjemmet, hvilket ikke gav yderligere resultat. Herefter gik turen til enken Petersen i Vognmagergade 8, hvor udbyttet blev 15 ark, efter at enken Petersen havde oplyst, at hun kun havde forhandlet nogle få ark af skriftet. Politiet var klar over, at skriftet også kunne findes i boghandlere og lejeviblioteker, og nærmest støvsugede efter eksemplarer fortsat i omsætning. Hos boghandler Mohr på hjørnet af Nørrebrogade og Blaagaardsgade blev udbyttet 157 ark, hos »Enkemadamme« Zerline Levy som indehaver af et lejevibliotek et indbundet eksemplar. To indehavere af lejeviblioteker, jomfru Jordan, Pilestræde 36, og boghandler Jordan, Silkegade 4, oplyste begge at besidde nogle eksemplarer af skriftet, som p.t. var udlånte. Når de kom retur, ville politiet blive underrettet. Politibetjent nr. 65 E. Petersens arbejdsomme dag sluttede hos bogtrykker Lund, Skindergade 30, hvor udbyttet blev 3 usatsede eksemplarer og 61 ark. Lund oplyste, at han havde trykt ca. 6000 eksemplarer, som afdøde Worm alle havde afhentet. Han var ikke bekendt med, hvem der havde forhandlet for Worm, men han troede, at Worm havde solgt skrifterne ved hjælp af bude, som gik omkring i husene. Han be-

nægtede påny at være i besiddelse af flere eksemplarer. På denne sidste side af rapporten mærker læseren politibetjentens kraftige mistanke om, at bogtrykker Lund havde stukket en del eksemplarer til side til bedre dage – skulle 6000 eksemplarer virkelig være på det nærmeste udsolgt på så kort tid? – men politiet kom ikke videre. Rapporten blev uden kommentar fremlagt i retten den 26. oktober.

25. oktober fik offentligheden for første gang meddelelse om sagen, enslydende i Dagbladet og Fædrelandet (førstnævnte som hovedkilde):

Beslaglæggelse

Man har i nogen Tid hørt Tale om en Slags Roman, der havde Navnet »Tiggerne« og indeholdt en Samling af det forargeligste og infameste Opspind om høje og høieste Personer. I de bedre Samfundsklasser har denne Bog selvfølgelig ikke kunnet finde nogen Udbredelse eller vække nogen anden Følelse end Væmmelse, derimod skal den have fundet endeel Læsere blandt Almuen og der have gjort nogen Skade, fordi selv de utroligste Historier altid troes af Nogle, naar de fremkomme paa Tryk. Politiet, der indtil nu har afholdt sig fra at blande sig i denne Sag, formodentlig for ikke at gjøre Skandalen større, har dog nu, som vi erfare, besluttet sig til at beslaglægge »Tiggerne« og har exequeret Konfiskationen. Forfatteren, efter Sigende en tidligere slesvigsk Lærer ved Navn Worm, men nu høilig reduceret, skal iøvrigt være død, kort forinden Beslaglæggelsen fandt Sted.

Dansk Rigstidende omtalte beslaglæggelsen den 29. oktober under den ironiske overskrift »Hurtig Expedition«. Man kritiserede, at politiet ikke havde grebet ind længe før; »naar man ved, hvor let selv de groveste og usandsynligste Løgne finder Adgang, naar de fremsættes paa Tryk og hvor ringe Dømmekraft, der overfor saadanne gjør sig gældende, og naar man tillige seer at den Stemning, et saadant Skandaleskrift nærmest er lagt an paa at fremkalde, ogsaa finder Næring, om end paa en ganske anden Maade, i den saakaldte bedre Deel af Pressen, saa synes der dog at have været fuld Anledning til strax og hurtigt at foranledige Forfatteren tiltalt og Skriftets Udbredelse standset.« Hentydningen til den »bedre Deel af Pressen« gælder givetvis Billes artikler i Dagbladet – *Dansk Rigstidende* var i modsætning til dette konservativt og tilhænger af Christian den Niende og den gamle helstat.

7. november hentede politiet et eksemplar hos hr. Floor, som havde et lejembibliotek i Skindergade 22, og mindede påny de to Jordan'er om deres pligt til at aflevere deres eksemplarer af skriftet, når de kom tilbage fra udlån.

15. november tilskrev politidirektøren retten og henstillede, at sagen afgjordes enten ved samtykke til konfiskation uden dom eller ved dom.

Nu skiftede scenen kortvarigt til Den kgl. Landsover- samt Hof- og Stadsrets Skifteskrivercontoir, hvor det fattige bo behandledes. Enken Hansine Worm underskrev den 27. november en erklæring om samtykke til konfiskation af det beslaglagte skrift uden dom, hvilken erklæring den følgende dag fremlagdes i skiftekommissionen, som på boets vegne tiltrådte erklæringen.

17. januar 1867 sattes retten sidste gang i Criminal- og Politiretten, hvor dommeren fremlagde dels politidirektørens skrivelse og udskrifterne fra skifteskrivercontoiret, dels to attester af 13. november 1866. Den ene, udstedt af dr. med. Reisz, var sålydende: »At Peter Anton Worm ... i Henhold til tidligere udstedt Dødsattest er død i forrige Maaned og at tydelige Dødsteegn vare tilstede, attesteres efter Forlangende«. Reisz er formentlig identisk med den af *Demokraten* omtalte læge »Reuss«, der frivillig havde ydet Worms børn lægehjælp. Den anden var udstedt af graver Clemmensen og bevidnede, at Worm var begravet den 21. oktober fra St. Johannes kirke.

19. januar 1867 indberettede Københavns politi til Justitsministeriet, at Worm var afgået ved døden »den 19. f. M.« (altså 19. december mod retteligt 19. oktober), og at skriftet var konfiskeret. 5. februar spurgte Justitsministeriet Sjællands Stiftamt, om der var anledning til at foretage videre, hvilket stiftamtet den 7. besvarede benægtende, bortset fra at yderligere eksemplarer af skriftet, som måtte komme for dagen, burde beslaglægges og konfiskeres. Endelig dukkede politiassistent Blom, som havde indledt sagen, op igen og oplyste, at den tidligere nævnte Basse ikke havde flere eksemplarer af skriftet. Den 5. marts foretoges sagen for justitsministeren personlig til genemsyn - den unavngivne adressat tituleres »Deres Excellence« - og med bemærkning, at manglende eksemplarer tilhører Worms bo og vil kunne konfiskeres uden dom, hvorfor det ikke er nødvendigt at foretage videre.

15. marts 1867 afsluttedes sagen officielt af Justitsministeriet over for amtmændene over Københavns amt, altså Sjællands Stiftamt, på linie med anbefalingen over for ministeren.

Blev Worm behandlet urimeligt? *Demokraten* udtalte i 1873, at »uden Tilsigelse, Forhør, Sag eller Dom indfandt politiet sig i al Stilhed paa hans Bopæl, foretog en Husundersøgelse og borttog alle hans Papirer og Skrifter ...«, og sammenlignede sagen mod Worm med sagen mod Bille for artiklerne om tronfølgeordningen. Bille fik en ordentlig proces, Rigsdagen måtte i virksomhed for at tillade denne, og bladene skrev meget herom. Worm blev overfal-

det uden lov og ret som i Absolutismens dage, og intet blad har påtalt hans eller familiens ret. »Men Bille er ogsaa en fornem Mand, Worm derimod kun en fattig Mand, det kalder man Lighed for Loven. Regeringens Hemmelighedsfuldhed i slige Sager og den Omstændighed, at intet Blad har optaget Noget herom, bestyrker Folkets Tanke, at Regeringen maa have Uret.«

Demokraten er løbet med en halv vind. Bille modtog ikke anden særbehandling end, at Folketingets samtykke var en nødvendig betingelse for tiltalerejsning, da han var medlem af Folketinget, nøjagtig som idag. Beslaglæggelse og konfiskation var uegnede retsmidler, da forbrydelsen, hvis der forelå en sådan, allerede var fuldbyrdet med avisartiklerne, og da der ikke var noget at beslaglægge. Modsat ved Worm, hvor der var et legitimt behov for at beslaglægge de usolgte eksemplarer for at hindre forbrydelsen i videre udbredelse. Politiet iværksatte først beslaglæggelse og husransagning efter rettens kendelse, ligesom ogsaa den senere konfiskation approberedes af retten, efter at enken og dødsboet havde samtykket heri. Alene Worms død under sagens indledende stadier medførte, at sagen ikke fremmedes til dom, hvor han, såvidt jeg kan se, ikke kunne have undgået domfældelse efter Straffeloven af 1866 § 89 (*»Den, som overfalder Kongen med Trusler, Skældsord eller anden Forhaanelse, eller paa anden fornærmelig Maade tiltaler ham, anses med Strafarbejde eller Statsfængsel fra 1 indtil 8 Aar«*), til nød § 90 (*»Naar nogen ellers ved Trusler, Forhaanelser eller anden fornærmelig Adfærd krænker den Ærbødighed, der skyldes Kongen, straffes han med Fængsel, dog ikke under 3 Maaneders simpelt Fængsel, eller med Forbedringshusarbejde«*) – hvortil kom, i sammenstød, straffen for injurierne imod dronningen, § 93, og generalen, §§ 215 og 216.

Demokratens beskyldninger kan således afvises og har alene den lette undskyldning, at der ganske rigtigt ikke er skrevet om sagen i pressen bortset fra de små notitser af 25. og 29. oktober 1866, hvilket kunne give anledning til yderligere rygtedannelser.

Død, litterært efterliv og norsk efterspil

Det store mysterium i Worms liv er spørgsmålet om, hvorvidt han døde en naturlig død eller begik selvmord. Den ældste kilde, den anonyme levnetsbeskrivelse, giver en udførlig og rørende, men stærkt selektiv skildring af Worms sidste dage:

Da blussede hans Kraft op for sidste Gang. Han besluttede at gjøre Noget, der kunde indbringe Saameget, at hans Familie idetmindste var sikkert mod øieblikkelig Nød, naar han var død. Frugten af denne Beslutning var Romanen »Tiggerne« og dens Fortsættelse »Hyklerne«, hvis fuldstændige Udgivelse han imidlertid ikke oplevede.

Fredagen 12te October 1866 følte han stærke Smerter i Maven og maatte gaa tilsengs. I Løbet af nogle Dage blev han imidlertid bedre igjen og enhver Fare for hans Liv ansaaes at være forbi, da indtraadte der Fredagen den 19de October 1866 pludselig en Forandring til det Værre. Brystkrampen kom og om Aftenen den 19de October Klokken 7 1/2 drog han sit sidste Suk.

Den dygtige Læge, der saavel under hans sidste Sygdom, som tidligere, havde viist den meest uegennyttige Omhu for Worm og hans Familie, havde uden Frugt anvendt alle sin Kunsts Hjælpemidler for at standse Sygdommen i dens Fremtrængen. Alt havde været forgjæves, Dødens Time var kommet.

Resten af teksten er en udpensling af Worms menneskelige egenskaber og af den betydelige opmærksomhed ved begravelsen fra Vaabenbroderselskabet og andre foreninger. *Hougaard* antager, at flere end 2.000 personer fulgte Worm til graven! Til gengæld indeholder levnetsbeskrivelsen ikke et ord om beslaglæggelsen af »Tiggerne«.

Demokraten, som også sympatiserede stærkt med Worm, nævner efter omtalen af politiets indgreb, at »Worm laa nu paa sin Dødsseng, og døde kort efter«.

Allerede i 1874 skriver den mod Worm fjendtlige *Otto Borchsenius*, den demokratisk sindede litterat, som i flere artikler i *Nær og Fjern* (senere samlede under titlen *En Samfundsopgave*) slog til lyd for ordentlig folkelæsning, gerne med offentlig støtte:

Saa vidt jeg har kunnet faae at vide, blev »Tiggerne« i sin Tid forbudt (er Forbudet hævet?), og under den indledede kriminelle Undersøgelse tog Forfatteren sig selv af Dage, men »Manneskriftet laa færigt« [sic], sagde min Hjemmelsmand, og hans Enke skal have udgivet de følgende Romaner. »Folk, der har læst de andre Bøger,« sagde Damen i det Lejebibliothek, hvor jeg laante Bogen [der var åbenbart stadig eksemplarer i omløb], »sige, at de burde forbydes allesammen.«

Nicolaj Bøgh har i 1890'erne i en kort biografi i *Dansk Biografisk Leksikon*, 1. udgave (i de senere udgaver er Worms biografi ikke optaget), blot nævnt, at Worm tilsidst »var ... Bladbud og førte en kummerlig Tilværelse, hvorfra Døden udløste ham 19. Okt. 1866«.

I en ikke uvenlig kort biografi i 1914 har *Oskar Thyregod* nærmest sluttet sig til den første levnetsbeskrivelse. Også her nævnes, at Worm i indsigt om dødens nærhed samlede sine sidste kræfter, men ikke fik værkerne ud eller blot færdige. »Døden kom for tidlig.«

Nyere forfattere tager derimod selvmord for givet. *Welblund* nævner 1951-52 i sin mere fyldige biografi, at Worm efter at have mødt til forhør hos politiet berøvede sig livet, hvilket yderligere bidrog til at skabe sympati for ham hos befolkningen, og at »Worms selvmord havde til følge, at mange betragtede ham som en martyr for sandhedens hellige sag, og hans begravelse fandt da også sted under stor deltagelse«.

Hougaard skrev i 1997 kort og fyndigt, at »Worm begik efter politiforhøret selvmord, efterladende sin gravide kone og to småbørn!«

Ingen af de nyeste forfattere begrundet opfattelsen om selvmord nærmere eller anfører andre kilder end de her opregnede. *Hougaard* har vel selvmordet fra *Welblund*, denne fra *Otto Borchsenius*, og sluttelig *Borchsenius* fra den anonyme »Hjemmelsmand«. Man må også indrømme forfægterne for denne teori, at dødsfaldet umiddelbart efter det første politiforhør, hvor situationens alvor må antages at være gået op for Worm, unægtelig taler for selvmord, og at den mærkelige formulering af dødsattesten drager tankerne i samme retning; hvis en fattig og »reduceret« mand dør efter et heftigt marveonde, skriver lægen næppe, at »tydelige Dødstegn vare tilstede«, medmindre der netop er noget mystisk ved dødsfaldet.

Heroverfor har vi de nogenlunde fyldige beskrivelser i de ældste kilder, som bestemt ikke støtter en antagelse om selvmord. Når jeg i dag skal forsøge at drage en konklusion mere end 130 år efter på dette ufuldstændige grundlag, må jeg indrømme umuligheden af at nå en definitiv løsning.

Men uanset om Worm tog sit eget liv eller ej, er der ingen tvivl om, at hans pludselige død som en endnu ung mand, midt i sin succès og midt i sin overhængende fare for et langt fængselsophold for udbredelsen af beskyldninger, hvis rigtighed mange har troet på, har givet hans martyrglorie en sådan glans, at hans hustru kunne udgive hans efterladte manuskripter og udnytte hans navn. De tidligere omtalte *Hyklerne* og *En Præst*, som ikke indeholdt beskyldninger mod navngivne personer – mon enken eller hendes hjælpere har udstrøget disse for at undgå nye beslaglæggelser? – kunne uanfægtet udkomme 1866, henholdsvis 1867-68.

Det sidste (?) romanmanuskript fra Worms hånd, der var udgivet og forlagt af hans enke, hed *Skovpigen ved Haraldsted Sø* og betegnedes som »Historisk Roman fra det 16de Aarhundrede«. Det er ikke helt så langt som *En*

Præst, men dog på mere end 400 pp. Handlingen foregår igennem det sidste år af Frederik den Førstes regering, altså 1532-33. Worms idealer er de samme som før; der tales næsten moderne om menneskerettigheder for borgere og bønder, omend heltene alle er adelige, og skurken, grev Rosen, er en indvandret tysker. Han ser tilfældigt den smukke »skovpige« Marie, men hans forelskelse bliver til had, da han opdager, at hun tilhører slægten Rosensparre, som han har svoret at ville udrydde for at kunne besidde deres godser i ro. Han bortfører hende, og der er et ganske spændende kapitel om hans vilde kørsel med den bortrøvede pige over isen fra Gilleleje til Kullen, hvorunder den sjuskede forfatter antedaterer Skaanes afståelse 125 år ved at lade greven spørge, om isen kan bære til »Sverrig«. Uagtet alle positivt skildrede personer er tilhængere af den afsatte kong Christian den Anden, er det korte glimt af Frederik den Første overraskende nuanceret; han betegnes som langt fra udygtig, og Worm har endog forståelse for, at kongen mener at kunne stole mere på tyskere og derfor omgiver sig med dem. Det mest bizarre i værket er, at alle huse synes udstyrede med hemmelige lemme i gulvet førende til løngange. Den forklædte grev Rosensparre er endog i besiddelse af »et Kort over en Løngang, som gik ligefra Helsingør, Esrom, Søborg til Smidstrup Strandmarker«, forsynet med mærke for hver nedgang. Sikke en infrastruktur! Det ender godt, pigen reddes, og den onde greve dræbes.

Havde Worm blot holdt sig til de historiske romaner og unavngivne og fiktive forbrydere, kunne han meget vel have tjent sit brød som sensationsforfatter uden at komme i karambolage med øvrigheden.

Jeg satte et spørgsmålstegn efter »sidste«, idet det ikke kan udelukkes, at der kom endnu flere manuskripter fra den Wormske fabrik. Bøgh nævner »Den forskudte eller Kjærlighed og Hævn«, der skal være udkommet så sent som 1872, og Hougaard illustrerer sin artikel med et titelblad for en yderligere roman »Nora Ebbesen eller Kjøbenhavn paa Vranken. Original Roman. Kjøbenhavn. Udgivet og forlagt af P. A. Worms Enke. Nørrebrogade Nr. 30. Trykt i Lund & Jensens Bogtrykkeri.« Ved siden af vises et billede af Nora Ebbesen, som skal have været en kendt kurtisane. Som det ses, angiver titelbladet ikke forfatterens navn, ligesom udgivelsesår er uanført. Jeg har ikke kunnet spore værkerne, men jeg har en lumsk mistanke om, at enkemadam Worm har udnyttet sin mands navn som putativ forfatter til et manuskript af en anden skribler. Som tidligere nævnt udsendtes så sent som 1899 *En Præst* påny med en ny og mere fængende titel.

Jeg ville gerne kunne slutte historien med, at Worms hårdtprøvede enke ved hjælp af de efterladte værker kunne opdrage sine børn i bedre kår end

Worm havde efterladt hende, men ifølge *Demokraten* besveg og ruinerede en troløs medhjælper hende, »saa hun døde i Fattigdom« (Bøgh tidsfæster dog hendes død til 25. maj 1878, så igen løber *Demokraten* med en halv vind).

Denne beretning begyndte i Christiania/Oslo og kan også slutte der.

9. juli 1869 skrev en købmand Peter Seest fra Christiania til det kongelige danske Justitsministerium, at en tysker ved navn Bosse solgte et værk under titlen *Kjøbenhavn-Glücksborg Slots hemmelige Mysterier* i hæfter. Seest fremsendte omslaget til 10. hæfte og opfordrede til, at der blev taget skridt til konfiskation også i Norge af værket, som allerede var forbudt i Danmark. Han karakteriserede skriftet som en »Sammensætning af Usandhed og Ondskab«, men tilføjede, at mange »ikke kunne bedømme, at Skriftet er et Væv af Løgne, og derfor ville danne sig forkeerte Meninger om Forholdene, hvilket ikke burde skee her i vort Broderland«. Ganske skarpsindigt henledte Seest opmærksomheden på, at selvom trykkestedet angaves at være Christiania, gjaldt dette muligt kun omslaget, og at resten kunne være sendt op som ubrugeligt i Danmark.

Justitsministeriet var i en kattedpine og skrev den 3. august 1869 – underskrevet af justitsminister *Nutzhorn* – til Udenrigsministeriet, iøvrigt vedlagt et eksemplar af »Tiggerne«, at nok afgav den norske Criminallov af 1842 hjemmel for straf for den, »som i trykt Skrift ... forhaaner nogen fremmed Stats Regent, som er i Venskab med de forenede Riger, eller, uden at nævne eller kunne paavise sin Hjemmel, tillægger ham uretfærdige eller skammelige Handlinger«, men at straf var betinget af, at forbrydelsen var begået »forsætligen og aabenbare«. Man frygtede, at de norske domstole ikke ville finde »aabenbare« bevist, hvorfor man nærmest var af den formening, at der ikke burde tages nogen skridt.

Allerede den 9. august svarede udenrigsminister (og konseilspræsident), grev *Krag-Juel-Vind-Frijs* i en næsten kalligrafisk smuk skrivelse – med latinske bogstaver modsat politirapporternes og retsbøgernes frakturskrift – at Udenrigsministeriet kunne tiltræde Justitsministeriets formening, at der næppe kunne tages skridt mod den i Christiania bosatte mand Bosse, idet der »ingen Udsigt er til, at Vedkommende vil blive dømt, og en Forfølgning rimeligviis vil blive benyttet som Reclame til at skaffe Skriftet større Udbredelse.« Bogen tilbagesendtes, og et lakonisk »l.v.S.« (»lægges ved Sagen«) i Justitsministeriet afsluttede definitivt dansk øvrigheds beskæftigelse med Worms smædeskrift.

Hæfterne kunne således fortsætte med at udkomme i Norge. Til sin tid blev de indbundne i gode, holdbare bøger – og i 1994 var et af disse landet i antikvariatet i Universitetsgaten, hvor disse liniers forfatter fandt det.

Kilder

Justitsministeriets sager 1. dept. T 2531/1866 (heri udskrift af Københavns Criminal- og Politirets 3die Criminelkammers Protocol om sag nr. 214/1866) og X 2149/1869.

Vilhelm Birkedal: Kongen har dømt - Folket skal dømme. 1866.

P. A. Worms Levnet. Forfattet af en af den Afdødes Venner. U. Aar, fmtl. 1867.

»X for et Y«: Lidt Biografi (i: Demokraten Nr. 29). 1873.

C. St. A. Bille: Tyve Aars Journalistik. Udvalgte Artikler af »Dagbladet«. I-III. 1873, 1876, 1877.

Otto Borchsenius (»N«): Et Supplement til Artiklen om »Populair Lektüre« (i: Nær og Fjern Nr. 114). 1874. Samme (red.): En Samfundsopgave. 1877 (samme artikel).

Cai Heggermann-Lindencrone: Om Krigsaaret 1864 og dets Indflydelse paa vort Hærvæsen. 1874.

Samme: Betragtninger i Anledning af D. G. Monrads politiske Breve. 1875.

D. G. Monrad: Politiske Breve Nr. 4. 1874.

Jens Nørregaard: Tre Hovedpersoner og Hovedbegivenheder i 1864. 1884.

Anton Nielsen: Seminarieliv i Fyrreerne. 1894.

Christian Boberg: En Protest m.m. i Anledning af Anton Nielsens »Seminarieliv i Fyrreerne«. 1895.

Niels Neergaard: Under Junigrundloven. II, 1ste og 2et Halvbind. 1916.

Oskar Thyregod: Lærerne og Skønlitteraturen. 1914.

C. H. Rørdam: Hofliv hos Christian IX. Svundne Dage IV. 1918.

Hans Jensen: De danske Stænderforsamlings Historie. I. 1931.

Troels G. Jørgensen: Højesteret fra Grundloven til Retsreformen. 1951.

Aage Welblund: Beslaglagte Bøger i Danmark. II. P. A. Worm: Tiggerne (I: Philobiblon bd. 4). 1951-52.

C. F. Hagen: Krigens forløb (i: M. Friis Møller og Ernst Mentze (red.): 1864 - et hundredårsminde). 1963.

J. P. Trap: Fra fire Kongers Tid. Bd. II Frederik VII og Bd. III Christian IX. 1966 og 1967.

Jan Møller: Frederik 7. En kongeskæbne. 1994.

Per Hougaard: Om knaldromaner, føljetoner og kolportagelitteratur i Danmark. 1. og 2. Magasin fra Det Kongelige Bibliotek. 11. årgang nr. 3 og 4. 1996 og 1997.

John T. Lauridsen: På kant med loven. Bogforbud, beslaglæggelser og klausulering (I: Henrik Horstbøll og John T. Lauridsen (red.): Den trykte kulturarv. Pligtaflævering gennem 300 år). 1998.

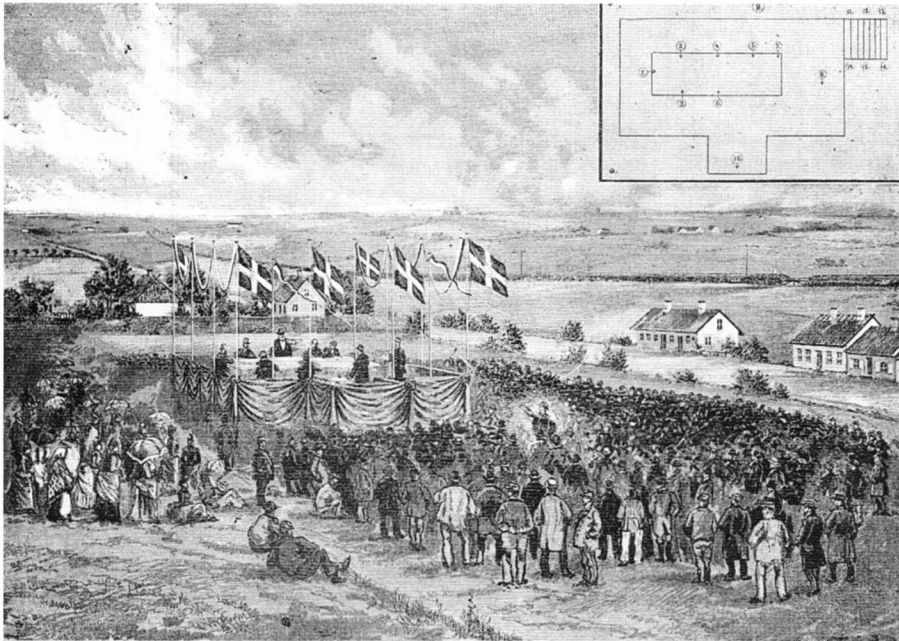
Min hjerteligste tak for nyttige henvisninger til arkivar, ph.d. Kenn Tarbensen, Erhvervsarkivet, Aarhus, men først og sidst til min soldaterkammerat, lektor, dr.phil. Flemming Conrad, som utrætteligt har fundet og givet mig skillingsviser og andre ydmyge kilder fra samtiden, og uden hvis hjælp dette kapitel aldrig havde kunnet skrives.

Talertribunen i Holstebro

I essayet »Die Weltminute von Waterloo« i samlingen »Sternstunden der Menschheit« fra 1929 har *Stefan Zweig* udtalt, at skæbnen, der normalt klammer sig til historiens store, dog i et enkelt øjeblik, måske kun et sekund, i et lune kan overlade afgørelsen til »irgendeinem Gleichgültigen«, der som oftest bliver mere forskrækket end lyksaliggjort over ansvaret. Man får kun én chance, og svigter man, vil et langt livs i øvrigt fortjenstfulde eftermæle ikke kunne reddes. Hans eksempel er *marskal Grouchy*, som måske og måske ikke svigtede ved ikke at komme Napoleon til hjælp på slagmarken ved Waterloo og lige siden er blevet dadlet for det. Nok var det Napoleons fejl, at Grouchys ordrer var uklare, men hvis Grouchy havde handlet efter konduite og udvist initiativ, havde slaget måske fået et andet udfald.

Også en jævn dansk lokal øvrighedsperson kan som marskal Grouchy blive stillet på én afgørende prøve og, hvis han svigter der, opleve en måske uretfærdig, men uundgåelig fordømmelse. Byfoged og borgmester *Vilhelm Ferdinand Borup* mødte sit Waterloo den 16. juni 1885 på markedspladsen i Holstebro, på to dage nær halvfjerdsårdagen for det historiske slag. Borup, født 1837, blev som sin ét år ældre broder Ludvig Christian Borup cand. jur. med bedste karakter og begyndte sin juridiske løbebane i Indenrigsministeriet. Medens den ældre broder blev assessor i Hof- og Stadsretten og derefter igennem tyve år en kraftig og aktiv borgmester i København, hvor fuldt fortjent den lange færdselsåre Borups Allé bærer hans navn, var den yngre broders karriere langsommere og mere traditionel. 1878 blev han byfoged og borgmester i Holstebro m.v.; 23. maj 1885 udnævntes han til herredsfoged og skriver i Andst og Slaugs herreder m.v., nærmest svarende til den senere Kolding herredsret, men havde endnu ikke tiltrådt sit nye embede, da Vestres da mest fremtrædende leder *Christen Berg* 16. juni 1885 kom til byen på

Talertribunen i Holsterbro

sin store agitationsrejse igennem Jylland i anledning af det nye finanslovs-provisorium.

Det på markedspladsen i omkring 3.000 personers overværelse skete er i sit ydre forløb en af de bedst belyste episoder i Danmarks historie, men også en af de mest omstridte. Skulle jeg gennemgå hele den kolossale pressedækning af sagens forgreninger, måtte en hel bog kræves; til dette kapitel nøjes jeg med nærlæsning af én avis og vælger *Frederiksborg Amts Avis*, dels fordi den udkom og udkommer i min egen by Hillerød, dels fordi den var det vigtigste af Bergs egne blade og *par excellence* gengav hans synspunkter. Vore dages villet alsidige dækning, hvor også modstandernes synspunkt gengives loyalt, var ukendt i 1885. Begivenhederne den 16. juni omtaltes den 18. s.m. i følgende korte notits:

Holstebro-Mødet i Mandags var besøgt af en meget stor Forsamling, 3 à 4.000, som fulgte Talerne *Hansen Sir, Berg, Larsen og Holm*, med stærkt Bifald. *Berg* fremhævede, at Provisoristerne paa de nu afsluttede vestjyske Møder have været som bortblæste, der havde kun vist sig en eneste Splittelsesmand, som imidlertid ikke turde stemme for sit eget Standpunkt. Stemningen i Vestjylland var overalt frejdig og sammensluttet. Under Hansens Tale tog *Politimester Borup*

Plads paa Tribunen. Trods gjentagen Opfordring fra Ordstyreren *P. Noes* og Indbyderne vilde han ikke forlade Tribunen. Indbyderne ledsagede ham da ned, hvorefter Mødet fortsatte under Forsamlingens jublende Bifald.

Det vil nok være gavnligt for balancens skyld at citere en højreavis fra åstedet, nemlig *Holstebro Avis* for den 17. juni (efter *August Jensen*):

... I hele Byen herskede i Aftes en stærk udbredt, almindelig Forbitrelse over den uforskammede Behandling, der var bleven Byens Politimester til Del, og det var ikke blot Byens Borgere af Højre og Venstre, men mange, selv ivrige Venstremænd fra Landet, der i høj Grad misbilligede denne hensynsløse og brutale Adfærd.

Vi tro, at det, der skete her i Aftes, mere end al Verdens Møder og Skriverier vil aabne besindige Venstremænds Øjne for, hvad det er for nogle Herrer, der staa i Spidsen for Partiet.

Ifølge det udførlige referat i dommen i første instans, gengivet i UfR 1886, p. 492 H, havde den endnu fungerende politimester – således tituleret under hele sagen, selvom han også virkede som dommer og borgmester efter tidens sædvanlige kumulation af embeder – som i henhold til Justitsministeriets cirkulære af 1. april var forpligtet til at overvære mødet, om morgenen sendt sin fuldmægtig til en af arrangørerne, gæstgiver og redaktør *Thomas Nielsen*, med anmodning om at »sikre« ham tre pladser på talertribunen. Nielsen svarede, at de fremmede talere under et tidligere møde i Thim havde nægtet at tale, når politiet var på tribunen, hvorefter to underordnede politifunktionærer havde forladt tribunen, hvorfor Nielsen afviste begæringen. Borup posterede nu politi i nærheden af tribunen, hvorefter han selv indfandt sig i uniform under den lokale folketingsmands indledende tale og satte sig på tribunen. Berg, der af Nielsen var underrettet om dennes svar til fuldmægtigen, fik øje på politimesteren, fremkom med stærke mishagsytringer (»en Fornærmelse mod frie Mænd« el. lign.) og sagde til bestyrelsen eller dirigenten, gårdejer *Peder Noes*, at han ikke ville tale, så længe politimesteren var på tribunen. Flere bestyrelsesmedlemmer forsøgte forgæves at formå Borup til at forlade tribunen. Da det blev Bergs tur, og han undlod at træde frem, samlede Noes bestyrelsen – altså ikke Berg – og foreslog, at hele bestyrelsen bortset fra to skolelærere (underforstået: som risikerede afskedigelse) solidarisk skulle fjerne politimesteren med magt, hvad kun Nielsen samtykkede i. Nye opfordringer til Borup om at gå afvistes; muligt antydedes over for ham, at

man overvejede at fjerne ham med magt, men han sagde, at den, der lagde hånd på ham, måtte bære følgerne. Der opstod en pinlig pause og uro i forsamlingen. Noes trådte frem og sagde, at talerne nægtede at tale, så længe politimesteren var på tribunen, at denne vægrede sig ved at gå, og tilføjede, at man overvejede enten at hæve mødet eller »hjælpe politimesteren ned«. Mange råbte »ned med ham« el. lign., men situationen var i hårdknude. Berg rejste sig fra sin stol, tog sit rejsetæppe på armen – dette tæppe omtales meget i senere forklaringer – bød farvel og gik hen til Noes, idet han udbrød »Naa, hvad bliver det til«, eller »det varer for længe« – den nøjagtige ordlyd er usikker. Nielsen, der stod ved siden af Noes, sagde »Vent lidt«, og Berg vendte om og satte sig igen. Noes og Nielsen, som imidlertid havde besluttet at fjerne Borup med magt fra tribunen, gik hen til ham og sagde, at hvis han ikke gik godviligt, ville de sætte ham ned med magt. Da han gentog sin nægtelse, tog de fat i hver sin arm, rykkede ham op af stolen og førte ham de få skridt til trappen fra tribunen. Borup frabad sig bistand og kaldte de tilstedeværende til vidner på det skete, hvortil Noes sagde, at de stod ved, hvad de havde gjort. Borup gik selv ned ad trappen og forlod kort efter forsamlingen. Berg tog ordet og billigede det skete, idet han fremstillede magtanvendelsen som lovlig.

Medens Noes' og Nielsens handling lå klart for dagen, og der for dem alene forelå juridiske problemer, var det et yderlig vanskeligt bevisspørgsmål, om Berg kunne betegnes som medvirkende til deres formentlige overtrædelse. At hans nægtelse af at tale faktisk havde bevæget dem dertil, var åbenbart, men havde han gjort eller sagt noget, der kunne opfattes som tilskyndelse eller anden medvirken? lå dette i hans forsæt? havde han vidst, hvad der var ved at ske, særlig havde han hørt bestyrelsens overvejelser og/eller Noes' henvendelse til mængden og dennes svar? forudsat en sådan viden, måtte hans passivitet i selve forbrydelsens øjeblik da betegnes som medvirken? kunne der tillægges den efterfølgende billigelse bevisende betydning ved bedømmelsen af det forudgående?

De første dage var Frederiksborg Amts Avis sangvinsk. 21. juni roses Noes for ikke at være vejet tilbage for ansvaret ved at håndhæve talerstolens frihed. Den 24. lød det: »Det overvejende Antal af indsigtsfulde Jurister ere fuldstændig paa det rene med, at Politimesteren ingen Ret havde til at opholde sig paa Tribunen, og at det var straffri Gjerning at nøde ham til at forlade den.« Den 27. citeredes formanden for den liberale vælgerforening i København, højesteretssagfører *Octavius Hansen* – vi møder ham igen senere: »Og fortsættes den Politik, saa nøjes man ikke med at ledsage en Politimester ned af en Tribune.«

4. juli nåede avisen også et udfald imod Borup, »Helten fra Holstebro«, som i sit nye embede skulle have afskediget en fuldmægtig, fordi han var venstremand. »Hr. Borup antager formentlig, at det er en nødvendig Følge af det nuværende Regimente, at ej blot Lønnen, men ogsaa Kontorholdet til sidste Hvid skal nydes af ægte provisoriske Gæner.«

Berg fortsatte sin agitationsrejse. Affæren i Holstebro fik ikke sidestykke, idet Venstre nu opstillede små tribuner eller talerstole kun med plads til taleren ca. 30 alen fra den store tribune, så der var skabt den af Berg ønskede afstand mellem taler og politimand.

Fra fængslingen til kommissionsdommen

Den straffende øvrighed spildte ikke tiden. Byfoged *Lund* fra Lemvig foretog som sættemand de første afhøringer, men allerede 25. juni fik ved kgl. resolution assessor i Københavns Kriminal- og Politiret *Johannes Ipsen* ordre til at undersøge sagen; den 1. august beskikkedes yderligere assessor i samme ret *Niels Lassen*, og det pålagdes begge at pådømme sagen, den i det 19. århundrede hyppigt anvendte fremgangsmåde ved meget omfattende sager, som antoges at overstige de lokale dommers hjælpemidler. Begge var blandt de mest fremtrædende dommere og var bestemte til stor karriere. Ipsen var udover at være bl.a. medforfatter til værket »Retsplejen ved Hæren og Flaaden« den første kompilator af de store oversigter over domme i kriminelle sager, som stadig i dag er et af straffedommerens mest uundværlige hjælpemidler. Han afslog gentagne gange at indtræde som justitsminister i højreregeringer og døde som justitiarius i Landsover- samt Hof- og Stadsretten. Lassen var i 1874, kun 26 år gammel, blevet dr. jur. på afhandlingen »Villien som Forpligtelsesgrund«. Via Hof- og Stadsretten nåede han Højesteret og endte sin løbebane som rettens justitiarius; ham møder vi igen i denne bog.

Ipsen fængslede straks Noes og Nielsen, hvilket avisen protesterede skarpt imod med påpegning af det urimelige ved, at de to, »paa hvis Hæderlighed og Frimodighed ingen har haft noget at sige«, skulle »løbe til Amerika« (30. juni). Med korte mellemrum fyredes op under vreden over fængslingen, som iøvrigt skærpedes ved, at arrestanterne overførtes fra hjemegnen til København. 17. juli besøgte en journalist deres hustruer, »der som de fromme stærke Kvinder, om hvilke Paludan-Müller synger, fast og vær-

dig tager deres Andel af den mod deres Mænd anstiftede Forfølgelse«. Fru Noes, moder til syv børn, »dannet og aandsmoden«, som passer bedriften alene, citeres for, at »det er godt, at det ikke er andet, han er arresteret for«. Intet er for småt, grundlovsværneforeningen på Samsø takkede den 22. juli for det djærve værn af talerstolens frihed mod »Provisoristernes Anmasselser«. Flere tusinde borgere tilbød kaution for Noes og Nielsen, men forgæves. Harmen over fængslingen gik så vidt, at »en Mand fra Egnen« fortalte den unge professor i filosofi *Harald Høffding*, formanden for den liberale vælgerforening på Frederiksberg, at der havde været tale om med magt at tage de to mænd ud af fængslet og afvæbne soldaterne i de jyske garnisoner, hvilket ikke mentes at være vanskeligt, når mænd fra soldaternes egne hjemegne trådte op; de lokale folketingsmænd hindrede udførelsen af denne plan.

Omvendt beskrev højrepressen de lange fængslinger som en konsekvens af Bergs »ynkelige Forsøg paa at knibe fra Ansvar, hans haardnakkede Benægtelse af rene og klare Fakta« (*Dagens Nyheder*, 6. august), og *Avisen* skrev samme dag om fængslingen under overskriften »Bergs Ofre«.

Allerede 4. august nævnes tiltale mod ikke blot Noes og Nielsen, men også Berg. Frederiksborg Amts Avis var fortsat optimistisk og udtrykte tillid til, at »Højesteret ikke vil gøre provisorisk Ulantjeneste«.

Henimod slutningen af september var der indkommet lange indlæg fra den beskikkede aktor, prokurator *Mundt*, og de beskikkede defensorer, prokuratorerne *Lassen* for Noes og Nielsen og *Leth* for Berg. Typisk for, hvad man kunne byde avislæserne i 1885, var, at da sagen nærmede sig dommen i første instans 30. september 1885, gengaves hele Bergs defensors indlæg over det meste af forsiden af de kun fire daglige sider, hvor de sidste to sider var optagne af annoncer og feuilleton, igennem ti samfulde dage, afbrudt af dommen, som også tryktes in extenso, idet de sidste tre afsnit først tryktes efter dommen! Kun den juridiske læser idag er taknemlig over denne mulighed for at følge argumentationen ud i de yderste detailler, NB kun Bergs forsvarers indlæg, ikke anklagerens, som kun nævntes med henblik på tilbagevisning, og ikke de medtaltas forsvarers indlæg.

Prokurator Leth gjorde gældende, at den private ejendomsret til tribunen udelukkede politiets adgang til denne; ellers ville politimesteren have haft ret til at tage plads på en andenmands køretøj eller i et åbent vindue i andenmands hus. Bl.a. ved citering fra det »intransigente« højreblad *Jyllands-Posten* tegnedes et billede af Borup som alt andet end højremand, men tværtimod så velvillig og forekommende over for Venstre, at højre-

mænd i Holstebro og omegn havde fundet, at det var for meget af det gode. Borup ville undgå »at løbe Spidsrod gennem Højrepressen« ved at bøje sig for Berg og havde indfundet sig som en personlig og politisk demonstration, men ikke som en embedshandling, hvorfor den iøvrigt påberåbte modstandsret over for ulovlige øvrighedshandlinger så meget desto mere måtte gælde over for en embedsmands private handlinger. Uanset, om den udførte handling var strafbar, havde Berg ikke påvirket den. Ved omhyggelig gennemgang af placeringen af personerne på tribunen, bl.a. med støtte af skitser, forsøgte Leth at godtgøre, at Berg særlig ikke havde hørt bestyrelsens rådslagning om eventuelt at fjerne politimesteren med magt; hvis denne intet havde hørt, havde Berg, der sad ligeså fjernt, heller ikke hørt det. Berg anså efterfølgende handlingen som lovlig, men påvirkede den ikke forinden. Da Berg intet havde gjort, »reduceres den hele Aktion mod Hr. Berg til et psykologisk Spørgsmaal om, hvad der har bevæget sig i Hr. Bergs Tanke«. Berg tøvede længe, fordi han til det sidste troede, at Borup ville gå frivilligt. »Hr. Borup stod paa Afskedstrappen fra en Jurisdiktion, til hvis Befolkning han i det hele havde staaet i et godt Forhold, og man kunde vanskelig forudsætte, at han nu i det sidste Øjeblik ville bryde dette.« Berg bød kun farvel for at vise, at det lange ophold efter den forrige taler ikke skyldtes ham.

Den udførlige kommissionsdom, ni tætte sider i Ugeskriftet, dømte alle tre tiltalte i fuldt omfang. Om Bergs medvirken fastslog dommen først, at det var uantageligt, at Berg som den eneste på tribunen og måske i hele forsamlingen ikke havde været på det rene med forholdene og skulle have miskendt den klare situation. Herefter udtaltes:

Men maa Tiltalte [Berg] saaledes fuldtvel have været bekjendt med, at hans Vægring ved at tale, saa længe Politimesteren var paa Tribunen, var paa Veje til og, idet den for Bestyrelsen stod som eneste Udvej til at undgaa at maatte hæve Mødet, havde stærk Udsigt til at ende med Politimesterens Fjernelse med Magt, og han herefter ikke med et eneste Ord har søgt at afværge en saadan Løsning af Konflikten eller antydte de andre Udveje, han vil have sat hertil, men efter nogen Tids taus Forbeholdenhed peremptorisk opfordret til en hurtig Afgjørelse, saa maa det have staaet ham fuldkommen klart, at han ved denne sin Adfærd, tilmed efter den Autoritet, han nød hos de tilstedeværende politiske Meningsfæller, kastede et vægtigt og rimeligvis afgjørende Lod i Vægtskaalen til Fordel for det af de foreliggende Alternativer, der paa en Gang forhindrede, at Mødet forspildtes, var Majoriteten af de Tilstedeværende efter de Raab, der nylig havde

lydt, til Behag, og som endelig indeholdt en utvetydig Tilslutning til og Hævdelse af den af Tiltalte forfægtede Anskuelse om det Utilstedelige i, at Politiet uden Tilladelse tog Plads paa Tribunen. Den af ham under selve Magtanvendelsen mod Politimesteren udviste Passivitet, hans Bestigen af Talerstolen umiddelbart efter og kraftigt udtalte Billigelse af det Skete som en efter hans Mening fuldkommen lovlig og beføjet Handling af Arrestanterne, tyde da ogsaa bestemt paa, at han ved sin forommeldte Adfærd netop har villet tilskynde til at fjerne Politimesteren med Magt. Det bør da endelig ogsaa her gjentages, hvad tidligere er anført, at de Personer, paa hvilke hans Optræden var beregnet, alle uden Undtagelse i denne have set en Opmuntring og Tilskyndelse til at fjerne Politimesteren med Magt.

Dommen fastslog, at politimesteren havde ret til at opholde sig på tribunen, og selvom de tre tiltalte måtte have troet, at han herved begik et overgreb, kunne de ikke have troet, at en embedshandling som denne kunne mødes med egenmagt. Alle dømtes efter straffelovens § 98 (*»Den, som med Vold eller Trudsel om Vold overfalder en Embedsmand under Udførelsen af hans Embedsgjerning eller i Anledning af samme, saavel som den, der paa lige Maade søger at tvinge en Embedsmand til at foretage en Embedshandling eller at afholde ham fra dens Udførelse, ansees, forsaavidt Forbrydelsen ikke efter sin Beskaffenhed medfører højere Straf, med Strafarbejde indtil 6 Aar eller under formildende Omstændigheder med Fængsel, dog ikke under 3 Maaneders simpelt Fængsel.»*), for Berg jfr. § 51 (*»Har nogen ... ved Løfter, Opmuntringer eller andre Forestillinger søgt at virke til Iværksættelsen af en Forbrydelse t. Eks. ved at bestyrke et allerede fattet Forsæt eller fraraade dets Opgivelse, bliver hans Straf at bestemme ...«*, d.v.s. med nedsat straf). Straffen fastsattes for alle til fængsel på sædvanlig fangekost i 6 måneder. I straffeloven af 1866 var de strengeste frihedsstraffe tugthusarbejde fra 2 år til livstid og forbedringshusarbejde fra 8 måneder til 6 år, medens »fængsel« var de mildere straffe. Mildest var »simpelt Fængsel« svarende til hæfte efter straffeloven af 1930, dernæst »Fængsel paa sædvanlig Fangekost« i højst 6 måneder. Dommen anså nok overtrædelsen som et groft brud på den offentlige myndighed og orden, men antog formildende omstændigheder i den ringe vold og for Noes og Nielsen, at de havde handlet under et tryk fra Bergs side. Endelig nedsattes straffen for dem efter straffelovens § 58 på grund af *»langvarig Varetægtsarrest, uden at denne maa tilskrives hans eget Forhold under Sagen«* – de to tilstod jo den faktiske handling.

Reaktionen på kommissionsdommen

Frederiksborg Amts Avis kommenterede (2. oktober): »Endelig har den Nellenmannske Kommission sat Kronen paa sit provisoriske Værk«, forudsagde, at landets dom ville være en anden, og citerede ironisk højrebladet *National-tidende*: »Og dog er Berg og vil maaske vedblive at være en stor Mand i Venstre« med vedføjede bemærkning: »Ja, er det ikke ogsaa ærgerligt med det Vælgerfolk, at intet vil bide paa det.«

Efter en varm modtagelse i sin valgkreds Kolding rejste Berg til København, hvor han fik en heltemodtagelse, omtalt 4. oktober. Der var ingen modsigelse, blot i Roskilde nogle få konservative, som »sjøkkede slukøret bort« og i København blandt de 25.000 begejstrede – beskedent ansat – en enlig piber, »en fejj konservativ«. Man spændte hestene fra Bergs landauer, som folkemængden trak fra Hovedbanegården til Frederiksholms Kanal. Avisen anfører, at det tidligere nølende København nu var brudt igennem, og konkluderer, at »Hr. Bergs Ankomst var en Sejrherrers Indtog«. Samme dag skildres en fest i Skanderborg efter løsladelsen af en anden venstremand, hvor man afsang en sang af *Otto Borchsenius* – jeg citerer begyndelsen af første og hele sidste vers (melodi: »Vort Fødeland var altid rigt«):

Det hed en Gang i dette Land:
Naar Tiderne er onde,
ej Kongen bedre gjøre kan
end kalde paa sin Bonde
...
Skal sammen deres Dage gaa
– de gode med de onde –
maa intet Junkervælde staa
imellem Drot og Bonde.
Og vil en frihedsfjendsk Kohort
fortolke selv vor Grundlov bort,
skal Bonden sætte haardt mod haardt
i Pagt med Lov og Konge.

Den 7. meddelte avisen, at Berg ved Rigsdagens åbning var blevet genvalgt som Folketingets formand, og at venstremanden, *grev Holstein-Ledreborg*, havde udbragt et nifoldigt hurra. Og med et spring fra det højstemte til det næsten smålige fulgtes op med en polemik imod højremedlemmet *Jagd*, der

med opbakning i højrepressen bestred Bergs ret til at lade sig kalde formand mellem sessionerne. Det ville være »rettest, om Højreaviserne hængte deres Buxer til Tørring og lode Hr. Jagd bade allene, om han har Lyst«.

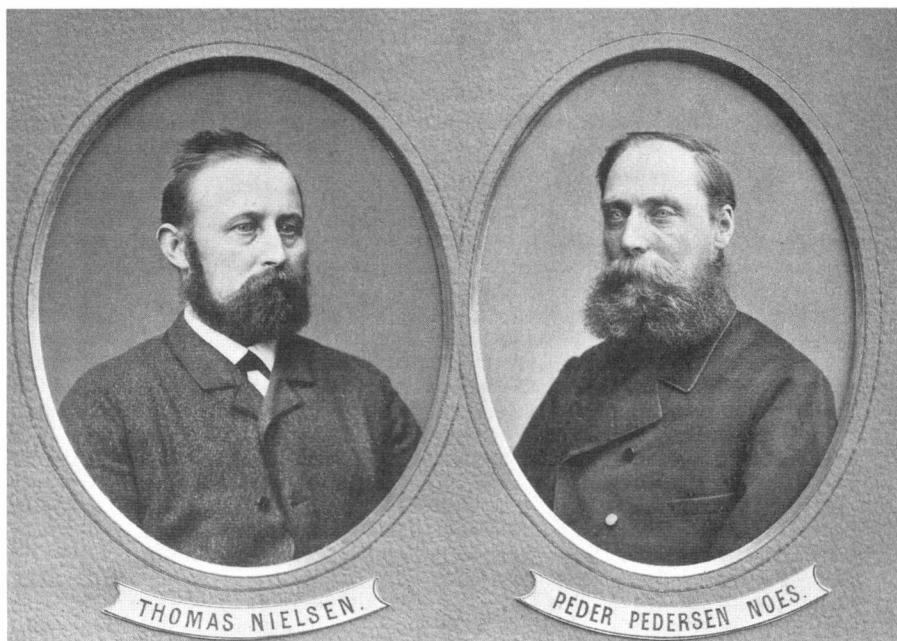
Den 8. kunne man meddele, at efter appellen af dommen til Højesteret – en ordinær straffesag skulle appelleres til Viborg Landsoverret, men fra en kommissionsdom var der direkte appel til Højesteret – var Noes og Nielsen blevet løsladt. Om deres liv i arresten oplystes den 9., at de ikke havde fået adgang til at læse *Sophus Schandorph*, men nok *Holger Drachmanns* nyeste værker. Schandorph var den populære realistisk-humoristiske forfatter og fuldtro venstremand, medens Drachmann i midten af 1880'erne nærmest var højremand, så arrestens læsereglement var både konsekvent og inderlig småligt. De fængslede havde fået mad sendt fra Bergs hjem, og fru Berg havde hver dag derudover sendt en »Buket friske Blomster som en stille Hilsen fra Livet uden for de skumle Mure«.

Inden Noes' og Nielsens hjemrejse fejredes alle tre dømte i Studenterfundet. Blandt talerne var Harald Høffding, der sagde (efter Frederiksborg Amts Avis 11. oktober): »Vestjylland skyldte vi ikke saa lidt. Derfra stamme forskellige Folk, som have bragt de danskes Navn vidt omkring. Noes og Nielsen vanslægte ikke.« Ved samme fest talte professor i historie *Kristian Erslev* for Berg, brugte udtrykket »Frihedens Forkæmpere« og nævnte, at de tilstedeværende studenter ikke var blevet fordærvede af professorer som *Henning Matzen*, der havde opfundet provisoriet.

Højrepressen var rasende, bl.a. Matzens eget organ *Avisen* (15. oktober).

Det var ikke langt fra, at de to professorer var blevet afskedigede, men det endte dog alene med, at Konsistorium efter ordre fra kultusminister *Jacob Scavenius* udtalte en alvorlig misbilligelse af, at de havde deltaget i og talt ved en fest »til Ære for tvende for voldeligt Angreb paa en Embedsmand dømte Mænd«, hvilket betegnedes som »grov Taktløshed«. Det blev betydet dem, at en lignende adfærd ikke ville blive tålt. Høffding oplyser, at han senere fik at vide, at Niels Lassen havde følt sig krænket og havde indgivet klage over ham og Erslev. Jeg ville såmænd nok også have reageret, hvis to professorer offentligt kaldte personer, jeg havde dømt for vold imod embedsmand i funktion, »Frihedens Forkæmpere«.

Efter festen rejste Noes og Nielsen hjem. Frederiksborg Amts Avis fulgte dem hele vejen og berettede den 13. oktober om begejstrede demonstrationer på hver eneste jernbanestation. Vi klipper fra talen i Nørre Aaby: »Naar Bremserne storme Klippen, miste de Brodden, siger et gammelt Ord. Gid Provisoristbremserne maa miste Brodden, naar de storme Frihedsklippen,

hvor Noes og Nielsen staa blandt de forreste. De leve! (Kraftige Hurra!). Ned med Provisoristerne.«

Et næsten idyllisk hyggeligt præg har opfordringen i en notits 17. oktober:

Til danske Demokrater. Da Noes og Nielsen vare komne ud af Fængslet, op-søgte de af vor Damekomité, der bad, om de vilde lade sig tage af, dernæst an-modede vi Hr. Kyhn ... om at paatage sig al Ulejlighed. Damekomitéen udbad sig den halve Del af Nettoindtægten for at anvende den i demokratiske Øjemed, Noes og Nielsen er sammen paa et Kabinetsfotografi à 50 Øre og er fra Fredag til Salgs. Danske Kvinder.

I Højesteret

Som aktor for Højesteret beskikkedes højesteretsadvokat – titlen skyldtes, at han modtog bestalling i 1867, året inden loven af 1868, som udover gen-nemgribende reformer indførte betegnelsen »sagfører« – *Anton Hieronymus Fritzsche Klubien* (udtalt Klu'bi-n). Mange anså ham som skrankens første

mand. Det siges, at hans veltalenhed aldrig var pompøs, men det sagte forstod han at fremstille med styrke, så at man stundom kunne høre hans modparter udtale uden for skranken, at de var nær ved at føle sig overbeviste af ham. I en mindeartikel om Klubien efter hans pludselige død i 1893 – han ramtes, 59 år gammel, af et hjerteslag i advokatværelset, medens han ventede på at træde frem i skranken, måske den lykkeligste død for en advokat – skrev højrejournalisten *Godske Nielsen*, at »Opgaven for ham var med fornem Ignoreren af alt periferisk at fremstille det hele saa simpelt, naturligt, let begribeligt, at der anstændigvis kun kunde være Tale om een eneste Opfattelse – hans – mellem alle fornuftige Mennesker, de høje Dommere inkl., medens enhver anden nærmest hørte under Komikens Omraade«. Referatet af hans procedure i Holstebrosagen og måske mest hans replik viser, at godmodig sarkasme ikke var ham fremmed. Han befattede sig ikke med politik, men der var ingen tvivl om hans, med *Godske Nielsens* ord, stærkt udprægede medfødte konservatisme, som placerede ham »staaende alleryderst på Højres højreste Fløj«. Som advokat havde han i 1877 ydet Højres sag store tjenester, da han med sikker hånd førte de to rigsretssager for de af Folketinget anklagede ministre igennem til frifindelse, så det var ikke overraskende, at netop han nu fik aktoratet betroet. Senere i 1886 var han påny aktor i den principielle sag imod redaktør Sigvald Olsen, hvor spørgsmålet om gyldigheden af den provisoriske lovgivning var det væsentligste stridspunkt.

Som privat antaget defensor for Noes og Nielsen mødte højesteretssagfører *Benedict Frederik Salomon*, berømt for sin talekunst. Fra sin studietid tilsluttede han sig den politiske opposition, og han var forsvarer i mange politisk farvede sager, således efter det kendte »Jyderupslag« i 1883. Han er en hovedperson i næste kapitel, hvor jeg vil portrætere ham nærmere.

Som beskikket defensor for Berg mødte højesteretssagfører *Octavius Hansen*, formand for den liberale vælgerforening i København. Han var medlem af Folketinget 1872-76 og af Landstinget fra 1890 til sin død i 1903, valgt for Venstre. Hans meningsfælle, forfatteren *Erik Skram*, fremhæver hans urokkelige retsind, mod og uegennyttighed og kalder ham »den danske Politiks gentleman«. Han førte og tabte som forsvarer flere af de politisk farvede sager i 1880'erne. Han rettede kritik imod tidens retspleje og blev i 1892 beskikket som medlem af proceskommissionen. Som sagfører betegnes han af *N. Bransager* som redelig, »maaske var han lidt bred, men det hed sig, at ingen som han havde den Evne at redde sin Mand fra Galgen«. *Palle Rosenkrantz*, hvis moders sagfører han var, tegner i sine barndomserindringer et charmerende billede af hans hjem og personlighed og tillægger ham de

mest rosende epitheter som sanddru og retfærdig, men fremhæver også, at han var aldeles irreligiøs, han »gjorde Nar ad Noah og hans Sønner, behandlede Katekismen og Psalmen med meget lidt Respekt og udtalte sig aabenhjertig om Præsterne«. Han må derfor have følt en vis sardonisk fryd ved at være forsvarer i 1877 for pastor *Vilhelm Birkedal* i anledning af ordinationen på Askov Højskole af en sønderjydske frimenighedspræst eller ved i 1899-1902 at føre en sag mod Vemmetofte Adelige Jomfrukloster for en katolsk klosterfrøken, hvis »hæving« fra klostret var bortfaldet efter hendes overgang til Romerkirken!

Frederiksborg Amts Avis citerede, som man må antage, ordret – stenografisk? – store dele af proceduren 6.-12. januar 1886 over forsiden, sidste dag over to sider endog med en ekstra sjette spalte.

Klubien beskrev det skete som »voldelig Forgribelse paa den øverste lokale Øvrighedsperson ... i saa at sige hele Jurisdiktionens Paasyn, som om det var den naturligste Ting i Verden at tage en Politimester i Kraven og smide ham ned ... efter langvarige Overvejelser og Raadslagninger og efter offentlig Meddelelse til Mængden om, hvilken Forestilling den kunde vente at blive Vidne til«. Borup omtalte han *du haut en bas*, men ikke uvenligt: »Ganske vist ser Borup ikke meget imponerende ud, han er mager, svagelig af Udseende, nervøs ... men mod dem, der bebrejde ham en for svag Optræden i Holstebro, skal det fremhæves, at han strax og bestemt erklærede og fremdeles fastholdt, at han ikke veg Pladsen.« – Om Berg sagde han: »Han er Høvdingen, og ogsaa for ham gjælder *noblesse oblige*, han kan ikke saaledes forstikke sin Myndighed, skjule sine Insignier. Han mødte da ogsaa øjeblikkelig med sit Dekret, udstedt med Solennitet – og det har sikkert ikke manglet paa udvortes Værdighed: Taler ikke, naar Politiet er her! Ingen har opfattet Berg som den beskedne Turist, der overlod til sine Vasaller, om han skulde komme til Orde eller ej.«

Salomon afviste at møde som »Venstrejurist«. Han havde overtaget defensionen, fordi der var sket Noes og Nielsen uret, »det samme vilde han have gjort over andre, ligegyldigt om de var højre eller venstre«. Han gjorde gældende, at Borup ikke havde ret til at være på tribunen, og at Noes og Nielsen havde været berettigede til at handle. Politiet havde ret til tilstedeværelse i samme omfang som publikum, men ikke videre. En ret til at være på tribunen ville svare til, at politiet ville overvære proceduren for Højesteret fra dommernes pladser. Borup kom ikke som øvrighedsperson, men som højrepolitiker, og da der således ikke forelå en embedshandling, var der ingen beskyttelse efter § 98. Næppe uden malice citerede han højrepolitikerens pro-

fessor Matzens these om lovlig modstandsret over for en ulovlig embedshandling og afviste, at der kunne være en grænse, hvorefter passiv modstand var tilladt, men positiv handling strafbar; der var ikke anden måde at værgе sig imod overgrebet end at modsætte sig det, hvorved han gjorde nødværgе gældende. Subsidiært gjorde han retsvildfarelse gældende, idet Borup, som »bad« eller »anmodede« om plads og ikke gjorde indsigelse mod afslaget herom til hans fuldmægtig, havde udvist en adfærd, som måtte give de tiltalte indtryk af, at Borup ikke havde ret til tilstedeværelse på tribunen. I det mindste blev de overrumplede af situationen. »Hvorfor havde ingen et Raad at give de to Stakler, thi Stakler vare de over for denne Situation.« Slutte­lig hudflettede han arresten og spurgte, om man ikke havde turdet arrestere Berg.

Octavius Hansen, hvis procedure kom mere hulter til bulter end Salomons fast opbyggede tale, hånede aktors »Horrør« over for den politiske agitation. Berg respekterede politiets ret til at overvære politiske møder og misbilligede, når hans tilhængere raillerede over politiet. Hansen kritiserede justitsminister *Nellemanns* brug af kommissionsdomstole og nævnte, at Nellemann som professor havde bedømt dem skarpt. Han kritiserede, at Ipsen som forhørsdommer lagde overdreven vægt på de akkusatoriske momenter – »Hr. Ipsen lader en døv Mand fortælle om, hvad der var 'notorisk' i Forsamlingen« – og gennemgik selv de vidner, som kastede tvivl om, hvor­meget Berg havde opfattet, hvilket formentlig var lige så lidt som Borup, der ej heller fik alt med. Bergs adfærd kunne forstås på anden måde end som tilskyndelse; havde han f.eks. efterladt sin plaid og paraply på tribunen, kunne man snarere have sagt, at han ikke mente det alvorligt, når han begyndte at gå. En god pointe var, at selv om Berg anså Noes' og Nielsens handling som retmæssig, var det ikke hermed givet, at han ville råde dem til det; »Defensorerne finde ogsaa Handlingen retmæssig, men de vilde, om de havde staaet paa Tribunen i Holstebro, sikkert næppe have tilraadet den«. Passiviteten i selve gerningsøjeblikket var ikke tilskyndelse, da Noes' og Nielsens forsæt allerede var fattet. Berg kunne ikke komme udenom at billige det skete efter­følgende, da han ikke kunne desavouere sine venner.

Klubiens replik var sarkastisk farvet. »Fyrretyve i det væsentlige overens­stemmende Vidner gjælde ikke stort, og 18 Vidner mod Hr. Berg angaaende hans Plaid gjælde ikke for Defensor«, »man bør være beskeden og ikke for­lange Malefikanterne tilbage til Festmaaltid og Ovationer«. Over for kritik­ken af Borup for svaghed bemærkede han drillende, at hvis man ønskede stærke politimestre, burde man gå over til at udtage dem på sessionerne lige-

som soldaterne. Matzen, hvem han havde mødt på gaden, havde protesteret imod Salomons brug af hans udtalelser om modstandsretten. Klubien fastholdt Berg som »Generalen« og sagde, at retssikkerheden ville få et stød, hvis Noes og Nielsen straffedes, medens Berg gik fri – et hensyn, som sikkert har spillet en rolle for de dommere, som ville domfælde, således 12. voterende Meyer.

Salomon fastholdt i sin duplik, at hvad Matzen havde skrevet, vejede tungere end »en Passiar paa et Rendestensbræt«. Han kommenterede demonstrationerne imod dommen i første instans således: »Dommerne bør som Blomsten af et Lands politiske Institutioner staa som det sidste og ufravigeligste Værn for Borgernes Rettigheder. Jo uafhængere (sic) og selvstændigere de staa, desto mere Tillid, ja Kjærlighed ville de finde hos Folket. Og naar de komme til at staa saaledes, vil ingen fejre en Mand, der er domfældt.«

Octavius Hansen nævnte det betænkelige ved den manglende bevisumiddelbarhed i Højesteret, en værdifuld pointe; Højesteret havde jo fuld prøvelsesret af beviserne uden at høre vidnerne selv, en ordning svarende til den islandske, men ikke den danske Højesterets stilling idag. Han fastholdt atter og atter, at Berg ikke havde styret slagets gang, at han ikke var »Kongen paa Bogø« som karikeret i højrevittighedsbladet *Punch*.

Højesteretsvoteringen og dommen

Højesteretsvoteringen blev en af de juridiske gysere, hvor voteringssekretærerne, de eneste tilstedeværende udover dommerne selv, måtte have siddet og bidt negle af lutter spænding, hvis de ikke havde haft så lynende travlt med at nedskrive det sagte, medens det blev sagt. Den hurtigste, som fik mest med, og hvem vi kan takke for de prægnanteste formuleringer, skrev 27 pp. in folio i en let flydende hånd, hans formentlig noget ældre kollega, hvis kalligrafisk smukke håndskrift har visse mindelser fra frakturskriften, 18 pp.

For de egentlige gerningsmænd Noes og Nielsen var alle enige om skylden, omend med stærke nuanceringer om strafværdigheden og straffens strenghed, men for Berg var valget hårdt og klart, enten stadfæstelse af dommen på seks måneders fængsel eller frifindelse, alene med den krølle, at nogle af de frifindende ville pålægge ham sagens omkostninger, en menneskeligt og moralsk ikke urimelig, men i vore dage utænkelig løsning – hvad ville Strasbourg ikke sige? Flertallet tippede næsten for hver mand, og først med

den sidstvoterende justitiarius lå resultatet fast. Udover skyld- og strafspørgsmålet overvejede alle også forsvarligheden af den lange varetægtsfængsling i sagen.

1. voterende, den næste justitiarius *Koch*, forkastede i sit lange votum Salomons anbringende om, at politimesteren ikke havde adgang til tribunen. Han kritiserede Borup let – udtalelser om, at han »mente« at have ret til at være på tribunen, var ikke heldige »overfor Almuen«, og han havde ikke vist de egenskaber, en politimester bør have, »hvilket ikke forhindrer, at han kan være en god Borgmester og udmærket Dommer«. Det var skærpende, at volden var demonstrativ og rettede sig imod den stedlige øvrighed over for en stor forsamling, og at den var sket med overlæg, efter at man havde »ventileret« det en halv time, men heroverfor var volden ringe, mere markering end egentlig vold. – Vanskeligere var afgørelsen for Berg. At hensynet til ham havde motiveret Noes og Nielsen, var utvivlsomt, men var forsæt til meddelagtighed bevist? »Han har nægtet, og det har for mig stor Betænkelighed at forkaste en Forklaring af en Mand i den Stilling; jeg kan ikke se bort fra den Tillid, hvormed en Del af Befolkningen ser op til ham.« Men det var lidet sandsynligt, at Berg som den eneste på tribunen ikke havde hørt Noes tale til forsamlingen eller var uvidende om bestyrelsens overvejelser, om politimesteren skulle »sættes ned«. Det afgørende moment var, at Berg, som var begyndt at gå, ved Nielsens ord »vent lidt« måtte forstå, at handlingen var besluttet, hvorfor det måtte stå ham klart, at han ved at vende tilbage til sin plads bestyrkede Noes og Nielsen i deres beslutning. Med Bergs viden herom havde han været pligtig at i det mindste forsøge at hindre forbrydelsen, hvorfor hans passivitet også var strafbar. Hans efterfølgende billigelse af det skete farvede bevisvurderingen af det forudgående. Koch voterede således for stadfæstelse af dommen.

2. voterende, *Nyholm*, i sin høje alderdom justitiarius efter Koch, kom tæt på at bestride politiets ret til tilstedeværelse på tribunen, men fastholdt Noes' og Nielsens strafskyld. Omend »Handlingen er udøvet mod den øverste lokale Øvrighedsperson saa at sige i hele Jurisdiktionens Nærværelse«, var der stærkt formildende omstændigheder. Magtanvendelsen var kun symbolsk, og »de to Almuemænd« handlede under indtryk af den opståede pinlige situation. Dernæst spillede Borups »høist urigtige og uheldige Forhold« og usikkerhed ind, således hans manglende reaktion efter afslaget om tre pladser på tribunen. »Denne Adfærd maa hos en Almuemand ubetinget fremkalde den Tro, at Politimesteren ikke gør Paastand paa Plads.« Nyholm citerede derfor straffelovens § 102 om strafnedsættelse, når »vedkommende Embedsmand ...

selv ved sin urigtige Adfærd har givet Anledning til Gerningen«. Endelig var den lange arrest, som givetvis skyldtes, at man ikke »ville eller turde« arrestere Berg, uforsvarlig og uberettiget, og muligt burde kommissionsdommerne bære omkostningerne ved arresten. – Om Berg udtalte han: »Den Varsomhed vi anvende ved Indiciebevisets Brug, selv hvor der er Tale om en 3 à 4 Gange tidligere dømt Tyv, maa ogsaa komme denne Tiltalte tilgode, der – ganske bortset fra, hvad man dømmer om hans politiske Virksomhed – hidtil har ført et hæderligt Liv og indtager en betydelig Stilling som Formand for det danske Folkething.« Berg er partichef og »den sine Omgivelser ganske beherskende Folketribun« på talerstolen, men indtil da kun bestyrelsens gæst. Noes og Nielsen har ikke sagt, at Berg har tilskyndet dem til handlingen, men kun faktisk bevæget dem dertil. Det er ikke bevist, at Berg hørte alt. Han har troet eller håbet, at Borup ville gå frivilligt. Passiviteten over for selve handlingen var ikke strafbar; indgriben kunne lige så vel kræves af resten af bestyrelsen, ja af Borup, som ikke benyttede sine magtmidler. Den efterfølgende tale var taktløs, men ikke strafbar og ikke indicium for skyld. Nyholm ville herefter nedsætte straffen for Noes og Nielsen til 1 eller 2 måneders simpelt fængsel, og frifinde Berg uden omkostninger, da »Aktion ikke burde være anlagt«.

3. voterende, *Müller*, sluttede sig til førstvoterende og undskyldte Borups adfærd med, at den 16. juni var retsdag, og at Borup derfor ikke straks om formiddagen kunne afgøre, om han ville indfinde sig på tribunen – også dommeren idag må sande, at små tilfældigheder kan få en ulykkesvanger betydning. Straffen for Noes og Nielsen var med føje udmålt under hensyn til den lange arrest; § 58 burde dog ikke citeres, thi nok var arresten »for Smed at rette Bager«, men det kunne forsvares, at forhørsdommeren ikke ville arrestere »en Mand som Berg« og skød ansvaret fra sig ved at arrestere de andre. – Da Berg sagde farvel, var han klar over, at Borup ikke ville gå godvilligt. Bergs forklaringer var tilbageholdende, som ville han skjule noget. »Det er ikke heldigt, at hans Defensor har maattet paaberaabe sig hans Mangel paa hurtigt Omdømme, svag Hørelse og Syn.« Altså stadfæstelse i det hele.

4. voterende, *With*, tilsluttede sig i vidt omfang andenvoterende. Borup var en »Pjalt«. Da Noes rettede henvendelse til forsamlingen, burde Borup have hævet denne »og opfordret alle gode Borgere til at staa sig bi«. With overvejede at udmåle straffen for Noes og Nielsen til 6 gange 5 dage på vand og brød, men valgte 3 måneders simpelt fængsel som en mildere (!) løsning. – Da Berg satte sig ned efter »vent lidt«, havde Noes og Nielsen allerede besluttet magtanvendelse, således at tilskyndelse ikke forelå. Aktors billede af Berg

som »en Hærfører, der sender sine Patrouiller frem og forsætlig undlader at kalde dem tilbage«, afviste With. Da Berg ikke havde villet sætte en handling i virksomhed, havde han ikke pligt til indgriben, dertil var formanden nærmest. I en forsamling på 3.000 mennesker skal der meget til at sige, at en enkelt mand, »Du, Du alene!«, har en handlepligt. Han ville således frifinde Berg, men pålægge ham sagsomkostninger.

5. voterende, *Repholtz*, anførte rammende, at § 102 forudsætter overgreb, og at man højst kunne bebrejde Borup mangel på kraft. På grund af den politiske side af sagen burde man undgå vanærende straffe, d.v.s. forbedringshus. – Han henviste til kommissionsdommens opregning af indicier mod Berg og voterede for stadfæstelse.

6. voterende, *Lillienskjold*, udtalte, at Borup ved at forholde sig tavs efter det første afslag og alligevel komme dumpende som en bombe havde udvist stor »Malkonduite«, § 102 måtte anvendes. Arresten var et flagrant misbrug og burde misbilliges udtrykkeligt, og han overvejede endog at pålægge dommeren arrestomkostningerne, »høist nødvendig paa Grund af Kommissionsdommerens Personlighed« – i den lille juridiske verden kendte alle hinanden. – Bergs forhold fandt han mindre heldigt, men ikke strafbart. Uden forsæt under det tidligere forløb havde Berg ikke handlepligt i selve forbrydelsens øjeblik. »Jeg betragter dette Resultat ogsaa i politisk Hens[eende] heldigste, vi vandre paa en politisk Vulkan, det er ikke heldigt at skabe en saadan Martyr.« Han voterede i det hele som With.

7. voterende, *Rimestad*, bedømte Noes og Nielsen strengest af alle. Afgørende for ham var, at de havde handlet over for en større mængde og til den rettet appel grænsende til § 103, oprørsparagraffen. Heroverfor var den aktuelt ringe vold uden betydning, »idet Maalestokken her maa være, ikke hvormegen Lidelse der tilføjes Statens Repræsentant, men hvilken Tort der er tilføiet Statsmagten, og her er ved den ringe Vold tilføiet Staten større Tort, end om man havde brækket Arme og Ben paa Borup i Enrum«. Som den eneste stemte han for 8 måneders forbedringshus. – Derimod ville han frifinde Berg, »skjøndt høist ugjerne«, omend han dadlede ham hårdt og »selvfølgelig« pålagde ham omkostninger. Hans optræden og tilbageholdende, delvis urigtige forklaringer vakte mistanke, han vidste, hvordan sagerne stod, og burde have advaret Noes og Nielsen, men han har ikke udvist forbryderisk adfærd. »Det varer mig for længe« indeholdt ingen tilskyndelse til vold, men kun et spørgsmål om, hvordan det gik med mødet.

8. voterende, *Lund*, bestred som den eneste udtrykkeligt politiets ret til tilstedeværelse på tribunen og anførte Grundloven til støtte herfor. Han citere-

de § 102 og § 58 og udtalte, at Noes og Nielsen ikke var misdædere, og at den idømte straf var »en frygtelig Dom at fælde over Mænd, hvis Hæderlighed er ubestridt, om de end give sig af med Politik, der jo er skikket til at ødelægge Folk«. Han voterede for strafbortfald, påtalte arresten og overvejede endog strafansvar for forhørsdommeren for »lovstridig Fængsling« efter § 127, men afstod, da han ikke miskendte, at dommeren, »omend ikke upaavirket af Politik«, havde handlet efter bedste skøn. – Berg ville han frifinde uden omkostninger. Berg er »ikke en Lurendreier, ikke en Mand, som skyder andre i Bre-schen for sig«. Når en ting kan være foregået ligeså godt på en måde som på en anden, er man ikke berettiget til at forkaste tiltaltes forklaring, en oplagt rigtig iagttagelse. »Betragter man Sagen rent psykologisk – politisk skal jeg ikke indlade mig paa at drøfte den – er det min personlige Overbevisning, at det ikke har været Bergs Hensigt eller Ønske, at det som er sket, skulde ske.« Nu stod det 5-3 for frifindelse af Berg, men så vendte det.

9. voterende, *Smith*, stemte for stadfæstelse. Han sluttede fra de ydre fakta til beviset for Bergs animus. Berg måtte have været sig bevidst, at Noes og Nielsen ikke havde andre muligheder end at hæve mødet eller sætte Borup ned med magt; *Smith* forkastede altså Bergs forklaring om ikke at have hørt Noes' ord til forsamlingen og anså denne usandhed som yderligere bevis mod Berg. Han skød forsættet længere frem end de andre dommere og anså som det afgørende moment allerede ordene »Hvad bliver det til?«, underforstået at når politimesteren var borte, ville han tale. Passiviteten under »Executionen« og den efterfølgende billigende tale var også betydningsfulde momenter mod Berg.

10. voterende, *Finsen* – den islandske retshistoriker og Højesterets uundværlige ekspert i islandske sager – sluttede sig til *Smith*. Berg var som »Partichef ikke uden Interesse i, at Conflicten løstes netop paa den skete Maade«. Også *Finsen* skød det afgørende moment frem, nemlig til, hvor Berg rejste sig og sagde »Det varer for længe!«.

11. voterende, *Klein*, ville ikke udelukke, at Noes og Nielsen frygtede, at en hævelse af mødet ville fremkalde alvorlige spektakler fra mængden, som var kommet for at høre Berg; dette var ingen undskyldning, »men Menneskene ere gennemgaaende ikke heroiske«. Borups adfærd og »lidet conduitmæssige Optræden«, som den fremtrådte udadtil, var også et formildende moment, selvom *Klein* selv undskyldte den af aktor hårdt medtagne Borup med, at »det er ikke alle Mennesker givet at have Nerver af Staal«. Arresten var pinlig, et misbrug, og havde også i udlandet skabt en højst ufordelagtig mening om vor straffeprocess. Kun af estime for Ipsen og Lassen ville han

undlade straf, men udtrykkelig misbilligelse krævede han. – Indicierne mod Berg var utilstrækkelige. Berg havde meget muligt ikke hørt alt. Når man selv er næste taler – her talte Klein af egen erfaring – løber så mange tanker igennem hovedet, at man sagtens kan overhøre, hvad der foregår uden for en selv. Klein tog afstand fra slutninger ud fra Bergs personlighed, men udtalte også: »Jeg har nok ikke ganske kunnet værgе mig imod at tage Hensyn til Bergs Person og Karakter, som jeg tror at kjende dem. Jeg tror vel, at han vilde øve Pression, men paa Politimesteren. Det er vel sagt, at han vidste, at denne ikke vilde gaa, men han har selv sagt, at han lige til det sidste fastholdt den Mening, at Borup vilde gaa, og netop fordi jeg véd, at Berg er høist sangvinsk, kan jeg godt tænke mig, at han kan have troet at kunne øve Indflydelse paa Borup, hvor alle andre vare forblevne virkningsløse.« Herefter voteredes for 3 måneders simpelt fængsel for Noes og Nielsen og frifindelse for Berg – nu stod det 6-5 – men med omkostninger.

12. voterende, *Meyer*, sænkede kården over for Noes' og Nielsens »Aabenhed og Sanddruhed i Modsætning til Bergs talrige Reservationer«, men ville ikke lempe straffen, »da man ikke kan se med Mildhed paa politisk Fanatisme«, – Folketingets formand er vant til at bruge øjne og øren med skarphed, og det er derfor lidet rimeligt, at Berg ikke skulle have hørt forsamlingens råb »ned med Politimesteren«. Noes og Nielsen havde underrettet Berg om, at Borup ikke ville gå, d.v.s. at Berg vidste, at valget stod mellem magtanvendelse og hævelse af mødet, altså at det ene alternativ var en forbrydelse, og så er »Hvad bliver det til?« en tilskyndelse; »det vilde være krænkende for Retsfølelsen, om han gik fri, og de andre blev straffede«. Altså stadfæstelse. Nu stod det 6-6.

13. voterende, justitiarius *Buch*, overvejede strafarbejde for Noes og Nielsen, men på grund af Bergs tryk på dem forskånede han dem derfor. – Berg har igennem en halv time hørt, at Borup ikke ville gå, og kan derfor ikke have troet på, at han dog ville gå sin vej. Valget var magt eller hævelse af mødet, og vil man hæve mødet, er det meningsløst at sige »vent lidt«. Når Berg ser, at hans egen adfærd (underforstået: at sige farvel og begynde at gå) faktisk fører til en forbrydelse, er det hans pligt at råbe »stop!« – det tager kun kort tid – og i det mindste at misbillige efterfølgende. Stadfæstelse.

7 dommere ville således stadfæste hele dommen. 6 ville frifinde Berg og 5 af disse lempe straffen for Noes og Nielsen, medens den sjette, Rimestad, ville skærpe straffen for disse. Kun et fåtal ville misbillige arresten udadtil.

Den lakonisk korte dom, som skjuler brudfladerne i retten, er sålydende:

I Henhold til de i den indankede Dom anførte Grunde og idet de Højesteret forelagte nye Oplysninger ikke kunne føre til et andet Resultat end det i Dommen antagne,

KJENDES FOR RET:

Kommissariernes Dom bør ved Magt at stande.

Reaktionen på højesteretsdommen

Venstrepressen var indigneret. *Morgenbladet* (12. januar) anerkendte, at Højesteret havde dømt efter jura og ulastelige motiver, men fortsatte: »Sympati og Antipati er Højesteretsdommere underkastet som alle andre. Det vilde være uforsvarligt at forudsætte, at Dommernes politiske Sans skulde være forblevet uberørt i en Sag, hvor det politiske Moment spiller en saa fremragende Rolle, at Aktor endog gjorde Dom eller Frifindelse afhængig af, hvilket Syn man havde paa Hr. Berg som Oppositionens Leder.«

Politiken gik endnu videre: »Af 100 Mennesker, som i den sidste Uge have anstillet Gisning om Sagens Udfald, vilde næppe en have holdt noget klækkeligt paa det Udfald, som Dommen bragte ... Højesteretsdomme kan falde, og i Stedet for et enstemmigt Raab over hele Landet: 'Dette er Retfærdighed, netop saadan dømte vi i vore Hjerter!' kan man høre Folk sige koldt og udeltagende: Dette var da Fanden til Dom.«

Frederiksborg Amts Avis kunne omvendt den 14. januar citere udtryk for tilfredshed, næsten skadefryd i højrebladene, hvor *Dagens Nyheder* ønskede hurtig afsoning, *Avisen* beklagede »de to Almuesmænd« og sagde, at »Sagen sætter uudslettelige Mærker paa hans [Bergs] Karakter«, *Nationaltidende* udtalte, at »Berg ikke [er] saa meget som en almindelig Gentleman«, og *Dagbladet*, at dommen fyldestgjorde den almindelige retsfølelses nødvendige krav.

Dagen efter, kun fire dage efter dommen, kom følgende lille notits:

Talmajestæten. Dags-Avisen vil vide, at det var en eneste Stemme, der i Højesteret gjorde Udslaget. 6 stemte for Bergs Frifindelse, 7 for Stadfæstelse af Kommissionsdommen.

Rygtet afslørede dog ikke, hvem der stemte for hvad.

Noes og Nielsen indsattes hurtigt til afsoning, men Bergs afsoning udsattes, ikke til rigsdagssamlingens afslutning, men til efter en større debat om et grundlovsforslag. Søndag den 24. afhentedes han i sit hjem af en civilklædt politiinspektør med politiskilt under frakken og førtes til fængslet i en landauer forspændt hvide heste. Morgenbladets redaktør *Korsgaard* var til stede og kunne give en levende reportage. Berg medtog sin paraply og sit rejsetæppe med ordene, at de egentlige forbrydere da også skulle med. »Politifunktionærerne er Venligheden og Forekommenheden selv inden for de ved Dommen satte Grænser« – dansk gemytlighed fornægter sig ikke. Berg lod samtidig til Folketinget overbringe en protest mod fængslingen. Det springende punkt var, om Grundloven af 1866 § 57, hvorefter rigsdagsmænd ikke uden vedkommende tings samtykke kunne »fængsles«, alene omfattede varetægtsfængsling eller også afsoning af idømt straf. Den første løsning antoges i teori og praksis, den anden hævdedes uden held af Folketinget. I Grundloven af 1915 § 56 ændredes ordlyden til »underkastes Fængsling af nogen Art«, det var klart, hvem der nu havde magten. Reglen er gået uændret over i Grundloven af 1953 § 57, og den statsretlige teori betoner, efter min mening med rette, det anstødelige ved, at et folketingsmedlem på denne måde kan få udsættelse i meget lang tid med afsoning af en måske langvarig straf.

Protesten debatteredes den 28. januar 1886 i Folketinget. Venstres ordfører *Harald Holm* kom tæt på at kritisere Højesterets integritet (»hvis Regjeringen havde Ret til at tage en hvilkensomhelst Folkethingsmand, som man paa en eller anden Maade havde faaet en Dom over ... og hvad saa denne Dom angaar, skulde det undre mig meget, om man ikke for Øieblikket kunne skaffe sig saa mange Domme, som man havde Lyst til ... Der er hverken i Højesteretsdommen eller paa nogen anden Maade bevist, at Folkethingets Formand har gjort Nogetsomhelst i Holstebro. Man har ment, at han har tænkt noget Slemt, derfor er han bleven dømt«). Mere indtryk gør den gamle *D. G. Monrads* ord om, at dommen havde berørt ham smerteligt, fordi han ikke var sikker på, at han ikke, om han havde været der, kunne have gjort sig skyldig i en lignende adfærd som den, hvorfor Berg var blevet dømt. Højres ordfører *H. C. Holch* hævdede forgæves den formentlig rigtige forståelse af »fængsles«, hvilket fra venstremanden, cand. jur. *N.J. Larsen* indbragte ham en bemærkning om, at han ville falde igennem ved juridisk embedseksamen, hvis han skulle op nu, og i hvert fald ikke ville bestå *præ ceteris* (Frederiksborg Amts Avis 30. januar indfører her et lystigt »Hør!«). Afstemningen afspejlede partilinieerne, 64 stemmer for en protest, 15 imod; Nyholm og Klein, som var medlemmer af Folketinget, undlod naturligvis at stemme.

Kort forinden var i øvrigt folketingsmedlemmet *Christian Henrik Ravn* i tre instanser blevet idømt simpelt fængsel i 3 måneder for fornærmelser mod Kongen (Højesterets dom af 22. december 1885, UfR 1886, 196) og ligeledes fængslet til afsoning under samlingen. Derimod blev redaktør *Conrad Emil Marott* og venstrelederen, medlem af Folketinget og redaktør af *Politiken* *Viggo Hørup*, som i de lavere instanser var fundet skyldige i samme forbrydelse, begge frifundet i Højesteret (domme af 26. januar og 4. februar 1886, UfR 1886, 525 og 540). 3 af 10, henholdsvis 3 af 11 dommere dissenterede for stadfæstelse, i den sidste sag bl.a. justitiarius Buch. Ved nærlæsning af domme og votering kan jeg ikke se rettere end, at i hvert fald Hørup fik en meget velvillig bevisbedømmelse og meget muligt reelt var skyldig. Disse frifindende domme omtales kun kortfattet i pressen og gengav ikke Højesteret den ved Holstebro-dommen tabte folkegunst.

Afsoning og eftertid

Noes og Nielsen gled hen i ubemærkethed. 20. februar refererede Frederiksborg Amts Avis et småligt forbud mod læsning af Morgenbladet under afsoningen, og den 28. februar og atter 10. marts den triste nyhed, at Noes havde haft orlov i otte dage i anledning af en søns død, ellers intet. Bergs befindende omtales derimod mindst hver uge, sommetider daglig. Kort efter indsættelsen konstateredes sukkersyge (meddelelse 8. februar gennem Ritzau), og fængselskosten afløstes af diæt. 16. april nævntes Bergs svære og blodrige konstitution, som også under normale levevilkår ville kræve påpasselighed. Flere gange ymtes muligheden for benådning, og den mod Berg venligt stemte fængselsinspektør, birkedommer *Schou* forsøgte at formå ham til at søge herom (således *Aagaard*, som giver den fyldigste og bedste skildring af fængselsopholdet, og den unge *Neergaard*, som besøgte Berg ofte). Berg nægtede pure at søge benådning. En gang sagde han »Lad saa min Hustru bestemme det«, og hun sagde, som utvivlsomt af ham forventet, til birkedommeren: »Søge dette ulovlige Regimente om Benaadning, nej, om jeg saa skal faa Berg derfra som død, saa lad det i Guds Navn ske«. *Neergaard* skriver, at Berg også ville have nægtet at modtage en uansøgt benådning. At benådning uden betingelser formentlig ikke kan afslås, jfr. *Ørsted: Eunomia* II p. 415 ff. og al senere strafferetlig teori, er en helt anden historie, men da benådning ikke tilbødes, blev det ikke sat på spidsen, om Berg kunne have nægtet at forlade fængslet.

Behandlingen af Berg under afsoningen var yderst lempelig, og særlig blev hans sølvbryllupsdag den 22. maj anledning til storstilede festligheder. Der nævnes planlagt flagning på Slagelseegnen (18. maj), ja endog at mange havde anskaffet flagstang og flag for at kunne fejre Berg (27. maj). Hele bladet for den 23. maj var fyldt af reportagen om den store dag. En deputation med den gamle digter *Hostrup* som ordfører overbragte fra ikke mindre end 80.000 personer en pragtfuld sølvopsats med allegoriske figurer, herunder frihedens genius efter Thorvaldsen, samt 45.000 kr. kontant i guldmonter. Højtideligheden i fængslet omfattede medvirken af et damekor i fængselskirken. 65 nøjagtigt opregnede medlemmer af det norske Storting sendte hilsner. Festligholdelsen var af et omfang, som var Berg blevet en alternativ konge.

Hans løsladelse 24. juli 1886 fejredes først med en stor fest i Marienlyst nær Helsingør med ca. 15.000 deltagere ifølge Neergaard og senere i hans valgkreds Kolding med ca. 40-50.000 deltagere ifølge Morgenbladet. Ifølge det store referat i Frederiksborg Amts Avis 27. juli af den første fest citerede *Hostrup Shakespeare* »Danmark er et Fængsel«, men for den lovlydige heldigvis ikke et livsvarigt fængsel, og sagde bl.a.: »Jeg har aldrig kunnet forstaa, at den Dom, der berøvede os Hr. Berg, var upartisk«, og at Berg »næppe nogen Gang har staaet renere for det danske Folk, end han gjør nu«, hvortil avisen noterede voldsomt bifald.

Disse festligheder blev højdepunkter og formentlig de sidste helt store dage i Bergs liv. Neergaard, hvem ledelsen af festen i Marienlyst var betroet, var alt andet end naiv og var ganske klar over, at dette ikke var en æresbevisning, men udtryk for, at »Spidserne« ønskede at holde sig på afstand. Hverken Holstein-Ledeborg, Hørup eller *Bojsen* var til stede. Da hverdagene begyndte, viste det sig, at de øvrige ledere af Venstre var slået ind på en forsigtig forhandlingspolitik modsat Bergs hårde oppositionslinie, samt at Berg var i mindretal i sit parti. Dette er ikke en politisk historie, så jeg nøjes med at notere, at Berg døde 1891, ikke toogtres år gammel. Man kan ikke bortse fra muligheden for, at den under – på grund af? – fængselsopholdet konstaterede eller ligefrem opståede sukkersyge har forkortet hans liv.

Borup forblev i sit nye embede, geografisk stort set svarende til Bergs valgkreds. Ridder og dannebrogsmand blev han i 1892, henholdsvis 1901, utvivlsomt »efter tur«. 1910 pensioneredes han og døde først 1924, seksogfirs år gammel. Mon han ikke i sin lange alderdom mangan gang har fortrudt, at han ikke ved rettidig fasthed havde afværget katastrofen på markedspladsen i Holstebro?

Holstebro-dommen er blevet ilde medtaget i senere litteratur, måske lige bortset fra den samtidige pièce af øjenvidnet, handelsrejsende *August Jensen*, som selv havde befundet sig lige bag tribunen og ikke var i tvivl om Bergs skyld. Det mest tankevækkende er Jensens beretning om Bergs hovne adfærd over for de lokale venstremænd, bl.a. Nielsen, som ikke måtte gå ved siden af ham på vejen til mødet, hans kølige modtagelse i Holstebro, som om det var »Ridderen af den bedrøvelige Skikkelse og ikke Folketingets Formand«, der gæstede byen, og enigheden hos de tyve mænd, Jensen selv iberegnet, som dagen efter rejste i samme dobbelte kupé fra Holstebro, om at fordømme den skete voldshandling, ligesom mange tilskuere på stedet havde vist deres vrede ved at forlade mødet i utide. Uden at være et mesterværk viser piécen, at beundringen for Berg ikke deltes af alle. Fremstillingen slutter forstemmende med, at Jensen efter at have afgivet vidneforklaring mod Berg hængtes ud offentligt som angiver og udsattes for injurier, og at *Social-Demokraten* og andre aviser forsøgte at ramme ham på hans brød.

De meget velvillige biografier om Berg kritiserer derimod dommen hårdt. *Erik Henriksen*, selv overretssagfører, insinuerer grimt efter citering af kommissionsdommens præmisser: »Det er altsaa dog kun ved at udstrække Begrebet Forsæt til den yderste Grænse, at det blev muligt at dømme Berg, og er man først ude paa saa flygtige Grænser, er det utænkeligt, at ikke et politisk Hensyn, tilmed i saa bevægede Tider, har gjort sig gældende. Det hed sig ogsaa, at af Højesterets 13 Medlemmer de 6 stemte for Frifindelse.« *Frederik Nørgaard* skriver mere stilfærdigt i sin lille biografi: »Men det var nok med knebent Flertal, at Dommen blev fældet. Og mangan en rundt om i Landet kunde ikke forstaa, at det var den højeste Retfærdighed, der havde afsagt denne Dom.« *Frode Aagaard*, hvis omtale er den fyldigste og mest sobre, nøjes med at nævne den knappe majoritet, »hvad der selvfølgelig gjorde sit til, at man ikke betragtede Dommen som en retfærdig Afgørelse«. At netop forekomsten af den mindst mulige majoritet uden oplysning om de dissenterendes navne var en væsentlig årsag til mistilliden til Højesterets motiver, må formentlig forstås således, at kritikerne gik ud fra, at de aktive højrepolitikere i retten fik vægtskålen til at synke ned for domfældelse. Hvor fejlagtig denne opfattelse var, kommer jeg tilbage til.

Fra den senere litteratur kan nævnes *Erik Arups* mindeskrift om Viggo Hørup: »... kunde det ikke hindres, at Dommen over Berg i den offentlige Mening maatte vække den største Mistillid til selv Højesterets juridiske Upartiskhed og politiske Uafhængighed«. I sin artikel om Berg i *Den store danske*

Encyklopædi skriver *Kristian Hvidt*, at det lykkedes regeringen at ramme Berg ved en »urimelig retssag«.

Den mest ligevægtige fremstilling i den almindelige historieskrivning er givet af *Vagn Dybdahl*, som efter at have nævnt Bergs utålmodige ord »Hvad bliver det til?« fortsætter: »Hvad Berg har ment, får stå hen. Ingen kan vide, om han blot tænkte på mødets fortsættelse eller tænkte på politimesterens forbliven eller ikke-forbliven«. I øvrigt nævnte Dybdahl, at Noes eller Nielsen flere år senere udtalte, at hvis Borup havde sat sig til modværge, ville de have givet op. *Troels Fink* tager ikke selv parti, men nævner, at dommen i den overvejende del af befolkningen blev opfattet som et brutalt udslag af politisk forfølgelse. *Ditlev Tamm* nøjes med at kalde dommen usædvanlig hård.

Det mest ubehagelige, nærmest ubeherskede angreb på Højesteret udtaltes i Folketinget den 26. januar 1926 af da forhenværende stats- og justitsminister, senere påny justitsminister *C. Th. Zahle* under behandlingen af et lovforslag om indførelse af offentlig votering i Højesteret. Efter et ensidigt referat af sagen sagde han, at den offentlige mening i 1886 – repræsenteret ved de 80.000 gavegivere i anledning af sølvbrylluppet – var, at »hvis Dommerne personlig overfor Offentligheden skulde have staaet inde for deres Dom, var den ikke blevet, som den blev«. Under hemmelig votering støttede Højesteret provisoriepolitikken, ikke blot i Holstebro-sagen, men også i de senere sager om bedømmelsen af de egentlige provisoriske love, hvorimod retten ved åben votering ville have dømt imod regeringen. Det er en smagssag, om Zahle kun beskylder den tidligere Højesteret – retten anno 1926 under præsident *Gram* roste han nærmest kurrende – for udvist følgagtighed over for regeringen eller også insinuerer, at retten under offentlig votering ville have udvist fejghed over for den frisindede offentlige mening. Zahles udbrud kan bedst forklares ved, at han selv som ung student i 1885-86 levede med i sagen. Stærke politiske indtryk fra ungdommen bliver ofte siddende resten af livet, og det var måske stadig stud. jur. Zahle, som angreb reaktionens dommere med fyrre års forsinkelse.

Formentlig var det Zahles angreb, som kaldte *Troels G. Jørgensen* frem på arenaen. Han undersøgte som den første Højesterets voteringsprotokol og kunne påvise, at ikke blot var voteringen sober og omhyggelig, men også at politiske hensyn ingen rolle spillede for afgørelsen. Han var ganske på det rene med, at anklagemyndigheden, altså Justitsministeriet, samtidig med at varetage sit embedsmæssige hverv kunne have interesse i at rette et kraftigt slag imod en politisk hovedmodstander, og at den derved opstå-

ede stemningsbølge også skyllede op imod retten. »Forholdet er dog det, at Retten ikke kunde stille sig mindre imødekommende overfor en Anklage, fordi den mulig gik sammen med en partipolitisk Aktion, der var Retsvæsenet uvedkommende.« Efter en nærmere analyse anså han ikke blot bevisbedømmelsen som hævet over tvivl, men fandt også strafudmålingen moderat.

Nogle afsluttende spørgsmål og forsigtige svar

Var tiltalen politisk? I hvert fald i nogle højrekredse har man været begejstret for at kunne ramme Berg. Troels Fink citerer et brev fra den fremtrædende højrepolitiker *Lars Dinesen*, som allerede få dage efter episoden i Holstebro kaldte Berg Danmarks største klodrian, af hvem man skulle tage ved lære, hvorledes man ikke skulle bære sig ad, samt sågar et brev fra Kongen til kejserinde Dagmar 17. juli 1885, hvorefter Bergs brutale ulovlige handling mindst måtte antages at medføre fængsel på vand og brød, hvilket forhåbentlig ville ydmyge denne hovmodige krabat.

Men selvom justitsminister Nellesmann i sit hjerte har nydt at kunne ramme Berg, bliver tiltalen ikke juridisk uholdbar, hvis der i øvrigt bestod en sådan forhåndsformodning, at det var rimeligt at indlede undersøgelse og rejse tiltale. Man kan ikke forlange, at anklageren direkte skal skåne sin uven, hvis denne kan formodes at være skyldig. Og her afgav Bergs adfærd selv velvilligt bedømt rigeligt grundlag for formodning om strafbart forhold, ligesom Noes og Nielsen med betydelig sikkerhed var skyldige. Jeg kan derfor ikke dadle tiltalen.

Var dommen »ren« eller politisk motiveret? Min gennemgang af voteringen har forhåbentlig vist, at ingen dommer har givet udtryk for krasse højresynspunkter som en blot indirekte begrundelse for at domfælde nogen af de tre tiltalte, særlig Berg. Men netop med de mange insinuationer om politiske motiver bag højsteretsdommen in mente er det ikke uden interesse at se nærmere på de aktive politikere i Højesteret, af hvilke der var fire. Sønderjyden Hother Smith – 1864 forjaget af prøjserne – indvalgte 1879 i Folketinget for Højre, men faldt igen i 1881. *Claus Ulrich* har i sine grundige studier af voteringsmønsteret i tidens både politiske og almindelige straffesager betegnet ham som rettens klart strengeste dommer med en udtalt tilbøjelighed til at støtte de etablerede myndigheder, herunder kongemagten, men ikke som

politisk partisk til fordel af Estrups regering eller Højre. Efter 1881 ses han ikke at have deltaget i politik.

De tre andre var alle fremtrædende politikere. Rimestad, oprindelig nationalliberal, var som Smith fuldtro højremand, igennem 23 år fra 1861 til 1884 medlem af Folketinget valgt i København, flere gange Højres kandidat til posten som Folketingets formand, af *Vilhelm Topsøe* lignet med »de gamle Majorer[s], der gjorde den indvendige Gjærning ved Bataillon, baade deres egen og Oberstens, og som ogsaa maatte føre den ved Lejlighed«, vel lidt også blandt modstandere, med Hørups ord »det bedste vi har kendt af Højremænd«. Nyholm og Klein kunne derimod ikke rubriceres med sikkerhed. Nyholm var 1864-72 medlem af Folketinget, sidst for »Mellempartiet«, og påny 1884-87 valgt på Frederiksberg som »liberal« mod regeringen uden at være egentlig venstremand. Endelig var Klein den sidste store gamle nationalliberale, medlem af Folketinget i hele fyrretyve år, 1858-98. Sammen med Rimestad gennemførte han forliget af 1877, der afsluttede det første provisorium, han var en udtalt modstander af det andet provisorium, og han var flere gange på tale som leder af en forsoningsregering af begge partier. I Højre var Klein så ilde lidt, at han to gange måtte kæmpe imod en højrekandidat og valgtes på venstrestemmer. Bortset fra den mere anonyme Smith frifandt politikerne Berg, som domfældtes af de upolitiske dommere med embedsmandsbaggrund. Man kan endog sige, at rettens politikere anførte deres kendskab til praktisk politik og politikeren og mennesket Berg som begrundelser for deres frifindende votum, særlig Klein, men også, at for så vidt de upolitiske dommere overhovedet nævner de politiske forhold, er det som argumenter for at frifinde Berg, f.eks. Kochs ord om den tillid, Berg nyder i en stor del af befolkningen, og Lillienskjolds glæde ved gennem frifindelse af Berg at kunne undgå at skabe en politisk martyr.

Mod at antage en politisk motivation for dommen taler efter min opfattelse også selve det faktum, at et meget stort mindretal stemte for frifindelse i denne sag, som bevismæssigt var lige på vippen, og at de selvsamme højesteretsdommere i samme periode afsagde flere frifindende domme i sager imod regeringens politiske modstandere, særlig frifindelsen af Hørup.

Jeg er således ikke i tvivl om, at dommen er en ren juridisk dom, rensat for politiske hensyn. Jeg er herved på linie med Claus Ulrichs resultater.

Var strafudmålingen mild, passende eller streng, strafskyld forudsat? Som før nævnt betegnes dommen af Troels G. Jørgensen som moderat, af Tamm som usædvanlig hård, og begge kan vel have ret afhængigt af synsvinklen. Efter vore dages strafudmåling i voldssager var straffen særdeles

streng, men efter den dagældende straffelov krævedes direkte formildende omstændigheder for at sænke straffen under 8 måneders forbedringshus, den af Rimestad foreslåede straf. Nok var der formildende omstændigheder, men vold, også symbolsk vold, imod politimesteren under overværelse af hele jurisdiktionen var minsandten en skærpende omstændighed. Jeg vil også pege på, at ingen dommere foreslog mildere straf for Berg. Var han skyldig, anså alle, som ville domfælde, straffen for passende. Jeg ville dog alligevel være tilbøjelig til at lempe lidt yderligere, for Noes og Nielsen under hensyn til den lange til dels uforskyldte fængsling, for Berg under hensyn til, at han kun havde bestyrket et allerede fattet forsæt og derfor havde krav på nedsat straf efter straffelovens § 51.

Var de tiltalte skyldige? Der er ingen tvivl om Noes og Nielsen, iøvrigt ligegyldigt om de ville have opgivet deres forehavende over for kraftigere modstand fra Borup. Meget i Bergs af pirrelig herskesyge prægede adfærd taler også for hans skyld, og at bl.a. den ligevægtige justitarius stemte herfor, vejer tungt. På den anden side kan en nagende tvivl ikke ryddes af vejen, og, som tidens største danske journalist, redaktør *Jens Jessen, Flensborg Avis*, anførte i sin sobre kommentar – som sønderjyde var han i den sjældne position at skulle være neutral i striden mellem Højre og Venstre – »maa man føle sig ubehagelig berørt ved Tanken om, at en saadan Dom kan fældes i en politisk Sag paa Grundlag af Sandsynlighedsbeviser, hvor slaaende disse end kan være«. Man kan ej heller bortse fra risikoen for, at dommen var båret af modvilje mod at straffe Noes og Nielsen og lade Berg gå fri, jfr. 12. voterende Meyer, menneskeligt og moralsk forståeligt, men juridisk uholdbart. Endelig må man med 8. voterende Lund sige, at når en ting kan være foregået ligeså godt på den ene måde som på den anden, d.v.s. at når Bergs adfærd både kan fortolkes strafbart som indeholdende en opfordring til at fjerne politimesteren med magt og straffrit som udtrykkende et ønske om, at politimesteren gik af sig selv, og forespørgsel om, hvorvidt mødet kunne fortsætte, uden at denne mildere løsning kan forkastes som usandsynlig, er man ikke berettiget til at forkaste tiltaltes forklaring.

Mit eget votum ville derfor være, at hvis jeg havde været tilstede i Højesteret 11. januar 1886, ville jeg have nedsat straffen moderat for Noes og Nielsen og frifundet Berg, omend med pålæg af sagsomkostninger og med Rimestads ord »skjøndt høist ugjerne«.

Kilder

Vilhelm Topsøe: Politiske Portrætsstudier. 1878.

Frederiksborg Amts Avis 18. juni 1885 - 29. juli 1886.

Rigsdagstidende, Folketingets Forhandlinger 1885-86, sp. 986-1031, 1925-26 sp. 4296-4299.

August Jensen: Skandalen i Holstebro den 16de Juni 1885. 1887.

Jens Jessen: Bergs Dom og Fængsling. I: Flensborg Avis 26. januar 1886, også i: Redaktør Jessen i Tale og Skrift. I Udvalg ved *Marie Jessen*, f. *Fibiger*. 1921.

Godske Nielsen: Udvalgte Bladartikler. 1899 (om Anton Klubien, tidligere Illustreret Tidende 17. december 1893).

N. Bransager: Den danske Regering og Rigsdag 1901. 1901 (om Octavius Hansen).

Erik Skram: Octavius Hansen. I: Illustreret Tidende 11. januar 1903.

Erik Henrichsen: Christen Berg. 1911.

Fred. Nørgaard: C. Berg. En dansk Politikers Levnedsløb. 1915.

Palle Rosenkrantz: Junkerdrømme. 1918.

Harald Høffding: Erindringer. 1928.

Frode Aagaard: C. Berg. En dansk Politikers Levnedsløb. 1929.

Niels Neergaard: Erindringer 1865-94. 1935.

Troels G. Jørgensen: Bidrag til Højesterets Historie. 1939, tidligere udgave i Gads Danske Magasin 1927.

Samme: Højesteret fra Grundloven til Retsreformen. 1951.

Th. Thaulow: Jacob Brønnum Scavenius Estrup. Hans Liv og Gerning 1825-1913. 1940.

Erik Arup: Viggo Hørup. Et Mindeskrift.

Bent Christensen: Forholdet til regeringen efter 1849. I: Højesteret 1661-1961. I. 1961.

Georg Nørregaard: Forholdet til offentligheden. I: Højesteret 1661-1961. I. 1961.

Vagn Dybdahl: De nye Klasser 1870-1913 (Danmarks Historie, bind 12). 1965.

Claus Ulrich med bistand af *Sven Skovbro Larsen*: Var Højesterets domme over Estrups modstandere politisk begrundede? Juristen 1973, p. 265 ff.

Leo Tandrup: Ravn II. 1979 (om Kristian Erslev).

Troels Fink: Estruptidens politiske historie 1875-1894. II. 1986.

Ditlev Tamm: Konseilspræsidenten. Jacob Brønnum Scavenius Estrup. 1996.

Den tyvtede tjenestepige, en dansk Dreyfus-sag

I sin Store Katekismus udtolker reformatoren *Martin Luther* det fjerde bud (»Ær din fader og din moder«) derhen, at lydighedspligten gælder over for alle, der er i faders og moders sted, altså i alle over- og underordningsforhold, og giver et rammende eksempel:

Kunne man nu få det jævne folk indprentet dette, så ville en tjenestepige være kisteglad [so würd' ein Maidlin in eitel Sprungen gehen], prise og takke Gud og hun ville med ordentligt arbejde, som hun tilmed får kost og løn for, erhverve en sådan skat, som alle de, der anses for de allerhelligste ikke engang har. Er det nu ikke dejligt at vide og at kunne sige: »Når du gør dit daglige arbejde i huset, er det bedre end alle munkes hellighed og strenge liv?« Desuden har du Guds tilsagn om, at alt godt skal tilflyde dig, og du skal leve vel. Hvordan vil du være lykkeligere eller leve mere helligt, hvad gerningerne angår? For over for Gud er det alene troen, som gør hellig; kun den tjener ham, medens gerningerne tjener andre mennesker. Således har du alt godt, værn og beskyttelse hos Herren, en glad samvittighed og en nådig Gud, der hundrede gange vil gengælde dig, og når du blot er retskaffen og lydig, er du som en mægtig herre [und bist gar ein Junker].

Den lollandske tjenestepige *Alma Bondesen*, født 1878, der havde været ude at tjene siden sin konfirmation, og som efter opdragelse og tilbøjelighed tilhørte Indre Mission, har utvivlsomt været enig med Luther, og alt tyder på, at hun i sin færd har forrettet sine pligter hæderligt og retskaffent, hvorimod i hvert fald hendes husbond på tidspunktet for straffesagen imod hende, herreekviperingshandler *Fisker*, ikke udviste det faderlige hjerte over for hende, som igen ifølge Luther er en forudsætning for, at den foresatte kan kaldes »fader« efter Skriften.

Livet som tjenestepige ved forrige århundredeskifte var ingen dans på roser.

Ildsjælen *Marie Christensen*, som 1899, samme år hvor Alma Bondesens lidelseshistorie pågik, grundlagde Københavns Tjenestepigeforening, som udviklede sig til »De samvirkende Tjenestepigeforeninger« med senere navneskifte, da ordet tjenestepige ændredes til husassistent, fortæller både i agitatoriske småskrifter fra tiden og i sine erindringer om usle forhold i et naturligvis uopvarmet loftkammer på tørreloftet med en kasse i stedet for seng og to brædder slået fast til væggen som et bord og særlig en nærmest ubegrænset arbejdstid. I en af sine første pladser – som femtenårig – begyndte hun klokken seks morgen med at gøre ild på komfuret og sluttede efter klokken ti aften med børstning af 8 à 10 par fodtøj. Selvfølgelig var ikke alle pladser lige rædselsfulde. Marie Christensen, som barmhjertigt anonymiserer sine mange dårlige pladser, navngiver taknemmeligt en fru kaptajn Meidel, selv en dannet og dygtig husmoder, som gjorde tjenestepigen til sin skattede medhjælper og gav hende passende fritid på et hyggeligt værelse, og de herskaber, som under Alma Bondesens sag trådte offentligt frem med varme skudsmål, har utvivlsomt også hørt til de bedre. Noget tyder også på, at Alma Bondesen havde haft det tåleligt hos familien Fisker, hvor hun havde tjent siden 1. november 1898, bl.a. hører vi, at hendes løn pr. måned var sat op fra 12 til 16 kr. kort inden tyveriet.

At mistanken efter et tyveri i privat bolig næsten automatisk rettedes imod familiens tjenestepige, viser både sagen om Alma Bondesen og den også her nævnte sag om Nelly Andersen, og end mere ubehageligt har det været derved, at en mistanke om tyveri hyppigt resulterede i varetægtsfængsling. Paradoksalt risikerede fængslingen at blive særlig langvarig, når den sigtede var uskyldig. Var hun skyldig, og allerbedst, var hun grebet på fersk gerning eller i besiddelse af koster, ville undersøgelsen blive hurtigt afsluttet, formentlig med tilståelse og dom som »aflæsningssag«, svarende til tilståelsessag efter retsplejelovens § 925 efter 1919. Men var hun uskyldig, uden at mistanken straks kunne afkræftes, kunne fængslingen trække ud, indtil sagen sluttedes som uopklaret. Jeg har ikke grundlag for at tro, at der var mange tilfælde, men sådanne fængslinger kunne med en moderne betegnelse anses som en ikke utænkelig erhvervsrisiko.

Det ikke tilståede tyveri

Alma Bondesens *via dolorosa* begyndte, da der i juni 1899 under familien Fiskers sædvanlige sommerophold på Klampenborg konstateredes indbrud i

den forladte københavnske lejlighed, hvor der blev stjålet sølvtøj, silketøj, en hvid ægte strudsfer m.v. til en samlet værdi af ca. 900 kr., et ikke ubetydeligt beløb efter tidens målestok. Fisker fik mistanke til sin enepige og indbragte hende den 19. juni til Nørregades politistation, hvor han sigtede hende for tyveriet. Hun anholdtes, og på hendes person fandtes 92 øre kontant og en låneseddel på et ur. Den følgende dag kom hun i grundlovsforhør hos assessor, d.v.s. dommer, dr. jur. – på afhandlingen »Om Motivets Betydning i strafferetlig Henseende« – *Richard Severin Gram* (1857-1936) og fængsledes på nødtørftige præmisser: »Da Anholdte er mistænkt for Tyveri, og det fandtes nødvendigt at sikre hendes Tilstedeværelse under Sagen, dekretederes Arrest paa hendes Person«. Det har en grim bismag, at det for dommeren oplystes, at hun tidligere havde været mistænkt for et stadig uopklaret mindre pengetyveri i et hus, hvor hun også havde været tjenestepige; hun blev ikke da anholdt og afhørtes kun en enkelt gang. Med vor tids retsopfattelse ville det være udelukket at fremdrage denne løse mistanke påny til brug under det ny grundlovsforhør.

Efter fængslingen henvistes sagen til 2. kammer i Københavns Kriminal- og Politiret – idag Københavns Byret – beklædt af historiens anden hovedperson, assessor *Olaf Finsen* (1861-1920), 1879 student fra Reykjavík, 1888 ansat i Justitsministeriet, 1896 udnævnt til assessor. Egentlig efterforskning var der meget lidt af, bortset fra ikke grundige undersøgelser af, hvorvidt der havde siddet en nøgle indvendig i køkkendøren, således at tyven måtte antages at være kommet ind ad entrédøren, hvortil Alma Bondesen havde nøgle. Selvom det ved niende forhør 16. august fremgik, at hun og en navngiven pige i lovligt ærinde havde pirket en i køkkendøren isiddende nøgle ud udefra og derefter oplåst døren, hvad tyven altså også kunne have gjort, hvilket således var et væsentligt indicium til gunst for Alma Bondesen, afhørtes denne anden pige først ved fjortende forhør, 14. september, efter en yderligere forlængelse af fængslingen på en hel måned.

Det fremstår som uvist, hvormeget der er efterforsket efter kosterne. Ganske vist skrev dommeren den 10. juli i forhørsprotokollen, at der var foretaget nøje og forgæves eftersøgning på Assistenshuset, men i foråret 1900 tilstod den virkelige tyv, at hun straks havde pantsat kosterne netop på Det Kgl. Assistenshus, så noget tyder på, at eftersøgningen har været mangelfuld. Derimod foretog politiet og hr. Fisker, man fristes til at sige selvfølgelig, en ransagning uden dommerkendelse i Alma Bondesens ydmyge værelse, hvor ingen koster fandtes, men et par fotografier af børn af venner af hende, som det senere oplystes. Formentlig inspireret af disse fotografier for-

klarede Fisker til politirapport, som dokumenteredes i det første forhør over Alma Bondesen 21. juni:

»Hun er vistnok ikke forlovet, gik sjælden ud, var hjemme om Natten, brugte meget lidt paa sin Paaklædning, og Komparenten [Fisker] er derfor tilbøjelig til at tro, at hun har et Barn, hun skal underholde, eller at hun, der er hellig, har stjålet for at skaffe Penge i dette Øjemed.«

Dette og øvrige citater fra sagen står ikke blot at læse i forhørsprotokollen i Landsarkivet, men også i denne beretnings hovedkilde, den kolossale pressekampagne i *Social-Demokraten*, idet avisen indhentede et eksemplar af forhørsprotokollen og gengav lange passager ordret med indskudte indignerende kommentarer. Man kan ikke fortænke avisen i en lystig spot om, at Indre Mission skulle kunne sigtes for hæleri. Finsen tog det hellige spor tilstrækkelig alvorligt til, at en politibetjent sendtes til Lolland for at efterforske og herunder afhørte, ikke den relevante indremissionær, men i hans fravær hans noget sladderagtige hustru om Alma Bondesens broder *Carl Bondesen* – noget tyder på, at den afhørte gav ondt af sig over, at broderen snarere gav penge til almindelige kristelige formål end til den lokale Indre Mission. Broderen kaldtes en »Laps«, ifølge avisen med baggrund i, at han som kunstnere gik med løst slips.

I stedet for opfølgning af spor, søgning efter koster etc. anvendtes uhyre energi på at søge at fremskaffe en tilståelse. Hele femten gange fremstilledes den fængslede for forhørsdommeren og foreholdtes indicierne, efterhånden som de fremkom. Nogle forhør indeholdt alene foreholdelse af dommerens faste tro på hendes skyld og forgæves opfordring til at tilstå, f.eks. fra fjerde forhør, 10. juli:

»Arrestantinden var fremstillet og blev paany indtrængende eksamineret over Sagen og opfordret til at meddele, hvor hun har gjort af Kosterne. Hun blev navnlig foreholdt, at det maa anses for aldeles givet, at hun og ingen andre har begaaet disse Tyverier, men hun benægter desuagtet haardnakket, at hun er skyldig.

Oplæst, vedtaget. Afført.«

Og de enslydende, kortfattede 5.-7. forhør af 19. og 26. juli samt 2. august:

»Arrestantinden var fremstillet og blev paany examineret om Sagen, men vedbliver sit tidligere.

Oplæst.
Erkendt.
Arrestantinden afført.
Forhøret udsat.
From.«

Under Finsens ferie afløstes han af assessor *Josva From* (1860-1941). Denne, der inden sin udnævnelse til assessor i 1896 havde været auditør i fem år, synes at have bibeholdt noget af kasernesproget, idet han ifølge senere klager anvendte udtryk som »Tyvetøs« og »Hold Kæft«. Ved det store socialdemokratiske offentlige møde 25. juli 1900 sagde folketingsmand *Frederik Borgbjerg* sarkastisk, at Alma Bondesen var for dannet til at forstå rettens sprogbrug, det modsatte af dagens bebrejdelser imod retsvæsenet for at tale for abstrakt og akademisk til menigmand.

Ved niende forhør, 16. august, oplyste fru Fisker, at selvom Alma ikke gik »paa Sjov«, var hun altid i pengeforlegenhed og havde urigtigt fortalt at have sendt penge til sin moder. Alma Bondesen kunne ikke gøre rede for, hvortil hun havde anvendt de 113 kr., hun ialt i et halvt år havde haft at disponere over, men trods forehold, at når hun løj om sine egne pengesager, løj hun nok også, når hun fralagde sig tyveriet, fastholdt hun sin uskyld.

Så sent som ved det elvte forhør, 28. august, foreholdtes hun, at »det er utvivlsomt, at det er hende, der har begaaet det omhandlede Tyveri. Hun paastaar ikke desto mindre vedblivende, at hun er ganske uskyldig.«

Hendes veninde fra Maribo, hvor de havde tjent hos samme herskab, *Elise Wiberg*, som gik med Alma Bondesen til gudelige møder og i kirke, skrev 22. juli og 3. august hjerteskrærende breve til Finsen, »Gode Hr. Assessorer«, hvor hun skildrede Alma som blid, uegennyttig og samvittighedsfuld, udtalte som sit inderligste ønske, at Alma ville bekende, hvis hun virkelig skulle have stjålet, og tilbød at tage straffen for hende. »Vi havde nok hørt om, at der var mange Farer i København for unge Piger; men minst af alt havde nogen af os tænkt, at man kunde blive beskyldt for at stjæle.« Finsen satte mærke i marginen ud for den uheldige bemærkning »og fordi hun har kludret saa forfærdeligt med sine Penge, er det da ikke sikkert hun har taget noget af andres«, og indkaldte *Elise Wiberg* til det trettende forhør, 8. september, hvor hun bekræftede, at Alma Bondesen havde lånt og ikke tilbagebetalt 28 kr.

Alma Bondesen fastholdt påny sin uskyld, men kunne ikke sige, hvad hun brugte sine penge til – det ses atter, at dette ansås som et indicium imod hende.

Der er ikke tale om, at en eller to ondsindede dommere har behandlet Alma Bondesen værre end andre sigtede, men det triste ved sagen er snarere dens næsten banale karakter, bortset fra at fængslingen nok var noget længere end sædvanligt. Typisk for tidens strafferetspleje var den vidtgående anvendelse af varetægtsfængsling og eftertrykket på opnåelse af en tilståelse, ofte i samme sag. Ganske vist hjemlede da gældende ret ikke brug af varetægtsfængsel for at fremkalde en tilståelse – et aldrig formelt ophævet reskript af 23. oktober 1795, som foreskrev vand og brød for den inkvisit, der slet ikke ville svare, anvendtes så godt som ikke – men i praksis havde man, som anført i motiverne til det netop da fremsatte kommissionsforslag til en retsreform, »Erfaringens Vidnesbyrd for, at Varetægtsfængslet er i høj Grad fremmede for Fremkaldelse af den Tilstaaelse, der er Systemets Alfa og Omega«. Som forhen i Wilsters sag knæsattes inkvisitionsprocessens gamle *maxime confessio regina probationum est*. I to af Waaben fremdragne vanvittige sager forsøgte dommeren at opnå en tilståelse ved hjælp af en tankelæser (HRT 1904, p. 595, UfR 1905 B p. 67) eller kløpulver i arrestantens natteleje, spændetrøje og prygl (HRT 1905 p. 55); Højesteret skred strengt ind imod excesserne i begge sager.

Otto Rung, selv fuldmægtig i Kriminal- og Politiretten i den samme periode, beskriver skønlitterært – tænk blot på de vidunderlige historier »Kamrets Ære« og »Den graa Hat« om gentlemanforbryderen Peter Kop – og i erindringsværket »Fra min Klunketid« drastisk forhørsdommernes stadige bestræbelser på at fremtvinge eller fremlukke en tilståelse. Et godt eksempel fra erindringerne, nok tilspidset i formen, men givetvis sandfærdig i essensen, viser sammenkædningen mellem fængslingen og kravet om en tilståelse:

Kamrene hvilede endnu paa deres Traditioner fra det gamle Stokhus' hemmelige og haarde Inkquisition. Endnu stadig blev de overleverede og krasse Krydsforhørs-Metoder brugt som Pres for at faa en genstridig Laban til at bekende! Thi paa Tilstaaelsen hvilede jo hele det solide Retssystem. Beviser og Indicier kunde vakle, Vidner kunde lyve. Men vedtog Delinkventen uden Baand og Tvang sin Skyld, saa var al Ting jo i Orden! Man blev dømt saa at sige med sit eget Samtykke og pr. Kontrakt! Derfor gav man den Fængslede Tid til at overtænke Sagen i sin Celle. Hver tiende Dag en Tur med Salatfadet ind til Kamret og et Par Timers Venten i et Skab! Saa maatte den frække Hertug dog have tænkt tilstrækkeligt: »Naa, vil De saa heller ikke trille med den i Dag, Mads Endelave? Godt! Saa ned og tænke ti Dage om igen! Kamret har Tid til at vente, det sidder der kun for det samme!« - -

Uforglemmelig er historien om den slikkede sædelighedsforbryder, som havde siddet »paa Bekendelse« et par måneder uden at knække sammen og i sidste øjeblik, inden sagen måtte forventes sluttet på bevisets stilling, fremstilledes for en særlig robust assessor, »et Dovrefjeld af Kød og Knokler«, som med det eneste brølte ord »Svinebæst!« tvang arrestanten i knæ. »Han fik Hikkegraad og tilstod i Løbet af et Minut.« Over for »Store Russer«, som på blikbakken, som gik på omgang mellem arrestantskabene, indridsede et fyn-digt »Hold Kæft med Lommeuret«, var varetægtsfængslingen næppe heller et overgreb, og i retrospekt kan man ikke opbyde den store forargelse over for behandlingen af kamrenes faste stok, om hvem det gjaldt, at måtte man en gang imellem opgive en sag, var de nok skyldige alligevel i den relevante eller en anden, uopklaret forbrydelse. Her kunne den håndfaste fængslingspraksis betegnes som samfundets legitime værn imod et forbryderuvæsen, som ikke kunne rammes på anden måde. Den nyere efterforskningsteknik var nok i grøde, men endnu mangelfuldt udviklet; politikommissær *Vogelius Andersen* beretter således, at først ved en højesteretsdom i 1914 (UfR 1914,669 H) blev fingeraftrykket anerkendt som hovedbevis.

Systemet angrebes i teorien lige fra *Hother Hage* i 1847 og senest af retsreformens ihærdige bannerfører *H. Munch-Petersen*, som bestred tidligere tiders opfattelse om tilståelsen som den skyldige inkvisits moralske, måske endog juridiske pligt. Det savnede dog ikke fortalere blandt praktikere, således auditor *F. C. C. Zahlmann*, senere dommer og mangeårig borgmester i min egen by Hillerød, der i en længere artikel om en drabssag, som formentlig kun kunne opklares i inkvisitionsprocessens régie, udtalte, at denne proces »synes at passe bedst for vor – man kan godt sige – skikkelige Forbryderklasse, fordi der ved Dommerens Formaning om at sige Sandheden, bekjende o. l., appelleres til Begreber og Følelser, som Forbryderen selv rummer. Dommeren taler netop til ham, som Forældrene i Hjemmet, Lærerne i Skolen og Husbonden have talt til ham siden hans Barndom, naar han havde bedrevet noget galt.«

Betænkeligt var det meget høje antal af fængslinger; ifølge fængselsinspektør *Stener Grundtvig* fængsledes i 1899 2164 mandspersoner i Københavns jurisdiktion, og efter kriminalretsassessor *Tybjergs* oplysninger på den nystiftede Dansk Kriminalistforenings andet årsmøde i 1901 udgjorde andelen af varetægtsfanger $2\frac{1}{2}$ à 3 promille af befolkningen, langt mere end i andre europæiske riger. Andelen af fængslinger med tvivlsom berettigelse var også stor; ifølge Grundtvig burde 677 af de 2164 ikke have været fængslede, enten fordi sagen hævedes uden straf eller tiltale (376), eller de frifandtes (3) eller kun straffedes med bøde (132) eller simpelt fængsel, d.v.s. hæfte (166). Det forsvindende

ringe tal for frifindelser er ikke underligt; når undersøgelsesdommeren var klar over, at beviserne ikke kunne holde, var det lettere og hurtigere at slutte den end at køre igennem til frifindelse; netop for de tre frifundne havde varetægtsfængslingen været særlig langvarig, fra 63 til hele 178 dage. Til sammenligning kan nævnes, at i følge *Preben Wilhelms* store undersøgelse om særlig fængslingspraksis i årene 1976-85 domfældtes 88% af de fængslede (lidt færre for den oprindelige hovedsigtelse og for dom til ubetinget fængsel). Kriminalretsassessor, dr. jur. – på afhandlingen »Anders Sandøe Ørsted som retslærde« – *Carl Theodor Ussing*, som Gram og Grundtvig medstifter af og bestyrelsesmedlem i Dansk Kriminalistforening, indvendte fra praktikerens synsvinkel, at mange af de 376 i virkeligheden var skyldige, endog bevist skyldige, og at mange af de 166 var betlere, hvor en eller anden form for frihedsberøvelse var uundgåelig, men desuagtet synes tallene meget store. I mange sager forelå der utvivlsomt ved fængslingen »halvt« bevis – således Tybjerg, som i øvrigt 1904 blev dr. jur. på afhandlingen »Om Bevisbyrden« – hvorefter man forsøgte ved hjælp af en kortere fængsling at fremskaffe en tilståelse, og hvis dette ikke lykkedes, lod man den fængslede løbe og sluttede sagen.

Særlig over for den unge førstegangssigtede kunne fængslingspraksis virke forfærdelig hårdt, og hvis de ved anholdelsen foreliggende beviser hverken bestyrkedes eller svækkedes nævneværdigt, kunne fængslingen trække urimelig længe ud. Således med Alma Bondesen, som var fængslet i tre måneder – i Grundtvigs oversigt var den gennemsnitlige varighed ca. en måned. Ved femtende og sidste forhør, 21. september, gav Finsen op, og tyverisigtelsen sluttedes med politidirektørens samtykke. Alma Bondesen løslødes dog først den 26., for nu fremkom sagen om

Det måske tilståede bedrageri

Den 10. juli henvendte Fisker sig til politiet og meddelte, at Alma Bondesen muligt udover tyveriet havde begået bedrageri over for en anden tjenestepige *Elise Andersen*, som en gang i forsommeren skulle have anmodet Alma Bondesen om at besørge en kjole til omfarvning og samtidig betroet hende 3 kr. til dækning af udgifterne herved. Alma Bondesen sagde senere, at farveren havde lukket, og at hun overlod kjolen til sin fætter. Da Elise Andersen hverken fik kjolen eller pengene tilbage, havde hun henvendt sig til Fisker om sagen. Alma Bondesen, som afhørtes samme dag, bekræftede stort set

Elise Andersens forklaring, herunder om overladelsen af kjolen til fætteren, og tilføjede, at pengene havde hun forbrugt selv.

Politirapporterne blev liggende længe i akterne ubehandlet indtil det elvte forhør, 28. august 1899. Her fremlagdes de, og protokollen fortsætter: »Arrestantinden vedtog sin hende forelæste Forklaring til Rapport og erkjender svigagtig at have tilegnet sig og forbrugt de deri omhandlede 3 Kroner. Oplæst, vedtaget. Afført. Forhøret sluttet.« Det springende punkt er naturligvis ordet »svigagtig«, som ikke findes i politirapporten, men er krøbet ind i dommerens forhørsprotokol. Det betænkelige ved fremgangsmåden er, at en senere læser må komme i svar tvivl om, hvorvidt »svigagtig« er den afhørtes erkendelse eller dommerens fortolkning af den afhørtes forklaring om et faktisk hændelsesforløb. En nærmere afhøring ville utvivlsomt have frembragt, at uanset forbruget af de modtagne tre kronestykker eller størstedelen deraf var Alma Bondesen dog af den opfattelse, at hun, der havde et langt større beløb til gode i indtjent løn hos Fisker, med sikkerhed ville være i stand til at hente kjolen og betale farveren, når tiden hertil kom. Men som det gik, nøjedes dommeren med den summariske erkendelse (?) af at have handlet svigagtig.

Ved det tolvte forhør, 4. september, mødte Elise Andersen og forklarede, at hun havde overgivet Alma Bondesen kjole og penge så tidligt som 1. juni, og at Alma Bondesen senere over for hende udtalte, at hun havde leveret både kjole og penge til sin broder (ikke fætter) til videre ekspedition. Elise Andersen havde selv måttet indløse og betale kjolen. Denne forklaring kan godt have ledt dommeren på vildspor – man kunne dog have spurgt farveren, hvem der hentede og betalte kjolen, og derved fået oplyst, at det ikke var Elise – men dommeren undlod også at spørge hende, om hun ønskede Alma Bondesen straffet, hvilket havde været nærliggende, idet meget talte for, at forholdet måtte bedømmes efter den mildere § 254 i straffeloven. Hun krævede ikke erstatning.

Alma Bondesen anerkendte Elise Andersens forklaring og »erkender«, at hun trods sit løfte havde undladt at indbetale de 3 kr. til farveren »og overfor Komparentinden, efter at Arrestantinden svigagtig havde tilegnet sig og forbrugt Pengene, i Strid med Sandheden angivet, at hun havde leveret de 3 Kr. til sin Broder ...«.

Ved det sidste forhør 21. september får tilståelsen sin endelige udformning:

»Derimod [efter en sidste benægtelse af tyveriet] gentager hun sin Tilstaaelse om at have den 1ste Juni d. A. svigagtig tilegnet sig og forbrugt et kontant Beløb

af 3 Kr., der af Tjenestepige Elise Andersen var hende betroet, for at hun skulde betale dem for nævnte Pige samt svigagtigt at have fragaaet Modtagelsen af disse Penge overfor bemeldte Pige ved i Strid med Sandheden at angive, at Pengene var af Arrestantinden leverede hendes Broder ...» (Oplæst, vedtaget).

På dette sted vil det være nyttigt at se på de relevante §§ i straffeloven af 1866:

§ 253: *Samme Straf* [mindstestrafen var fængsel på vand og brød, ikke under 5 dage] *anvendes fremdeles paa den, som i bedragerisk Hensigt afhænder eller pantsætter eller paa anden svigagtig Maade ... tilegner sig Gods, der er ham betroet til Laan, Leie, Forvaring, Bestyrelse eller ...*

§ 254: *Er det fremmede Penge, nogen uberettiget anvender til eget Brug, skal det dog, dersom det ikke er ved at bryde Segl eller Laas for de fremmede Penge, at han har sat sig i Stand til at benytte dem, og han heller ikke svigagtigt har fragaaet Modtagelsen, bero paa den forurettede, om han vil have Sagen forfulgt, ligesom han og, indtil Dom er afsagt, kan frafalde Sagens fortsatte Forfølgning, og bortfalder alt Strafansvar, hvis den Skyldige, inden Dom i første Instans overgaar ham, erstatter, hvad han saaledes har forbrugt.*

Det betænkelige ved forhørsprotokollen er, at dommeren fører tilståelsen på prent med straffelovens egne formuleringer. Som den radikale overretssagfører *Erik Henriksen*, hvem vi mødte i forrige kapitel, hudfletter forhørsdommeren (*Politiken* 29. juli 1900), lader denne »Pigen optræde som sprænglærd Kriminalist, der kender Højesterets Praksis om, hvilket Forhold der kan stilles i Lighed med »Fragaaelse« og for sit Vedkommende slutter sig til den«. Pigen citerer straffelovens ord, som om hun var oppe til juridisk eksamen, »uhyre bekvemt, hvis Sagen skal for Højesteret« (*Tilskueren*).

Alma Bondesen gav afkald på aktor og defensor – betingelsen for, at sagen kunne fremmes til dom straks – og dom afsagdes samme dag. Ifølge ordningen for Kriminal- og Politiretten skulle alle domme afsiges af fem dommere, som udgangspunkt efter skriftlig votering, men i sager til summarisk pådømmelse, de såkaldte »Aflæsningsager«, efter mundtligt referat fra forhørsdommeren, selv en af de fem. Voteringsarket indeholder kun navnene på de medvirkende dommere *Gram, Winther, Lunn* og *Tybjerg* og den yderst kortfattede dom: »Da Arrestantinden ... ved sin egen Tilstaaelse og det i øvrigt oplyste er overbevist om at have den 1ste Juni d. A. svigagtig tilegnet sig

og forbrugt ... vil hun være at anse efter Straffelovens § 253 efter Omstændighederne med Fængsel paa Vand og Brød i 5 Dage ...», og sluttende med den faste formular: »At efterkomme under Adfærd efter Loven«.

Dommen anvendte således den strenge § 253, ikke § 254, og den svigagtige fragåelse af modtagelsen fremgår ikke af dommens tekst, men hvordan Finsen i øvrigt har »aflæst« sagen, véd vi ikke.

Systemet med aflæsningssager var velegnet til klare sager, f.eks. tyveri, hvor tyven var grebet på fersk gerning eller i besiddelse af koster, men kunne være betænkeligt ved mere komplicerede sager. Det var også et spørgsmål, om ikke en tilståelse efter en langvarig fængsling burde bedømmes med skærpet forsigtighed. Forfatteren *Palle Rosenkrantz* lader i skuespillet »En Tilstaaelse«, opført år 1900, en uskyldig mand tilstå et større tyveri i et øjeblik svaghed efter flere måneders fængsling, hvorefter han dømmes på grundlag af tilståelsen uden at kunne trække den tilbage; kriminalretsassessor *C. E. Cold* indvendte, at tilståelsen ikke kunne lægges til grund for dommen uden støtte i sagens øvrige beviser – utvivlsomt rigtigt, men *Alma Bondesens* sag viste, hvor sjusket sagsbehandlingen kunne være. På det femte årsmøde i Dansk Kriminalistforening 1906 indledte overlæge *Frederik Hallager* emnet »Suggererede Tilstaaelser«; han omtalte hovedsagelig den urigtige tilståelse, som den pågældende fremkom med i god tro, men nævnte også som noget selvfølgelig en tilståelse, hvis eneste formål var at bringe en varetægtsfængsling til ophør. Medindlederen, kriminalretsassessor *H. C. N. Giørtz*, og andre jurister i debatten ville dog ikke give afkald på egen tilståelse som et vigtigt bevismiddel.

Alma Bondesen modtog dommen, som derved blev retskraftig, og afsonede straks, hvorefter hun løslodes den 26. juni fra arresthuset på Christianshavn, efter at hun pr. brev havde bedt *Elise Wiberg* sende hende hendes vinterhat, galoscher og »et Par Snørebaand til mine Støvler, da jeg ingen har« – genstande tjenlige til selvmord fratoges jo de fængslede. »Herren har været god imod mig, men jeg forstaar det ikke; og der er ogsaa mange andre, som har været gode imod mig.«

Erstatning, pressestorm, genoptagelse og reassumptionsforhør

Historien kunne være sluttet her. *Alma Bondesen* var fri, men stemplet både ved dommen for bedrageri og den stadige mistanke for tyveri, og erstatning

for uberettiget varetægtsfængsling var uopnåelig, idet betingelsen herfor efter lov nr. 52 af 7. april 1888, »naar det efter de fremkomne Oplysninger maa antages, at han er uskyldig i den Forbrydelse, hvorfor han var fængslet«, klart ikke var opfyldt. Men så skete miraklet, at en anden ung kvinde, den Alma Bondesen ukendte *Edith Hasselberg*, blev afsløret for et andet tyveri, og at et stykke silketøj fra tyveriet hos Fisker fandtes i hendes gemmer. Hun tilstod tyveriet, og andre koster tilvejebragtes på Assistenthuset, hvor hun havde pantsat dem. 5. maj 1900 blev Alma Bondesen kaldt op på politikamret og fik udbetalt en erstatning på 500 kr., måske sparsomt udmålt, men dog mere end det dobbelte af hendes årlige løn som tjenestepige.

5. juli 1900 offentliggjordes i Social-Demokraten under overskriften »En ung Pige uskyldig arresteret i 3 Maaneder« den første af en lang række artikler, som måneden ud gik enestående grundigt ind i sagen og særlig angreb assessor Finsen. Allerede her ses de mange små levendegørende træk, således at Alma Bondesen under en gårdtur havde skrevet sin broders navn på plankeværket og derfor var ikendt 8 dages strengt fængsel uden lys og beskæftigelse. Beretningen slutter med afsløringen af den rette tyv og erstatningen.

Den følgende dag, 6. juli, er første spaltens overskrift »Finsen (i spærrede typer) og den unge Pige. Han fik hende dømt alligevel«, hvorefter følger historien om kjolen og de 3 kroner. »Det fremgaar af denne Sag, hvor hjælpeløs en Arrestant er stillet overfor en uheldig Assessor.« 7. juli attaqueres en retspleje, som kun bestræber sig på at klemme tilståelser frem. Fætteren fortæller sin historie om kjolen. 11. juli citeredes et flovt interview med Fisker i den konservative avis *Vort Land* – han ville kun anmelde tyveriet, men politiet beholdt pigen med det samme – og et brev fra Elise Andersen, der udtaler, at hun aldrig har anmeldt eller villet anmelde Alma Bondesen.

12. juli bragte avisen et ubetænksomt brev fra Finsen, hvorefter Alma Bondesen var dømt for at have forbrugt de 3 kroner og at have fortiet dette over for Elise Andersen, hvilket måtte sidestilles med fragåelse af modtagelsen. Dermed lagde Finsen sig blot for nye angreb.

13. juli besøger avisen Alma Bondesen hos hendes indremissionske forældre, som har opdraget hende i streng religiøsitet; faderen er landarbejder med 500 kr. i årsindtægt og 6 børn. Hun, der beskrives som spinkel og sart, troskyldig og sandhedskærlig, ville ikke trods pres bekende tyveriet, da det var at lyve, og ikke tage livet af sig, da det var en synd. Vi får den lille rørende detaille, at hun aldrig har fået børnefotografierne igen. From, som sagde »Tyvetøs« og »Hold Kæft«, forsøgte at få hende til at tilstå tyveriet, da straffen for

dette og det beviste bedrageri ville blive omtrent den samme. En overbetjent kaldte hende »Mær« og trak hende i begge hendes øren, så hun blødte. Man forsøgte at fralukke hende en tilståelse ved at bilde hende ind, at hendes broder, »den Laban«, ville blive arresteret. Hun modtog dommen på de fem dage, da hun var svimmel og næsten afmægtig.

Artiklerne er usignerede, og det siges aldrig, hvordan avisen fandt Alma Bondesen, som efter sit personlighedspræg aldrig ville have opsøgt Social-Demokraten. Ifølge avisen *Forposten* og en 25 års jubilæumsartikel i *Nordjyllands Social-Demokrat* i 1910 tilkommer æren Danmarks første sportsjournalist, den norskfødte *Norman Bryn*, som havde lært Alma Bondesens broder at kende i en atletikklub og af ham hørt, hvordan hun var blevet tyvttet og uretmæssigt fængslet. I måneder bestormede han familien, før han fik lov til at skrive artiklerne. Broderen bad direkte Bryn om at afvente udbetalingen af erstatningen for ikke at bringe denne i fare.

De følgende dage fyredes op under Finsen, der betegnedes som en svagt begavet jurist uden anlæg og evner for dommergerningen, ikke engang en gentleman (14. juli); kritiske udtalelser i *Kristeligt Dagblad* ledsagedes af en lystig bemærkning om, at »Hr. Finsen synes saaledes opgivet af baade Guder og Mennesker« (15. juli); smukke skudsmaal for Alma Bondesen fra tidligere herskaber nævnes, navnlig fra en stabssergent, »der ifølge hele sin Stilling forlanger gennemført Orden og Punktlighed« (17. juli).

Ligeledes 17. juli fordobledes Finsens trængsler, idet *Politiken* sluttede sig til hans forfølgere med en lang artikel af *Erik Henriksen*. Han greb det centrale ved sagen, at Finsen ved at straffe for det ubetydelige forhold, »som enhver Forretningsmand, der har flere Konti i sit Bogholderi, maaske daglig begaar«, i virkeligheden ville straffe for tyveriet. »Hans Dommersamvittighed er som Sværdet Tyrving: engang draget kræver det Blod.«

Så var den arme mand mør. 18. juli ansøgte han Justitsministeriet i et ikke uværdigt brev om at udvirke en allerhøjeste resolution om sagens indbringelse for Højesteret, idet han nok fastholdt som sin formening, at Alma Bondesen var dømt efter loven, men ønskede, at hun kunne få oprejsning, hvis det måtte vise sig, at hun var uretfærdig dømt. Ministeriet spildte ikke tiden; to dage efter bad justitsminister *Carl Goos* politidirektøren om at afæske Alma Bondesen erklæring om, hvorvidt hun ønskede sagen indbragt for Højesteret – konceptet er påtegnet »citiss[ime]«, d.v.s. så hurtigt som muligt – hvilket hun straks bekræftede, og den 27. anmodede hun om beskikkelse af højesteretssagfører *Frederik Salomon* som defensor. 29. august beskikkede Kongen højesteretsadvokat *Sophus Scavenius Nellemann* som aktor og Salo-

mon som defensor og tilskrev justitiarius for Højesteret: »V. G. [Vor Gunst] Vi give dig hermed tilkjende, at vi efter samtlige foreliggende Omstændigheder have fundet det rettest, at ... undergives Prøvelse ved Højesteret«.

Pressekampagnen fortsatte, nu med direkte citater fra forhørsprotokollen. Ubehageligt for Finsen var det, at Gram, nu konstitueret som justitiarius, i to breve til pressen redegjorde for sin opfattelse af den mundtlige votering og tog afstand fra Finsens brev af 12. juli.

25. juli afholdt Socialdemokratisk Forbund et stort møde »Alma Bondesens Sag og Retsreformen« på Wodroflund, »i Tilfælde af godt Vejr i Haven«. Alma Bondesen sad på tribunen. Borgbjerg var hovedtaler. Der krævedes en retsreform med offentlighed og mundtlighed, garanti mod misbrug af varetægtsfængsling, juridisk bistand for den anklagede og nævninger valgte ved almindelig valgret. Forsamlingen udtalte ønske om, at Alma Bondesens lidelser måtte give det sidste afgørende stød til en forbedret retspleje, og mødet sluttede med et leve for socialismen.

29. juli endte kampagnen med et langt citat fra Højres generalkorrespondent, som nævnte, at Finsen, der var søn af en afdød landshøvding på Island og indenrigsminister – den store islandske slægt kan føres helt tilbage til år 850 og omfatter den i forrige kapitel nævnte retshistoriker og højesteretsassessor *Vilhjálmur Ludvig Finsen* og særlig lægen og nobelpristageren *Niels Finsen* – udviste megen nidkærhed og ikke skånedes sig selv, men havde haft flere uheld, og hans renommé var ikke rodfæstet, da sagen kom frem. Social-Demokraten krævede bedre, ikke flere, jurister, ikke ministersønner, ikke »flere Finsen'er, Hørring'er og Goos'er«. Udhængningen af Goos, som i mange år havde været forkæmper for en retsreform, særlig med nævninger, var næppe retfærdig.

Nu kom højesteretssagfører Benedikt Frederik Salomon ind i billedet. Han var af en fremtrædende jødisk slægt, hans farfader Bendix Salomon var hosekræmmer og talmudist. Han roses for skarpsindighed, grundighed, dyb menneskelighed og retorisk begavelse af nærmest gallisk art. *Illustreret Tidende* fremhævede ham som den mest veltalende blandt ræsonnører; han var flammende og sentimental, spillede på mange strenge, og det vilde ikke virke barokt, hvis han udstødte et »Hah!«. *Aage Gad* nævner, at jo skarpere hans mening var, des urbanere var ordene, og at han forstod kunsten at forgylde en bitter pille. En iagttagelse om, at defensorerne i kriminelle sager inddroges alt for sent, garnerede han med et citat af politikoret i Offenbachs operette »Røverne«: »Vort Hverv bestaar netop i/ at komme, naar Alt er forbi«. Fra sin studietid tilsluttede han sig den politiske opposition, og han var for-

svarer i mange politisk farvede sager, således efter det kendte »Jyderupslag« i 1883.

Salomon anmodede om reassumtionsforhør og sammenfattede i en tyve foliosider lang skrivelse til retten forløbet, således som Alma Bondesen selv kunne have afgivet forklaring, hvis hun var blevet grundigt afhørt. Elise Andersen, som med sit herskab opholdt sig i samme sommervilla som Fiskers, bad ca. 1. juni 1899 Alma, der skulle til byen, medtage kjole og penge. Da farveren havde lukket, overlod Alma kjolen til sin fætter til udførelse af hvervet og beholdt selv pengene, der var i behold til den 17., hvor hun brugte ca. 1,80 kr. til reparation af støvler; hun ville telefonisk bede sin broder om at give fætteren de 3 kr. til kjolen, men fik det ikke gjort straks. Søndag den 18. skulle de to tjenestepiger modtage morgenbrød til familierne, men havde ikke fået penge dertil. Elise sagde, at de kunne lægge ud af hendes 3 kr., som Alma jo havde, men Alma, som ikke ville redegøre for sine forhold til Elise, sagde usandfærdigt, at hun havde overladt sin broder de 3 kr. Den 19. blev hun arresteret, inden hun havde nået at tale med broderen. Fætteren fik først senere underrettet Elise, da denne skiftede kondition 1. juli. Han hentede kjolen og lagde ud for betalingen, men bad Elise godtgøre ham, der var arbejdsløs, de 3 kr., hvad hun gjorde. Efter løsladelsen fik Alma 10 kr. i tilgodehavende løn og betalte straks Elise de 3 kr. Under forhøret nægtede hun at have handlet »svigagtigt«, men Finsen sagde, at han ikke havde tid til at høre på hendes løgne, at hun ikke kunne narre ham med sine uskyldige blikke, og, den 21. september, at hun ville gå derfra som en mærket forbryder. Salomon nævnte også, at Alma Bondesen ikke fik noget at spise i mere end et døgn efter anholdelsen.

De nye forhør, som lededes af Ussing, fik et gigantisk omfang - *Berlingske Tidende* nævnte, at medens hovedekstrakten kun var på 10 sider, var tillægs-ekstrakten på 68 sider. Hele 17 gange sattes retten påny i sag nr. 156/1899, og hver en sten blev vendt. Intet under, at Alma Bondesen den 23. november bad om udsættelse på grund af hovedpine. Man gik så meget i detaljer, at det kunne oplyses, at reparationen af støvlerne havde kostet 2,35 kr., således at nogle af de 92 øre ved anholdelsen måtte have været Alma Bondesens egne penge. Farveren afhørtes, hans bog blev gennemgået, kjolen var til stede, og Elise Andersen vedkendte sig den. Salomon fik ikke adgang til at overvære forhørene, ingen regel svarende til retsplejelovens § 748, men han tog revanche ved at holde konference med Alma Bondesen efter hvert forhør, og dommeren nævnte let pikeret (22. december), at dette ikke var gavnligt for sagens gang. Man kan ikke frigøre sig fra det indtryk, at var den første under-

søgelse sjusket og alt for kort, var de nye undersøgelser unødigt grundige. Det indtryk, der blev tilbage, var, at Alma Bondesen havde lettere rod i sine pengesager og ikke altid havde sagt sandheden, men at hun var fri for alt bedragerisk forsæt.

I Højesteret, votering og dom

Den 5. februar 1901 nåede sagen Højesteret, hvor der procederedes i hele fire dage, grundigt refereret i Berlingske Tidende, Politiken, her illustreret med rammende stregtegninger, og Social-Demokraten – fra den øvrige presse vil jeg kun fremhæve Forposten for dens drilagtige tegninger af de tilstedeværende bladreferenter (»Hr. Knauer, der aldrig siger Nej til et Glas Portvin«) og meddelelsen om, at Alma Bondesen var blevet set uden for Kong Georgs Palæ, hvor Højesteret da havde sæde, men ikke ville gå op i retssalen til de mange nysgerrige. Den 7. kaldte Social-Demokraten sagen for »Dreyfus-Affæren i dansk Format« og sagde, at en hel række assessorer og vort retssystem sad på anklagebænken. Måske er jævnførelsen med Dreyfus-affæren lige voldsom nok, der var dog forskel mellem fem år på Djævløen og tre måneder i Christianshavns fængsel, men sammenligningen kan ikke afvises, da man ikke kan bortse fra, at den danske sag som den franske blottede mangler ved et helt system og måske ansporede til gavnlige reformer.

Aktor, den gamle Sophus Nellemann, havde et uhyre fornemt ry. Ved hans død i 1915 skrev højesteretssagfører *Asmussen*, at Nellemann var et af skrankens ypperste medlemmer; hans procedure beskrives som solid, medens han ikke forsøgte at virke ved oratoriske floskler – mon der i denne ros ligger en skjult brod over for retorik à la Salomon? Han indrømmede i sit aktorat, at Finsen, hvem han i øvrigt forsøgte at rense ved at tillægge Fiskers letsindige forklaringer mest muligt af skylden, ikke ville have rørt bedragerisagen, hvis det ikke havde været for tyveriet, men fastholdt, at Alma Bondesen, som havde rod i sine pengesager, som flere gange over for fru Fisker først havde rettet for sig med betroede penge, når det opdagedes, at de manglede i regnskabet, og som endelig havde forbrugt de 3 kr. og havde talt usandt herom, var skyldig i bedrageri. En belysende enkelthed: Den afhørende overbetjent benægtede at have sagt »Tyvemær«, han plejede nemlig at sige »Tyvetøs!«. Betegnende for de næsten ombyttede roller var, at Nellemann på et tidspunkt kaldte Salomon »aktor«, d.v.s. mod assessorerne. Han citerede justi-

tiarius for en udtalelse om, at Finsen var en overordentlig samvittighedsfuld, arbejdsom og omhyggelig dommer, og at han i den pågældende periode var stærkt overbebyrdet bl.a. med en stor brandsag.

Mellem de to procedurer taler lå dokumentationen, hvis vigtigste element var, at Finsen, trængt mere og mere i defensiven, den 13. december 1900 havde indrømmet, at Alma Bondesen ikke havde erkendt »svigagtig at have tilvendt sig og forbrugt 3 Kr.«, men kun at have brugt beløbet uden Elise Andersens vidende og vilje; »for Nemheds Skyld« indsatte han ordet »svigag-

tig«, fordi han var optaget af tyverisagen. Hermed var grundlaget for de fire øvrige assessors godkendelse af sagen som aflæsningssag bortfaldet. Også From afgav erklæring; han fralagde sig de værste udtryk, men indrømmede, at han ikke havde talt »blidt« til hende.

Politiken var imponeret af Salomon. »Han pointerer overmaade skarpt. Med smaa faste Hammerslag banker han de Sætninger, som indeholder Kærnepunkterne, fast i Dommernes Hjærner. Intet stærkt Ord tager han i sin Mund, det er glat og slebent og forsigtigt Alt, hvad han siger, men under den glatte Form ligger Brodden altid synlig.« Han gennemgik påny hele sagen. Han udtalte, at mange studenter ej heller kunne gøre rede for deres pengesager. Alma Bondesen sendte penge til Indre Mission og havde den overbevisning, »at man ikke maatte holde Regnskab med, hvad man gav bort i saadanne Øjemed. Tale om det vilde hun ikke, fordi Fiskers gjorde Nar af hende«, derfor hendes udflugter til familien Fisker om, hvad hun gjorde med sine penge. Nellemann havde ikke sans for hendes centrale karaktertræk, hendes religiøsitet, f.eks. opfattede han udtryk for syndserkendelse i hendes fængselsbreve som en kriminel tilståelse. Hvis hendes forbrug af de betroede pengestykker var bedrageri, kunne han selv straffes som bedrager hver eneste sag. »Jeg bruger de Penge, mine Klienter betror mig, i egen Interesse, thi indkomne Penge holdes selvfølgelig ikke for sig selv (det var inden de stramme regler om klientkontoen). En anden Sag er det, om man kan erstatte disse Summer, men derom er jo ikke Tale, thi det er bevist.« Han fastholdt, at uagtet Alma Bondesen ikke var svøbt i en engels hvide klædebon, havde hun ret til oprejsning, som ikke måtte forholdes hende.

I voteringen deltog elleve dommere, *Lassen, Grüner, Harald Paulsen, Florian Larsen, Evaldsen, Gottlieb Jensen, Mourier, Nyholm, Müller, Smith og justitiarius Koch* – flere af dem har vi mødt i forrige kapitel. Der er ingen grund til at gå grundigere igennem voteringen eller at fremhæve enkelte vota. Der var enighed om at frifinde, ja det betegnedes som en kolossal fejltagelse ved den indankede dom, at forbruget af betroede penge uden samtykke var betegnet som bedrageri (her skal vel indsættes et »i sig selv«), hvorved førstvoterende henviste til strafferettens største autoritet Goos: Speciel Del II p. 456 f. Bedragerisk forsæt forelå ikke. Alma Bondesen kunne i ethvert øjeblik rette for sig – det ses, at beløbets lidenhed også har spillet ind. Den blotte usandhed over for Elise Andersen kunne ikke sidestilles med en fragåelse. Elise Andersen havde ikke forlangt forholdet inddraget og havde ikke begært Alma Bondesen straffet, og der var ikke givet denne lejlighed til at erklære, om hun kunne og ville erstatte beløbet. Udover frifindelsen var der også enighed om at

tillægge Alma Bondesen en erstatning på 500 kr., rigeligt efter den korte afsoning, men ikke efter sagens langvarige forløb og betydelige belastninger.

Af særlig interesse er de åbenhjertige udtalelser om de i sagen optrædende personer. Alle var enige om at dadle Finsen, både for dommen og, især, for protokollationen. Det store spørgsmål var, om man skulle korrekse ham direkte i dommens tekst. Mange var tilbøjelige til overbærenhed, også fordi Finsen selv havde beklaget protokollationen, men justitiarius trak tilsidst et flertal med sig til en udtrykkelig misbilligelse af, at »Tiltaltes Forklaring om hendes Forhold med Hensyn til de hende betroede Penge under de før Dommens Af sigelse optagne Forhør ... er tilført Retsprotokollen paa en unøjagtig og ikke med de virkelige Forhold stemmende Maade«. Medvirkende til den hårde reaktion var, at Finsen kun havde opretholdt bedragerisagen, fordi han troede, at Alma Bondesen var en tyv, der ikke ville bekende, og på grund af det fejlagtige referat for de andre assessorer inden dommen. Flere måtte tåle kritik: Den gamle Mourier harcelerede over, at kriminalrettens assessorer ved erklæringer og breve optrådte som om de havde grund til at være fornærmede af defensor, som gjorde sin pligt, medens assessorerne bragte retssystemet i mis-kredit. Men ej heller Salomon gik ram forbi; det var en generel opfattelse, at han havde vidtløftiggjort sagen unødvendigt, og det gav sig udslag på det for en advokat ømmeste sted, salæret, idet man for de lange skrivelser, de mange møder særlig med Alma Bondesen og det fire timer lange defensorat i Højesteret kun tildelte ham 200 kr., det samme som til aktor, som ikke kritiseredes, ja førstvoterende, som slog den kritiske tone an, ville gå helt ned til 100 kr.

Den 11. februar 1901 afsagdes dommen og aftryktes in extenso i flere aviser (også i UfR 1901, 196 H). Næste dag kommenteredes den overalt. Forfatteren *Sophus Michaëlis* sammenlignede i Politiken Højesterets misbilligelse med den olympiske Zeus' nik, der fik højen Olymp til at skælve, og at jorden skælvede under råd- og domhuset. Mere alvorligt: »Lad Lovens Mænd tusind Gange være Lovens Tjenere – dens Bødler er og bør de ikke være. Ingen Mistænkt bør stilles for Domstolen som for en uforsonlig og personlig Fjende.« Social-Demokraten fulgte den 13. Finsen til dørs med en drillende konstatering af, at han af sin justitiarius rostes som en af de bedste dommere. Hvordan er så ikke de andre? »Der sidder de [dommerne], paavirkelige af alt det, som andre Mennesker paavirkes af: en daarlig Mave, huslige Ærgrelser, Trang til Sommerferie, økonomiske Sorger, personlige Sympathier eller Anthipathier. Der føres i Retssalen et Sprog, som ellers kun høres blandt de Folk, som man i de senere Aar i Dommer- og Regeringskredse har interesseret sig for at faa klapset ordentligt af, endogsaa ved korporlige Straffe.«

Som en sidste tilføjelse oplyste Social-Demokraten den 16., at Finsen i et brev havde bedt Alma Bondesen om undskyldning og sendt hende yderligere 500 kr., og at hun havde takket, hvorefter sagen var sluttet.

Selv forlod hun værdigt offentlighedens søgelys med et lille brev til Politiken den 12.:

Højtærede Redaktør!

Jeg sender Dem herved min bedste Tak for den Velvilje, De har vist mig i Deres ærede Blad, og beder Dem ganske særlig bringe til Offentlighedens Kundskab min inderligste og dybtfølte Tak til Hr. Højesteretssagfører Fr. Salomon, hvis Arbejde og Interesse for mig i den nu afsluttede Sag jeg aldrig vil kunne glemme eller takke nok for.

Deres ærbødige

Alma Bondesen.

De efterhånden store erstatningsbeløb frembragte en syrlig kommentar i vittighedsbladet *Klods-Hans*, som under en ubehagelig tegning af en meget jødisk udseende Salomon bragte følgende lille vers:

Kong Salomons Højsang, som før var certosa,
Nu overstraales af Salomons Prosa.
Han udfried Alma fra Finsens Gab a'
Og gør hende rig som en Dronning af Saba.

»Certosa«, den italienske form af den kendte likør »Chartreuse«, var tidens store modeord for chic, elegant. Den bevidst bondske rigsdagsmand *Jens Busk* skal have protesteret imod insinuationer om, at han talte finere og gik finere klædt i København, med at han ikke »goer med høw Hat, hvid Flip og Sjartosebowser, nær a æ i Kjøvenhavn« (fra nekrolog i *Horsens Folkeblad* 30. august 1908).

Nelly Andersen; folketingsforespørgslen

Fra 15. marts 1901 bragte Social-Demokraten, utvivlsomt påny Norman Bryn, næsten daglig lange artikler om en celeber, omend nu fem år gammel skandale – den første dags overskrift var »Justitsminister Nellemann og hans Tjenestepige. Uskyldig i Fængsel« – og også her fulgte Politiken med nogle

dage efter. *Nelly Andersen*, datter af en nu pensioneret politibetjent fra Korsør, kom den 1. november 1895 som tjenestepige i huset hos daværende justitsminister *Johs. Nellesmann* efter at have tjent halvandet år hos litteraturhistorikeren, professor *Peter Hansen*, fra hvem hun medbragte en god anbefaling. Nogle uger efter hendes ankomst gik glasset til husets frues ur med guldkæde i stykker, og fru en skilte ur fra kæde. Næste dag savnede hun guldkæden og fik mistanke til *Nelly Andersen*; ganske vist havde familien tre tjenestepiger, men de to andre havde været hos ministeren i flere år, så de mistænktes ikke. Et par dage efter fandtes guldkæden i ministerfruens kjoleliv – andetsteds nævnes, at den fandtes i gylpen – men *Nelly Andersen* kom nu under mistanke for at have først stjålet kæden og derpå lagt den tilbage af frygt for afsløring, så justitsministeren indgav anmeldelse til politiet, hvorefter *Nelly Andersen* anholdtes og fængsledes. Under hendes fængsling udvidede ministeren sigtelsen til, at hun også skulle have stjålet en syltetøjsske og en gammel fodpose, ligesom ministeren nævnte, at hun kunne have begået bedrageri eller tyveri med hensyn til nogle personlige småindkøb, og uden den fjerde berettigelse angav hendes broder som hæler i et af disse forhold.

Assessor Cold, som vi har mødt tidligere i kapitlet, var forhørsdommer og forlængede fængslingen flere gange, bl.a. ved under det sidste forhør inden årsskiftet 1895-96 at foreholde arrestantinden, om hun ville gå ind i det nye år som en tyv og løgner, hvortil hun svarede, at hun ville gå ind i det nye år med en ren samvittighed. I januar opklaredes, at kjolelivet ikke havde været ude af ministerfruens besiddelse, men politiet gav ikke op: En betjent sendtes til Korsør for at spørge *Nelly Andersens* fader, om han ikke under en nylig rejse havde benyttet en fodpose, hvilket han afviste »med Foragt«. Nu fandtes syltetøjsskeen på bunden af en syltetøjskrukke og fodposen i en krog på loftet, og *Nelly Andersen* løslodes efter 53 dages fængsling. Der tilbødes hende ikke erstatning, men professor *Peter Hansen* bragte over for politiet erstatningsspørgsmålet på bane, hvorefter Cold fastsatte erstatningen for fængslingen til 50 kr., efter at Justitsministeriets departementschef *Ricard* havde udtalt, at man fandt dette passende. I kendelsen om erstatningen udtalte Cold, at mistanken om tyveriet af guldkæden var bestyrket, således at alene forlængelsen af fængslingen på grund af de yderligere, grundløse sigtelser om syltetøjsskeen og fodposen havde begrundet erstatningen, men *Nelly Andersen* underrettedes ikke om dette. I de følgende år opholdt *Nelly Andersen* sig hos sin broder i udlandet, men efter *Alma Bondesen*-sagen tog hun mod til sig og henvendte sig til Social-Demokraten, som naturligvis greb sagen med fornøjelse.

Æres den, som æres bør! Social-Demokraten hængte ikke fine damer ud alene på grundlag af deres klassetilhørsforhold. Under overskriften »Hendes Naade Fru Nellemann og Professorinde Fru P. Hansen« (26. marts) omtalte avisen, at en brosche var forsvunden for professorinden omtrent samtidig med, at Nelly Andersen var fratrådt sin plads hos hende, men da hun ikke havde konkret mistanke til pigen, undlod hun at indgive anmeldelse herom, endog da hun indkaldtes af assessor Cold for at afgive forklaring i den nye sag. To år efter blev broschen konstateret af professorindens søster i frakkeopslaget hos en ekspeditrice, som viste sig at have fundet broschen uden for Garnisons kirke, hvor ejerinden havde tabt den under udstigning fra en vogn. Hvis mistanke om tyveri af broschen var blevet rejst imod Nelly Andersen, var fængslingen utvivlsomt blevet betragteligt forlænget.

Sagen var på en måde grimmere end Alma Bondesens sag, idet grundlaget for fængsling var langt løsere end imod Alma Bondesen, mod hvem den første mistanke ikke havde været uden føje. Det var også kritisabelt, at højrebladet *Nationaltidende*, som talte den forhenværende ministers sag, offentliggjorde den fuldstændige kendelse om erstatning med den deri indeholdte krænkende fastholdte beskyldning mod Nelly Andersen. På den anden side var sagen fem år gammel, og modsat Alma Bondesens sag var der intet akut behov for retfærdighed og oprejsning, så sagen kunne alene bruges i den generelle debat, herunder til at skandalisere en gammel højreminister, særlig med henblik på den aktuelle valgkamp til folketingsvalget (Social-Demokraternes overskrift 31. marts 1901: »Nellys Bysbørn stemmer Højre ned!«; 2. april 1901, dagen før valget: »Højre til Valg under Bahnsons & Nellemanns Fane. Alma og Nelly vore Skytsaander!« – Bahnson var tidligere krigsminister, kraftigt upopulær i oppositionskredse).

28. og 29. marts behandlede Folketinget en forespørgsel til justitsministeren fra Socialdemokratiet om, hvad ministeren havde foretaget sig eller agtede at foretage sig i anledning af Alma Bondesen, Nelly Andersen og andre »retsskandaler«, i alt fem sådanne. Borgbjergs lange indlæg mandede ud i den rammende bemærkning: »Systemet er slet, men værre er det blevet derved, at Personerne ogsaa er slette«. Han kaldte det »Juristhævn«, at Finsen dømte for bedrageri af irritation over, at han ikke kunne få Alma Bondesen straffet for tyveri, og opfordrede kraftigt til, at Justitsministeriet gjorde regres hos Finsen for erstatningsbeløbene på 2 x 500 kr. efter 1888-lovens § 7. Nelly Andersens sag trævlede han op og fremdrog bl.a. det uheldige ved, at Cold, som var assistent i Justitsministeriet, endnu kun var konstitueret assessor i Kriminal- og Politiretten, da han fik sagen i anledning af sin øverste chefs

mere end tynde anmeldelse imod tjenestepigen; det var en oplagt insinuation, at dette også farvede den uheldige ordlyd af kendelsen om erstatning. Kun et par måneder efter udnævntes Cold som Nellemanns sidste udnævnelse inden hans fratræden som minister.

Goos bestred, at Finsen havde begået fejl ved behandlingen af tyverisigtelsen, og at hans fejl ved protokollationen i bedragerisagen kunne tilskrives forsæt eller skødesløshed, hvorfor han afslog at søge regres hos ham og under hele den ophedede debat fastholdt afslaget. Hans indlæg udmundede i: »Der er intet Retssystem, som kan sikre imod, at der ikke skulde kunne begås Fejl af Dommerne. Saa maatte Dommere jo være mere end Mennesker.« Nævninger, som godt kunne dømme på mindre indicier end juridiske dommere, kunne meget vel have dømt Alma Bondesen eller Nelly Andersen, som begge havde undgået dom. Man havde taget den praktiske konsekvens af Alma Bondesen-sagen, at retten fremtidig kun voterede mundtligt i utvivlsomme aflæsningssager (læs: tyverisager); ved blot skygge af tvivl skulle hele protokollen cirkulere mellem dommerne, og en anden assessor end forhørsdommeren skulle være referent.

Svend Høgsbro, selv højesteretssagfører og senere justitsminister, kritiserede praksis for dommerudnævnelser, herunder konstitutionssystemet – det er som en foregribelse af debatten i den anden ende af århundredet – og krævede offentlighed og medvirken af forsvarer. På hans forslag vedtoges med alle stemmer mod Højre en misbilligelse af, at regeringen, som havde modtaget et kommissionsforslag om retsreformen i 1899, endnu ikke havde fremsat lovforslag.

Hvordan det siden gik

Ved folketingsvalget 3. april 1901 mistede Højre otte af sine seksten mandater i Folketinget, og 24. juli udnævntes den første regering af Venstre, hvorved Goos afløstes som justitsminister af *P. A. Alberti*, der med ikke ringe handlekraft igangsatte retsplejereformen.

Samme år blev Salomon ridder af Dannebrog. Det var ikke den nye regerings tak for tidligere tjenester, idet dekorationen ifølge Ordenskapitlet er dateret 16. juli, uden at det har kunnet oplyses, hvem der indstillede ham. Er det for fantasifuldt at indlæse Goos' ridderlige anerkendelse af Salomons fortjenester i Alma Bondesen-sagen? Han døde 28. december 1903, og meget tyder på, at den franskprægede retorik døde med ham.

Finsen undgik straf og regresansvar, men hans karriere var brudt. Overret og Højesteret var lukket land for ham; 1905 lod han sig udnævne til borgmester og by- og herredsfoged i Nykøbing Falster, efter 1919 dommer. I 1849-1919 blev af 76 assessorer i Kriminal- og Politiretten kun 6 »retsbetjente« i provinsen, medens 39 kom i overretten, så han har givetvis anset flytningen som en deklassering. Han blev også direktør i den lokale sparekasse og for jernbanen Stubbekøbing-Nykøbing-Nysted samt formand for byens musikforening. Han forblev medlem af Dansk Kriminalistforening til sin død i 1920, ikke 60 år gammel.

De andre implicerede dommere skadedes ikke. Cold døde 1916 som assessor i Landsover- samt Hof- og Stadsretten. From afsluttede sin karriere som præsident i Københavns Byret, Kriminal- og politirettens nye navn efter 1919. Ussing avancerede 1905 til overretten, hvis justitiarius han blev 1910, hvorefter han var juridisk direktør i Nationalbanken 1914-24.

Gram, hvis andel i Alma Bondesen-sagen var den alvorligste efter Finsen og muligvis From, idet han fængslede i grundlovsforhøret og var førstvoterende i bedrageridommen, nåede ærens allerhøjeste spids, idet han via overretten kom i Højesteret i 1909 og 1918 blev den sidste justitiarius, efter 1919 den første præsident. Lidt syrligt kan man sige, at det ikke kom ham til skade, at han under kampagnen mod Finsen trak tæppet væk under denne med sine indlæg i pressen, og at han i en artikel i 1901 om revision af straffeloven tillagde »den mægtige socialdemokratiske Bevægelse, hvis Bølgeslag har sat sine dybe Spor ogsaa i de Lag, der staar Bevægelsen fjernest« en stor del af æren for de nye humanere synspunkter om brøde og straf, hvilket skrabud Social-Demokraten kvitterede for 6. april 1901.

Den retsreform, som Goos ønskede i sit hjerte, men ikke havde kunnet fremme som minister, medvirkede han i sin høje alderdom kraftigt til at lempe igennem Landstinget som kongevalgt medlem af denne forsamling. Som Moses på bjerget Nebo forundtes det ham at se ind i det forjættede land, idet han, der døde 82 år gammel i 1917 inden retsplejelovens ikrafttrædelse 1. oktober 1919, nåede at opleve den kongelige stadfæstelse af loven i 1916. I en smuk nekrolog i Ugeskriftet hyldede Munch-Petersen ham som den danske retsvidenskabs høvding, en åndens gigant, som ikke lod sig måle med almindelige mål.

Trods kritik fra flere sider - Munch-Petersen og *Knud Berlin* - blev systemet med summarisk sagsbehandling efter tilståelse ikke blot bevaret efter 1919, men endog udstrakt fra København til hele riget og til alle sager, selv de alvorligste, mod kun de mindre tyverisager m.v. før 1919, ligesom sager-

ne kunne behandles af enkeltdommer, hvor den gamle ordning forudsatte en omend rudimentær votering. På ét væsentligt punkt tog man hensyn til de skræmmende erfaringer i Alma Bondesen-sagen: Hvor kommissionsforslaget af 1899 § 302 bestemte, at »Beskikkelse af Forsvarer finder ikke Sted«, bestemte den ny § 925 (idag § 922), at der, såfremt sigtede var anholdt eller fængslet, altid skulle være beskikket ham en forsvarer, altså også selvom betingelsen for forsvarerbeskikkelse ikke i øvrigt var opfyldt, at der i alle andre tilfælde skulle tilbydes sigtede en forsvarer, inden bemærkning om hans samtykke til sagens fremme tilførtes retsbogen, og at en bemærkning om hans eventuelle afslag herpå skulle tilføjes i retsbogen. Denne regel er stadig gældende.

Danmark fik således sin *Lex Alma Bondesen*, og om ikke den lille tjenestepiges gerninger – med Luthers ord – så tjente dog hendes lidelser andre mennesker og gav stødet til åbenbare og tiltrængte forbedringer i retsvæsenet.

Kilder

Martin Luther: Grosser Katechismus, 1528, oversat af Leif Grane, 1976.

Hother Hage: De faste Statsdommere og Edsvorneretten. 1847.

C. Goos: Den danske Strafferets specielle Del. Anden Del. 1895.

F. C. C. Zahlmann: En Kriminal sag. Et Indlæg til Forsvar for Inkvisitionsprocessen. UFR 1895, p. 1 ff.

Justitsministeriets 1. Exp. Ktr.s sager j.nr. A 3910/1900 og A 4472/1900.

Palle Rosenkrantz: En Tilstaaelse, Skuespil i 4 Akter. 1900.

C. E. Cold: Egen Tilstaaelse. Bemærkninger i Anledning af »En Tilstaaelse«. Nordisk Tidsskrift for Fængselsvæsen 1900, p. 272 ff.

S. Grundtvig: Varetægtsfængslets Længde i København. Nordisk Tidsskrift for Fængselsvæsen 1900, p. 284 ff.

Social-Demokraten 5. - 29. juli 1900 samt 5. - 16. februar, 5. marts og 15. marts - 6. april 1901.

Politiken 17. - 29. juli 1900 samt 5. - 12. februar og 17. - 30. marts 1901.

Den til Forsendelse med de Kongelige Brevposter privilegerede Berlingske politiske og Avertissements-Tidende, Aftenudgave 5. - 12. februar 1901.

Forposten, 6. februar 1901.

Illustreret Tidende 17. februar 1901.

N.N.: Fra Tilskuerpladsen. Tilskueren 1901, p. 265 ff.

R. Gram: Revision af Straffeloven. Tilskueren 1901, p. 269 ff.

Rigsdagstidende, Folketingets Forhandlinger 1900-01, sp. 4459, 4811-4900.

Knud Berlin: »Aflæsningssager« efter Proceskommissionen. UfR 1901, p. 697 ff.

Carl Ussing: Om Varetægtsfængslets Anvendelse i København. Nordisk Tidsskrift for Fængselsvæsen 1901, p. 161 ff. med bemærkninger fra S. Grundtvig p. 177 ff.

Om Varetægtsarresten, dens Betingelser og dens Forhold til Straffen. Forhandlingerne paa Dansk Kriminalistforenings andet Aarsmøde 1901, indl.: Erland Tybjerg og S. Grundtvig.

H. Munch-Petersen: Retsreformen med Hensyn til vor Strafferetspleje. 1902.

Samme: Carl Goos (3. januar 1835 - 20. december 1917). UfR 1918 B p. 1 ff.

Aage Gad: Højesteretssagfører Salomon. I: Illustreret Tidende 5. juli 1903.

Marie Christensen: Tjenestepigesagen. Træk af en Tjenestepiges Oplevelser etc. 1905.

Samme: Anna og Emilie. 1914.

Samme: Erindringer. 1942.

Suggererede Tilstaaelser. Forhandlingerne paa Dansk Kriminalistforenings femte Aarsmøde 1906, indl.: Frederik Hallager og H. C. N. Giørtz.

Nordjyllands Social-Demokrat (»Th.«), 6. januar 1910.

Journalisten, 15. januar 1910 (om Norman Bryn).

E. Wiinblad & Alsing Andersen: Det danske Socialdemokratis Historie fra 1871 til 1921. 1921.

Otto Rung: Fra min Klunketid. 1942.

H. P. Sørensen: F. J. Borgbjerg. 1943.

Eyvind Finsen: Bidrag til Slægten Finsens Historie. 1944.

Valdemar Koppel: Af Politikens Historie. Første Del. 1946.

C. H. Vogeliuss Andersen: Fingeraftryk. I: Kampen mod Forbrydelsen. III. 1951.

Troels G. Jørgensen: Retsreformen 1849 til idag. 1960.

Svend Ellehøj: Rettens organisation. I: Højesteret 1661-1961. I. 1961.

Georg Nørregaard: Forholdet til offentligheden. I: Højesteret 1661-1961. I. 1961.

Henrik Tamm: Idéer og personer bag retsplejereformen. I: Retsplejeloven gennem 50 år. 1969.

Arne Herløv Petersen: Emil Wiinblad og Social-Demokraten 1881-1911. Speciale i historie. 1971.

Harald Jørgensen: Thi kendes for ret. Studier i de civile københavnske domstoles historie i perioden ca. 1660 til 1919. 1980.

Preben Wilhjelmsen: Tvangsindgreb i strafferetsplejen 1976-85. 1988.

Jørgen Stenbæk: Retsteologiske aspekter af den lutherske tolkning af det almindelige præstedømme. I: *Preben Espersen m.fl.*: Det almindelige præstedømme og det folkekirkelige demokrati. 1996.

Peter Garde: Dansk Kriminalistforening 1899-1999. 1999 (sænummer af Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskab).

Knud Waaben: Rettergangsfejl i 1800-tallets straffeprocess. I: Festskrift til Hans Gammeltoft-Hansen. 2004.

Prøjseren fra Gram og den blaa sangbog

Den 15. september 1865 kundgjorde den nye prøjsiske guvernør i Slesvig, generalløjtnant og generaladjutant *Manteuffel*, i »Verordnungsblatt für das Herzogthum Schleswig« for indbyggerne, at Prøjsen i henhold til overenskomsten i Gastein med Østrig overtog eneforvaltningen af Slesvig, og fortsatte i spærrede typer: »Das Wort Preussische Verwaltung schliesst den Gedanken: »Gerechtigkeit, öffentliche Ordnung, Beförderung der allgemeinen Wohlfahrt« in sich ein.« Netop ordet Gerechtigkeit, retfærdighed, får en ironisk klang ved tanken om, hvorledes den ofte smålige ondsindethed, som var karakteristisk for det prøjsiske styres behandling af de danske sønderjyder i årene fra 1864 til 1920, i mange tilfælde gav sig udslag i grove retskrænkelser, i de nok værste tilfælde under misbrug af domstolene.

Jeg var stillet over for en *embarras de choix*, da jeg skulle vælge en for prøjsisk retspleje i Sønderjylland typisk sag til denne bog. Jeg overvejede en af de aldeles urimelige domme over en af danskhedens rankeste mænd, redaktør *Jens Jessen*, »Flensborg Avis«, som for fornærmelser, som kun kunne ses med meget ond vilje, afsonede i alt 41 måneders fængsel, hvilket utvivlsomt var medvirkende til hans alt for tidlige død.

Eller det opfindsomme »optantlaveri«, hvor fremtrædende danske sønderjyder i 1902-03 efter at have levet som prøjsiske undersåtter i en fuld generation nu på mere end luftigt grundlag og i hvert fald ét tilfælde under anvendelse af et underkøbt og formentlig falsk vidne erklæredes for danske »optanter«, d.v.s. at de skulle have opteret for Danmark engang i de første år efter 1864 og dermed bevaret dansk indfødsret, således at de kunne udvises fra Sønderjylland, som i den berygtede Finnemann-sag.

Eller de menneskeligt set grusomste sager, hvor retterne fratog forældre, hvis voksne børn undervistes på danske efterskoler eller højskoler, forældre-

myndigheden over deres endnu umyndige børn. Den værste synder var her amtsdommer *Hahn*, formand for den mange tusinde medlemmer stærke og stadig voksende kamporganisation »Der deutsche Verein für das nördliche Schleswig«, der med ubønhørlig konsekvens og stadige anmeldelser til øvrigheden krævede den hårdeste statslige indskriden mod den dansksindede befolkningsgruppe, og flere gange tysk rigsdagskandidat i Sønderjylland mod Jessen og senere *H. P. Hanssen*, hvilke aktiviteter ikke foranledigede ham til at erklære sig inhabil i politiske sager. Jessen skrev en af sine skarpe ledere i Flensborg Avis (19. marts 1903) om det passende ved, at netop en prøjsisk dommer og netop Hahn opstilledes som tysk kandidat. Morsomt nok fortæller mejeristen *Marius Schildt* i sine erindringer, at de få tysksindede i et overvældende dansksindet område kaldtes »Kokkemænd« (»kok« = »hane«, Hahn).

Men efter moden overvejelse valgte jeg en sag, som er mindre kendt idag og ej heller omtales i korte fremstillinger af Sønderjyllands historie under fremmedherredømmet, men som i sine ofte næsten komiske enkeltheder illustrerer særlig de lokale myndigheders og domstoles smålige opfindsomhed, men også den øverste instans' respekt for klassiske strafferetlige normer, hvilket her kom de danske sønderjyder til gode. Samtidig ses som i flere andre sager en tydelig forskel mellem retterne, mest mellem instanserne. Hvor retterne i første instans, Amtsgerichte eller amtsretterne, udviste en vidtgående partiskhed sigtende mod undertrykkelse af den danske nationalitet, var allerede melleminstansen, her Landgericht i Flensborg, sjældnere hildet i politisk eller national forudindtagethed, omend det ikke var ukendt. Endelig var øverste instans, som i alle tilfælde var placeret udenfor de gamle hertugdømmer, enten Reichsgericht, d.v.s. rigsretten i Leipzig, Berlin Kammergericht eller Oberverwaltungsgericht, fri for nationale fordomme, omend ikke prægede af frisindede retsopfattelser.

Endvidere viser sagen sønderjydernes reaktion på det prøjsiske tryk. Aldrig voldeligt oprør, men altid juridisk kamp og udnyttelse af den tyske og prøjsiske lovs muligheder. Og endelig er hovedpersonen på modstandersiden, overlærer og titulærprofessor *Nis Ankjer Schröder*, med alle sine frastødende egenskaber en langt mere fængslende skikkelse end de mere farveløse bureaukrater i andre sager. Som mit sønderjydske kapitel vælger jeg derfor sagen om det prøjsiske styres sidste og alvorligste forsøg på at knække den danske sang i Sønderjylland, ikke blot ved forbud imod afsyngning af enkelte sange, men ved forsøg på indgreb mod selve grundlaget, den danske sangbog, »Den blaa Sangbog«, som den kaldtes efter omslaget.

»Jeg vil væрге mit Land«

Angrebene på den danske sang i Sønderjylland begyndte med en forordning af 12. juli 1865 – endnu under det østrigsk-prøjsiske fællesstyre – med forbud imod danske flag og kokarder, hvorhos »Afsyngelsen af danske Sange, for saa vidt samme er af fornærmeligt eller ophidsende Indhold i national Henseende, forbydes indtil videre i Hertugdømmet Slesvig«.

En yderligere forordning af 28. august 1866 forbød »der Vertrieb«, d.v.s. afsætning og udbredelse af slige sange.

Efter hertugdømmet Slesvigs indlemmelse i Prøjsen fra 1. januar 1867 og indførelsen af en ny forfatning for »Det nordtyske Forbund« med bl.a. ytringsfrihed kunne det hævdes, at de tidligere forordninger var bortfaldne, omend de ikke var udtrykkeligt ophævede, og under alle omstændigheder ses indskriden med straffesager først i 1880'erne. Erindringsværker om denne tid omtaler snarere muntre drillerier over for den prøjsiske gendarm end åben trods.

Således fortæller H. P. Hanssen morsomt i sine erindringer *Et Tilbageblik* om en episode fra et møde i Sundeved i midten af 1880'erne med tidens førende sønderjydske politiker *J. P. Junggreen*, Sprogforeningens første formand. Historien begynder, da mødet hævdes:

Politimesteren og tre Gendarmen, som havde overvaaget Forsamlingen, trak sig tilbage. Noget efter rykkede Deltagerne sammen, fik en Punsebolle paa Bordet og begyndte at synge »Den Gang jeg drog afsted«. Pludselig dukkede Pikkelhuerne op nede ved Døren – Salen var ovenover Gæstestuen – og i det samme forstummede den forbudte Sang. Men gamle Jens Andresen fra Ullerup sang videre med sin kraftige Basstemme: »Og Katten ligger under Kakkellovnen og sørger for sine Unger«, og hele Forsamlingen istemte under megen Munterhed Omkvædet: »For nu er Katten død, død«. Gendarmerne forsvandt og Jens Andresen istemte: »Brat af Slaget rammet«. Inden han var tilende med Sangen, blinkede Pikkelhuerne atter nede ved Døren og saa fortsatte han under stigende Munterhed med: »I Skoven skulde være Gilde, alt hos den gamle Ørn!« Endnu en Gang trak Gendarmen sig tilbage og saa istemte han: »Blev nu til Spot dine Tusindaars Minder«, for da Gendarmerne for tredje Gang viste sig og tog Plads i Salen at fortsætte med: »Den lille Ole med Paraplyen«. Med denne Aftensang sluttede saa Mødet, og Forsamlingen forlod Salen i straalende Humør.

Det gik dog ikke altid så harmløst til. I den første ubehagelige sag – levende

skildret af *Karl Hede* og *Flensborg Avis* – havde frk. *Ida Rohde* med femten veninder om aftenen den 16. juli 1884 sunget danske nationalsange til akkompagnement af pianoforte i sit hjem, en førstesalslejlighed i Storegade i Aabenraa for åbne vinduer; ifølge *Flensborg Avis* drejede det sig om »Vift stolt paa Codans Bølge, blodrøde Dannebrog« og »I vor Barndom vi hørte Kartovernes Brag«. En hamborgsk markedshandler havde »som tysk undersåt« klaget til en militærpatrouille, hvis underofficer sendte en mand op i lejligheden for at forbyde sangen, som derefter ophørte. Herefter rejstes tiltale imod samtlige unge piger for »grober Unfug«, »grov uorden«, svarende til den danske politivedtægts forbud mod støjende optræden, der er egnet til at forstyrre den offentlige orden, og overtrædelse af forordningen af 1865. En jurist af idag kan ikke kritisere, at det efter omhyggelig vidneførsel ansås bevist, at uanset om de syngende havde lænet sig ud af vinduet eller ej, kunne sangen høres på gaden, og nogle forbipasserende havde sunget med. Et af vidnerne, en natvægter, udtalte, at sangen i sig selv ikke fremkaldte opløb, men at folk først blev stående, da kræmmeren begyndte at skælde ud, og patrouillen blev sendt op i huset. Forsvareren gjorde gældende, at vinduerne kun havde været åbne på grund af den kvalme luft efter et tidligere tordenvejr.

Amtsretten i Aabenraa idømte hver af de unge piger en bøde på fem mark for overtrædelse af forordningen af 1865 og pålagde dem sagens omkostninger, men landsretten i Flensborg frifandt dem med begrundelsen, at forordningen af 1865, som var udstedt »indtil videre«, ikke længere var gældende. Efter anklagemyndighedens formalitetsanke, »Revision« i tysk juridisk sprog, ophævede Berlin kammerret frifindelsesdommen, idet forordningen af 1865 fortsat ansås gældende, og sagen henvistes til påkendelse ved Oberlandesgericht i Kiel, som stadfæstede den første domfældelse. Nu var det de unge pigers tur til at forsøge lykken i Berlins kammerret, denne gang til afgørelse af det ligeledes juridiske spørgsmål, om de afsungne sange var af ophidsende indhold. Kammerretten fandt, at dette var tilfældet, og udtalte, at afgørelsen afhang både af et objektivt moment, d.v.s. om sangen kunne i sig selv antages at have et ophidsende indhold, og et subjektivt moment, d.v.s. den syngendes nationale forhold og anskuelser. Ligesom afsyngelse af den tyske nationalsang i Frankrig ville have udgjort en fornærmelse imod Frankrig, uagtet sangen i sig selv ingen sådan fornærmelse indeholder, var offentlig forherligelse af Dannebrog en fornærmelse i Tyskland. Som det ses, var det uden betydning, at *Ingemann*, som skrev sin sang om Dannebrog så langt tilbage som 1816, hvor helstatens danske konges danske og tyske undersåtter levede i

indbyrdes fred, ikke da kunne have et dansk-tysk modsætningsforhold i tanker, og at de af ham besungne søhelte alle havde kæmpet imod de svenske. Den første domfældelse stod således ved magt.

I 1890'erne kom en ny bølge af forbud mod danske sange som ophidsende, bl.a. »Vort Modersmaal er dejligt«. Det mest berygtede forbud ramte en norsk sang, omend digtet på det fælles dansk-norske skriftsprog, nemlig *Bjørnstjerne Bjørnson*: »Jeg vil værge mit Land.« H. P. Hanssen, da landdagsmand, havde foreslået sangen sunget ved et politisk møde i Rødning i 1897. Mødet opløstes på stedet, og H. P. Hanssen idømtes ved alle instanser en bøde, idet domstolene statuerede, at i hvert fald for de syngende og forsamlingen kunne sangen forstås som sigtende til Danmark snarere end Norge, f.eks. kunne linien »ifra Grænsen og ud til de drivende Garn« forstås som henviende til de danske øer. Ironisk nok var sangen i oversættelse allerede velbekendt for den dannede tyske læserkreds, idet den udgør et lyrisk højdepunkt i Bjørnsons pragtfulde fortælling »Fiskerjenten« fra 1868, som i Bjørnsons levetid frem til 1904 udkom i 8 udgaver på tysk, herunder de to første allerede i 1868 og den næste i det følgende år. Lige så ironisk virker det, at Bjørnson fra 1872 offentligt havde givet udtryk for pangermanske sympatier. I en artikel i 1898 hudflettede Bjørnson indgrebene imod den danske sang. »I 1885 blev seksten – 16 – unge Piger dømt, fordi de i privat Hus havde sunget ædle danske Sange! Er ikke det Synd, som hver dannet Mand og Kvinde fristes til at kalde 'Synd imod den hellige Aand'?« Bjørnson blev kritiseret af den tyske gesandt i Stockholm og angrebet i tysk presse – hans egen kommentar: »Jeg har truffet den onde samvittighed; truffet godt« – medens hans artikel deltes ud som flyveblad i Sønderjylland, og fremtrædende danske, bl.a. *Harald Høffding*, sendte takkebreve.

I 1903 opløste øvrigheden et af Jessens valgsteder, efter at forsamlingen havde sunget den indtil da ikke forbudte sang »Høje Nord, Friheds Hjem!«, af *Hostrup*, oprindelig digtet til et nordisk studentermøde 1869 i Christiania. Jessen fremprovokerede en straffesag imod sig selv ved at udtale i sin avis, at han havde sunget med. Under sagen fremdrog anklageren særlig sangens tredje vers »Høje Nord, *Haabets* Borg!«, idet en sang om håbet sunget ved et møde i Slesvig uvægerlig måtte sigte til håbet om genforening med Danmark. Domsmandsretten med Hahn som retsformand idømte Jessen en bøde på 30 mark. Landsretten i Flensborg stadfæstede med følgende præmisser:

En Sang kan oprindelig, som den er ment fra Digterens, Læserens eller Sangerens Side være politisk ganske uangribelig, men kan saa ved et eller andet Til-

fælde eller ved Omtydninger af enkelte Udtryk, uden nogen Forandring af Ordlyden, faa et helt nyt Indhold, saaledes at den bliver til en national Kampsang. Ogsaa saadanne i Betydningen ændrede Sange forbyder Forordningen af 1865, da det ikke kan komme an paa, hvad Digteren kan have ment, men hvad de, der synger Sangen, vil udtrykke. Og det var i det foreliggende Tilfælde et Opraab til Kamp imod Tyskheden. Dermed er Sangens nationalt ophidsende Indhold slaaet fast.

Berlin kammerret stadfæstede den 14. januar 1904 dommen. Det sidste ord i sagen fik Jessen selv i den tyske rigsdag 2. marts 1904, hvor han citerede landsrettens præmisser og fortsatte i samme tankegang:

»Efter en saadan Fortolkning kan jo til syvende og sidst alt muligt forbydes og straffes. Saa kunde man ogsaa i Luthers Salme »Vor Gud han er saa fast en Borg« ved Ordene

Og myldred Djævla frem paa Jord,
og os opsluge vilde,
vi frygte dog ej Fare stor,
de deres Trusler spille,

sige: Naar Danskerne synger om Djævla, saa mener de naturligvis Prøjserne (Munterhed). Og naar det i sidste Vers hedder:

Det Ord de vel skal lade staa
og dertil Tak ej have,

saa kunde man sige: Der tænker Danskerne naturligvis paa Bestemmelsen i Pragfredens Paragraf 5, ifølge hvilken de skulde tilbagegives til Danmark. Saa kunde man altsaa ogsaa forbyde denne Sang.«

Samtidig omtalte han forbudet imod *Mads Hansen*: »Jeg er en simpel Bondemand«. Jeg går ud fra, at det drejer sig om sidste vers, hvor det bl.a. hedder: »da kæmper jeg paa Aandens Grund/ for Fædreland og Sprog«. Denne smukke, jævne sang var i lighed med »Jeg vil værge mit Land« godt bekendt i Tyskland i oversættelse, idet den var uhyre populær og ofte sunget i afholdskredse. Kun sunget på dansk i Sønderjylland var den strafbar.

På dette tidspunkt var 25 – mindst – sange blevet forbudt, d.v.s. at de ikke måtte synges offentligt. Det drejer sig om følgende – her efter Schröders re-

sponsum, alle aftrykte hos *Erling Stensgård* (nrr. efter deres plads i »Den blaa Sangbog«, enkelte årstal er uoplyste):

3. *Edvard Lembcke*: Vort Modersmaal er dejligt. 1858.
14. *B. S. Ingemann*: I alle de Riger og Lande. 1838.
51. *J. C. Hostrup*: Velkommen – ej til fremmed Jord,
i Danmark selv I bygge –
(sang ved sønderjyders besøg i Korsør 2. september 1865).
53. *Edvard Lembcke*: Blev nu til Spot dine Tusindaars Minder?
Er dit Sværd nu brustent og plettet dit Skjold?
(ved »Fædrelandet«s 25 års fest 7. december 1864).
56. *N. F. S. Grundtvig*: Fæderneland! Ved den bølgende Strand. 1848.
57. *Frederik Paludan-Müller*: Brat af Slaget rammet.
(»Fremtidsmaalet«, trykt 13. november 1864).
61. *Mads Hansen*: Vi har sagt det saa tidt, og du véd det saa godt,
du er mægtig, du Kvinde i Nord. 1862.
- 64a. *M. Rosing*: Der er Haab i vort Bryst, thi da Herren os slog,
saa i Knæ for den Stærke vi faldt.
(ved en skyttefest i Sorø 13. oktober 1867).
65. *Mads Hansen*: I vor Barndom vi hørte Kartovernes Brag,
og vor Drot fik vi kær og vort Land og vort Flag.
74. *Mads Hansen*: Jeg er en simpel Bondemand.
78. *J. C. Hostrup*: Høje Nord, Friheds Hjem! 1869.
80. *Carl Ploug*: Unge Genbyrds-Liv i Norden. 1845.
81. *Carl Ploug*: Længe var Nordens herlige Stamme. 1842.
86. *Carsten Hauch*: Morgendug, der sagte bæver i den lune Vind. 1861.
88. *K. Karstensen*: Jeg spørger Solen, naar Dagen gry'r:
Naar kommer Dagen dog, den, vi mene? Efter 1864.
90. *Edvard Lembcke*: Du skønne Land med Dal og Bakker fagre. 1859.
115. *C. J. Boye*: Der er et Land; dets Sted er højt mod Norden. 1824.
117. *A. Oehlenschläger*: Der er et yndigt Land. 1819.
125. *Bjørnstjerne Bjørnson*: Jeg vil væрге mit Land. 1868.
251. *P. Hansen*: I Arilds Tid, da end begravet.
252. *L. Krog*: Elsk dit Land! Dannekvinde, Dannemand.
255. *Th. Thaulow*: Slesvig, vort elskede, omstridte Land,
du, som endnu bliver tynget af Aaget.
(ved en sangerfest på Skamlingsbanken 1877).
263. *Niels Møller*: Der er vel Dag til Suk og Graad,

en Tid til: Lid og Taal!

(ved en fest i København for Gustav Johannsen 1889).

266. *Johan Ottosen*: Det haver saa nyligen regnet. 1890.

280. *K. Karstensen*: Goj Avten, I Drænge! («Alsingervihs»). Efter 1864.

Stensgårds samling indeholder yderligere fem sange, som ikke opgives tidligere forbudt, men hvis afsyngning for de tre førstes vedkommende utvivlsomt ville blive straffet eller i det mindste forbudt for fremtiden – »Vift stolt paa Codans Bølge« var jo omfattet af sagen af 1884-85 – ligesom de to sidste blev særlig fremdragne i appelinstanterne. Det drejer sig om:

P. Faber: Den Gang jeg drog af Sted. 1848 (NB: ikke i sangbogen)

29. *Johannes Ewald*: Kong Christian stod ved høien Mast. 1778.

32. *B. S. Ingemann*: Vift stolt paa Codans Bølge, blodrøde Dannebrog! 1816.

69. *J. C. Hostrup*: Er Skolen for andre end Pilt og Pog. 1867.

257. *Karsten Thomsen*: Skal Syndejylland skilles for aaltids fraa sin Mor?

Skal Søster ryw's fraa Søster o' Bror jawes fraa Bror? 1868.

Bortset fra »Den Gang jeg drog af Sted« – der var grænser for, hvormeget udgiverne ville tirre øvrigheden – fandtes også disse »forbudte sange« i sangbogen.

»Den blaa Sangbog«

Allerede i 1867 udkom samlingen »To Hundrede Sange, udgivet af Sønderjydsk Samfund«, året efter i forøget udgave som »Dansk Visebog«. Da Sprogforeningen, mere nøjagtigt »Foreningen til det danske Sprogs Bevarelse i Nordslesvig«, var grundlagt i 1880, overtog den udgivelsen, nu under navnet »Dansk Sangbog«, i folkemunde »Den blaa Sangbog«, og efterhånden nåede sangbogen en enestående folkeyndest og brugtes ved alle danske møder. Indtil omkring århundredeskiftet var den udkommet i ca. 26.000 eksemplarer. Fra 1891 var foreningens sekretær og senere formand, tobaksfabrikant *Mathias Andresen*, nominelt udgiver for at skærme foreningen mod øvrighedens overgreb. Den her aktuelle 7. udgave af 1899 indeholdt 332 sange fordelt på salmer, fædrelandssange, herunder et stort tal specifikt sønderjydske sange, folkesange og børnesange. Prægtigere sangbog har måske aldrig

eksisteret på dansk. Alle de store digtere er repræsenterede. De indtil da forbudte sange var optagne i bogen, men særskilt afmærkede, og i et »Efterord« udtalte udgiveren:

... De af Sangene, der enten ved Dom eller administrativt af Myndighederne er blevne ansete som ikke tilladte i Henhold til Politiforordningen af 1865, er i denne Udgave betegnede med 3 Stjerner * * * foroven.

Men iøvrigt finder Udgifveren det formaalstjenligt at henstille især til Lederne af og Deltagerne i alle offentlige Forsamlinger herhjemme, at de ville iagttage den fornødne Varsomhed ved Valget af de Sange, som synges.

Thi man maa jo regne med Forholdene, som de nu er.

Og der er desuden i Bogen nok af smukke og passende Sange, som kan synges uhindret allevegne. ...

Naturligvis var der ingen tvivl om bogens tendens, ja selve besiddelsen af bogen var et bevis for ejerens danske sindelag. Lærerinden *Christine Plov*, der som udgået fra et dansk hjem svævede i stadig risiko for tvangsforflyttelse sydpå til helt tyske egne, fik tjenstligt besøg af skoleinspektøren, der bl.a. bebrejdede hende manglende deltagelse i fejringen af kejserens fødselsdag. »Godt var det, at han ikke ønskede at se min stue, thi jeg havde allerede dengang en del danske bøger på min reol, blandt dem »den blå sangbog« og »Danmarks melodier«.« Sadelmagerlærning, senere fabrikant *Fr. Lorenzen* – han synes at have ændret fornavnet fra Friedrich til Frederik – som først blev bevidst dansksindet i voksenalderen, fik sit første møde med dansk litteratur i salmebogen og »Den blaa Sangbog«.

De første mange år kunne sangbogen sælges frit. Juridisk udtrykt kunne man sige, at medens forordningen af 1865 anvendtes hyppigt, hvilede forordningen af 1866. Sangbogen havde en blidere skæbne end den lille sangbog for børn med 59 numre, som »Flensborg Avis« i begyndelsen af 1889 lod udbrede i ca. 12.000 eksemplarer som modtræk imod, at dansk var afskaffet som undervisningssprog i samtlige skoler. Efter pålæg fra højere sted – senere udstedtes sågar et regeringsreskript mod denne bog – fratog adskillige skolelærere børnene bogen og pålagde dem endog at hente den hjemme, hvorefter bøgerne blev brændt til tonerne af den slesvig-holstenske oprørsang fra 1848 »Schleswig-Holstein meerumschlungen«. Jessens kommentarer til denne autodafé indbragte ham i øvrigt to ugers fængsel for fornærmelse imod de pågældende lærere.

»Das blaue Liederbuch« var en torn i øjet på de danske sønderjyders fjen-

der. Redaktøren af »Schleswigsche Grenzpost« i Haderslev, den hadefulde *Karl Strackerjan*, kendt for sine angiverier imod danske bladmænd, citerede i »Dänische Friedensstörer« i 1902 flere af sangene, som han beskrev som kamp- og hævnssange imod tyskheden, som bl.a. i en sang betegnes som ormen, som bider i Danmarks hæl, men skal bygge sin rede bag Eideren. Sange, hvor kongen af Danmark omtales som »unser König«, fremhævedes. *Carl Plougs* bekendte sang »Paaskeklokken kimed mildt« (om slaget ved Slesvig) citeredes etc.

Omkring århundredeskiftet rejstes de første sager om udbredelse på tryk af forbudte sange. En af de første sager var nærmest komisk. *Nicolai Svendsen*, da ansat ved »Hejmdal« i Aabenraa og senere redaktør for »Dannevirke« i Haderslev, blev i 1900 tiltalt for at have aftrykt første vers af »Vift stolt paa Codans Bølge« på grønlandsk, men frifandtes (han blev dømt for andre forhold); det viste sig senere, at teksten i virkeligheden var et grønlandsk hyldestdigt til en vellidt dansk kolonibestyrer og blot skulle synges på melodien til den forbudte sang. Derimod virker det som prøveskud inden det store slag mod sangbogen, at der i tre sager i 1903 rejstes tiltale for trykning i Hejmdal og Flensborg Avis af sange eller i det mindste digte »af sanglig karakter«. Berlins kammerret, som domfældte i alle tilfælde, statuerede, at forordningen af 1866 fortsat var gældende og ikke stred mod forfatningen.

»Ich bin (k)ein Preusse«

Tiden var en syngende tid, og det gjaldt tyske lige så vel som danske. 1883-84 indførtes i alle skoler i Nordslesvig en ny sangbog, indeholdende 85 sange, hvoraf 24 national- og krigssange. Ved udgangen af skolen skulle eleverne have lært i alt 20 sange udenad, ligesom det fandtes ønskeligt, at børnene yderligere lærte »Schleswig-Holstein meerumschlungen« udenad. Tonen i disse sange er måske ikke mere nationalt højstemt end i de tilsvarende danske sange, men det stødende ligger i, at øvrigheden tvang de dansksindedes børn til at fremhykle en tysk eller prøjsisk patriotisme, som de ikke delte. Blandt de påtvungne sange var sangen »Ich bin ein Preusse« – Stensgård oplyser ironisk, at forfatteren var en for embedsforsømmelser afskediget latin-skoleinspektør – som til særlig brug i Sønderjylland var blevet suppleret med dette nydigtede vers:

Und wir, die wir am Ost- und Nordseestrände
als Wacht gestellt, gestählt von Wog' und Wind,
wir, die seit Düppel durch des Blutes Bande
an Preussens Thron und Volk gekettet sind,
wir woll'n nicht rückwärts schauen,
nein, vorwärts mit Vertrauen!
Wir rufen's laut in alle Welt hinein:
Auch wir sind Preussen, wollen Preussen sein!

Det var nærliggende for modige børn at indsætte et lille »k« foran »ein«, som fortalt af både Christine Plov og af H. P. Hanssens datter *Ingeborg Refslund Thomsen* – af denne med tilføjelse, at det kostede hendes storesøster en times eftersidning hver dag igennem et helt skoleår at nægte at synge »Ich bin ein Preusse«. Nicolai Svendsen fortæller, at eleverne efter at have indføjet et »nicht« i sangen bankede den eneste tysksindede dreng i klassen og rev et udleveret billede af den tyske kronprins i stumper og stykker og iøvrigt hvert år tændte »Kongeblus« på markerne for at fejre Christian den Niendes fødselsdag.

Medens den blotte sang af danske sange for åbne vinduer straffedes som gadeuorden, gjaldt der ingen indskrænkninger for tyskerne. *Nis Petersen*, som 1889-97 var ansat ved Flensborg Avis, fortæller morsomt om, at Jessens skarpe kritik af »Schleswig-Holstein meerumschlungen« medførte, at et tyvemands hornorkester tog opstilling foran avisen og spillede melodien en hel time, kun afbrudt når de trak vejret, og at politiet naturligvis ikke lod sig se. Det var næsten synd, at Jessen ikke var på bladet den dag, så han hørte ikke koncerten. Lidt ironisk kan man tilføje, at den oprørssang er det eneste, der blev tilbage af drømmen om et selvstændigt Slesvig-Holsten efter her-tugdømmernes indlemmelse i Prøjsen som en simpel provins. At man på de tysknationale festdage som Sedandagen sang særlig højt foran bekendte danskes ikke-illuminerede huse, var næsten en selvfølge, som fortalt med en lidt dårlig smag i munden af den senere hjemmetyske præst *Gottlieb Horstmann*.

Latinskolelærerens responsum

Den i Danmark meget udbredte slægt *Schrøder* har haft betydelig tilknytning til Sønderjylland og især Haderslev. Slægtens første kendte mand, rådmand

Jes Schrøder begravedes 1593 i Frue kirke i Haderslev. En efterkommer i syvende led *Nis Andkier Schrøder* blev som sin fader kgl. skovrider i Ulfshus nær Haderslev. De fleste af hans børn blev som også hans brødre forstmænd, men en af sønnerne *Gotsche Hans Ernst Schröder* – som den eneste valgte han den tyske stavemåde med o-umlaut, »ö« – slog sig ned i Haderslev som malermester. Hans søn igen, *Nis Ankjer Schröder* (mellemnavnets stavemåde er generelt usikker), født 1849, blev skolemand, 1870 student («Abituriend») fra den gamle latinske i Haderslev, hvor han senere ansattes i 1879. Skolen blev grundlagt af hertug Hans den Ældre i 1567, 1655 af kong Frederik den Tredie forsynet med nye statutter, der tillod brugen af tysk som hjælpesprog ved latinundervisningen, men forbød al dansk tale med disciplene, 1847 og 1850-1864 omdannet til dansk skole – i denne periode var digteren og oversætteren *Edvard Lembcke* konrektor – lukket i marts 1864, hvor de danske lærere udvistes, straks genåbnet som tysk skole. I det første skoleprogram efter 1864 skrev den nye rektor: »Der Unterricht begann am 19ten April 1864 unmittelbar nach jenem denkwürdigen Tage, an welchem das letzte Bollwerk fremder Herrschaft auf dem Festlande des Herzogthums fiel«. De efter 1864 nyansatte lærere var naturligvis alle tysksindede, men kun få af dem, af skolens historiker *Favrholdt* betegnet som prøjsere, deltog i politisk aktivitet.

Bedst kendt af disse var Schröder, hvis fødsel i det overvældende dansksindede Gram – 674 danske stemmer mod 18 tyske i 1867, 95% dansk flertal i 1920 – ikke udelukkede en stærk tysk holdning. Fra 1895 var han sekretær og bestyrelsesmedlem for Den tyske Forening, ligesom han i flere år redigerede foreningens blad »Die Nordmark« og var medlem af »Nordmark-Schutzkomitee«, hvis selvpålagte opgave var at forsyne den nationale tyske presse med korrespondancer om situationen i Nordslesvig. Han var en mandsling med mægtigt hår og skæg; blandt de hærdebrede lærere fra gruppefotografiet af lærerkollegiet i 1905, der alle figurligt talt har ordet »reserveofficer« henover bringen, bliver han næsten borte. Med sine kloagtige negle bankede han eleverne i hovedet, i hvert fald i de små klasser. Han beherskede dansk og havde i en periode den frivillige ugentlige dansktime ved gymnasiet. En elev har fortalt, at man gik til denne undervisning simpelt hen for at drille »lille Nis«, hans øgenavn på skolen.

Endnu 1963 mindes en elev fra anno dazumal, viceskoleinspektør *Andreas Thomsen*, Schröder som »altysker«, d.v.s. overbevist om det tyske folks store mission i verden, og som den eneste lærer, der utilsløret viste sit danskerhad og optrådte udæskende over for elever fra danske hjem. Men også Thomsen husker drillerier mod ham. Vikartjeneste betød, at den vikarieren-

de lærer underviste sin egen og den fraværende lærers klasse sammen, og ved disse lejligheder brugte Schröder sit eneste emne, der lød: »Was bedeutet deutsch? Deutsch kommt von diutisk und bedeutet völkisch osv.« Drengene, som vidste dette, hilste engang Schröder, da denne som vikar trådte ind i dobbeltklassen, med at råbe i kor: »Was bedeutet deutsch osv.« »Hvad følgen blev, må vi helst forbigå i tavshed«, slutter den gamle elev.

Slægtsbånd i Sønderjylland kan være tvundne mærkværdigt. Medens Nis A. Schröder virkede for tyskheden, modvirkede hans faders fætter *Ludvig Schröder* – med dansk »ø« – med kraft germaniseringen ved som forstander på Askov højskole lige nord for Kongeågrænsen at modtage sønderjydske elever i stort tal. Trods geografisk nærhed har de to mænd givetvis aldrig mødt hinanden; Ludvig Schrøders biografi nævner en passant »den blandt Danske for sin Forfølgelse af Danskheden i Sønderjylland berygtede Prof. N. A. Schröder i Haderslev og dennes højtbegavede, energiske og smidige Søn Ernst Schröder«, men ikke videre.

Men i 1905 fik N. A. Schröder sin stjernestund i historien. Lørdag den 6. maj 1905 beslaglagde politiet hos de danske boghandlere i Haderslev (to), Rødding, Toftlund og Sønderborg, et par dage efter også i Sprogforeningen i Aabenraa, alle forefundne eksemplarer af »Den blaa Sangbog« med henblik på straffesag efter forordningen af 1866.

Bogladerne var små danske kulturcentre i Sønderjylland, som spredte kendskab til dansk og nordisk skønlitteratur, men også store subscriptionsværker som »Fredensborg, det danske Kongehus og dets Slægt« i to bind – sønderjydernes kongetroskab fornægtede sig ikke – og »Danmarks Riges Historie« i seks voluminøse bind. Jeg fremhæver her »Sabroes Boghandel« (senere »Carl Nielsens Boghandel«) i Haderslev, indehaver i 1905 *Carl Nielsen*, som ved flere lejligheder havde forsvaret danske sønderjyders interesse, særlig under kampen om bladet »Dannevirke« i 1900-03, den berygtede sag om fru *von Wildenradt-Krabbe*, den danske adelsætling, som gik prøjsernes ærinde. Også som indehaver af boghandelen havde Nielsen og den tidligere indehaver *Axel Sabroe* haft sammenstød med øvrigheden, f.eks. i anledning af vinduesudsmykningen i 1892 ved Christian den Niendes og dronning Louises guldbryllup, hvor buster af kongeparret flankerede den tapre landsoldat, hvilket indbragte Sabroe bøde på 15 mark for krænkelser af den tyske nationalfølelse.

Til brug for behandlingen af sagerne om sangbogen for amtsretterne indhentede politiet et responsum hos Schröder. Han tog opgaven uhyre alvorligt; ikke blot udfærdigede han til Toftlund amtsret et responsum på 34

foliosider med en sirlig lille håndskrift, men oversatte også i et 103 sider stort stilehæfte, indklæbet i retsbogen og således gjort til en del af protokollen, halvtreds sange, herunder de femogtyve tidligere forbudte, og satte omhyggeligt røde linier, optrukne med lineal, under de betænkelige steder, som om tysklæreren rettede stile. En smagsprøve, med liniering:

*König Christian stand am hohen Mast
in Rauch und Dampf,
seine Waffe hämmerte so fest.
dass des Goten Helm und Hirn zerbarst,
da sank jeder Spiegel (Schiff) und Mast
in Rauch und Dampf.
Fliehe, schrien sie, jeder, der fliehen kann,
wer steht gegen Dänemarks Christian
im Kampf?*

Visse steder understreges hele vers, f.eks. i oversættelsen af »Slesvig, vor elskede, omstridte Land« eller »Vi har sagt det saa tidt, og du véd det saa godt, du er mægtig, du Kvinde i Nord« er kun enkelte ord undtagne herfra. Generelt understreges alle benævnelser af »Danmark«, »Sønderjylland«, »Kongen«, »Fjenden« – ligegyldigt om digtet omhandler svenskekrigene eller de sønderjydske krige – »Dannebrog« eller blot farverne i det danske flag eller symbolerne i det danske rigsvåben (således »I alle de Riger og Lande«), men også anrøbelse af Guds hjælp, f.eks. ordene »Gott gebe dir Zukunft, wie er dir Erinnerung gab«, »Gud giv dig Fremtid, som han gav dig Minder« (H. C. Andersen: »I Danmark er jeg født«). I Grundtvig: »Fæderneland« er »den Gamle af Dage«, »der Alte an Tagen« understreget fast, f.eks. i anden strofe om fjenderne, »sie (die Feinde) haben alle das Schlimmste zu erwarten, /denn noch lebt der Alte an Tagen«, »de har alle det værste tilbage, /thi end lever den Gamle af Dage«. Selv Gud bliver »gefährlich«, når han holder med de danske.

I det vedføjede responsum betegner han generelt sangbogens afdelinger drikke- og folkeviser, børnesange, morgensange, aftensange, åndelige sange og tildels blandede sange som »harmlos«, børne-, morgen- og aftensangene endog »lieblich«. De øvrige afdelinger, modersmålet, sagn og historie, fra den nyere tid samt Norden og resten af de blandede sange, tilsammen lidt over halvdelen af bogen, betegner han med enkelte undtagelser som »gefährlich«, hvorefter han i næsten hver eneste sang fremhæver de farlige ord og vendinger.

Den mest frappante del af erklæringen er opstillingen af mellembegrebet »bedenklich« omfattende 16 af de iøvrigt harmløse sange. Herunder indregner han nogle af de smukkeste, også idag bedst kendte sange. Nogle eksempler: *Bjørnson*: »Løft dit Hoved, du raske Gut, om et Haab eller to blev brudt«; »Haab« fremhæves, og det nævnes, at denne sang er meget afholdt i danske forsamlinger i Nordslesvig. *Henrik Hertz*: »Hr. Peder kasted Runer over Spange«, som indeholder ordene »dansk« og »Danmark«. *Ingemann*: »I Snee staaer Urt og Busk i Skjul«, hvor Schröder fremhæver linierne »Giv Tid! (oversat »Wartet nur!«) og hvad du drømte skjønt, Du skal i Sandhed skue« og »forvist hans Frelse kommer« (Ingemanns originaltekst lyder »Hans Skønhedsrige kommer«), underforstået at det kristelige håb om frelse gøres politisk en generation efter digterens død. *Christian Richardt*: »Altid frejdig, naar du gaar« med fremhævelse af linien »Kæmp for alt, hvad du har kjær«; igen nævnes sangens betydning for »die dänischen Elemente im nördlichen Schleswig«. *Oehlenschläger*: »Lær mig, o Skov, at visne glad« med linierne »Lær mig (her mangler ordene »du lette Sommerfugl«) at sønderbryde tunge Skiul, som nu min Frihed tvinger«, hvor Schröder nævner, at selvom disse sange står under de åndelige sange, er det ikke tvivlsomt, at de citerede ord kan overføres på verdslige ting. *Blicher*: »Sig nærmer Tiden« med fremhævelse af de løsrevne linier »Men mørke Dage jeg maatte see ... sidder fast i mit snevre Buur ... Mig bæres for, som ret snart i Qvel /At Gitterværket vil briste«. Og måske allermost slående *Brorson*: »Her vil ties, her vil bies« med fremhævelse af titlen og linierne »Trange Tider langsomt skrider ... Se nu er Stunden næsten oprunden, næsten oprunden, som gjør dig glad«. Den pietistiske længsel om udfrielse fra jordelivets jammerdal til paradiset fortolkes som et politisk håb om udfrielse fra Tyskland og genforening med Danmark. Man kunne spørge – Schröder gør det ikke – om det er helt tilfældigt, at netop denne fortrøstningssalme er sangbogens sidste nr. »Resten af de harmløse sange, som for en stor del er af høj poetisk værdi, kunne meget vel udgives særskilt og tjene formålet at opretholde det danske sprog i Nordslesvig.«

I slutningen af sit responsum undrede Schröder sig over øvrighedens tålsumhed, som havde vist sig ved, at bogen uhindret havde kunnet udbredes og sælges i over tyve år, og konkluderede: »Kurz, das sog. *blaue Liederbuch* ist nach meinem Dafürhalten eins der gefährlichsten Agitationsmittel, die unsere dänischgesinnten Landsleute hier im nördlichen Schleswig besitzen.«

Til yderligere støtte for hovedsynspunktet om poesiens og kunstens opvækkende potentiale vedfører Schröder en gammel erindring fra den tid, hvor det var tilladt danske skuespillere at give forestillinger i Nordslesvig, nemlig

en aften med »Elverhøi« for et fuldt hus i Haderslev. Man applauderede ikke det gode spil, derimod følgende sted (Christian den Fjerdes store replik til Agnete i fjerde akt, påny med Schröders understregninger):

»Hvis nogen Sorrig tynger paa dit Hjerte,
Hvis noget Ønske hviler i din Barm,
Saa vend dig til *den* Konge, for hvis Aasyn
Du her er stedet! *Ham* din Sorg du klage,
For *ham* frembære du dit Haab, din Frygt!
Saaledes var det stedse Skik i Danmark;
Jeg seer i Aanden: Saadan skal det blive!»

Schröder nævner den ophidsende virkning af disse linier, som udtaltes med bevidst og stærk betoning, på det store flertal dansksindede tilskuere og den fornærmende virkning på de få tysksindede og fortsætter, at man vel kan forstå det senere forbud mod danske skuespilforestillinger i det nordlige Slesvig.

Læsningen af dette på mange måder så frastødende dokument viser på en paradoksalmåde bogmenneskets og skolemandens høje vurdering af poesiens enestående evne i folkeopdragende eller her snarere folkeophidsende retning.

I amtsretterne

Sagerne behandledes som domsmandssager ved amtsretterne i Sønderborg, Aabenraa, Haderslev og Tøftlund. Generelt kunne man regne med, at domsmændene eller bisidderne var hjemmetyske, idet dansksindede aldrig udtooges til øvrighedsudøvelse, selv af den mest beskedne art.

Retten i Sønderborg frifandt boghandler *Johannes Moldt*, idet forordningen af 1866 ikke længere ansås gældende, endog med den fra forældremyndighedssagerne berygtede dr. Hahn, formand for Den tyske Forening, som retsformand. Anklagemyndigheden ankede, men opgav anken.

Retten i Aabenraa afgjorde sagen den 13. september 1905. Dommen fremhævede »Vort Modersmaal er dejligt«, »I alle de Riger og Lande«, »Kong Christian stod ved højen Mast« og »Der er et yndigt Land« som ophidsende og idømte, ikke den lokale boghandler, men udgiveren Andresen, som havde

uddelt bogen gratis, en bøde på 50 mark. Derimod afslog retten anklagerens begæring om beslaglæggelse af restoplaget, idet ikke bogen som sådan eller dens besiddelse, men kun udbredelsen, »Vertrieb«, var strafbelagt – et varsel om sagens senere skæbne.

Sagerne i Haderslev og Toftlund 14. september og 18. oktober fremtræder særlig levende, idet Flensborg Avis bragte sidelange ordrette retsreferater. Begge gange var Schröder indkaldt som sagkyndigt vidne. I Haderslev var byens borgmester, *Dr. Schindelhauer*, anklager – i Danmark ville borgmesteren have været dommer, men i den mere moderne prøjsiske retspleje var domsmagt og forvaltning adskilt. Avisen gengiver hans ivrige indskudte kommentarer, når han udtrykker enighed med Schröder. Jeg har kun et kapitel og ikke hele bogen til sagen, så jeg nøjes med nogle eksempler, på dansk efter avisen:

»Kong Kristian.« Schröder: Saa snart der her i Nordslesvig er Tale om Danske og Danmark, virker det ophidsende. Dr. Schindelhauer: De, der synger sligt, maa jo føle sig som Kong Christians Undersaatte. Boghandler P. Christensen (anklaget): Sangen handler jo dog om Kampen mellem Danmark og Sverige i gammel Tid! Det veed dog enhver, der kender Sangen. Schröder: Ja, det veed De og jeg, som er mere dannede. Christensen: Men der er dog udtrykkeligt Tale om Goten! Schröder: Goterne opfattes jo som Tyskernes Forfædre, og det kommer jo an paa, hvad de syngende mener og tænker.

»I Danmark er jeg født.« Schröder: Det er en af de skønneste Sange. Men naar den synges her i Nordslesvig, taber den sin Skønhed, kunde jeg sige. Dr. Schindelhauer: Netop fordi Danmark er fremstillet paa en saa poetisk skøn Maade, er der Fare for, at der her opstaar Længsler efter dette skønne Land.

»Der er et yndigt Land.« Schröder: Naturligvis! Vist saa! Det er et yndigt Land! Men naar en Nordslesviger synger »vort gamle Danmark skal bestaa!« saa veed vi ogsaa, hvad han mener.

Carl Ploug: »Vi har et Hus ved Alfarvej.« Schröder: Det er meget fornærmende, naar det om Tyskerne hedder: »Vor Nabo ejer selv en Gaard /med seks og tredive Bure – (de 36 tyske forbundsstater)«. Eller naar det hedder: »men vi vil ikke drikke Dus /med dem, som spytter i vort Krus.« Hvad er det dog for et Billede! Dr. Schindelhauer: »Nej, det lader intet tilbage at ønske med Hensyn til Hæderfuldhed.«

P. Hansen: »I Arilds Tid, da end begravet.« Schröder beretter om Niels Ebbesen, der vog Grev Gert. »Han havde ganske vist undsagt Grev Gerhard den Store; men det var dog ikke ridderligt at dræbe ham ved Nattetid.«

Schröder citerede fra en bog af *Johan Ottosen* (forfatter til »Det haver saa nyligen regnet«), at man i sangforeninger for at undgå forfølgelse undlod at synge sange, der indeholdt ordet »Danmark«, men at man mærkede, hvad der foregik i de syngendes hjerte, f.eks. da de gav hinanden hånden ved ordene »Denne Bostavn er vor« (fra »Jeg vil værge mit Land«). Schröder udtrykte fortrydelse over misbruget af disse »wunderschöne« sange.

Anklagerens procedure citeres udførligt. Han nævnte forsvarers argumenter, at sangene var blomster af nordisk poesi, og at »Kong Kristian« blev spillet ved den danske konges besøg i Berlin, og fortsatte:

Sangene kan jo være uskyldige nok, naar de synges i Berlin eller København. Det kan ogsaa godt være, at det er Blomster af nordisk Poesi. Men her raader andre Forhold. Her har vi en dansk irredentistisk Agitation. Derfor er det ikke normale Tilstande.

Vi behøver ikke at undersøge, naar disse Sange er opstaaede. Vi veed jo, at »den blaa Sangbog« er et af Agitationens Midler. Sangene kan i og for sig være uskyldige; men her virker de forgiftende, idet de udnyttes til at opægge Befolkningen. Det kan ikke dreje sig om at konstatere, hvorvidt tysksindede har følt sig krænkede ved disse Sange. Tyskerne er jo godmodige. De har taalt saa meget; de taaler ogsaa nok dette.

Her maa regnes med de dansksindede selv, med Agitationens Følge. De ophidses mere og mere (argumentet synes at være, at de syngende ophidses sig selv). Især Poesien er et egnet Middel til at opflamme Fantasien. Agitationen forstaar meget godt at udnytte Folkets Instinkter.

Hvad er Agitationens Formaal? - Man behøver blot at kigge i Aviserne for at se, hvad der gaar for sig paa begge Sider af Grænsen. Agitationens Formaal er at opretholde den Indbildning, at hele Landsdelen heroppe egentlig endnu efter Lov og Ret hører til Danmark, og at vedligeholde Haabet om en Genforening. Enhver Agitation har sine Slagord; thi andet er det ikke; de er nemlig uhistoriske; (i talens slutning opstilles beviser på Sønderjyllands tyskhed i historie og nutid, f.eks. at alle stedsnavne er oprindelig tyske, at arkiverne er tyske etc.; anklageren krævede bøder på 50 mark til hver af de to tiltalte boghandlere).

Dommen fastslog, at forordningen af 1866 var opretholdt ved den senere presselov, hvilket Kammerretten ogsaa havde antaget. Udbredelse var bevist. Dommen fortsatte:

Sangene er ophidsende, men naturligvis kun for dem, der synger dem, og som

endnu ikke er fuldstændig vundne for Tyskheden. De hensættes ved disse Sange i en fjendtlig Stemning mod den prøjsiske Regering. Dette kan have Uro til Følge.

Sangene er i højeste Grad ophidsende. De har alle uden Undtagelse et stærkt danskpatriotisk Indhold. Der er Tale om Danmark, Danmarks Fald, Danebrog, Danmarks Sorg, om Haabet og Genforening. Den Slags Sange er ophidsende her, saa længe der endnu findes Folk, der har Forkærlighed for Danmark (»die mit Dänemark liebäugeln«).

Dommen slutter med at udtale det beklagelige ved, at disse farlige sange havde kunnet sælges uhindret i 15-20 år, men dette var en formildende omstændighed, hvorfor der kun blev idømt bøder på 10 mark som en advarsel. Næste gang ville straffen blive mere følelig.

I Toftlund forsøgte den anklagede boghandler *Niels Hansen* forgæves at få indkaldt bl.a. *Georg Brandes* som sagkyndig. Udover Schröder førtes derimod på den anklagedes begæring Nicolai Svendsen som sagkyndigt vidne; han nævnte, at udgivernes ønske om at undgå at ophidse fremgik af udeldelsen af »Den Gang jeg drog afsted« og anvendelsen af stjerne ved de sange, som ikke måtte synges. Han lagde vægt på sangenes historiske moment og deres oprindelse og advarede imod den anskuelse, at de syngende lagde bestemte tendenser ind i sangene; selv salmer kunne herved rammes.

Flensborg Avis optrykte store dele af Schröders stilebog oversat til dansk. Udover de halvtreds oversatte sange nævnes yderligere fireogtyve, bl.a. følgende farlige linier af *Grundtvig*: »Og brænder kun Hjærtet for Sandhed og Ret,/skal Tiden nok vise, vi tænkte ej slet« (»Langt højere Bjerger«). Vigtigst var, at Schröder nu også gennemgik de »betænkelige« sange, som således indgik i rettens overvejelser.

Den anklagede fremkom med et prosaisk argument, som amtsretten afviste, men senere fik afgørende betydning for sagens udfald, nemlig at sagen var forældet, idet han ikke havde solgt noget eksemplar de sidste måneder inden beslaglæggelsen.

Dommen udtalte, at da den anklagede boghandler endnu i maj havde haft bogen til salgs, forelå »Vertrieb«, og at forordningen af 1866 var gældende. »Retten har derfor udelukkende at prøve, om Sangene i Bogen er ophidsende i national Henseende. At de er det, var der efter den sagkyndige Professor Schröders Skøn ingen Tvivl om; naar de synges ved Møder, maa de ophidse danske Folk.« Bøde 10 mark, da den anklagede var ustraffet. Dommens præmisser viser iøvrigt, at ikke blot kategorien »farlige«, men også »betænkelige«

sange fandtes ophidsende; de »betænkelige« sange opremses enkeltvis, medens dommen for de »farlige« afdelingers vedkommende opremses de få ikke ophidsende sange. Schröders skøn tiltrædes til sidste detaille.

En leder i Flensborg Avis 25. oktober 1905, utvivlsomt af Jessen, kommenterer og delvis ironiserer over dommen i Toftlund. Det nævnes, at selvligsalmer ikke undtages fra prædikatet farlige, og der leges med tanken om, at Grundtvigs linier blev sunget »og brænder kun Hjertet for Løgn og Uret« (med tryk på sidste stavelse). »Men selv om Rytmen ikke blev falsk ved det, vilde vi Danske ikke synge saadant noget, for vi tror ikke, at Løgn og Uret trives i Længden, vi holder os til det gamle Ord: Ærlighed varer længst.«

Landsret, Kammerret og landsret igen

Den medfart, den arme professor Schröder oplevede i landsretten i Flensborg, er et smukt eksempel på den gamle erfaring, at man i den juridiske verden kan give en mand formelt medhold og samtidig korrekse ham, ja nærmest trække tæppet væk under ham. Som i første instans krævede de anklagede Schröder afvist som sagkyndigt vidne på grund af hildethed, inhabilitet med det i dag anvendte uskønne fremmedord, men hvor amtsretten i Toftlund havde afvist forkastelsesandragendet med den for Schröder og statsadvokaten gunstige begrundelse, at Schröder ikke var hildet, forkastede landsretten 27. oktober 1905 andragendet om afvisning af Schröder med den nye begrundelse, at den sagkyndige ikke skulle afgive skøn om sangenes politiske tendens eller ophidsende virkning, altså om de faldt ind under forordningerne af 1865 og 1866, hvilket det var rettens opgave at afgøre, men kun om tiden for sangenes oprindelse, d.v.s. om de var fremkomne før eller efter Slesvigs adskillelse fra Danmark. Da Schröder ikke havde undersøgt dette, udsattes sagen. Ved et nyt retsmøde 18. december forkastedes udtrykkeligt et andragende fra statsadvokaten om, at den sagkyndige skulle udtale sig om sangbogens samlede indhold. Schröder mente at kunne slutte sig til, delvis på grundlag af en fortolkning af indholdet, at 30 sange var fremkomne efter 1864, hvoraf 12 tidligere forbudte, men landsretten med Landgerichtsdirektor Dr. *Jacobsen* i spidsen havde allerede valgt at koncentrere sig om fire og kun fire sange, nemlig »Brat af Slaget rammet«, »Er Skolen for andre end Pilt og Pog« – den var ikke engang med i Schröders oprindelige udvalg af 50 oversatte sange – »Slesvig, vort elskede, omstridte Land« og »Skal Syndejyl-

land skilles for aaltids fraa sin Mor«. Strengt taget var »Brat af Slaget rammet« digtet umiddelbart inden fredsslutningen i 1864, men lad det fare. Forsvarenen, sagfører *Crespel*, hævdede påny uden held, at forordningerne af 1865 og 1866 kun ville ramme agitatoriske og spottende sange, som truede den offentlige fred, men ikke patriotiske sange, samt at forordningerne måtte anses ophævede ved den senere presselov.

I dommene, afsagte den 28. december 1905 i alle sager samtidig, henviste landsretten først til kammerrettens dom af 26. oktober 1903, hvorefter forordningen af 1866 fortsat var gældende, og fastslog, at »Vertrieb« forelå ved, at bøgerne var anskaffede med henblik på videresalg og forelå med dette formål for øje, hvorefter dommen fortsatte (min oversættelse):

Til bedømmelse af spørgsmålet, om bogen indeholder sange af ophidsende indhold i national henseende, kommer alle de sange ikke i betragtning, som kun under særlige omstændigheder kan virke ophidsende. Således kan sange af i sig selv harmløst indhold virke, når de synges af dansksindede og der gives dem et indhold, som svarer til de syngendes ophidsede stemning. Med sådanne særlige omstændigheder kunne den anklagede ikke regne. Derfor kan den anklagede kun drages til strafferetligt ansvar for omsætning af sådanne sange, som allerede ved deres indhold virker ophidsende. I denne henseende kan især træffes en sikker (»zweifelsfreie«) afgørelse for de sange, som er fremkomne efter den gennem krigen forårsagede adskillelse af Slesvig fra Danmark. Sådanne sange er i henhold til den sagkyndige professor dr. Schröders responsum sangene nrr. (de fire ovennævnte). Retten har nået den overbevisning, at disse sange har et i national henseende ophidsende indhold, og lægger denne overbevisning til grund for afgørelsen af det faktiske spørgsmål. I disse sange udtrykkes i klare ord ikke blot håbet om en genforening af Slesvig med Danmark, men der opfordres til kamp med dette formål. En sådan opfordring rettet til den del af Slesvigs befolkning, som ikke kan affinde sig med den bestående tilstand, virker ophidsende i national henseende.

Landsretten benyttede ikke lejligheden til at gøre bødestørrelsen ens i alle sagerne, men stadfæstede i det hele dommene. Man antog således, at ligegyldigt om bogen indeholdt fire eller som antaget af amtsretten i Toftlund over hundrede sange, som faldt ind under forordningen af 1866, var udbredelse af bogen strafbar.

Men statsadvokatens og professor Schröders trængsler var ikke afsluttede med landsrettens domme. Disse blev nemlig appellerede til den øver-

ste instans, Kammerretten i Berlin, som afsagde dom den 5. marts 1906. I flere henseender var kammerretten enig med landsretten. Man fastslog, at indholdet var den eller de anklagede bekendt, og at der i bøgerne »waren ... unter anderem vier dänische Lieder abgedruckt, die, wie die *Strafkammer annimmt*, »einen in nationaler Bezeihung aufreizenden Inhalt« hatten« (min udhævning). Som de fremhævede ord viser, bedømte også kammerretten de fire sange som ophidsende. Retten fandt desuden, at forordningen af 1866 fortsat var gældende. Det springende punkt var, om der forelå »Vertrieb«, udbredelse. Ved hjælp af *Sanders: Wörterbuch der deutschen Sprache*, vedrørende verbet »treiben«, definerede man udbredelse som handling, hvorved ting, som befinder sig på ét punkt, spredes til et åbent rum, hvilket overført til den foreliggende sag betyder den virksomhed, hvorved sangene udbredtes til publikum. Allerede forordningen af 1865 forbød ikke alle handlinger, hvorved ophidsende sange gjordes bekendt for publikum, men alene den farligste handling, nemlig »absingen«. Det er udelukket, at forbudet imod udbredelse skulle rette sig imod forberedelse til bekendtgørelse, d.v.s. trykning og lagerføring. Det var ikke oplyst, om der forelå udbredelse i den forstand, hvor dette ord måtte opfattes. Herefter ophævedes dommen, og sagen hjemvistes til Flensborg landsret til afgørelse af, om sådan udbredelse forelå.

Det juridisk interessante for den danske kriminalist er den kraftige sontring mellem forberedelse til en forbudt og strafbelagt handling og handlingen selv. Dansk rets meget vidtgående forsøgsbegreb, hvorefter selv fjerntliggende forberedelseshandlinger kan straffes som forsøg, afvises således af tysk (også af norsk) strafferet; sangbøgernes tilstedeværelse i boghandlen med henblik på salg eller i Sprogforeningen med henblik på uddeling er således straffri forberedelse efter tysk ret, men strafbart forsøg efter dansk ret (den gældende danske straffelov udelukker forsøgsstraf ved de mindste delikter, men det er en anden historie).

I et tankevækkende foredrag sammenligner *Troels Fink* de prøjsiske embedsmænd – heri til en vis grad indbefattet dommerne i de laveste instanser – der anså sig forpligtede, bl.a. på grundlag af et cirkulære af 1898, som gjorde tyskhedens fremme til embedspligt, til som kronens og statsraisonens tjenere at bekæmpe den danske opposition, med de uafhængige, af fordomme ikke bundne dommere i de højere, særlig de højeste retter. Disse dommere nærede næppe sympati for den danske befolkning i Sønderjylland, men de hægede om de gamle prøjsiske dyder retskaffenhed og pligttroskab. Deres retskaffenhed var uden humor og deres pligttroskab uden menneskelig varme, men de vogtede de gamle retstraditioner »gleich Felsen im aufgerührten

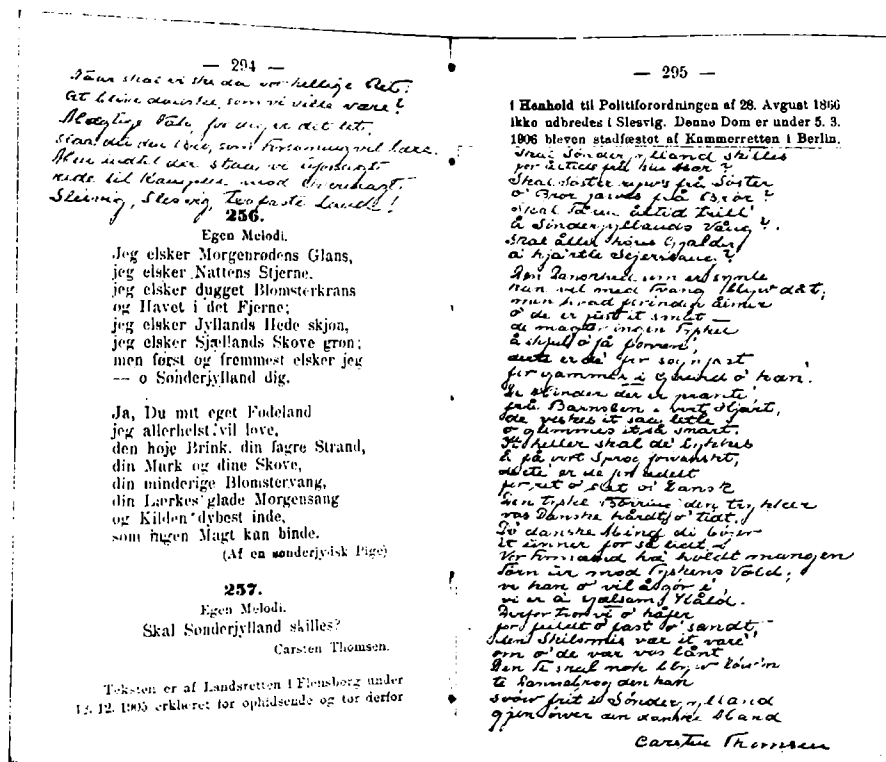

Meer der innerdeutschen Entwicklung«. Med Finks ord var den tids Tyskland omend en magtstat, så dog stadig en retsstat.

Inden den fornyede behandling af sagen i landsretten holdt den dødsmærkede Jessen den 24. marts 1906 sin sidste tale som medlem af den tyske rigsdag i anledning af et forslag om ændring af straffelovens regel om straf for offentlig ophidselse af forskellige folkeklasser mod hinanden. Han nævnte først som eksempel på, hvad man i Nordslesvig ikke anså for sådan opæggelse, det omdelte sanghæfte ved en fest i Aabenraa og mange andre fester i anledning af kejserparrets sølvbryllup – kejserens og kejserindens portrætter ses på forsiden – under tilstedeværelse af byens og omegnens tyske honoratiores, hvor en af sangene »Wat is den Dän sin Vaaderland« (formentlig en parodi på »Was ist des Deutschen Vaterland«, en patriotisk sang fra 1813), i følge Jessen på dårligt plattysk, forhånede Danmark. Sangen nævner, at »Elefanten oder Swien« gives for store statsfortjenester, og Jessen åler veloplagt forhånelsen af elefantordenen, som blev båret af den selvsamme kejser, som kort forinden havde deltaget i bisættelseshøjtideligheden af kong Christian den Niende. Som eksempler på de mere end hundrede sange, som den sagkyndige professor Schröder, »naturligvis Kasserer for den tyske Forening for det nordlige Slesvig«, betegnede som anstødelige, oplæste han på både dansk og tysk fra Grundtvig: »Og brænder kun Hjertet etc.«, Brorson: »Trange Tider etc.« – der fandtes i en salmebog, udgivet af det kgl. konsistorium i Kiel, som en trøstesang for syge – og Oehlenschläger: »Lær mig, du lette Sommerfugl etc.« »Det er nok første Gang, der har lydt Dansk i den tyske Rigsdag,« sagde han med et smil efter talen.

Statsadvokatens og Schröders nederlag blev definitivt beseglet, da sagerne nåede tilbage til landsretten, som afsagde endelige domme den 4. maj 1906, på to dage nær et år efter de første beslaglæggelser. Retten fastslog, at de anklagede havde falholdt, »feilgehalten«, bogen til salg for publikum, men at dette efter Kammerrettens dom ikke var udbredelse i forordningens forstand. Da salg af bogen ikke kunne bevises, blev den anklagede frifundet. Der var et enkelt sørgmuntret intermezzo, idet boghandler Carl Nielsen faktisk nyligt havde solgt et eksemplar af bogen til den lokale politibetjent *Kraack*, som havde fortalt boghandleren, at han havde købt bogen til politiet, men dette salg kunne ikke ændre udfaldet, da boghandleren næppe havde haft til hensigt at ophidse politiet.

Trods frifindelsesdommen var faren langt fra overstået. Alle instanser havde jo antaget, at »Den blaa Sangbog« indeholdt ophidsende sange, hvilket gjorde salg af bogen strafbart, og hvis en civilklædt denunciante indkøbte et

Den blaa Sangbog, 8. udgave

eksemplar i en by, hvor han ikke var kendt, ville det være tilstrækkeligt bevis til, at en ny sag kunne rejses. Men her viste det sig, at den vigtigste dom ikke var Kammerrettens dom eller landsrettens afsluttende frifindelse, men den første dom i landsretten, selvom denne umiddelbart fremtrådte som en stadfæstelse af de fældende domme fra de tre amtsretter. Det for Sprogforeningen og boghandlerne løfterige var denne doms nedskæring af antallet af »ophidsende« sange fra mere end hundrede, som antaget af amtsretten i Toftlund, til kun fire. Ved at ofre disse kunne man redde resten af bogens 332 sange.

Allerede i Pinsen 1906 udkom derefter 8. udgave af sangbogen med en enkelt, men afgørende nyhed: De fire sange, som landsretten havde erklæret ophidsende, var fjernede bortset fra overskrift og eventuelt første linie, hvorefter fulgte:

Teksten er af Landsretten i Flensborg under 18. 12. 1905 erklæret for ophidsende og tør derfor i Henhold til Politiforordningen af 28. August 1866 ikke udbre-

des i Slesvig. Denne Dom er under 5. 3. 1906 bleven stadfæstet af Kammerretten i Berlin.

Selvom Kammerretten strengt taget ikke havde stadfæstet landsrettens dom, havde den jo tiltrådt vurderingen af de fire sange som ophidsende, og det var det afgørende. De tre stjerner, som tidligere havde stået ved (alle?) de forbudte sange, var fjernede som følge af den på grund af øvrighedens og domstolens indbyrdes afvigende opfattelser om, hvad der offentligt måtte synges eller ej. I stedet opfordrede udgiveren påny til varsomhed ved valget af sange, »da vi jo ikke synger for at hidføre Konflikter, men alene til fælles Glæde og Opmuntring«. I forordet udtryktes endvidere håbet om, at bogen nu ville blive ladet i fred, da den ikke fandtes at indeholde noget, »der kan ophidse os selv, eller som kan ophidse eller fornærme vore politiske Modstandere«.

Af trykkes tekniske grunde lod man de sider stå blanke, hvor de fire sange havde stået, hvorved man kunne genoptrykke det store flertal af uændrede sider direkte, men det fik også den muntre konsekvens, at køberne af den nye 8. udgave kunne låne et eksemplar af 7. udgave og selv indføje teksten til de forbudte fire sange. Der findes flere eksemplarer, hvor disse tekster er indsatte med små flueben, svarende til den trykte tekst iøvrigt. Naturligvis er dette ikke betragtet som udbredelse.

Hvordan det siden gik

Sangbogen blev endnu en gang genstand for en proces. En ivrig dansksindet, tandlæge *Jonathan Smith* i Haderslev, ansøgte i 1908 om vandrebreve, »Wandergewerbeschein«, til salg af sangbogen, som dette år iøvrigt var udkommet i ny og udvidet udgave, men fik afslag med begrundelsen, at sangbogen indeholdt ophidsende sange, hvorefter han indgav klage til overforvaltningsretten, Oberverwaltungsgericht, vedlagt et omfangsrigt processkrift, hvorved han hævdede, både at forordningerne af 1865 og 1866 stred imod den prøjsiske forfatning, straffeloven, rigsnæringsloven og rigspresseloven, og at de i sangbogen indeholdte sange ikke var ophidsende. Retten afviste hans klage ved dom af 18. marts 1909. Med hensyn til den fortsatte gyldighed af de gamle forordninger gentog den stort set præmisserne fra de tidligere afgørelser. Med hensyn til spørgsmålet, om sangene var ophidsende, fik Schröder endnu en gang mulighed for at fremlægge sit responsum, og denne gang

med bedre held end i landsretten i Flensborg, idet sytten sange erklæredes ophidsende. Som amtsretterne i sagerne fra 1905-06, men modsat landsretten, lagde Overforvaltningsretten vægt på den virkning, som sangene var egnede til at udøve i nutiden, snarere end på forfatterens hensigt på den tid, hvor sangene digtedes. »Die in nationaler Beziehung aufreizende Wirkung der Lieder kann aber angesichts der Tatsache, dass die Gebietsteile, in denen der Kläger sie vertreiben will, für immer mit dem Preussischen Staate und durch diesen mit dem Deutschen Reich vereinigt sind, nicht in Zweifel gezogen werden.« Dette »für immer« varede elleve år, måske havde en vis ydmyghed over for fremtidens usikkerhed sømmet sig bedre for retten.

Denne dom fik heldigvis ingen praktisk betydning, idet sangbogens skæbne i det daglige liv afhang af strafforfølgelsesmyndighederne, og disse respekterede ankedommene af 1905-06 og foretog ikke videre bortset fra den stadige påpasselighed over for, hvilke sange der blev sunget offentligt. Nicolai Svendsen fortæller fra tiden omkring 1912 om de store møder i »Høj-skolehjemmet« i Haderslev:

»Naar den store Forsamling var kommet til Ro, og den skikkelige Overbetjent Lausen havde sat sig ved et Bord i Nærheden af Talerstolen med Den blaa Sangbog og en Fortegnelse over de forbudte Sange foran sig, kunde man begynde, og da rungede snart den danske Sang med Begejstring og Fylde ud over Salen, ud over Haven og langt ud over Dammen, hvor Folk, som ikke kunde komme ind, laa i Smaabaade og lyttede eller nynnede med i Melodierne.«

1912 blev Schröders søn *Ernst* – med fuldstændig patriotisk navngivning *Friedrich Wilhelm Ernst* – *Schröder*, født 1889, medredaktør på »Schleswigsche Grenzpost«, en nydelig skole må man sige. Strackerjan havde måttet afgå som redaktør i 1909, da han var blevet dømt i så mange injuriersager, at han var blevet en belastning.

Mordet i Sarajevo i 1914 gav Schröder senior anledning til et rabiater udfald mod de danske sønderjyder, da han hævdede, at »serbere og andre slaver er protestagitationens åndsfæller og læremestre«. Livets sørgelige virkelighed var, at omkring 30.000 sønderjyder måtte drage i krig for en sag, der ikke var deres; i deres tornyster var Det Ny Testamente og Den blaa Sangbog, og det siges, at hvis der kun var plads til én bog, blev det sangbogen.

Medens boghandler Nielsens to voksne sønner – begge kom heldigvis hjem – var i felten, var den i 1904 fødte yngste søn Johannes Christian elev i Haderslev Latinskole i »sexta« (latinskolerne talte omvendt i forhold til dansk

praksis, i rækkefølge *nona*, *octava*, *septima* - disse tre klasser som forberedelsesklasser - *sexta*, hvor latinundervisningen begyndte med otte ugentlige timer, *quinta*, *quarta*, *untertertia*, *obertertia*, *untersecunda*, *obersecunda*, *unterprima*, *oberprima* eller *tredie G.*). Ved skolefesten ved kejserens fødselsdag 8. februar 1915 blev drengen siddende, »als vom Festredner das Kaiserhoch ausgebracht wurde« (skolens forhandlingsprotokol, »Ein Disziplinarfall«). Ved rektors forhør af drengen i overværelse af hans klasselærer, professor Schröder, sagde han, at han havde undladt at rejse sig, fordi han ikke ville, og angav som yderligere grund, at han var dansker. Han benægtede, at hans forældre havde opfordret ham til denne handling. Det ansås som skærpende omstændigheder, at denne adfærd fandt sted under krigen, hvor de dansksindede havde al grund til at opføre sig mest muligt ubemærket (»sich möglichst unauffällig zu benehmen«), og at både drengen og hans fader havde modtaget en alvorlig advarsel, fordi han ved det store danske årsmøde i 1914 havde opholdt sig på festpladsen. Selvom det var formildende, at denne meget unge dreng var offer for forældrenes sindelag mod Tyskland og dets kejser, blev han ved lærerrådets beslutning bortvist med 11 stemmer mod 1 (én undlod at stemme). Forældrene forsøgte at få straffen formildet til legemlig revselse eller alvorlig irettesættelse, men forgæves. Naturligvis fremkaldte Schröder ikke dette optrin, men han har næppe været utilfreds med, at den dansksindede boghandler, som i 1906 undslap, nu rammes gennem sin søn; jeg anser som givet, at den enlige nejstemme ikke var Schröders.

Det hører med, at det efter fast praksis straffedes som majestætsfornærmelse at blive siddende, hvis der udbragtes et »Hoch« for kejseren, og at der var episoder, hvor tyske ved møder, hvor begge nationaliteter var til stede, udbragte et sådant »Hoch« for at kunne angive de danske, som blev siddende; ved en sådan lejlighed havde det danske rigsdagsmedlem *Gustav Johannsen* snarrådigt rejst sig og trukket alle med, hvorefter han selv udbragte et »Hoch« for kejseren i den udtrykkelige forventning, at kejseren ville opfylde sin bedstefaders løfte om opfyldelse af § 5, hvilket »Hoch« de tilstedeværende tyske nødtvungent måtte tilslutte sig. Men uanset hvor meget man kunne misbruge et »Kaiserhoch« over for voksne, var det urimeligt at straffe en dreng på ti år, som man gjorde det her.

I oktober 1918, da alle måtte imødesee Tysklands snarlige nederlag, rejste H. P. Hanssen i den tyske rigsdag kravet om opfyldelse af § 5 ved en folkeafstemning i Sønderjylland og blev ikke ganske afvist. 2. november udsendte Den tyske Forening, hvor Schröder fortsat var bestyrelsesmedlem, et opråb til sine medlemmer med parolen: »Ingen fodbred slesvig-holstensk jord må

afstås, ingen slesvig-holstensk folkefælle må udleveres til danske magthavere.« Det var sidste gang, denne forening gjorde sig gældende. Efter formanden, dr. Hahns død i januar 1920 gik foreningen i opløsning. En anden gammel stridsmand trådte også endnu en gang frem, idet Strackerjan 5. november i »Schleswigsche Grenzpost« indrykkede en annonce med store bogstaver GEWISSEN LEUTEN INS STAMMBUCH efterfulgt af en henvisning til Jobs bog, kap. 13, vers 4 og 5, som lyder: »Men I sammensyr løgn; I er alle unyttige læger. Gid I ville tie, så skulle det regnes Eder til visdom.« Det var også sidste gang. 1921 døde han.

Ved skoleårets afslutning i Påsken 1919 gik Schröder, som indtil da havde varetaget tyskundervisningen i sexta og forestået og katalogiseret skolens stærkt voksende bibliotek, hans mest fortjenstfulde indsats, på pension og flyttede som »Studienrat ausser Dienst« til Flensborg.

Forbudene mod danske farver og flag og danske sange blev siden november 1918 ikke respekteret; Ingeborg Refslund Thomsen fortæller, at ved det store folkemøde i Aabenraa 17. november 1918 var dagens helt den »røde« soldat, der kom i flyvemaskine og på sønderjydsk råbte »jeg skal hilse jer fra Noske (den socialdemokratiske kommissær for hær og flåde), I kan godt hejs æ Dannebrog!«. 1919 udkom en ny udgave af Den blaa Sangbog uden blanke blade. Januar 1920 overtog »Commission Internationale Slesvig« administrationen af afstemningszonerne, og så var forbudene helt uden betydning. Men juridisk bestod de endnu såvel som den formelle tyske suverænitet, så som en symbolsk retfærdighedshandling ophævede den ny republikanske regering i Prøjsen den 19. april 1920 forordningerne af 1865 og 1866. *Mieux vaut tard que jamais*, kan man sige på de velkomne midlertidige besættelsesstyrkers sprog, og i hvert fald skulle det tilbageblevne danske mindretal i Sydslesvig ikke trækkes med disse forbud i den følgende periode.

14. juni 1920, dagen før Genforeningen, ophørte Haderslev Latinskole som tysk skole med afsyngning af salmerne *Wie Gott mich führt, so will ich gehen* og *Unsern Ausgang segne Gott*. Modsat den brutale overgang i 1864 bevarede de første år efter 1920 tyske *Abbauklassen* til fortsættelse indtil tysk studentereksamen for de elever, der måtte ønske det.

Johannes Christian Nielsen kom tilbage til skolen, nu Haderslev Katedralskole, og tog dansk realeksamen. 1930 overtog han ledelsen af faderens boghandel. Under Besættelsen var han arresteret et par måneder i 1944 som følge af sit medlemskab af Dansk Samling.

1924 tog de sidste elever tysk *Abitur* på Haderslev Katedralskole.

Ligeledes 1924 døde Schröder. Sprogforeningens formand *Feilberg Jør-*

gensen nævner, at Ernst Schröder efter faderens død refererede sin faders indsigelser imod den danske presses fordrejede fremstilling af hans rolle som sagkyndig. Ifølge sønnen gik faderen kun ind i sagen af pligtfølelse over for øvrigheden, og ingen led mere end han under det, der pålagdes ham. Nuvel, efter de andre beviser på Schröders fanatisme vil jeg ikke tillægge hans søns forsøg på Ehrenrettung vægt. Ernst Schröder vurderede selv de tyske embedsmænds optræden som udtryk for en ufattelig mangel på forståelse for forholdene i Nordslesvig.

Ernst Schröder, der som født i Haderslev og bosiddende der ved Genforeningen var blevet dansk undersåt, flyttede »Schleswigsche Grenzpost« sydpå og opnåede i mellemkrigsårene en indflydelsesrig position både som publicist for det tyske mindretal i Nordslesvig og som grå eminence bag kulisserne for ledende tyske embedsmænd og politikere syd for grænsen. Hans artikler dels fra hans eget »Korrespondenzbureau Nordschleswig« i Flensborg, dels i »Nordschleswigsche Zeitung« kunne anslå en mistænkeliggørende tone, som fik en af tidens historieskildrere *Tage Jessen*, Jens Jessens søn, til at minde om hans læreår hos denuncianten Strackerjan. Mest giftig var en artikel i 1937 om, at »marxister og kommunister løber til det danske mindretal for der at skjule deres fjendskab imod det nye Tyskland«. Han forsøgte også at ramme mindretallet gennem det af ham i 1936 igangsatte »landsbyfællesskabsarbejde«, hvis negative del gik ud på systematisk overvågning af flest muligt dansksindede syd for grænsen med henblik på senere helst upåfaldende pression. I det gedulgte medvirkede han i et stort anlagt angreb mod danskheden i Flensborg ved, at imødekommelse af ansøgninger fra dansksindede om sociale ydelser, f.eks. hjælp til børnerige familier, betingedes af udmeldelse af danske foreninger eller flytning af børn fra dansk til tysk skole. Den gamle latinskolelærer ville have været stolt af sin søn. 1945-48 var han interneret i Faarhuslejren. Under retsopgøret efter besættelsen blev han som formand for tilsynsrådet for »Nordschleswigsche Zeitung« inddraget i den store Aabenraa-sag imod det tyske mindretals ledere og 1948 straffet for værnemageri på grund af ydelser fra den tyske værnemagt, herunder midler fra dr. Best til udvidelse af avisens trykkeri. 1951 døde han. Den mere begavede end sympatiske mands mange roller kunne godt fortjene en grundig samlet fremstilling.

1924 var endelig året, hvor en udvidet 14. udgave af »Den blaa Sangbog« udkom med 408 sange. Indtil 1919 var udkommet 56.000 eksemplarer samt yderligere 14.000 i en mere spartansk krigsudgave, men markedet var alligevel ikke mættet, skønt næsten hvert hjem i Sønderjylland må have haft en bog. Nu kom »Den Gang jeg drog afsted« endelig med. Efterhånden blev

bogen erstattet af Folkehøjskolens Sangbog, som stadig udkommer i nye udgaver og indeholder omend et reduceret antal sønderjydske sange, ligesom den modsat »Den blaa« aftrykte melodierne. Og måske var tiden blevet mere prosaisk – *Palle Lauring* omtaler i sine erindringer genforeningstiden som de sønderjydske sanges sidste store dage. Efterblomstringen var dog lang. Endnu 1939 udkom en forøget 18. udgave med en halvt hundrede nye sange, og under Besættelsen kunne der ikke være tale om at afskaffe bogen. 1946 udkom 20. og sidste udgave.

I skrivende stund, 17. november 2003, beretter Berlingske Tidende, at et mig ubekendt radioprograms lyttere har kåret de ti bedste danske sange »nogensinde«. Efter titlerne – jeg kender ikke en eneste – drejer det sig om kærlighedssange, og fem af disse »danske« sange er på engelsk. Havde sønderjyderne sunget den slags frembringelser for hundrede år siden, ville fremmedherredømmet aldrig have ulejliget sig med at knægte den danske sang og prøjseren fra Gram aldrig være blevet mobiliseret!

Kilder

Flensborg Avis 16. december 1883, 16. november 1885, 15. og 17. september samt 19., 20. og 25. oktober 1905, 11. januar 1906.

Aabenraa amtsret, straffesag E 38/1905 og Toftlund amtsret, straffesag E 14/1905, begge i Landsarkivet for Sønderjylland (akterne i sagen fra Haderslev fandtes ikke).

Karl Hede: Tyskernes Færd i Sønderjylland 1884. 1885.

Bjørnstjerne Bjørnson: En Tale, som burde være holdt den 20. Mars. Verdens Gang, 28. maj 1898 (også i Artikler og Taler, II, 1913).

Karl Strackerjan: Dänische Friedensstörer. Hadersleben 1902.

Erling Stensgård: De forbudte Sange. Nordiske Digte i Udvalg ved prøjske Domstole. 1908.

M. Mackeprang: Nordslesvig 1864-1909. 1911.

Redaktør Jessen i Tale og Skrift. I Udvalg ved *Marie Jessen*, f. *Fibiger*. 1921.

Sophus Stahl: Das Haderslebener Gymnasium nebst Realschule in den Jahren 1915-1920. I: Aus der Geschichte des Haderslebener Johanneums. 1921.

Gottlieb Horstmann: Erinnerungen aus verlorenem Land. 1925.

H. P. Hanssen: Et Tilbageblik. Barndom og Ungdom. 1928.

Frederik Schrøder: Ludvig Schrøders Liv og Gerning, I og II. 1935 og 1936.

Samme: Schrøder-slægten paa Grundlag af Johs. E. Schrøders Slægtsbog. 2. Udgave. 1937.

Tage Jessen: Mellem to Verdenskrige. I: Morten Kamphøener (red.): Sydslesvig gennem Tiderne. 1946.

Troels Fink: Der dänische Nordschleswiger, der preussische Landrat, der deutsche Richter vor 1914. I: Flensburger Tage 1954. Ansprachen und Vorträge.

Samme: Sønderjylland siden Genforeningen i 1920. 1955.

Samme: Da Sønderjylland blev delt. I og III. 1978 og 1979.

Nicolai Svendsen: Sønderjydsk Skæbne I og II. 1953.

A. Svensson: Redaktør J. Jessen, Flensborg Avis I og III, 1955 og 1960.

Ingeborg Refslund Thomsen: Hjemme i Nordslesvig. 1961.

Andreas Thomsen: En »latinskoledreng« ser tilbage. Minder fra min skoletid på Haderslev Latinskole fra 1902-1909. I: Haderslev-Samfundets Årsskrift 1963.

Johannes Chr. Nielsen: 200 år. Et sønderjysk bogbinder- og boghandlerfirma og dets historie fra 1765 til 1965. 1965.

M. Favrholt: Haderslev Latinskoles Historie 1567-1967. Skrifter, udgivne af Historisk Samfund for Sønderjylland, 1966.

Karl Clausen: Den blå Sangbog i hundredåret for dens fremkomst. 1967.

Fr. Lorenzen: En gammel Åbenrådrengs barndoms- og ungdomserindringer. I: Sønderjydsk Månedsskrift 1970.

Dorrit Andersen: Redaktør Nis Petersens erindringer fra Flensborg Avis 1889-1897. I: Sønderjyske Årbøger 1973.

Anders Feilberg Jørgensen: Sprogforeningen gennem 100 år 1880-1980. 1980.

Lothar Blatt: Die rechtliche Behandlung der dänischen Minderheit in Schleswig-Holstein von 1866 bis 1914. Husum 1980.

Marius Schildt: Et jævnt og virksomt liv. Erindringer 1901-81 (Sønderjyske Levnedsløb nr. 21). 1982.

Gottlieb Japsen: Den fejlslagne germanisering. Den tyske Forening for det nordlige Slesvig. Bidrag til det tyske mindretals historie efter 1864. 1983.

Christine Plov: Lærerhjem og lærerindliv. Erindringer fra Sønderjylland 1871-1920 (Sønderjyske Levnedsløb nr. 26). 1989.

Palle Lauring: To verdner. Erindringer 1909-30. 1989.

Johan Peter Noack: Det danske mindretal i Sydslesvig 1920-1945 I-II. 1989.

Leif Ingvorsen: Det lyder som et eventyr. Sønderjyder fortæller. 1995 (hovedkilde til de personlige mémoires).

Sabine Lorek: Rechtsabrechnung – Retsopgør. Politische Säuberung nach dem Zweiten Weltkrieg in Nordschleswig. Quellen und Forschungen zur Geschichte Schleswig-Holsteins Band 108. 1998.

Aldo Keel: Bjørnstjerne Bjørnson. En biografi 1880-1910. Oslo 1999.

Adkomsthaver ukendt – bolschevikerne og den herreløse kirke

Bredgade er ikke blot en af Københavns væsentligste juristgader med sæde for Østre Landsret, incl. nu det Bernstorffske palæ, Sø- og Handelsretten og flere traditionsrige sagførerforretninger, men er også hjemsted for to af de anerkendte trossamfund uden for folkekirken, nemlig den romersk-katholske Skt. Ansgar kirke og den russiske Skt. Alexander Newsky kirke med de tre forgyldte smukke løgkupler. Naturligvis skyldes det ikke smitte fra det omliggende juridiske milieu, men at Guds kirke i sine menneskelige manifestationer ikke lever i et retligt tomrum, ses af, at Skt. Ansgar kirke har været genstand for en vigtig ombudsmandsafgørelse om brydning mellem liturgiske behov og fredningsskemaer (Folketingets ombudsmands beretning 1976, p. 206), og at der er afsagt to vigtige højesteretsdomme om den russiske kirke. Den nyeste dom, UfR 1966,60 H, som jeg ikke vil komme nærmere ind på her, tog stilling til stridigheder mellem præsten, støttet af den uden for riget residerende ærkebiskop, og menighedsrådet – resultatet var remis, da begge siders afsættelse af modparten tilbagevistes – og havde et interessant processuelt forspil, UfR 1964,781 ØL, hvor præsten uden held påstod sagen afvist fra de verdslige domstole, da den vedrørte interne og religiøse spørgsmål, medens retten fandt, at menighedsrådet, som påberåbte sig almindelige retsgrundsætninger, havde en berettiget interesse i at opnå en afgørelse af deres krav. Den ældre dom, UfR 1925,940 H, genstanden for dette sidste essay, reddede kirkens og muligt menighedens eksistens fra et målbevidst ydre angreb.

Uagtet Kongeloven principielt forbød ikke-luthersk gudstjeneste i Danmark i enevældens tid, tålte i praksis særlig gudstjeneste knyttet til fremmede gesandtskaber, og siden 1797 var der permanent russisk gudstjeneste i København, siden 1852 i lejede lokaler, først i Laksegade, siden i St. Kon-

gensgade. Den danske prinsesse *Dagmar*, gift med den russiske tronfølger og senere czar *Alexander III*, lagde sig kraftigt i selen for en egentlig kirkebygning, og den 12. april 1880 tinglæstes tilskødningen af grunden matr.nr. 337 Skt. Annæ Øster Kvarter, Bredgade 53, til den kejserlige russiske regering, som bevilgede 300.000 rubler til bygning af kirken. Af et brev fra den russiske udenrigsminister *Giers* til gesandten i København, baron *A. Mohrenheim*, 9. juli 1881, fremgår, at finansministeren havde indstillet et yderligere statstilskud på 70.000 rubler til fuldførelse af kirken, men at kejseren ikke havde samtykket i indstillingen og i stedet havde udfærdiget en allerhøjeste nådig befaling om et tilsvarende bidrag fra kejserens private formue. Kort efter indløb en anvisning på 7.395 £ fra Baring Brothers i London. Kejserparret og naturligvis også den danske kongelige familie og kong Georg af Grækenland, søn af den danske konge, deltog i indvielsen i 1883. Det siges, at kejseren var gram i hu over den snævre grund, som bl.a. medførte, at alteret placeredes mod vest og ikke som ellers mod øst, og at hans vrede kom så tydeligt til udtryk, at de officierende præster i forfjamskelse begik flere liturgiske fejl ved gudstjenesten. Kejseren skulle have udset sig den større grund, hvor den engelske Skt. Albans kirke senere byggedes, og med henblik derpå var der udskrevet en arkitektkonkurrence i Skt. Petersborg, men så skulle det ikke være. Den nyeste kilde antyder uden at have opklaret det til bunds, at årsagen til uheldet var baron Mohrenheims gæld til *C. F. Tietgen*, som ejede grunden i Bredgade, eller, hvad der malende er beskrevet som »uærlige kuréer på den lange hullede vej fra det russiske finansministerium«.

Omend kirken blev mindre end ønsket, blev den udstyret med betydelig pragt, både i det ydre med løgkuplerne og maleriet af kirkens værnehelgen, storfyrst Alexander Newsky, på facaden og indvendig, hvor en fornem marmortrappe fører fra gaden op i kirkerummet, hvor særlig malerierne fremhæves, både på ikonostasen og to nærmest romantiske oliemalerier på kirkevæggen »Kristus stiller stormen på søen« og »Kristus vandrer på søen«. Alexander III har skænket en bronzelysekrone og et i perler og guld broderet alterkalkklæde. Yderligere inventar omfatter et massivt, sølvforgylt og emailleret alterkors og i et hjørne ved højre korfløj et af kejserinde Dagmars svigersøn, oberst Kulikowsky, skænket helgenskrin af mahogni indeholdende de helgenbilleder, foran hvilke kejserinden plejede at forrette sin andagt. »Naturligvis er de hellige Kar af purt Guld« (fra en længere beskrivelse af *Emil Aars* i *Vore Damer* 22. februar 1923, som andre pressecitater fra lensbaron Gersdorffs store udklipsamling i kirken). I kirkens stueetage var indrettet tjenesteboliger for præst, kantor og kirketjener – i akterne foreligger attesta-

tion for, at *Gerassim Lukianoff* siden 1900 i sin egenskab af »Custode« udover en beskeden løn, i 1925 65 kr. pr. måned, havde bolig under kirken med belysning og varme.

Fra overflod til nød

Igennem en generation nød den russiske kirke godt af særlig kejserens gavmildhed, og kirken var midtpunkt for russisk religiøst liv under de legendariske Fredensborgdage med deltagelse i gudstjenesterne af ikke blot czarens hof, men også besætningerne på kejseryachten og andre russiske krigsskibe under de hyppige flådebesøg. Da gesandtens datter, komtesse Olga Toll, i 1885 blev viet til en fyrstelig diplomat, som nød kejserens bevågenhed, deltog både kejserparret, det danske kongepar, den danske konges øvrige svigersønner – prinsen af Wales og hertugen af Cumberland – med gemalinder, kongen af Grækenland og fremtidige konger af Danmark og Norge, også de 15 og 13 år gamle prinser Christian og Carl, senere Christian X og Haakon VII. Gesandten, grev Toll, var som flere russiske gesandter i det 19. århundrede selv lutheraner, men det gjorde ingen forskel. Den forrige gesandt, baron Mohrenheim, var romersk-katholsk, hvilket viste sig ved, at han under gudstjenester forblev på trappen uden at betræde kirkerummet.

Udgifter til lønninger m.v. betaltes i hele denne periode af den russiske stat, og de kirkelige myndigheder i Rusland udpegede og ansatte de successive præster. Således var den under Verdenskrigen virkende præst *Ivan* (eller *Joann*) *Stchelnunoff*, født i Danmark og tidligere diakon ved den kejserlige russiske legations kirke i Athen, den 13. september 1911 ifølge »UKAS, udstedt af Hans Kejserlige Majestæt, Selvherskeren over alle Ruslande, gennem St. Petersborg Konsistoriums 1ste Ekspeditionskontor ... efter Ordre fra Hans Eminence Biskop-Vikaren, fungerende Metropolit ... kaldet til at beklæde den ledige Post som Gesandtskabspræst ved den kejserlige russiske Legationskirke i København«.

Et højdepunkt i kirkens tidligere historie var den kgl. resolution af 11. marts 1915 om anerkendelse af en egentlig menighed, jfr. bekendtgørelse nr. 69 af 13. s.m. fra Ministeriet for Kirke og Undervisningsvæsen. Initiativet udgik fra tre »Repræsentanter for Medlemmerne af den orthodoxe russiske Kirke i Danmark«, bl.a. præsten, som anmodede gesandten, baron *Charles de Buxhoeveden* – påny en lutheraner – om at indgive ansøgningen. Præsten op-

lyste, at han havde besvaret et spørgsmål fra Sjællands biskop om antallet af ortodokse i Danmark med, at man kunne tælle op til 2.000; måske har præsten taget munden lidt vel fuld, men også de erhvervsmæssige forbindelser mellem Danmark og Rusland var tætte i disse år, og der har utvivlsomt været en betydelig russisk koloni i København. Gesandten betegnede sig i ansøgningen som »Værge for den russiske Kirke ved den Kejserlige russiske Legation« og nævnte, at ret til optagelse i menigheden ikke blot omfattede alle »Hans Majestæt Kejseren af Ruslands, i Danmark bosatte Undersaatter«, men også andre personer tilhørende den ortodokse græske trosbekendelse.

Bekendtgørelsen om anerkendelse indeholdt to elementer, 1) kongelig anerkendelse af den ortodokse russiske kirkes menighed i København i henhold til Grundloven, således at kirkelige handlinger, navnlig dåb og ægtevielse, foretagne af de af trossamfundets præster, som havde modtaget allerhøjeste anerkendelse i denne egenskab, og attestationer overensstemmende med kirkebøgerne fik borgerlig gyldighed, 2) speciel anerkendelse af Stchelnkunoff som præst for denne menighed mod skriftligt løfte på ære og samvitighed om at holde sig dansk lovgivning efterrettelig. Anerkendelsen af den konkrete præst skulle fornyes ved hver ny ansættelse, modsat anerkendelsen af trossamfundet som sådant én gang for alle. Siden 1. januar 1970, hvor Kirkeministeriet har fået adgang til at bemyndige andre trossamfund til at foretage ægtevielse med borgerlig gyldighed, meddeles ikke flere kongelige anerkendelser, men de gamle anerkendelser, herunder af »den russiske kirkes menighed«, står fortsat ved magt, og stillingsskift ved de anerkendte trossamfund kræver stadig kongelig anerkendelse af den nye præst.

Spørgsmålet om, hvorvidt og fra hvornår der kunne siges at bestå en egentlig menighed som separat i forhold til en blot gesandtskabskirke, kom til at spille en rolle under den senere retssag om kirkebygningen. Provst *Leonid Koltscheff* – han havde modtaget kgl. anerkendelse 13. oktober 1924 – gjorde i et brev af 24. august 1925 gældende, at man i den orthodoxe kirke ved ordet »menighed« (*»Prikhod«*) forstod den sammenslutning af vedkommende klerus og kirkesøgende medlemmer, som er samlede om kirken og som sådanne står under kanonisk administration af deres eparchialbiskop, og at »den Russiske-Orthodoxe Alexander-Nevsky Kirkes Menighed« set fra dette synspunkt havde bestået lige fra kirkens indvielse i 1883, ikke blot fra 1915. De allerførste kirkesøgende medlemmer fra 1883 var den russiske kejser og hans familie. Hvis man skal indlægge et juridisk indhold, må det være et argument om, at kejseren som person kunne adskilles fra kejseren som statschef. Kirkeretligt set kan man forsigtigvis sige, at i hvert fald nogle

danske myndigheder har antaget, at der fra 1915 har bestået en »menighed«. Hvilke retsvirkninger dette måtte medføre, er en anden historie. At præsten uanset den danske kongelige anerkendelse fremdeles ansås som »gesandtskabspræst« d.v.s. som russisk undersåt med diplomatisk status og umiddelbar ret til at virke uden krav om opholds- og arbejdstilladelse, er utvivlsomt.

Sic transit gloria mundi! I februar eller marts 1917 – februar efter den i Rusland anvendte julianske kalender (som i dag stadig er i brug i den ortodokse kirke), marts efter den vesterlandske gregorianske kalender – faldt kejserdømmet i Rusland og afløstes af den svage provisoriske regering. Den ortodokse russiske kirke mistede således sit overhoved, for så vidt som man kan sige, at czaren havde været kirkens overhoved, men omvendt åbnede det muligheder for en friere stilling for kirken. Således afskaffedes embedet som overprokurator, som i lange tider havde indebåret en hård statslig kontrol af kirken, medens embedet som patriark, som Peter den Store to hundrede år forinden faktisk havde afskaffet, genoprettedes, og der indkaldtes til et hele riget omfattende stort kirkemøde eller »Sobor« i oktober-november 1917, der 4. november 1917 som en af sine første vedtagelser bestemte, at den højeste magt i den ortodokse russiske kirke tilhørte det kirkelige koncil, som skulle indkaldes periodisk og som består af biskopper, klerus og lægmænd.

Men samtidig med sobor'en indtraf den næste store omvæltning, det bolschevikiske *coup de main* 7. november 1917. Modsat den provisoriske regering, som formentlig havde tilsigtet en fortsat statskirkeordning i afsvækket form, gik det nye régime anderledes håndfast til værks. 23. januar 1918 udstedte regeringen eller »Folkekommissærernes Råd« et dekret om adskillelse af stat og kirke samt skole og kirke. De for dette kapitel vigtigste bestemmelser, som de dokumenteredes i den følgende retssag, er følgende:

- 1 Kirken er adskilt fra Staten.
- 2 Indenfor Republikkens Omraade [d.v.s. den russiske republik, »Sovjetunionen« var jo endnu ikke oprettet] er det forbudt at offentliggøre nogensomhelst lokale Love eller Forordninger, som maatte kunne trykke eller begrænse Samvittighedsfriheden eller skabe Forrettigheder eller Privilegier i Forbindelse med Borgernes Religionsbekendelser.
- 12 Ingen kirkelige og religiøse Samfund har Ret til at besidde Ejendom. De har ikke Rettigheder som en juridisk Person.
- 13 Al Ejendom, der tilhører kirkelige og religiøse Samfund i Rusland, bliver erklæret for Folkets Ejendom. Bygninger og Genstande, som specielt tje-

ner til gudstjenstlig Brug, bliver, efter særlig Bestemmelse af de lokale eller centrale Statsmyndigheder, overladt til de paagældende religiøse Samfunds frie [d.v.s. gratis] Benyttelse.

Blandt andre kirkefjendske bestemmelser kan fremhæves, at munke og andre gejstlige ikke havde valgret og ikke var valgbare.

Den 10. juli 1918 erklærede den femte »alrussiske Sovjetkongres« de af »Zarens, Grundbesiddernes og Bourgeoisiets Regering« stiftede lån for ugyldige og udtrykte som sin overbevisning, at sovjetregeringen urokkeligt ville gå videre ad denne vej. Spørgsmålet om det nye styres holdning til de af forgængerne indgåede forpligtelser var et af de mest penible og fremdroges i lighed med lovgivningen om kirken under den senere retssag. Ganske vist havde den bolschevikiske regering i fredstraktaten i Brest-Litovsk den 3. marts 1918 lovet de tidligere fjendemagter Tyskland, Østrig-Ungarn, Tyrkiet og Bulgarien at respektere tidligere aftaler fra før Verdenskrigen, men ved disse magters sammenbrud bortfaldt disse løfter i praksis, og over for de tidligere allierede i ententen med Frankrig og England i spidsen fornægtedes samtlige forpligtelser.

Uden for Rusland fandtes store ortodokse russiske kirkesamfund. 1921 samlede »Hans Hellighed, Patriarken over samtlige russiske Lande« alle kirker i Vesteuropa i ét uafhængigt stift, som løsrevs fra den tidligere underordnelse under metropoliten i Petrograd (Skt. Petersborg) og Ladoga, og indsatte ærkebiskop *Eulogios* i Paris som leder af dette stift. 1924 oprettedes »*Union Directrice Diocésaine des Associations Orthodoxes Russes en Europe Occidentale*«, fremdeles under ledelse af *Eulogios* med titel af metropolit. Hver enkelt kirke besad dog ejendomsret og umiddelbar administrationsret over sit eget gods.

I København vansmægtede de russiske emigranter, af hvilke de mest fremtrædende var den danskfødte enkekejserinde Dagmar og hendes datter, storfyrstinde Olga, og den russiske kirke, som ikke længere fik de tidligere så rundhåndede tilskud fra den russiske stat. Under den senere retssag oplystes af menighedens advokat, at menigheden selv efter 1917 havde betalt samtlige udgifter, både løn til præst, kantor og kirketjener og vedligeholdelse af kirken. Summen, ca. 18.000 kr. pr. år, ville i gamle dage have været let at udrede, men var tyngende for den lille menighed, som ifølge oplysninger under sagen kun havde ca. 300 indskrevne medlemmer. Den største gruppe var russiske emigranter – ifølge *Politiken* 13. marts 1924 var der ca. 150 emigranter i København – men der var også medlemmer af andre nationer, og

under retssagen trådte 52 danske statsborgere frem som medlemmer af menigheden og parter i sagen.

Efter meddelelsen om mordet på den kejserlige familie i Jekaterinburg 17. juli 1918 overværede den danske kongefamilie, som anlagde hofsorg, og *corps diplomatique* en sørgemesse i den russiske kirke. Den nære forbindelse mellem kirken og den tidligere kejserlige regering viste sig også ved, at kirken en tid gav husly til den russiske legation eller i hvert fald dennes ansatte. Som i andre vestlige stater varede det nogle år, inden den danske regering anerkendte den nye Sovjetunion som retmæssig regering over det gamle Rusland eller med folkeretlig sprogbrug anerkendte den nye regering »de jure«. Allerede i maj 1918 anerkendte Danmark régimet »de facto« bl.a. ved, at Udenrigsministeriet modtog en diplomatisk repræsentant, som i øvrigt under sit kortvarige ophold i Danmark overværede den natlige påskemesse i den russiske kirke, næppe for gudstjenestens skyld, men snarere for at møde den russiske koloni i Danmark (*Bent Jensen*). Forbindelserne afbrødes ganske vist omkring årsskiftet 1918-19, men først flere måneder efter mordet og ikke på grund af dette. Men selvom czarens regering var opløst og czaren myrdet, bestod der stadig en kejserlig eller i det mindste ikke-bolshevikisk legation med den tidligere førstesekretær ved legationen, baron *Meyendorff*, der af den provisoriske regering var blevet udnævnt som chargé d'affaires, som chef. Da konsulatet i Amaliegade i 1922-23 måtte lukke på grund af pengemangel, flyttede personalet med *Meyendorff* i spidsen ind i kirkens beboelsesrum, hvor også kirkens tre embedsmænd boede, og hvor hvert lille rum måtte inddrages. Fra 1. januar 1923 modtoges baronen ikke mere som gesandt, og herefter fungerede kontoret i kirken kun som et utvivlsomt højt påkrævet hjælpekontor for emigranterne. *Udenrigsministeriets Kalender* for 1922 opregnede endnu en overordentlig gesandt og befuldmægtiget minister samt en chargé d'affaires, medens kalenderen for 1923 nævnte, at Rusland kun havde et »Efterretningskontor for russiske Emigranter i Danmark«.

Den første presseomtale om kirkens trængsler fremkom i begyndelsen af 1923 straks efter julemessen 5. januar, som man frygtede ville blive den sidste. Den notable repræsentant for kirken, den dansk-russiske lensbaron *Nicolaj Nikolajewitsch Gersdorff* (1857-1936), hvis umiddelbare aner havde gjort karriere i Rusland som officerer, sidste ætling af den friherrelige gren af den gamle adelsslægt *Gersdorff*, »den elskværdige gamle Adelsmand, gennem hvis brede Humor og joviale Gestus et bravt Hjerte taler«, udtalte sig åbent om emigranternes og kirkens betrængte tilstand, om at forære en gammel frakke til en fyrste og et par sko til en oberst og om manglende udbetaling af

løn til præst, kantor og kirketjener, men han nævnte også frygten for, at kirken med dens kostbarheder, som tilhører »Staten«, og som man under ingen omstændigheder ville sælge, kunne komme i bolschevikernes hænder, hvis den »nuværende russiske Regering« skulle blive anerkendt af den danske stat (11.-12. januar 1923). Men vi hører også om gode kræfter, der forsøgte at bistå, om Københavns biskop *Ostenfeld*, der tilbød hjælp, og læser den 14. januar om fejringen af det russiske nytår dagen før med gudstjeneste efterfulgt af en lille reception på hotel Monopol, hvor man kunne ønske Godt Nytår, »*Snowim Godom*«. »En Hertug, en Prinsesse [vist nok storfyrstinde Olga], 7 Baronier og Hr. Bagermester *Petersen* fra St. Kongensgade ..., hvis Kager de som Gave nød til Teen.« Også i disse linier skal den godgørende bagermester huskes.

Utvivlsomt er indkommet gaver fra rige russere i udlandet og fra danske, som ønskede at støtte kirken, i hvert fald hører vi ikke mere om betrængte økonomiske forhold, derimod om juridiske farer.

De første angreb

1923 og 1924 pågik forhandlinger mellem den danske regering og den russiske – eller sovjetiske, som vi vel nu må kalde ham – stedfortrædende folkekommissær for udenrigske anliggender *Maxim Litvinoff*, som resulterede i en foreløbig overenskomst m.v. under 23. april 1923, herunder en erklæring om fordringer (jfr. bekendtgørelse nr. 266 af 15. juni 1923) og en aftale under 18. juni 1924 om handels- og skibsfartsforbindelsen og en deklaration om gensidige fordringer, og samme dag anerkendte den danske regering de socialistiske Sovjetrepublikkers Forbunds Regering de jure (bekendtgørelse nr. 197 af 28. juni 1924). Af interesse her er artikel III, 1, i den foreløbige aftale: »Begge Regeringer erklærer, at de ikke vil indlede eller understøtte noget Skridt med det Formaal at beslaglægge eller sætte sig i Besiddelse af Penge-midler, Varer, fast Ejendom, Løsøre eller Skibe, som tilhører den anden Part«, og deklarationen om gensidige fordringer, hvorefter begge parter fastholdt alle sine egne og sine statsborgeres og selskabers fordringer imod den anden part med hensyn til ejendom eller rettigheder eller forpligtelser, som hver af parternes nuværende eller tidligere regeringer havde pådraget sig, og at ingen af parterne gav afkald på nogensomhelst af deres fordringer på betaling af erstatning eller restitution af ejendom.

Den rå virkelighed bag de diplomatiske vendinger var, at Danmark afmægtigt fastholdt fordringer og tilgodehavender i Rusland, i vidt omfang direkte over den russiske stat, som det nye régime nægtede at anerkende. Aftalen går ikke ind på penible enkeltspørgsmål, således ej heller på det i denne sag brændende spørgsmål om omfanget af tidligere russisk statsejendom i Danmark og denne ejendoms eventuelle overgang til den sovjetiske regering i dennes påståede egenskab af successor af den tidligere kejserlige regering. Det følgende forløb viser dog klart, at den sovjetiske regering – som det udtryktes mange gange – hævdede ret til at fastholde arven efter det tidligere styre, også uden at anerkende gælden, og aftalernes tekst har i hvert fald ikke hindret dette.

Det første tegn udadtil på bolschevikernes vrede over for kirken ses i en artikel i det sovjetiske regeringsorgan »Izvestija« 4. marts 1924, gengivet i *Politiken* 13. s.m.:

Personer, der er anerkendt af den danske Regering, benytter den russiske Kirke til Agitation mod Sovjetregeringen, med hvilken Danmark har afsluttet en Traktat. Dette er en skrigende Krænkelser af Ordlyden af og Meningen med den russisk-danske Overenskomst. Denne Kirke ligner i øvrigt udvendig fra set ikke nogen Kirke. Den til Bolig for Præsten bestemte underste Etage er af den danske Regering overladt til Kancelli for Baron Meyendorff, og samtidig har Kancelliet den Frækhed at kalde sig Gesandtskab, Konsulat o.s.v. Saaledes handler den danske Regering med en Bygning, der tilhører Sovjetregeringen. I Kirkebygningen finder der Forsamlinger Sted af Officerer, forhenværende Studenter og overhovedet Emigranter, ligesom der forekommer Drikkegilder med Slagsmaal og Skænderi, i hvilket ogsaa Præsterne deltager.

Man ryster på hovedet over det primitive og skingre opspind i de sidste linier, som straks afvistes med skarphed af baron Meyendorff (»vor gamle Kirke ... er hellig for os og bliver behandlet saadan«), og som før nævnt havde der i over et år ikke været gesandtskab i kirkebygningen, men for så vidt som kirken – måske – tilhørte eller havde tilhørt en russisk regering, kunne det bestemt gøres gældende, at bygningen ville tilhøre sovjetregeringen efter dennes umiddelbart forestående anerkendelse de jure. Politiken gik i sin kommentar ud fra, at kirkebygningen med alle tilhørende kostbarheder skulle overleveres til sovjetregeringen i uforringet tilstand som tidligere russisk statsejendom.

Efter anerkendelsen spildte de forenede socialistiske Sovjet-Republikkers

legation ikke tiden, men antog straks overretssagfører *Viggo Lachmann*, som den 15. oktober 1924 gav møde i Københavns Byrets Fogedkontor I og begærte indsættelsesforretning i ejendommen med inventar og arkiv og alt til bygningen hørende samt udsættelse af de derboende herrer, som havde ophold i bygningen og nægtede at give »Ejeren« adgang til denne.

For menighedsrådet for den anerkendte ortodokse russiske menighed og kirkeværgen, generalmajor *Potozki*, mødte den gamle overretssagfører *Frederik Wolff*, som tidligere havde bistået den kejserlige russiske legation før krigen og var dekoreret med flere gamle russiske ordner. For de tre i kirkebygningen boende samt for 52 danske statsborgere af menigheden – flere gange fremhæves blandt disse 52 som den mest prominente Gersdorff – mødte højesteretssagfører *Esbern Trolle*, som kom til at følge sagen til dørs. Trolle havde udtalte kirkelige sympatier; i mange år var han medlem af og senere formand for Garnisons kirkes menighedsråd, og han var bestyrelsesformand for både Olfert Ricards Mindelegat og Dansk Sømandsmission. Wolff og Trolle anførte, at sagen ikke var tilstrækkelig klar til at kunne afgøres af fogedretten, at rekvirenterne ikke havde succederet i den kejserlige russiske regerings rettigheder og derfor ikke var legitimeret til at fordre sig indsat i besiddelse, og subsidiært, at huslejelovgivningen beskyttede de tre mod udsættelse af deres boliger.

Københavns byfoged udgik i sin kendelse af 25. oktober 1924 fra panteattesten, hvorefter ejendommen tilhørte den kejserlige russiske regering, og den danske anerkendelse af sovjetregeringen i stedet for den tidligere regering, hvorfor ejendomsretten nu måtte tilkomme sovjetregeringen, uagtet aftalerne af 1923 og 1924 intet indeholdt om denne bestemte bygning. Det fremgik af proceduren, at den kejserlige regering siden 1883 havde overladt menigheden brugen af kirken med de dertil hørende boliger. Nok fremgik det ikke, på hvilke vilkår kirkebygningen var overladt menigheden, men da der til denne hørte embedsboliger for menighedens embedsmænd, som ikke kunne fjernes fra stillinger og boliger uden varsel, kunne menighedens ret til at benytte bygningen ej heller bringes til ophør med et ringere varsel end det, der for menigheden måtte udkræves til at få dens embedsmænd fjernede. Herefter kunne legationens begæringer »for Tiden« ikke tages til følge.

Selvom byfogden i første omgang undgik at sætte menigheden og dens embedsmænd på gaden, havde bolschevikerne fået ret i det afgørende spørgsmål om ejendomsretten til kirkebygningen. Overretssagfører *Lachmann* udfærdigede den 21. november 1924 fire skrivelser til menigheden, provst *Leonid Koltscheff*, kantor *Ivan Schoumoff* og kustode *Erasmus Lou-*

kjanoff om opsigelse af deres benyttelse af kirken og de tre lejligheder »til Ophør April Flyttedag 1925«, i øvrigt under forbehold af ret til eventuel tidligere udsættelse, og lod stævningsmanden forkynde opsigelserne den følgende dag. Med et skævt smil ser man, hvordan bolschevikerne, som i Rusland ved at sende »en Sovjetkommissær med en Afdeling Rødgardister« – som på en lille vittighedstegning, hvor en lang- og hvidskægget præst slæbes bort af et par grobrianer nærmest i kosakudstyr – lukkede tusindvis af kirker og skød, deporterede og eksilerede tusinder af præster, i Danmark var henvist til det ulige grundigere retsvæsen i deres kamp mod en eneste menighed og tre kirkelige embedsmænd.

Kustode Lukjanoff tog det efter danske forhold logiske skridt at klage til Københavns 3. Huslejenævn, som i skrivelse af 17. december 1924 underskrevet af nævnets sekretær A. Seidelin-Larsen meddelte, at nævnet »paa sit Møde d. 15. ds. enstemmigt har vedtaget at nægte Godkendelse af den Dem givne Opsigelse til April Fltdg. 1925 fra Lejligheden Bredgade 53, allerede fordi Sovjet Republikkens Legation ikke overfor Nævnet har dokumenteret deres Ejendomsret til Ejendommen«. En lille sejr for kirken, men af profetisk betydning, særlig ved den valgte »allerede fordi« begrundelse, som gik elegant uden om alle vanskelige folkeretlige overvejelser om succession, anerkendelsens betydning etc.

Allerede den 7. november 1924 havde Wolff og Trolle anket fogedkendelsen til landsretten med påstand om, at sovjetlegationens begæring afvises helt og ikke blot »for Tiden«.

I Østre Landsret

Den nye sovjetiske gesandt *Kobezki* deltog i nytårskuren 1925 – i avisen ses et fotografi af »vor nye Bolshevikgesandt« i hvide handsker og høj hat – næppe til glæde for kong Christian X, som i gesandten kun kunne se det régime, som havde myrdet hans fætter og dennes familie. Den franske gesandt meddelte sit ministerium, at dronning Alexandrine ikke kunne skjule sin modvilje og kun havde rakt Kobezki det yderste af sine fingre, medens kongen mod sædvanlig skik ikke stillede gesandten et eneste spørgsmål om dennes land og regering.

20. januar indgav Lachmann sit indlæg til Østre Landsret med bilag og satte fingeren på det ømme punkt, fogedkendelsens bemærkning om, at det

fremgik, at den kejserlige regering siden 1883 havde overladt menigheden brugen af kirken, hvilket han bestred.

22. januar indgav Trolle sit processkrift. Han henviste til, at kirkebygningen aldrig havde haft eksterritorialitetsret og stedse havde betalt kommuneskatter – der forelå attest for april kvartal 1924 om arealskat 25,25 kr., grundskat 94 kr., brolægningsskat 9,95 kr. samt småbeløb for afgift af taphaner, et vandkloset og målerleje, i alt 144,20 kr. Det var et godt argument for, at uanset ejendomsforholdene var bygningen ikke en del af gesandtskabet, idet »gesandtskabs- og konsulatejendomme« altid har været fritaget for ejendomsskat under forudsætning af gensidighed, jfr. senest § 7 i loven om ejendomsskat til kommunen; det gamle ord »gesandtskab« i stedet for det i dag anvendte »ambassade« viser reglens alder. Kirkebygningen var bygget til kirke og bolig for præsten m.fl. og havde stedse været anvendt af den nu anerkendte russiske menighed, som, »da al ordnet Statsmagt i Rusland i Efteraaret 1917 brød sammen«, overtog administrationen og siden havde besiddet og administreret kirken og betalt alle udgifter. Danske Lov 5-8-13 påberåbtes (*»Leje gaar for Eje, til Fardag er ude«*). Endelig fremlagde han en del dokumenter om udenlandske forviklinger i forbindelse med den bolschevikiske magtovertagelse – disse aspekter, som jeg kommer tilbage til, fik ikke direkte betydning for udfaldet, men er ikke uden interesse.

10. februar 1925 domsforhandlede sagen, ventetiderne var ikke lange i 1925. Aviserne nævner landsdommerne *Oldenburg, Haack* og *Giese* og advokaterne og de mere prominente tilhørere; i retten må der jo ikke fotograferes, men artiklerne levendegøres af bladtegninger – fra den bolschevikiske legation en dr. *Rubin* og presseattachéen, den danske kommunist, cand. phil. *Aage Jørgensen* og mod dem en række russiske monarkister, herunder baronerne *Meyendorff* og *Gersdorff* og en mager herre med det svære navn *Tapasigopolitos*.

Wolff talte for menigheden og gjorde gældende, at menigheden ved den uafbrudte brug siden 1883 havde erhvervet en retsbeskyttet tidsubegrænset brugsret til kirken, nøjagtig som danske menigheders ret til deres kirker. Den kejserlige regering kunne ikke have frataget menigheden brugsretten, end mindre Sovjet, som manglede enhver adkomst.

Trolle anførte, at menigheden selv valgte sin præst, og at kun denne præst kunne opnå kongelig anerkendelse – nuvel, dette anbringende er vist af tvivlsom bonitet for tiden inden 1917 – at den herværende kejserlige russiske legation efter 1917 havde indvilliget i, at menigheden selv tog kirkens ledelse i sin hånd, uden at kræve kirkebygningen udleveret, og at menighe-

den siden da havde afholdt alle udgifter. Lachmann havde ikke i huslejenævnet kunnet oplyse, hvad sovjetregeringen ville bruge bygningen til, så man måtte udgå fra, at der tilsigtedes en rent verdslig brug, noget ganske andet, end hvad den efter sin arkitektur var bestemt til – det er en fast ingrediens i lejelovgivningen, at opsigelse på grund af udlejers ønske om selv at bruge det udlejede forudsætter en anerkendelsesværdig grund til opsigelse, så i den henseende var det et held for menigheden, at bygningen også rummede tjenesteboliger, herunder for den ydmyge kustode. De mange reportager viser iøvrigt, at Lachmann og legationen aldrig løftede sløret for, hvad man ville bruge huset til.

Trolle fortsatte, at den kejserlige regering, nøjagtig som en dansk kirke-ejer, ikke kunne bemægtige sig kirken uden at give menigheden en lige så god kirkebygning som den gamle, og at Sovjet ikke kunne have bedre ret end den gamle regering. Han skærpede argumentet derhen, at Sovjetregeringen ikke var direkte successor efter den gamle regering; den havde ikke vedgået arv og gæld og herskede ikke over de samme territorier, og den havde endog strøget ordet »Rusland« af sit navn. Sluttelig fremdrog han flere udenlandske domme om ortodokse russiske kirkebygninger, som i intet tilfælde havde udleveret kirkerne til den bolschevikiske regering. »Skal Danmark virkelig være det første Land, som udleverer den russiske Menigheds hellige Bygning til den irreligiøse Sovjet-Regering?«

Lachmann hævdede, at Sovjet som successor efter den gamle regering havde ejendomsret til kirken og ret til at fjerne menigheden og kirkens beboere. At Sovjet ikke anerkendte arv og gæld efter det gamle Rusland, kom ikke sagen ved, da Danmark desuagtet havde anerkendt sovjetregeringen de jure – en sarkastisk mellemrubrik i avisen indskød her »Skønt Sovjet ikke har Pligt, har det dog Ret«. Kirken var legationskirke, menigheden havde ikke haft uindskrænket brugsret siden 1883, og der bestod ingen pligt til at skaffe menigheden en anden kirke.

Et veltalende indlæg fra Gersdorff, formentlig for sent til at få betydning, fremhævede de mange ofre og gaver fra private danske og russere, gaver, som giverne aldrig ville lade tilkomme sovjetregeringen, både ved kirkens bygning og i de magre år efter 1917, hvor menigheden, hvem kirken »tilfaldt« allerede efter Februarrevolutionen, bestred alle udgifter. Kirken, den sidste redningsplanke for de ulykkelige emigranter, hvem alt var berøvet, ville bolschevikerne, der ikke anerkendte nogen religion, måske bruge til et pakhus. Kun i Berlin var en kirke gået tabt, men den lå også i selve gesandtskabsboligen.

Selvom landsrettens dom, der afsagdes allerede den følgende dag, 11. februar 1925, formelt blot stadfæstede fogedkendelsen, gav den på alle væsentlige punkter legationen ret. Den fastslog, at det var rettelig statueret, at ejendomsretten tilkom »de forenede socialistiske Sovjet-Republiker«, men ikke, at den kejserlige regering siden 1883 havde overladt den »nu« [min kursivering] anerkendte menighed brugen af kirken og boligerne. Indtil »Ruslands Regeringsform i 1917 blev forandret«, var kirken undergivet den daværende regerings rådighed. Derefter måtte det antages, at menigheden havde benyttet kirken uden indsigelse, men at der ikke derved eller på anden måde var skabt ret for menigheden til fortsat benyttelse af den. »Den nuværende russiske Regering maa derfor være berettiget til at fordre sig indsat og de nuværende Brugere udsat af Besiddelsen af Kirken«, dog med et rimeligt varsel, hvor det i opsigelsesskrivelserne givne varsel, april flyttedag 1925, betegnedes som tilstrækkeligt.

Tættere på kom legationen aldrig.

Ekskurs: I fremmede retssale

I min studietid lærte vi som en af de vigtigste sager om virkningen af anerkendelse af et nyt régime den engelske sag *Luther v. James Sagor and Company*, afgjort i Court of Appeal 1921 (3 K.B. 532): Luther havde siden 1899 drevet virksomhed i Rusland og lå i 1919 inde med et parti tømmer, som den bolschevikiske regering eksproprierede uden erstatning og solgte til Sagor & Co. Da tømmeret importeredes i England, krævede Luther det udleveret, nøjagtig som en bestjålén kræver vindikation af tyvekoster. Dommeren i første instans gav ham medhold, da den sovjetiske regering ikke var anerkendt af den engelske regering. Appelretten var enig heri, men inden appellen skete denne anerkendelse – kun de facto, men det var tilstrækkeligt i engelsk ret – hvorfor dommen i første instans omstødtes, da ekspropriationen nu måtte betegnes som en lovlig statsakt, som måtte respekteres i andre lande. Lidt letfærdigt kan man sammenligne med den dejlige Lubitschfilm »Ninotchka« fra 1939 (med Garbo), hvor der ikke kan være tvivl om, at storfyrstinde Swanas juveler, som konfiskeredes fra hende i Rusland på grummeste vis og senere af den bolschevikiske regering forsøgt solgt i Frankrig, ikke nu kunne kræves tilbageleverede til storfyrstinden, efter at Frankrig havde anerkendt det nye régime.

Anderledes forholder det sig derimod med bygninger i udlandet eller andre effekter, som befandt sig i udlandet allerede inden magtskiftet eller var bragt dertil på anden måde end ved det nye régimes udførsel.

Den franske regering, som ligeledes anerkendte den sovjetiske regering i 1924, forsøgte at fastlåse stillingen ved at indsætte en midlertidig administrator, Monsieur *Jaudon*, for russisk ejendom og forbyde besidderne, herunder den russiske ortodokse menighed, at overdrage sådan ejendom til anden side, men en lokal domstol udtalte, at Jaudons bemyndigelse ikke kunne gøres gældende over for kirkegods tilhørende den russiske menighed i Nizza, som følgelig ikke var pligtig at rette sig derefter.

Skibe tilhørende det russiske dampskibsselskab »Ropit« forlod i 1920 Odessas havn og søgte tilflugt i Konstantinopel og Marseille, og der indsattes en midlertidig administrator. I 1925 krævede den sovjetiske regering skibene udleverede i kraft af sovjetkommissærernes dekret af 26. januar 1918 om handelsflådens nationalisering og under påberåbelse af anerkendelsen de jure. I dom af 23. april 1925 analyserede handelsretten i Marseille anerkendelsens betydning og konkluderede, at anerkendelse af en regering skal forstås således, at man indvilliger i diplomatisk forbindelse, handelstraktater og andre traktater, men »paa ingen Maade, at man antager som sine egne de Love og Sæder, der er gældende i den Nation, hvis Regering man har anerkendt, for derved at sikre disses Gennemførelse«. Franske domstole afviser gennemførelse af fremmede love, når disse er i modstrid med den offentlige orden, hvilket er tilfældet med nationaliseringsdekretet. Lidt drilagtigt citerede retten et cirkulære fra det sovjetiske Folkekommissariat for udenrigske Anliggender af 1922, hvorefter »den Lovgivning i et Land, der maatte fastsætte et eller andet afvigende ejendomsretligt System, kan kun komme til Anvendelse indenfor dette Lands Territorialgrænser«. Touché! Skibene blev ikke udleverede.

ØK's russiske datterselskab måtte i 1918 tåle nationalisering, men det lykkedes ØK nærmest ved et trick med hjælp fra det danske gesandtskab i Petrograd at få sine skibe ud. Forholdet spøjte i de følgende år, og det var næppe umuligt, at den sovjetiske regering i det mindste kunne fremsætte et modkrav over for de store danske erstatningskrav, hvis det nogensinde var kommet på tale at honorere disse. Der blev dog aldrig fremsat et krav.

Mest spændende var sagen om den russiske domkirke i New York. De før så nære bånd mellem den russiske kirke i Amerika og moderkirken i Rusland løsnedes ved begivenhederne i 1917 - bl.a. bortfaldt de tidligere store

økonomiske tilskud fra Rusland – men forbindelsen afbrødes ikke helt, og patriark *Tikhon* havde mundtligt anerkendt valget af *Platon Rojdestvensky* som metropolit i De Forenede Stater og Canada i 1922. Med bolschevikisk støtte forsøgte en præst *John Kedrovsky* fra en udbryderbevægelse »Den kirkelige Fornyelses Forbund« (i nogle fremstillinger kaldet »Den levende Kirke«), som ved en »sobor« i Rusland i 1923, vendt imod patriarken, var blevet udpeget som ærkebiskop over kirken i Amerika, at udsætte Rojdestvensky af domkirken i New York og selv at blive indsat i denne. Den kanoniske gyldighed af hans valg var uhyre dubiøs; historikeren *Pospelovsky*, hvis hele sympati er med den i Rusland forfulgte og mod patriarken loyale kirke, kalder Kedrovsky en bedrager og fremhæver, at han var gift – modsat den traditionelle ortodokse kirke, hvor kun munke udnævnes til biskopper, begunstigede »Fornyerne« de gifte sognepræster – men dommer *J. Ford* afholdt sig i sin dom af 23. december 1924 fra at udtale, at sobor'en af 1923 var skismatisk, omend den indstævnte metropolit havde skellig grund til at anse dette. Derimod anså Ford Kedrovskys søgsmål som et forsøg på bolschevikisk undergravende virksomhed. »Det er et alvorligt Hensyn, der gør sig gældende i Forsøget paa fra denne nye Kirke, der er et Produkt af det russiske Diktatur, at opnaa Kontrol med udstrakte religiøse Organisationer i Amerika, der omfatter Hundreder af Præster ... Den af den russiske Kirke benyttede Ejendom andrager i Værdi en enorm Sum. Hvis Sovjetmyndighederne kan faa Kontrol over disse Værdier, hvilken Basis for deres revolutionære Propaganda vil de da ikke have sikret sig!« Ikke blot kriminalretterne, men også de civile domstole bør beskytte staten mod en trussel om oprørsk propaganda. Herefter tabte Kedrovsky sagen. Den danske sag var renere derved, at modparten var den bolschevikiske stat og ikke en alternativ præst udsendt fra hjemlandet. Som det ses senere, lykkedes det den danske Højesteret at afsige en dom uden skingre politiske slagord.

Mere værdifuld end disse fremmede parallelsager under andre juridiske forudsætninger var en erklæring fra fire højtstående russiske jurister fra czartiden, hvorefter klostre og kirker indtil 1918 kunne erhverve ejendomsret, jfr. den tidligere civillovs § 698; gejstlige godser ansås juridisk som privatgods, ikke som statsejendom, § 413; kirker, præsteboliger og den jord, hvorpå disse var bygget, tilhørte disse institutioner og ikke staten, §§ 413 og 698; hver kirke var en juridisk person »og nød sine Rettigheder og Privilegier under autonome Former«. Det var en logisk konklusion, at uden for den sovjetiske republiks område, bl.a. i Frankrig, vedblev de gejstlige godser at være de enkelte kirkers ejendom.

I Højesteret, votering og dom

Allerede den 16. februar 1925 udtog Trolle højesteretsstævning. Tredjeinstansbevilling har ikke været fornøden, utvivlsomt fordi den underliggende fordring ville have henhørt under landsretten som første instans. For første og eneste gang ses Udenrigsministeriet medvirke i sagen, nemlig ved at forkynde stævningen for legationen i et probat stykke kancelliprosa, hvor et punktum først ses efter tolv linier.

Legationen antog den fremtrædende højesteretssagfører *Christian Ludvig Julius David*, grundlægger af »C. L. Davids Fond og Samling«.

Onsdag 21. oktober 1925 procederedes sagen for Højesteret. Ved den almindelige gudstjeneste søndagen forinden holdt provst Koltscheff en særlig bøn for kirkens frelse, hvor han mindede om, at kirkens skytspatron Alexander Nevsky i spidsen for en lille hær havde kæmpet imod stor overmagt, men at Gud havde hjulpet ham og hans trofaste lille skare. Nu ville Vorherre lede menigheden og dens sag til den afgørelse, der var bedst for dem. Lige før bønnen ankom enkekejserinde Dagmar, som på grund af svagelighed ikke havde kunnet komme til gudstjeneste det seneste halve år.

Påny viser bladtegningerne advokater og tilhørere, særlig menigheden mødte talstærkt.

Trolle redegjorde for udenlandsk praksis, herunder dommer Fords skarpe votum, og hævdede, at benævnelsen »Gesandtskabskirke« var en tom formel, da gesandtskabets eksterritorialitet ikke var knyttet til kirken. Nok havde den gamle regering haft rådighed over kirkebygningen indtil 1917, men det var regeringen i dens gejstlige funktion, og i denne henseende kunne Sovjet ikke betragte sig som den tidligere regerings successor, da kirke og stat var adskilt i det nye Rusland. Sovjet, som selv nægtede at vedgå arv og gæld, havde intet successorkrav med hensyn til kirkebygningen.

David gentog stort set Lachmanns succèsfulde procedure ved landsretten, særlig med hensyn til kirkens status som gesandtskabskirke og anerkendelsens afgørende betydning. Den kejserlige regering havde aldrig overladt menigheden brugsretten til kirken, hvortil alle havde adgang. At menigheden – 300 personer, blandt hvilke mange ikke-russere – havde tiltaget sig rådigheden efter 1917, skabte ingen ret, thi denne faktiske besiddelse fandt kun sted, så længe Sovjet ikke var anerkendt af den danske stat.

To højesteretsdommere kunne ikke medvirke. Den ene var den senere præsident *Troels G. Jørgensen*, hvis udnævnelse er dateret 23. oktober, dagen efter dommen. Den anden var *Erik Trolle*, Esbern Trolles ældre broder

Striden om den russiske Kirke for Højesteret.

Proceduren tilendebragtes 1 Gaar. — Dommen falder
1 Dag.

Menighedens Repræsentanter: Fra venstre Baron Gersdorff, Fyrst Misjetski, Konsul Ørnfelt, Baron Meyendorff og Kirkeværge, General Pototski.

– dommeren viger jo for advokaten, Rpl. § 60 stk. 1 nr. 3. Så var der elleve tilbage. Kun præsident – ikke længere justitiarius – Gram har vi mødt før, nemlig som en ikke helt heldig kriminalretsassessor i sagen om Alma Bondesen.

Af de højesteretsvoteringer, jeg har gennemlæst under arbejdet med denne bog, er denne den mest rodede. I Holstebrosagen, som også afgjordes med én stemmes overvægt, forelå vanskelige bevisspørgsmål, særlig om Bergs forsæt, men ingen juridisk tvivl. I sagen om den russiske kirke forelå formidable problemer af både faktisk og retlig karakter, og dommen afspejler den stadig efter voteringen rådende usikkerhed.

1. voterende, *Vilhelm Topsøe-Jensen* – indtil få måneder forinden rigsadvokat, Danmarks første – voterede for stadfæstelse. Han fandt det utvivlsomt, at »Sowjet« var folkeretlig successor efter czarregeringen. At den nye regering ikke anerkendte danske fordringer på 400 mill. kr., var ikke afgørende. »Fordi det ene Land stiller sig udenfor de almindeligt anerkendte folkeret-

lige Regler, kan et andet Land ikke optræde uciviliseret.« Den russiske stat havde opretholdt kirken i en række år, og »den tilfældige Dannelse af en Menighed gennem de Personer, hvoraf denne f.T. bestaar, kan ikke paaberaabe sig, at Sowjet ikke opretholder sine egne Forpligtelser.« Anerkender man ikke Sowjet som ejer, er der ingen ejer; menigheden har jo aldrig haft ejendomsret. Menigheden har ingen brugsret eller servitut. Der var ingen faste rammer for menigheden. Enhver kunne indskrive sig. Der var kun 300 faste medlemmer, resten var emigranter, som tilfældigt opholdt sig her.

2. voterende, *Rump* – i en årrække medredaktør af Ugeskrift for Retsvæsen, flittig udgiver af domssamlinger, svigersøn til en præst – voterede for menigheden. Han mente, at kirkerne efter gammel russisk ret nok tilhørte menighedssamfundene, ikke staten, hvilket bestyrkedes ved, at Sovjet nationaliserede kirkerne, en fin iagttagelse. Sovjet erklærede selv, at de brød successionen og intet havde at gøre med den gamle stat, hvis lån de erklærede ugyldige, modsat det nye Tyskland, som mere snedigt indtrådte i den tidligere regerings gæld, men derpå gik statsbankerot! Hvis man ikke ville anerkende successionen, var det irrelevant, hvem der i så fald måtte anses som ejer, og en anden institution havde en ret, der ikke var så meget dårligere end Sovjets. Efter den gamle stats undergang var der ingen, der kunne tage sig af kirken, men til denne var knyttet andre interesser, nemlig de stadige brugere, menigheden, som trådte til og overtog de nødvendige udgifter.

3. voterende, *Riise* – i mange år formand for Foreningen af 1837 til forsømte Børns Frelse – voterede som Rump. Han var mere forsigtig med hensyn til successionen og anerkendte efter de jure anerkendelsen Sovjets ejendomsret til f.eks. gesandtskabsbygningen. Men med hensyn til kirken kunne Sovjets ejendomsret ikke få andet omfang end den gamle regerings ret, og der kunne være erhvervet andre rettigheder, som Sovjet, ligesom den gamle regering, måtte respektere. Sovjet måtte bevise deres ejendomsret, og det havde de ikke bevist. Omvendt havde appellanterne godtgjort »en Ret« over bygningen, som var opført ikke blot ved tilskud fra den russiske stat, men også for midler ydede af menighedens medlemmer og siden 1883 uantastet havde været anvendt af menigheden. En »udelukkende Raadighedsret til kirkelig Brug over Bygningen« var godtgjort og var til hinder for udsættelsesforretningen. Menigheden var tilstrækkelig fikseret til, at man kunne anse den som juridisk person og tillægge den rådighedsret.

4. voterende, *Møller* voterede i første omgang ligeledes for menigheden. At skødet nævnte »den russiske Stat« var ikke afgørende, man kunne blot have henvist til en uklar status for czaren som kirkens overhoved. Selvom kirke-

godset i Rusland var inddraget af bolschevikerne, var forholdene uden for Rusland uklare. Om successionen udtalte han sig med usikkerhed, i det hele er hans votum det mest tvivlrådige. Anerkendelsen løste ikke spørgsmål om ejendomsret om forhold fra den tidligere regering. Afgørende for ham var, at der ikke var ført bevis for, at kirken, »der jo er gejstligt Gods«, tilhørte Sovjet, og subsidiært anførte han, at hvis Sovjet var successor, måtte den respektere de forpligtelser, der fulgte med ejendomsretten. Han synes at have indlagt, at den gamle regering ved at medvirke til anerkendelsen, hvor det oplystes, at menigheden har en fast struktur og ejede et lokale til deres gudstjeneste, havde givet menigheden en garanti mod at blive kastet på gaden.

5. voterende, *Cosmus Meyer* – den næste præsident og i sin tidligere karriere mangeårig auditor – som også voterede for menigheden, mente dog modsat Rump, at efter anerkendelsen kunne Sovjet optræde, hvor den gamle regering kunne, underforstået: ikke med en bedre ret. Danske domstole kunne ikke benyttes til at tage danske borgeres ejendomsret i Danmark på grund af et russisk magtsprog. Han mente nærmest, at menigheden ejede kirken, også selvom gesandten optrådte i skødet, og at meget tydede på, at kirkerne i det gamle Rusland selv ejede kirkebygningerne. HRS David havde ikke kunnet fremlægge et dekret om konfiskation af de russiske kirker uden for Rusland. Han citerede Danske Lov 5-5-3 (*»Haver nogen Ejendom i Haand og havendis Væрге, og anden Mand siger den sin at være, da er den, som i Hævd haver, i hvor faa Aar det er, ikke pligtig til at føre sin Adkomst tilstæde, med mindre den, som søger Ejendommen, fører sine Bevisninger frem, hvormed hand Ejendommen vil vinde«*), hvorefter den, der vil forstyrre det bestående forhold, må føre bevis for sin ret hertil. Han ville helst begrunde ved kirkegodsets stilling i den gamle stat.

6. voterende, *Nellemann*, søn af Estrups justitsminister, voterede som Meyer og ville ophæve sagsomkostningerne med det snusfornuftige argument, at man savnede midler til at kræve betaling af disse over for Sovjet.

7. voterende, *Olrik*, fremtrædende juridisk forfatter, voterede som Rump i Meyers udformning. Han fandt Sovjets succession tvivlsom, men fandt det afgørende, at Sovjet ikke kunne få en videre ret end den gamle regering.

8. voterede, *Schou* – bedst kendt som Albertis dommer – voterede som den første efter førstvoterende for Sovjet. Han fandt, at kirken, som engang var gesandtskabskirke som de andre landes kirker, tilhørte den gamle russiske stat, og da der ikke ved anerkendelsen var taget forbehold, var den nye regering succederet. Det var ikke oplyst, at menigheden havde nogen ret. Sovjet måtte behandles efter almindelige europæiske retsgrundsætninger.

9. voterende, *Lunn*, voterede ligeledes for Sovjet. Menigheden havde ikke erhvervet nogen ret, og anerkendelsen var afgørende.

10. voterende, *Krarup* – som havde betydelige kirkelige interesser og i hele femogtyve år var medlem af bestyrelsen for Det danske Bibelselskab – voterede for menigheden og opfattede nærmest situationen som at adskillelsen mellem stat og kirke medførte ophør af den tidligere regerings »Repræsenteren« af kirken, og at menigheden var den nærmeste successor.

11. voterende, præsident *Gram*, voterede for Sovjet, »men er ikke glad ved at gaa den Vej. Men der maa være lige Ret for alle uden Hensyn til, hvor Sympatien ligger. Jeg kan derfor ikke give Sovjet Uret.« Sovjet var successor og måtte respekteres for kirken som for gesandtskabshuse. En rådighedsret for kirken efter D.L. 5-5-3 var konstrueret, selvom det var en fristende vej at gå. Det modsatte resultat kunne få uheldige følger for danske statsborgere, der havde interesse på russisk territorium.

Herefter stod det 7-4 til menigheden, men så ændrede fjerdevoterende Møller sit votum uden nærmere begrundelse, hvorefter menighedens sejr blev den snævrere tænkkelige, 6-5.

Den kortfattede dom, der skjulte brudfladerne inden for flertallet med hensyn til det vanskelige spørgsmål om successionens omfang og valgte den laveste fællesnævner, bevisusikkerheden med hensyn til ejendomsretten og bevisbyrde hos den part, der vil ændre en bestående faktisk tilstand, var sålydende:

Efter Proceduren og Sagens Oplysninger staar det uklart hen, hvem der er Ejer af Kirken i Bredgade, og det kan særlig ikke anses for godtgjort, at de forenede socialistiske Sovjetrepublikker kan gøre nogen Ejendomsret med Hensyn til Kirken gældende. Herefter vil den af Indstævnte begærte Ind- og Udsættelsesforretning ikke kunne finde Sted, og som Følge heraf vil der være at give Dom som nedenfor anført.

Sagens Omkostninger for Landsretten og for Højesteret findes at burde op-
hæves.

THI KENDES FOR RET:

Den begærte Ind- og Udsættelsesforretning bør ikke nyde Fremme.

[omkostningerne]

Reaktionen på højesteretsdommen

Jublen hos menigheden var stor. Politikens fotograf fangede kindkys mellem senator *van der Vliet* – senere virksom som udgiver af klassisk russisk skønlitteratur – og general Potozki på gaden uden for Højesteret. Man ilede ud på Bredgade til provsten, som straks ringede til Hvidøre og talte med oberst Kulikowsky, der underrettede enkekejserinden. Lykønskninger strømmede ind.

En umiddelbar ædruelig kommentar gav Politiken – som i øvrigt udviste velvillig åbenhed over for det nye styre i Rusland og den 27. oktober 1925 bragte et langt interview med gesandten, uden at kirkesagen nævntes med et ord – i sin ledende artikel 23. oktober. Man mente, at det for »den store og mægtige Sovjet-Regering« ikke kunne spille nogen rolle at komme i besiddelse af bygningen, for hvilken den ikke havde nogen anvendelse. »Og noget underligt, næsten humoristisk virkede det, at denne Proces, som var anlagt af en Regering, hvis store Indsats i Verdensudviklingen har været at afskaffe Ejendomsretten, netop gik ud paa at faa sig Ejendomsretten til en Kirke tilkendt.« Ved siden af kunne læses et charmerende øjebliksbillede af Gersdorff, der »med Ømhed promenerer sin lille Hund« og griber fat i den samme knap i journalistens overfrakke inden den lange passiar, som kun afbrydes, når baronen hilser dybt på forbigående emigranter. Han er blevet tyve år yngre; »Knebelsbarten strutter, i et udsøgt Slips blinker Brillantnaalen«. Men vi hører også om, hvordan det søgte selskabsmenneske, »en Pryd ved Festbordet med sin brede Bringe«, med årene er blevet midtpunktet i det dansk-russiske velgørenhedsværk.

Som *Nationaltidende* kunne meddele den samme 23. oktober, kunne der ikke afholdes en særlig gudstjeneste de første dage, »da saa godt som alle Koloniens Medlemmer er ansatte i Pladser, de ikke kan forlade paa Hverdage-ne«, så man ventede til søndag den 25. oktober.

Natten til søndag indtraf »Kommunisternes sidste raa Drengestreger«, da ordene »SOVJETS HUS« maledes med rød oliefarve på kirkens granitfundament. De tilkaldte politibetjente så nogle unge knægte tage flugten på cykle. Politiken havde en luftig teori om, at de skyldige var fascister, som ville tilbyde emigranterne beskyttelse imod kommunisterne, men det er vist for fantasifuldt. Kirkebetjenten vaskede malingen af med petroleum, men ordene kunne stadig læses, da deltagerne i takkegudstjenesten ankom med enkekejserinden i spidsen, støttet til sin kæmpestore livkosak, som blev stående ved døren, medens Potozki ledsagede kejserinden til hendes plads. Opregningen af de tilstedeværende lyder delvis som gæstelisten ved en hoffest i Sankt Pe-

tersborg, »Fyrst Mischetzki med Frue og to yndige Smaabørn, Senator v. d. Vliet, den fhv. Gesandt, Baron Meyendorff, Prinsessen af Altenburg«, men omfattede også »Bagermester Petersen, der leverer gratis Kirkebrød til Menigheden« og naturligvis Trolle, som kom med hustru og datter. Omkring marmorpillerne var snoet kranse af vintergrønt og vildvin, og lysene blafrede fra de tynde voksstænger foran Sankt Nikolaus, Alexander Nevsky, Jomfru Maria og den sejrende Kristus. Provst Koltscheff bad for den danske Konge og det danske folk og takkede Gud, »der havde oplyst og ledet de høje Dommere, virket i deres Hjerner og deres Hjerter, saaledes at de havde set og sagt det rette« – han vidste jo ikke, at det var en 6-5 afgørelse, og at bevisusikkerhed var den væsentligste begrundelse for dommen.

Senere viste kirken højesteretsagfører Trolle sin taknemmelighed ved en kalligraferet takkeadresse og en fornem vase af kgl. porcelæn med afbildning af det kejserlige våben og kirken i Bredgade. Efter Trolles død kom vassen og adressen tilbage til kirken, blandt hvis skatte de er, og hvor pastor *Sergij Plekhov* har vist mig dem. Takkeadressen, underskrevet af hele menigheden, udtaler: »Med Tro og Viden som Vaaben overtog De modigt Forsvaret af vor Helligdom mod de Ugudeliges Stormløb ... Langt udover Grænserne af Deres gæstfrie Land vil dets [kirkens kors] milde Lys spredes, og i dets Straaler vil hele Verden læse ogsaa Deres Navn – det straalende Navn paa den kristne Kriger, der uden Blodsudgydelse sejrede under Korsets Tegn«, højstemt tak fra en klient til en sagfører.

Ikke uventet var der vrede på bolschevikisk hold. Det russiske telegrambureau bragte en artikel fra *Isvestija*:

Højesteret har ved sin Afgørelse overskredet Grænsen for ydre Anstændighed i Forhold til Sovjet-Unionen og har vist det mest minimale Mindstemaal af juridisk Indsigt med Hensyn til de borgerlige Staters civilretlige Grundprinciper. Højesteret har end ikke givet nogen Motivering for sin ulovlige Afgørelse, hvorved den overgiver Ejendommen i Hænderne paa Usurpatorer, som røver Sovjet-Unionens Statsejendom. Denne Afgørelse savner ganske Fortilfælde i den Rettergangspraksis, hvor Sovjet-Unionen er optraadt som den ene Part, og det endda i Lande, til hvilke Sovjet-Unionen ikke staar i noget normalt diplomatisk Forhold. Af Danmark har Sovjetunionen Ret til i det mindste at kræve Beskyttelse og Overlevering af sin lovlige Ejendom ... Vor Elskværdighed har en vis Grænse. Det er tvivlsomt, om ledende Krese i Danmark skulde kunne tænke sig, at den indtrufne Situation vil blive anset som normal i den offentlige Mening i Sovjet-Unionen.

Som det ses, antydninger om repressalier som befrygtet af Gram. Jeg har dog ikke set, at det blev til mere end det vrantne udbrud. Som allerede nævnt i Politikens kommentar er det næsten ironisk at se et bolschevikisk krav om respekt for den hellige ejendomsret. Højest kan man med et stille smil bemærke Isvestijas påpegning af de nødtørftige præmisser.

Hvordan det siden gik, et afsluttende spørgsmål og forsigtigt svar

Nok var emigranterne og menigheden fortsat fattige, men de kunne dog vedligeholde kirken og lønne dens embedsmænd. Som general Potozki bemærkede, var kirken jo gældfri – den dag i dag er ejendommen ubehæftet – og ved streng sparsommelighed kunne menigheden klare sig igennem. Mon ikke man med taknemlighed fortsat har taget imod bagermesterens milde gaver?

Selvom spørgsmålet om ejendomsretten var uafgjort, og det var teoretisk muligt, at en ejer under en senere sag kunne fremlægge bedre beviser for sin påståede ejendomsret, var det i praksis umuligt, at menigheden kunne udsættes af kirkebygningen. Tinglysningsmæssigt anførte afdeling I, ejendomsret, stadig skøde til Den kejserlige russiske Regering. Dette er senere overstreget, i 1963 efter det for mig oplyste, formentlig i medfør af tinglysningens § 20 stk. 1 om sletning af rettigheder, »der åbenbart er ophørt«, det var nu seksogfyrretyve år, siden den kejserlige regering var ophørt. Samme år rejste landsretssagfører Garth-Grüner for menigheden spørgsmål om ejendomsdom for menigheden i medfør af retsplejelovens § 476. Spørgsmålet om omfanget af retsafgiften ved en sådan sag forhandlede med Skattedepartementet, som den 27. januar 1964 (Skd. V j.nr.3302/1963) under henvisning til et fortilfælde fra 1920 gav det uvelkomne svar, at medmindre menigheden opnåede fri proces, skulle der svares retsafgift som efter domssager, jfr. retsafgiftsloven af 1932 § 14 sammenholdt med § 6 og § 8, hvilket betød afgift efter sagens værdi med 60 kr. af de første 4.000 kr. og seks promille af det overskydende beløb, hvilket endog skulle betales to gange, medmindre sagen kunne optages til dom på første tægtedag. Garth-Grüner havde gjort gældende, at der ved notering af adkomst for den russiske ortodokse menighed som ejer ikke ville ske noget ejerskifte, men alene en navnerettelse, idet det fra 1880 alene havde været hensigten at skaffe og sikre de herboende kristne af denne trosbekendelse et gudshus og samlingssted for fejringen af

deres gudstjeneste, således at demokratiseringen af »værgemålet« for kirken ved dettes overgang fra kejseren til menighedens valgte repræsentanter og kirkeværge var den eneste ændring, men dette ikke udførte argument overbeviste ikke skattedepartementet, som lidt pedantisk også mindede om tinglysningsafgiften ved tinglysning af ejendomsdom som adkomst for menigheden jfr. tinglysningsafgiftslovens § 12. Medens menigheden nok kunne klare de 10 kr. for tinglysningen, var en efter bygningens værdi beregnet retsafgift naturligvis helt prohibitiv, så man opgav at søge ejendomsdom. Landsarkivet har oplyst, at der under adkomst- og servituddokumenter ses intet på matr. nr. 337 Sankt Annæ Øster for årene 1927-1976. Derimod er det mig oplyst, at den russiske ambassade – nu ikke længere den kirkefjendske sovjetiske legation – i 1990'erne over for Kirkeministeriet bragte ejerforholdet til kirkebygningen på bane. Ministeriet henviste ambassaden til forhandlinger direkte med menigheden og understregede, at spørgsmålet om ejendomsretten til kirkebygningen i den sidste ende henhørte under domstolens kompetence.

Men selvom menigheden aldrig har opnået en formel ejendomsret, optræder den i praksis som ejer, f.eks. da »Undertegnede menighedsråd for Den russisk-ortodokse Sankt Alexander Nevsky Kirke« (underskrevet af kirkeværge og menighedsrådets samtlige medlemmer) i 1973 pålagde sig en for almenheden velkommen servitut, hvor de forpligtede sig til ikke at nedrive ejendommen og til ikke at foretage dispositioner, hvorved ejendommens stil, karakter eller udseende ændredes, uden tilladelse fra Det særlige Bygnings-syn. Der er således ikke risiko for, at Bredgades bybillede forringes.

Jeg har tidligere i denne bog spurgt mig selv ved slutningen af en fortælling, om dommen var rigtig, og hvordan jeg selv ville have dømt, hvis jeg havde siddet i dommerkollegiet, og denne gang er besvarelsen mere vanskelig end noget andet sted, da vægten af de falske lodder i justitiae vægtskål er overmægtig. Som formentlig også dommerne i 1925 nærer jeg en hjertelig sympati for den russiske kirke og en indædt afsky for kommunismen, dens gerninger og alt dens væsen, og når dertil lægges, at brugen af kirken var vital for menigheden, medens Sovjetregeringen ikke havde et anerkendelsesværdigt formål med at opnå besiddelse af kirken – jeg tror snarest, at ønsket om at ramme de russiske antikommunister med baron Meyendorff i spidsen har været det bestemmende motiv – er det vanskeligt at se uhildet på sagen. Der var snarere risiko for, at dommerne af lutter angst for at dømme uretfærdigt ville dømme i favør af legationen, omtrent som herredsfogden i »Præsten i Vejlbye«, som for ikke at give udseende af, at han begunstigede sin egen svigerfader, dømte ham værre end en udenforstående ville have gjort.

Men når dette er sagt og erkendt, er det stadig min opfattelse, at dommen var rigtig. En afgørelse om, at Sovjetregeringen ikke var retmæssig successor efter den kejserlige regering, et synspunkt som særlig andenvoterende Rump var inde på og var ved at lede flere andre dommere i uføre med, ville have været farlig og formentlig forkert efter anerkendelsen de jure, som rettens mindretal med rette anførte. Cosmus Meyers votum afværgede denne risiko. Derimod var det oplagt rigtigt, at successoren ikke kunne opnå mere ret end den tidligere regering, og hvis denne ikke havde fuld ejendomsret og/eller ikke havde ret til at bringe menighedens brug til ophør, kunne den nye regering ikke få bedre ret end den gamle. Udgangspunktet for sådan ejendomsret var efter oplysninger om den tidligere russiske civilret med stor, utvivlsomt overvejende sandsynlighed, at kirken ejede sig selv, eller at menigheden ejede kirken, og det var åbenbart, at et internt russisk magtsprog om konfiskation af kirker og kirkegods ikke uden videre ville have gyldighed for ejendom uden for Rusland. Kun en tidligere status som »gesandtskabskirke« kunne her føre til en anden løsning, og da kirkebygningen geografisk var afgrænset fra gesandtskabet, ikke havde eksterritorialitet og betalte kommunale afgifter, havde Lachmann og David en dårlig sag, som de i øvrigt næppe gjorde nok for at forbedre. Ganske vist er det rigtigt, at »menigheden« anset som juridisk person var en noget luftig størrelse, men det havde ikke hindret den kongelige anerkendelse i 1915, og de 300 medlemmer, herunder Gersdorff og de andre 51 danske medlemmer, var højest virkelige. Det var også praktisk virkelighed, at tre af kirkens ansatte boede i bygningen, kirketjeneren igennem de sidste femogtyve år inden sagen. Når usikker ret støder sammen på begge sider, er det rigtigst at forrykke status quo mindst muligt, jfr. også princippet i Danske Lov 5-5-3. En bevisbyrdedom var derfor den rette løsning.

Frygten for, at der ved en senere opløsning af menigheden ikke ville være nogen til at tage sig af kirken – anført af fjerdevoterende Møller, som jo i den sidste ende ændrede sit votum og dømte for Sovjetlegationen – holdt ikke stik. Ikke engang de alvorlige interne stridigheder i kirken i 1960'erne kunne sprænge menigheden. Tværtimod ramtes modparten af opløsning. Det bolschevikiske régime, som i 1924-25 virkede stærkt, ja uovervindeligt, led i 1991 en forsmædelig stråded, men enkekejserinde Dagmars jordiske rester kan forventes overførte til den kejserlige begravelseskirke i Sankt Petersborg, og den kgl. anerkendte russiske ortodokse menighed fejrer stadig sine gudstjenester i den smukke kirke i Bredgade med de forgyldte løgkupper.

Kilder

Ivan Stichelkunoff: 50 Aar under gyldne Kupler. 1926.

Leonid Koltscheff: Den Russiske Orthodoxe Alexander-Newsky Kirke i København. 1935.

Otto Luchterhandt: Der Sowjetstaat und die Russisch-Orthodoxe Kirche. Eine rechtshistorische und rechtssystematische Untersuchung. Köln 1976.

Bent Jensen: Danmark og det russiske spørgsmål 1917-1924. 1979.

Samme: Zarmoder blandt zarmordere. 1997.

D. Pospelovsky: The Russian Orthodox Church under the Soviet Regime, 1917-1982. Vol. 1-2. New York 1984.

Kristian Gerner: Kirkens historie i sovjetperioden. I: Jens Nørgaard-Sørensen (red.): Den russiske kirke i 1000-året. 1988, p. 29-41.

Anne Myschetsky: Den russiske kirke i Bredgade, København. I: Jens Nørgaard-Sørensen (red.): Den russiske kirke i 1000-året. 1988, p. 138-50.

Preben Espersen: Kirkeret Almindelig del, 2. udgave. 1999.

Min hjerteligste tak til højesteretsdommer *Torben Melchior* for akter, til pastor *Sergij Plekhov*, Alexander Newsky Kirken, for adgang til kopiering af den af lensbaron Gersdorff udarbejdede udklipsamling i kirken, til Landsarkivet for Sjælland m.v. for oplysning om ejerforhold, til Københavns Byret for akter særlig vedrørende tinglysningsmæssige forhold samt til konsulent, bibliotekar *Vibeke Dilling Tortzen* for samarbejde ved fremskaffelse af materiale.

Billedfortegnelse

- Pag. 21: Billedet af Peder Hjort er malet af C. A. Jensen i Rom 1819 (fra Morten Borup: Peder Hjort).
- Pag. 54: Fra Personalhistorisk Tidsskrift 1905.
- Pag. 75: Bilag til generalkrigsrettens dom. Fra Nyt Archiv for Søvær-senet 1850.
- Pag. 79: Fra Det Kgl. Bibliotek, Kort- og Billedafdelingen. Proveniens uoplyst, men mon det ikke er en tysk avisillustration straks efter træfningen?
- Pag. 95: Fra Det Kgl. Bibliotek, Kort- og Billedafdelingen.
- Pag. 107: Forfatterens portræt fra hans »Fabler for Ungdommen« 1852.
- Pag. 140: Skillingsvise fra Julius Strandbergs Forlag.
- Pag. 155: Fra August Jensen: Skandalen i Holstebro den 16de Juni 1885.
- Pag. 164: Fra Det Kgl. Bibliotek, Kort- og Billedafdelingen, der oplyser, at billedet meget muligt hidrører fra fotograf Kyhn. Biblio-tekets eksemplar er ituklippet, formentlig af en tidligere ejer med henblik på indsættelse i album.
- Pag. 200: Fra Politiken, 8. februar 1901.
- Pag. 234: Fra Erling Stensgård: De forbudte Sange. De to sider fra sangbogens 8. udgave viser to af de forbudte sange, nemlig slutningen af nr. 255, Slesvig, vort elskede, omstridte Land, og nr. 257, Skal Sønderjylland skilles. Siderne var blanke fra trykkeriet, men ejeren har indsat de forbudte tekster med flueben.
- Pag. 259: Fra Politiken, 22. oktober 1925.